

ЧҮЛПОН

АСАРЛАР

УЧ ЖИЛДЛИК

I ЖИЛД

ШЕЪРЛАР

ДРАМАЛАР

ТАРЖИМА

Озод ШАРАФИДДИНОВ
таҳрири остида

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Тошкент Давлат Дорилфунуни қошидаги 20—30 йиллар адабиёт жараёнини ўрганувчи илмий марказ

**«ХАЗИНА» ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ ЙИЛЛАБ ЧИҚАРИШ БИРЛАШМАСИ
нашри 1994 й.**

Таҳрир ҳайъати:

*Озод ШАРАФИДДИНОВ
Эркин ВОҲИДОВ
Бегали ҚОСИМОВ
Умарали НОРМАТОВ
Асрор САМАД
Фоиқа СУЛАЙМОН ҚИЗИ
Наим НОРҚУЛОВ
Гуломхон ФАФУРОВ*

Тўплаб, нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муваллифи — филология фанлари номзоди Замира ЭШОНОВА

Чўлпон.

Асарлар: Уч жилдлик/О. Шарафиддинов таҳрири остида. Ж. И. Шеърлар. Драмалар. Таржима. — Т.: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994.—448 б.

Ўзбек адабиётининг ёрқин вакили Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг уч жилдли Асарларининг биринчи жилдига шонрининг турли йилларда ёзилган ва турли нашрларда зълон қилинган шеърлари, драматик асарлари ҳамда Шекспирнинг «Ҳамлет» пьесаси таржимаси киритилган.

Ўз2

4702820201—75
Ч М 352(04)—94 қатъий буюртма, 93

ISBN 5-635-01340-6

„ЎЗБЕК ЁШ ШОИРЛАРИ“ ТУПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

1922 йил

СУИГАН ЧОҚЛАРДА

Гўзалларнинг маликаси экансан,
Буни сенинг кўзларингда ўқидим;
Ўқидим-да, истиқболим қушига
Хаёлимдан олтин қафас тўқидим.

Гунафшалар қулогимга мадҳингни
Сўзлаб-сўзлаб чарчадилар, битмади...
Аламзада булбул йиғлаб кечалар,
Аламингнинг сўнгин тамом этмади.

Кўзингдаги ҳикоянинг мазмунин
Шоир бўлсан, айтиб-айтиб йиғлардим;
Ушал эски жароҳатли қалбимни
Сатрларнинг наштари-ла тиғлардим.

Хаёлимнинг қип-қизилдан кийинган
Парилари, ҳурларини кўрдингми?
Аламимдан гуллар эккан йўллардан
Коинотга ҳаёт сочиб юрдингми?

Йўлларингда «шитир» этса сўлган барг,
Қулоғимга мусиқалар келтирур;
Қачон сенинг мусиқали овозинг
Сенинг мени «суиганингни» билдирур?..

1921 йил \

ГЎЗАЛ

Қоронғу кечада кўкка кўз тикиб,
Энг ёруғ юлдуздан сени сўраймен.
Ул юлдуз уялиб, бошини букиб,
Айтадир: «Мен уни тушда кўрамен.

Тушимда кўрамен, шунчалар гўзал,
Биздан-да гўзалдир, ойдан-да гўзал!..»

Кўзимни оламен ой чиққан ёққа,
Бошлаймен ойдан-да сени сўрмоққа,
Ул-да айтадирки: «Қизил ёнгоққа
Учрадим тушимда, кўмилган оққа.

Оққа кўмилганда шунчалар гўзал,
Мендан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!..»

Эрта тонг шамоли соchlарин ёзиб,
Ёнимдан ўтганда сўраб кўрамен.
Айтадир: «Бир кўриб, йўлимдан озиб,
Тоғу тошлар ичра истаб юрамен!

Бир кўрдим мен уни: шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!..»

Ул кетгач кун чиқар ёруғлиқ сочиб,
Ундан-да сўраймен сенинг тўғрингда.
Ул-да уятидан беркиниб, қочиб,
Айтадир: «Бир кўрдим, тушдамас ўнгда.

Мен ўнгда кўрганда шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир... мендан-да гўзал!..»

Мен йўқсил на бўлуб уни суюбмен?
Унинг-чун ёнибмен, ёниб-куйубмен.
Бошимни зўр ишга бериб қўйубмен,
Мен суйуб... мен суйуб... кимни суйубмен?

Мен суйган «суйукли» шунчалар гўзал
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!!!

Toшкент, 1919 иил, феврал.

ХАЕЛИ

Қўнгилдаги муҳаббатнинг учқунин
Хаёлимнинг бир бурчидан беркитдим.
Ул учқуннинг кучлигидан сийнамда
Ҳеч тузалмас, оғир яра бор этдим.

Қулоғимга «Ол, баҳт» деб эшиштилган
АЗонларни шайтоний деб ўйладим.
Шунинг учун баҳт берган малакка
Турли-туман афсоналар сўйладим:

Сочларини ўйнаб туриб эшишти,
Ва дедиким: «Афсоналар беҳуда!»
Бу сўзлари қулоғимга етишди
«Оқдим,— дедим,— қонли, зардобли сувда...»

Оқ — оқ, — деди афсоналар султони —
Сенинг тахтинг, баҳтинг унда кутадир;
Ул зардобли, қонли сувлар остида
Қора кийган жонинг «жилва этадир».

Кет, эй шайтон, босирқадим... қўрқамен;
Кет, кет... Қилич синган, қалқон тешилган,
Кўрасанми? Мен эзишган, ётамен,
Устимга-да «бало тоғи» йиқилган.

Сўнгги нафас, охирги дам, ай малак,
Кел, бир қара, сўнгра йиқилсан фалак...

Тошкент, 1920 йил.

ЗАРАФШОН

(Сафар эсдалиги)

Кўз олдимда оқиб ётган Зарафшон,
Еш боладек эркалайдир, ўйнайдир;
Ховлиқма ҳам бўлса ўзи кўп чаққон,
Унча-мунча тўсиқларни қўймайдир.

Катта-кичиқ тошлар бўлса йўлида
Ҳеч қўрамай¹ судраб кетар илгари.

¹ Илтифот қилмай.

Қим биладир, жон топширмиш қўлида,
Ҳазил-ҳазил билан қанча ёш-қарн?..

Унинг ўзи шу ўйноқи қилиғи,
Шу ҳовлиқма одати-ла кўп қўрқинч;
Сувларининг нозлик қиздек силлиғи
Кўп танларни ағдарарлик катта куч.

Ундан қўрқинч, унинг ўткарганлари,
Салтанатлар, қонлар, улуғ тарихи.
Сийнасида бўғиб ўлдирганлари,
Кўп жонларнинг инграйиши ва оҳи.

Тарихининг қанотлари сўнг йиллар
Аллақандай қора ранг-ла бўялмиш.
Енларидаги яшагувчи кўп эллар,
Қора ёзмиш қозигига суялмиш...

Шўх-шўх оқиб, юрагида яширинча
Тарихларни, асрларни қарғамиш;
Билармикин, ўз умрида ул қанча
Яхши эрлар ёд этмиш-да, олқамиш?

Ай Зарафшон, ўйнаб-кулиб оқабер,
Мазлумларнинг юрагини ёқабер...

Самарқанд, 1921 йил.

ҚАЛАНДАР ИШҚИ

(Эски тартибда)

Муҳаббатнинг саройи кенг экан, йўлни йўқотдим-ку,
Асрлик тош янглиғи бу хатарли йўлда қотдим-ку.

Карашма денгизни кўрдим, на нозлик тўлқини
бордин,
Ҳалокат бўлғусин билмай, қулични катта отдим-ку.

Ажаб дунё экан бу ишқ дунёси, аё дўстлар,
Бу дунё деб, у дунёни баҳосиз пулга сотдим-ку.

Унинг гулзорида булбул ўқиб қон айлади бағрим,
Кўзимдан ёшни жў* айлаб, аламлар ичра ботдим-ку.

Қаландардек юриб дунёни кездим, топмайин ёрни,
Яна кулбамга қайғулар, аламлар бирла қайтдим-ку.

Мұхаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,
Қўёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку.

Боку, 1920 йил.

ТАБИАТГА

(Сайдалихонга* бағишилаб)

Кел малак, кел, кел пари, кел, кел ўпай бир эркалаб,
Кел қуёш чиққунча ўптири... кел ўпай бир эрталаб.
Кел қулоқлай, кел қўлингни, бармоғингни бир кўрай,
Кел кўзингга кўз солай, кел кўрай, сўнгра ўлай...

Келма-келма эй пари, сен, танларинг нурдир сенинг,
Танларинг нур, юзларинг нур, тенгларинг ҳурдир сенинг.
Ёқти ойлардан қуйилғон ёғдуларданdir танинг,
Қўқ юзида барча юлдузлар сийунчингdir сенинг...
Қулмакингdir боқчаларга турли гулларни сочар,
Кўз қарошингdir сенинг, элга саодатлар очар...
Уйнашингdir, ўйноқи юмшоқ шамолни қўзғатар,
Тўхташингdir, дунёда барча ҳаётни тўхтатар.
Сўзлашингdir, боқчаларда барча қушни сайратар,
Бир табассум қилмоғингdir, барча жонни яйратар.
Куйлашингdir, уйқуда қотган жаҳонни уйғотар,
Уйқудан турган жаҳон ул куй биландир, тўй этар...
Қайғуриб қолган чоғингdir, барча жонлар қайғурап,
Ҳар томонда қайғу, ҳасрат, ҳар азиз жон оҳ урар.
Қўқ юзини қоп-қора, машъум булултардир, ўпар,
Ул булултардир ёруғлиқнинг юзин қоплаб турар,
Ул булултар устига отдек миниб девлар чопар.
Ҳар уришда қамчини ўтлар ёнар, чақмоқ чақар.
Ул булултар чопсалар девлар билан осмон бўйи,
Унда бошланса жин, олбости ва шайтонлар тўйи,
Қўқ гўзалдир, сел ёғар, дўллар қуяр, тўфон босар,
Қум кўчар... тоғлар қадар қумлар кўчар... йўлни тўсар...
Зўр денгизлар наъра тортар... жон сўрар, тўлқин чопар,
Катта тўлқинлар келар-да, майда тўлқинлар қочар...
Майда тўлқинлар «ўлим» рақсин этарлар куйлашиб,
Сўнгра қирғоққа чиқарлар «жонлилар»ни йўқлашиб...

Келма-келма... мен фақир... бечора... йўқсил бир киши;
Мен каби йўқсил кишининг ёғдуларда не иши?..

1920 йил.

УЙҚУ

(«Бормайман деди» күйига)

Жим туринг, шовқунламанг, уйқу ичинда ул пари,
Юрма, тек тур, ай шамол, юрсанг-да юр бир оз нари.

Кўкда бир тўп қиз-малак уйқу куйини бошлади,
Илгари чолган тирик, жонли куйини ташлади.

Бош учида айланар бир тўп фаришта жимгина;
Кўк элининг тангриси ой ҳам қарайдир тинчгина.

Ул алас кўзлар юмулган... куйни ёндиргачгина,
Кўп гўзал кўзларни юмдиргач, уядиргачгина...

Чарчаган, толган, умидсиз кўзларим тўймай қарап,
Ҳар қаравша кўнглима минг турли ўйларни солар...

Бу ётиш, бу уйқу, бу — қандай ширин, қандай гўзал,
Жонланар, юз кўрсатар синган ва ястанган амал.

Бу ётиш, уйқу на ерда, на хаёлни кўкда бор,
Бу гўзал, сирли томошо менда, мен ўксукда бор.

Жим туринг, шовқунламанг, уйқу ичинда ул пари,
Кўзларим тўймай қарап, борлиқ кўринма, тур нари...

Тошкент, 1921 йил.

УЛУФ ИУЛДА

Йўлумизда чўллар, сувлар, денгизлар,
Босгувчисин таниб бўлмаслик излар.
Шул изларни босиб, денгизлар кечиб,
Буюк амал билан борамиз бизлар.

Юракдаги сақлаб борган амаллар,
Йўллардаги денгизлардан улуғроқ.
Эзилганлар тилак тилар бу йўли
Бурунгидан тўлуғроқ.

Маҳкам қилиб боғланилган камарлар!...
— Тезрак!
— Қанот!

Қушлар янглиғ учайлик.
Кенг чўллардан, денгизлардан кечайлик
Шарқнинг эски чигалини ечайлик!

Тошкент, 1920 йил.

ПАРЧА

Мақтадим, кўкка қўтардим сизни мен,
Энди менга сизга етмаклик қиин.
Мақтамоққа бир киришгач мақтайин,
Тўхтасам, сўнгги тинимда тўхтайин...

1920 йил.

ЕРУФ ЮЛДУЗГА

(Ҳазар* эсдалиги)

Гўзал юлдуз, нурли юлдуз, тез сўзла,
Оталарнинг тарихдаги хатосин;
Шул хатодан осуғланиб*, ёвларнинг
Эл кўксидা сурган ишрат, сафосин.

Сўзла, англат ўтгандаги турмушнинг
Бутун қонлик, шонлик, жонлик ерларин.
Кўз олдимда жилвалантири юрт учун
Жонлар бериб, қонлар тўккан эрларин.

Үйнат, кўзғат, тўлқинлантири, ҳовлиқтири
Кенг Ҳазарнинг кўм-кўк, юмшоқ сувларин.
Сўзлаттириб чарчат, ҳорсин, чарчасин,
Тери оқсин, кўкка чиқар буғларин.

Кўпиклантири, майда оппоқ кўпикдан
Кўйлак кийдир, ясантири сув бетларин.
Ул сувлар-ла пардоз қилдир, кийнитир
Тоғлик, тошлиқ қирғоқларин, четларин.

Нега жимсан, нега жавоб бермайсан,
Нега кўзинг қизаринди, ёшланди?
Нега юзинг сўлган каби юмшарди?
Нега сенда бир талваса¹ бошланди?

¹ Талваса — изтироб.

**Биламан мен: сўзламайсан шунингчун
Сўзлайдирган яхши сўзинг йўқ эрур.
Оғиз очсанг йўқсил элни эзмакка,
Қон қилмоққа ҳасратларинг кўп эрур.**

**Майли, майли, қандоқ аччиқ бўлса ҳам
Тўғри сўзни яширмасдан сўзлайбер,
Ҳар қанчалар юрак ёғрич куй бўлса,
Ботир бўлиб секингина куйлайбер.**

**Утганларнинг заҳари ҳам бу кунда
Кўнгилларга тегмай ўтар кабидир.
Кечмишларнинг йифиси ҳам шу кунда
Йўқсул дилни суюнтирап кабидир.**

**Фалокатлар кўрган ота-боболар
Истиқлолнинг қимматини билмаган.
Эл ва юртни сақлар учун сўнг хонлар
Тузуккина чора, тадбир қилмаган.**

**Биз йўқсиллар бошқаларга қул бўлиб,
Чет оёқлар товонида эзилдик.
Ҳар ярамас, ҳар бузуқнинг тагида
Аlam тортган, жабр кўрган биз эдик.**

**Етар, бўлди. Мени гапга солдинг-да,
Узинг унда тинглабгина турасан:
Яна, тағин таъсиrlаниб сўзимдан
Оҳ-воҳ қилиб ўзни ҳар ён урасан.**

**Сўзла, сен-да тилларнингни ўйнатиб
Эски олам ичра бизни олиб бор.
Яширин ётган пардаларни, зулматни,
Қараб турма, нуринг билан йирт, юбор**

**Ялинтирма, бошқаларга ялинган —
Қаби сен ҳам ялинтиromoқ истайсан.
Эзилганни эзишликка сен гўзал,
Озроқ шарм, озроқ ҳаё қилмайсан.**

**Сўзла, англат, гўзал юлдуз, тез сўзла,
Мен-да сенинг чиройингни сўйларман.
Ҳазардаги кўпикларга бирлашиб
Сени мақтаб ширин куйлар куйларман.
Оғиз очдинг, товшинг келди, эй юлдуз,
Сўзла—сўзла, ёт киши йўқ, иккимиз...**

Баҳри Ҳазар, 1920 йил.

ПҮРТАНА

Пўртана қўзголди, пўртана юрди,
Пўртана ўзини қирғоқа урди,
Пўртана олдида бир кема кўрди:
Ичиди зич одам... ўйнатди, сурди.

Ул кучлик, ул ботир, ул қўрқмас, юраклик,
Ул мағрур, керилган, хам мажнун, ҳовлиқма;
Фарёд дер қирғоқлар, ундан шу туғролик,
Шаҳардек кемалар унга бир «луқма!»..

Ул ўзи қон ичар, жон олур бўлса-да
Бағрида севгиси кучли;
Бақириб, ўкириб, югуриб юрса-да
Гўзални суювга ўчили...

Сув қизи.,

Чиройлик, соchlари қоп-қора
Бўйнидан сочилган тарқоқ;
Кўзлари дил тортар, четроқдан бир қара,
Илиндинг... раҳмсиз ул тузоқ...

Кўзлари кийикни кўр қилди, кўрмадинг,
Сўзлари булбулни тутқун;
Юзлари ойларни ботирди, билмадинг,
Буултлар остига қочиб кирди кун.

Ана шул гўзални, ана шул малақни
Йўқ, янгиш... фалакни.
Пўртана кўксига сақлар;
Ерлар, сарф этар ғайратни, эмакни*
Иш қилиб малақни,
Йўқ... жаҳон, фалакни
Оқ кўпик ичиди оқлар.

Баъзида ҳисобсиз оқ кўпик ичига
Султондек тутқизар уни;

Дам кўкка ирғитиб, дам тортар кўксига
Шу йўлда ўйнатур қизни,
Кулдириб ул нурлик юзни,
Суйдириб у оҳу кўзни,
Қул қилиб сизни ҳам бизни...

Кўпиклар... у оппоқ саноқсиз кўпиклар
Юлдуздек жимиллаб туралар;

Қўпиклар... у кичик, чиройлик қўпиклар
Ошиқнинг кўнглидан уралар...

Қичқирап, бўкирап — бўкирап йўлбарсдек,
Югурап, секирарап, отилур девдек.
Олдида ҳеч тўсиқ, ҳеч монеъ қўймасдек
Интилар... ўнг-сўлин кўрмай...

* Кўтарса бошини кўкларга тегадир,
Бўлутлар, чақмоқлар даҳшатда;
Эгса ул бўйинни — кўп вақт эгадир, —
Сув тегин кўрасан ваҳшатда.

Жонворлар қўрқадир... даҳшатда титрайдир,
Балиқлар ўлимни куталар;
Кучлиги кучсизни ютмайдир, ситмайдир*,
Кўрқудан оғулар юталар...

Денгиз тинч, қўрқув йўқ. Қиёмат ухлайдир,
Пўртана жимжитдир на ўйда?
Шамолни пўртана қўзғатмай сақлайдир,
Қўзғалмоқ деган сўз йўқ ўйда.

Бу маҳшар, қиёмат, пўртана. Тўлқинлар,
Ҳаммаси йўқсилининг кўнглида.
Бир дамда дунёни куйдирур вулқонлар
Ожизнинг у ўтлик дилида...

Ўйна, ай тўлқинлар, пўртана, даҳшат сол,
Қирғоқлар титрасин қўрқиб;
Кўк юзи, ер ости тинч бўлса — ваҳшат сол
Дарёдан сув ташлаб, пуркиб.

Бу менинг кенг кўнглим ғалвани, жанжални
Тўполон, қўзғалиш,чувалаш*,
исённи, тўфонни
Суядир; шунинг-чун дунёни, жаҳонни
Тоғ ва тош

Ҳаммасин, ағдармоқ истайдир,
ёнадир, куядир...
Ўйна, ай пўртана, тўхтама, қувват ол,
Чоғ келгач, эриниб ётма, ухлама,
бўлмасни йўқлама.

Кўп эзган душмандан,
паст жондан
Ўчни ол, ўчни ол, ўч ол!

Ташкент. 1920.

ТОРТИШУВ ТОНГИ

Енгган қўшин бошлиғидек гердайиб
Ботган қуёш булутларнинг остидан
Бош кўтариб чиқмоқ учун тириша:
Шунинг учун бери ёқда иржайиб
кулишурлар,
Унга қарши, қаршидан
Инглов, сиктов, товуш, ғавғо, хархаша

Суюнингиз:

кўпдан бери зинданда
Қуёш кўрмай захлаб қолган кўнгиллар'
Чиқар кунлар етди сизга ундан-да,
Мунда ешиб юборилгач тугунлар.

Қайғурингиз:

кишанларни ясовчи
«усталар»,
Бошқаларни «тубанлар» деб атовчи хўжалар:
Сизнинг учун ёз бошининг қоридек
Эрув кунлар келадир,
Сизнинг учун олбостилининг зоридек
йиғлар кунлар келадир
Чиқадирган қуёшни сиз беҳуда
Этак билан тўсмоқ учун тиришманг,
Ахмоқ бўлиб. Азроилнинг олдида
Жон талашинг, то ўлгунча беришманг!

1920 йил.

ШАРҚ НУРИ

(Мулланур Воҳидов* руҳига)

Сўнг даврда йўқсил Шарқнинг тарихи
Бир бет бўлсин оқ сатрни кўрмади.
Дунё тарихини ёзган муаррих
Яхшиликка қаламини бурмади.

Шарқнинг қайси бурчагини қарасанг
Йўқлик, ўлим, зулм, қарғиш кўрардинг;
«Томуғ»* деган сўзни билмак истасанг
Шарқни бошдан оёқача юрадинг.

Бир замонлар ер юзинда ўз бошли,
Ўлуғ, шонли маданият туғдирган

У гўзал Шарқ, ширин тупроқ сўнг замон
Бўлди четлар панжасида кўз ёшли...

Унинг бундай қизғаничли ҳолига
Ҳар кимдан кўп қон йиғлаган сен эдинг.
Уни эзган йиртқич қўлли мъзинга
Сен улуғ ёв, сен мужассам кин эдинг.

Инсонликка соодатнинг бирдан-бир
Тўғри йўлин кўрсаткучи Марксади:
Бироқ Шарққа қутулишнинг йўлини
Кўрсаткучи улуғ доҳий сен эдинг;
Сендеқ киши Шарқ элига тансиқди...

Пок сийнангга ўқ откучи душманлар
Ўйламаки, бир ўзингнинг душманинг;
У душманлар бутун Шарқнинг душмани.
Кўпдан ичиб келган қонларин унинг.

Кун ҳам Шарқдан, ой ҳам Шарқдан чиқадир,
Бироқ бир сен Ғарбда чиқдинг ва ботдинг;
Шунинг учун менинг шарқлик руҳимда.
Ажиб мудҳиш, қўрқинч туйғу уйғотдинг.

Шарқнинг куни кирса булут остига
Сенинг сўнук кузларингни ўйлайман;
Ботиб борган ойга қараб: «Ай йўқсул,
У улуғ нур сенмасму?» — деб сўрайман.

Эҳтимолдир, сени ҳар бир нарсадан
Азиз кўрган, у сен суйған йўқсул Шарқ,
Руҳларингни ой ўрнига қўйгандир,
Балки бизнинг кўзларимиз қилмас фарқ...

Меним шарқлик кўзим сенинг руҳингни
Шарқнинг ҳар бир бурчагида кўрадир;
Тўғри сенинг у Шарқ суяр руҳларинг
Алжу мисрада саройларда юрадир.

Энди ундан учиб ўтди Мисрнинг
Сирлар тўлиб оққан Нили бўйига;
Нилни бўйлаб келиб кирди у руҳинг
Фаллоҳлар¹ нинг қашшоқларча тўйига.
Ундан ўтиб Суриянинг Шом* жига

¹. Миср деҳқонлари.

Аср кўрган кўчаларни айланди,
Шу минутда Ҳимолая тоғида
Ҳинд қизига йигитликка сайланди.
**Кеча кўрдим уни: Будда ёнида **
Риёзатнинг фойдасини ўқурди.
Утган куни Нишопурда* — боқчада
Хайём* билан ишқий шеър тўқурди.
Утган ҳафта Чин—мочиннинг* ютида
Конфутсио¹ фалсафасин эшилди.
Бу ҳафтада Эрон бориб Зардашт²га
Нича³ билан қалайсиз деб тегишли...
Ҳиндистонда Бедил* билан юрганин
Меним шарқлик кўзим аниқ кўрмиши,
Аламут⁴ нинг тепасида юрганда
Меним руҳим орқасида юрмиши...

Шунинг учун суяр сени бутун Шарқ
Сен Шарқмисан, Шарқ сенмидир фарқ.

1918 йил.

«УЗБЕҚ ҚИЗИ» УЧУН

(Усмонлича).

Гўриюрим: ҳар бир элнинг кўкинда
Иилдизлари порл-порл ёниор,
Иилдизларин ера сочган нурини
Ҳар бир инсон ича-ича қониор.

Гулшан йўқки, қодун гули очмасун,
Боқча йўқки, қодун булбул ўтмасун,
Ер йўқдурки, қодун инжу сочмасун...
Гўнгил йўқки, қодун мафтун этмасун...
Ҳар миллатинг гулшанида гуллари
У миллатинг қодинлари, қизлари;
Ҳар миллатинг ҳақ сойдиги бир йўли
Қаршилигинг босмиш Ўлан изидир.

¹ Конфутсио — Хигойда машҳур дин.

² Машҳур зардушт ҳакими.

³ Нича — машҳур олмон файласуфидир. Зардушт фалсафасини

ошиб даражасида севар эди. (Аслида — Ницше).

⁴ Аламут — Ҳасан Саббоҳнинг қалъасидир. Ҳасан Саббоҳ исломия мазҳаби зўрларидандир.

Ҳеч миллатда париларинг у гўзал
Чеҳралари пардалара гирмиюр:
Ҳеч милатда... хонн эл
Қорунлара ғазаб ила эрмаюр.

Ҳарна дея гетдим эсам, қаршимда,
Қарунлари очиқ юз-ла бўлурим;
Хотирларим: қопалидир юрдима
Узбек қизи қайғулара дўлурим,
бўғилурим,
ўлурим...

Сайёҳ парда билармисинг — у алчоқ
Эски дунё сани биза буроқмиш.
Эркли ўлан қодинларинг бошига
Дин исминдан асирилги у тақмиш.

Кўз олдимда эски дунё у буюк
Салтанати, шавкати-ла ўлиюр.
Улмасина иблислардир оғлаён
Малакларса гўк юзинда гулиюр.

Санлар уннинг меросисанг, ай парда,
Қоламазсинг озод Улан бу ерда,
Онт ичудим: асир Узбек қизи-чун;
Бир мозорки, тошларидан ёш домлар
Тош ичинда ўзбек қизи — ҳап оғлар...
Шимди бурда ёлигиз мазор санингчун

1920 йил, август. Боку.

ЮРТ ҚАЙФИСИ „УЙГОНИШ“ ТҮПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

«Нечун очилди кўзим, қайга кетди уйқуларим?
Бу уйгониша тўлиб-тоши, ошди қайгуларим...»

ОФРИГАНДА

Бўғиқ, қисиқ, асабий бир кўнгил билан тун-кун
Тўшакда ўйлар орасинда уғрошиб* ётмоқ
Оғир... қийин.

— Бу ётишнинг сўнги, сўнги келсун!
Ёзилмаганимни бу тунлар сўнгидага тонг отмоқ?

Кўзимда эрта ва кеч бир йиғин хаёл очилар,
Хаёл билан кўрамен: кўк-юзи булутли каби...
Бутун кўнгил ва юраклар оловли — ўтли каби...
Булут кўзидан эса ерга оғу — ёш сочилар.

Меним ўйимми қора? Еки юрт кўкида булут?
Қуюқ булут тўдаси қонли ёш тўкиб йиғлар?
Меним бу хаста дилимни яна нечун тиғлар?
Меним-да кўксима ботмоқми истар ул бир ўт?

Бўғиқ, қисиқ бу кўнгил кучли ўт билан ёнадир
Ул ўт орасида юртнинг хаёли жонланадир...

Бухоро, 1922 йил.

КУЗ

Қўм-кўк экан, сарғайдилар япроқлар
Оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзидек;
Бўронларнинг кўзлариким, ўйноқлар.
Фолиб Фарбнинг қонга тўлган кўзидек.

Қора булут тўдасиким, кўкларни
Шарқни ёпган парда янглиғ ёпмишдир;

Куз қўшини оғу тўлиғ ўқларни
Ез бағрига ҳеч саноқсиз отмишдир.

Бало янглиғ қатор-қатор чизилиб,
Кўк юзидан қарғалар ҳам ўталар;
Шарқдек ичдан яшрингина ээлиб,
Кўп жонлилар сўнгги тинни куталар.

Бутун борлиқ ҷоғлиқ* ўчиш олдида,
Совуқ... қора қишига кўчиш олдида...

Бухоро, 1921 йил.

ЮПАНМОҚ ИСТАГИ

Билмадим, кўнглимни юпатгай кимлар:
Тоғларми, тошларми ё оқар сувлар,
Ёки кишанлардан бўшалган қуллар,
Ёки севилмасдан ташланган туллар?

Ёки ойдин тунда кўзимни олмай,
Кўклардан юпатқич юлдуз ахтарай?
Ёки тонг ҷоғида «сабо» юпатгай,
Ёки ойдан томган вафосиз нурлар?

Ёки кўз ёшидан йиғилган бир кўл
Бўйида эгилган толда бир булбул
Сайраса, йиғласа; маъшуқаси гул
Кулганда юпатгай кўлдаги ҳурлар?

Чарчаган йўловчи йўлдан адашса,
Текис йўл қолса-да, тоғларни ошса,
Йўлни кўрсаткучи юлдуз-да қочса,
Шунда юпатгайми яланғоч чўллар?

Эркин далаларнинг эркин султони,
Сонсиз подаларнинг ёлғиз чўпони,
Най чолиб, тоғлардан истаса ёрни,
Балки юпатгуси «ёр» деган куйлар?

Турмушда, хаёлда... ҳар бир нарсада
Ёлғиз алданишни кўрган бир банда
Борлиққа қарғишлар ёғдирган танда
Балки юпатгуси у аччиқ сўзлар?

Денгизлар қайнаса, тошса сувлари,
Кесилса йўлчининг истак йўллари,
Денгизга айланса ўнг ва сўллари,
Балки юпатгуси ҳўлланган кўзлар?

Кўнгилда уйғонса енгил ҳаваслар,
Узилса, бузилса олтин қафаслар,
Бирга ичишсалар бир тўда мастрлар,
Балки юпатгайлар ўйноқи қизлар?

Ўйланган ўйлар-ла кўнгил юпанмас,
Кўнгилнинг истаги ўй билан қонмас.
Айталар, бу тунда ёруғ шам ёнмас,
Чақмаса гугуртни асл ўғуллар...

*Жумабозор станцияси (Ўрта Осиё темир йўли).
1922 йил.*

УМИД ВА ИМОН

ХАЛҚ

Халқ денгиздир, халқ тұлқиндер, халқ күчдір;
Халқ исәндиr, халқ оловдир, халқ үчдіr.

Халқ денгиздир, халқ тұлқиндер, халқ күчдіr,
Халқ исәндиr, халқ оловдир, халқ үчдіr...

Халқ құзғолса күч йүқдурким, тұхтатсун,
Қувват йүқким, халқ истагин йүқ әтсун.

Халқ исәни салтанатни йүқ қилди,
Халқ истади: тож ва тахтлар үиқилди.

Халқ истаги озод бўлсун бу ўлка,
Кетсун унинг бошиндаги кўланка,

Бир қўзғолур, бир кўпирар, бир қайнар,
Бир интилур, бир ҳовлиқар, бир ўйнар.

Йўқликни-да, очликни-да йўқ этар,
Ўз юртини ҳар нарсага тўқ этар...

Бутун кучни халқ ичидан олайлик,
Қучоқ очиб халқ ичига борайлик!

Бухоро. 1921 йил.

МЕН ҚОЧМАДИМ

(Тошкентдаги ўртоқларимга)

Мен қочмадим! — Нега мени «қочди» деб,
Йўқга мунча шовқун-сурон қилдингиz?
Қучоғини «ўзлиги»¹га очди, деб,
Оқ исмимга қора занжир илдингиz?

¹ Узлик — менлик нафси

Мен «ўзлик»дан кўпдан бери узилиб,
«Кўплик» ичра ботиб кетган танамен.
У «кўплик»нинг қайфусида чўзилиб,
Қулоч отиб, сузиб юрган яна мен.

“ Мен янгилар ўлкасидан синмаган
Бир қанотни тақиб олиб қўзғалдим:
Шу йўлимда япроқлари сўлмаган
«Ёш ёғоч»нинг соясида тўхталдим.

Икки кўзим ялт-юлт этиб, кўкимдан
Тилагимнинг юлдузини қарайдир.
Чоғ-чоғ йиғлаб, ўтиб кетиб ўнгимдан
Қора булут, унинг юзин қоплайдир.

Бироқ яна унинг юзи кўриниб,
Қўзларимни қамаштириб қўядир:
Қилич ботиб, ханжар дилга уриниб, —
Унга яна қайси қараш тўядир?

Мен қочмадим! — Мен тилакни излайман,
Қанот кучлик, борган сари тезлаймон!

Бухоро, 1921 йил.

ЎТЛИ СУВ

Зўр денгизнинг тўлқинида, бағрида,
Юз йилларнинг қонли, қўрқинч изи бор;
Юмшоқ сувдан биритирган оғзида.
Шафқат билмас исёнларнинг сўзи бор!

Қандай мағрур аҳмоқларким, тинч ерда
Тот олурлар уни қарғаб, сўкмоқдан;
Йўлчи бўлиб йўлга чиққач, бу ерда
Жон берурлар даҳшатидан қўрқмоқдан.

Қора булут кўзларидан кўп чоқлар
Ховуч-ҳовуч янги кучлар оладир.
Ой тинч ерда кулар, юзи ўйноқлар.
Сизга ёлғиз қовоғини соладир.

Саватингиз, хуржунингиз кўрдиким,
Кўз ёшлари, қайфиларла тўлмишдир.

Учиб ўтган йўлчилардан сўрдиким,
Қўлингизда жон йигитлар ўлмишди.

Қўпирап ул, ҳовлиқар ул, тошар ул,
Гўрингиздан наъра тортиб ошар ул!..

Тошкент, 1922 йил.

КЕЛ БЕРИ

Кел менга, кел, кел менга:
Қучоғимни очганмен;
Турмуш — ҳақиқат бўлса,
Борлиғимни отганмен...

Мен кучли: менда исён,
Мен тўлқин: менда туғён,
Кўпирапмен, тошармен,
Чегарамдан ошармен!

Тўфоним элни босар,
Турмуш тоғларин ошар
Ва ўлмас, мангу яшар!..

Девонабоғ, 1921 йил.

ВИЖДОН ЭРКИ

(Тутқунларга)

Ай тутқунлар... ай эзилган,
Ай қийналган йўқсул эллар,
Ай умидсиз, ай чизилган
Дор олдига... оппоқ диллар!

Ай бевалар, бечоралар,
Ай боғланган кишанларга,
Ай эрк учун оворалар,
Кўп ялинманг сиз унларга!

Бўрилардан омон кутмак —
Тентакларнинг ишидир ул;
Ҳар монеъни ҳатлаб ўтмак —
Турмушда энг тўғри бир йўл!

Зулм олдида ҳар бир нарса,
Эҳтимолки, бўйин эгар,
Агар зулм авжга келса
Кўк боши-да ерга тегар.

Ҳайвонларга, инсонларга
Золим эга бўлмай қолмас,
Фақат эркин вижданларга
Эга бўлмоқ мумкин эмас!..

Самарқанд, 1922 йил.

КУРАШ

Чақиргувчи, ўкиргувчи бир товуш
Ботирларнинг жон сўраган товшидир.
Ииқитгувчи, ағдаргувчи қўзғолиш
Яқиндаги зўр курашнинг бошидир.

Тентаклардек борар ерин билолмай,
Унда-бунда ўзни урган душмандир;
Кенг юракда тура олмай, сиғолмай,
Тошиб кетган йўқсулдаги имондир.

Улуғ, қаттиқ ағдаргувчи бу кураш,
Ё бор бўлиш, ё йўқ бўлиш:
— Йўқ яраш!..

Тошкент, 1921 йил.

ЮРТ ИУЛИ

Узоқ... оғир йўлга чиққан йўлчимен,
Бу йўлларда қилоғузим* юлдуздир;
Мен юртимнинг пок истакли кучимен,
У юлдузнинг тугалиши кундуздир.

Томирларим олов каби қайнаган
Қонларини кечмишлардан олмишdir,
Билагимда иргиб, чопиб ўйнаган,
'Унутмаким, оёқларинг толмишdir.

Узоқ йўлнинг йўлчисимен, борамен,
Истагимни бу йўллардан оламен!.

Бухоро, 1922 йил.

ЧҮРИЛАР УЧУН

ШАРҚ ҚИЗИ

(Ўнинг тилидан)

Айталарки, совуқ, ғамли қора қишиш
Утиб кетиб, келмиш чиройлик баҳор.
Гулга ошиқ бўлиб сайрар эмиш қуш,
Гул ҳам ошиқ қушга нозланиб қарап.

Айталар, далада ер бети тамом,
Кўм-кўк духобадан кўйлаклар киймиш;
Хўроллар чақириб, юзин очса тонг,
«Сабо»нинг лабини ошиқлар эммиш...

Ҳар кимда бир шодлик, ҳар кимда бир руҳ,
Ҳар ким кулиб қарап эмиш дунёга.
Ҳатто, чол бобойлар айталармиш: «Уҳ,
Чиқиб юрсак эди ёзги ҳавога!»

Фақат, мен бир ўзим, Шарқнинг бир қизи,
Баҳор келганини кўрмай қоламен;
Узун қора қишининг кетмасдан изи,
Ўнинг «дўсти» кузни кутиб оламен.

Меним учун ёруғ дунё роҳати —
Тўрт девор ичидаги кўзлар ўйнатмоқ,
Меним учун улуғ шодлик соати —
Телба кўкрагимда «ўйлар» уйғотмоқ...

Мен бир Шарқ қизимен, Шарқнинг ўзидаек,
Бутун таним, жоним «хаёл» уяси,
Меним қора кўзим кийик кўзидек,
Белгисиз овчининг ўқин кўраси...

Айталарким, ёзда ҳар бир жони бор,
Эркин нафас олар, шодланар, яйрар...
Айтмайларким, Шарқда боғлиқ хотинлар.
Ул ёруғ дунёга на замон кирап?..

Тошкент, 1922 йил.

МЕН ВА БОШҚАЛАР

(Ўзбек қизи оғзидан)

Кулган бошқалардир, йиғлаган менман,
Ўйнаган бошқалар, инглаган менман.
Эрк эртакларини эшигтан бошқа,
Қуллик қўшигини тинглаган менман...

Бошқада қанот бор, кўкка учадир,
Шохларга қўнадир, боғда яйрайдир.
Сўзлари садафдек, товуши найдек
Куйини ҳар ерда элга сайрайдир.

Менда-да қанот бор, лекин боғланган...
Боғ йўқдир, шох йўқдир, қалин девор бор;
Сўзлари садафдек, товуши найдек
Куйим бор... уни-да деворлар тинглар...

Эркин бошқалардир, қамалган менман,
Ҳайвон қаторида саналган менман...

Тошкент, 1921 йил.

НАВРУЗ КУНИДА!

Хира, ўчган, кирлик, кучсиз дилларга
Ёруғ, ёғду сепган янги кун.
Сира севинч бермас ўзбек қизига,
Йўқса унга мангаликми қора тун?

Неча юз йил кишанларда энтиккан
Қашшоқ, йўқсул, тутқунларга эрк берар;

¹ Наврӯз куни — 1 май, дунё байрамидир.

**Ўзбек қизи: «Бошқаларга эрк берган,
Менга қани эркинг?» — деса на деяр?**

Кўклардаги дона-дона сочилган
Юлдузларму, эзгу кунни олқишилар?
Кимга тегар юлдуз кўздан отилган
Аччиқ гина, лаънатлар-у қарфишилар?

Гулой, Тўти, Қумри, Ойхон, Ёрқинлағ
Наврўз куни деворларга қарайлар:
Кўчаларда эркаклардан оқинлар
Тутқунларнинг ёnlарига кирмайлар,
Қаторларга уларни ҳам олмайлар,
Тутқунларни кишига ҳам санмайлар...

Тутқунларнинг кўз ёшлари баҳорнинг
Шудрингидек гўзалликни ҳўллайлар;
«Гўзалликни севдим», — деган эркинлар,
Кўриб туриб уялмайлар, ўлмайлар!..

Наврўз куни эрксизларга эрк берар,
Ўзбек қизи эркли кунда бўшалмай,
Зиндон каби тор уйидан чиқолмай,
Қалин, оғир деворларни йиқолмай,
Борлигини кенг дунёга отолмай,
Чин эрк кунин кута-кута телмирад...

Тошкент, 1921 йил.

СЕЗГИЛАР

БАРГ

Жонланди, яшарди, кўкарди қарашиб.
Ўзимда бир турли эркинлик сезамен.
Қўнглимда қолмади шу тинда ғам-ғашим,
Умиднинг ипаклик қилини чўзамен.

Шу чоғда, шу боғда ҳар нарса юмшоқдир,
Ҳар нарса кўкарған, ҳар нарса яшнайдир.
Шу боғда, шу чоқда ҳар нарса оппоқдир;
Қуёш-да нурини ҳовучлаб ташлайдир.

Ариқда сувларнинг ўйноқи қўшиғи
Шохларда ухлаган баргларни уйғотди,
Айниқса, шамолнинг у юмшоқ шўхлиги
Шохларда баргларни титратди, ўйнатди.

Қип-қизил қанотли капалак йўлида
Учратди чиройлик чўзанак қизини.
Капалак тикилгач, у қизча қўлида
Ушлаган япроқ-ла беркитди юзини...

Олтинли қўнғизни болалар ушлашиб,
Ип билан кўкларга учирив ўйнайлар;
Қулликни севмаган йўқсилни кучлашиб
Нимага ўзининг эркига қўймайлар?

Лабларим шу тинда чанқаган, қизарган:
Қавсарнинг сувидан шароблар истамас;
Фаришта қилиқли, малика қизлардан
Чанқовни босгувчи бир... ўпич сўрамас.

Кўклардан малаклар қиз бўлиб тушсалар,
Яна мен унларни қўйнимга қўймаймен;
Кўйнимга тўлсалар, қўйнимдан тошсалар
Гулларнинг ҳидлари... мен спира тўймаймен!

Упмаймен шу чоқда фаришта — малакни,
Упамен бутоқда титраган бир баргни...

Буҳоро, 1922 йил.

НИМА?

Бир — икки яхши сўз айтдинг,
Холимни англаганингми?
Кўзларни қайғили артдинг,
Холимга йиғлаганингми?

Ётлиқлар битдими энди,
Ортиқ мен сенга яқинмий?
Қарғишлилар кетдими энди,
Олдимми эски ҳақимни?

Тўйдирғич, қоп-қора тунлар
Ёпқични олдими биздан?
Юргайми ёғдули кунлар,
Сен босган «севгили» издан?..

Кўкламнинг олдини тўсган
Зулматлик қишиб йиқилди?
Бўйнига лолалар осган
Кўкламми ўрнига келди?

Кўнглимга сирли қоқилган
Кўнглингнинг шарпасидирми?
Е, кўкда янгиш отилган
Бир юлдуз куррасидирми?

Бир сўзла, биргина сўзла,
Қолдирма шубҳа кўнгилда!

Қиброй — Тошкент уеэди, 1922 йил.

ҚИЗОРИШ

Нечун қизорди юзинг, қип-қизил анор янглиғ?
Дилингда ўйноқи бир шарпа ўтдими шошилиш?
Қўзингда кучли ҳавасларнинг излари қолмиш...
Қизормоғинг, йўқ эса, сирли эсгами боғлиқ?

Қизорганингда лабингдан-да бир тилак учди,
Унинг қанотлари кўнглимга ғамли ел урди,
Ўйимни ул тилагинг бирга илгари сурди,
Ва кўкда бир тўда алдамчи севгилар кучди...

Нечун, нечун яна кўэларда томчилар ўйнар?
Нечун, нечун бу аламларни қўммадинг ерга?
Нечун, уларни ташибликми сўнг қўнуқ* — гўрга?
Нечун, юзинг яна сўлғун, нечун узун ўйлар?

Лабингда биргина сўз бор, фақат деёлмайсан,
Нечун, уни демакка кечмишингми қўймайдир?
Нечун мени кўрасан, сўзлай, индай олмайсан?
Нечун сенинг қарашинг ўйга ҳеч тўйинмайдир?

Бир оз... бир оз очилиб сўзла, англатиб бер. сен,
Лабингда мангу ёпиқ қолмасин у биргина сўз,
Гўзал чечакдек очилсун сўнуқ ва сўлғун юз,
Ва мен-да дардингга бир чора, бир шифо топайин.

Лабингда қолса у сўзлар, яна ўша қизориш,
Яна кўнгилда ҳароми ва ўйноқи шарпа.

**Яна сўлиш ва ўчиш... манги, доимо қарғиши;
Битар, кетар шу балолар... лабингга жон кирса!**

**Нечун юзингда қизил чўф каби ёниш, қизориш?
Яарми менга-да билмак: нечун, нечун бу иш?..**

Бухоро (Ҳарбий хастахона), 1922 йил.

ҚУЛМАК ИСТАДИНГ

**На учун кулмак истадинг, гўзалим?
Иўқса сўлмоқди¹ лабларингнинг иши...
На учун тишларингни² беркиниши
Бу йўли битмак истади, малагим?**

**Сен-ки, кулмак билан вужудимни
Баъзида севигига кўмар эрдинг;
Сўнгра бирдан яна чўкар эрдинг
Эски, беҳуда, кенг хаёлларингга.
Ол қўлимни бир оз-да қўлларингга,
Кўкка беҳуда қўйма дудимни!**

**Севги—дард, севгучи-да—бир тентак.
Сен-да тентакдан эътиroz этасан,
Қочасан; оҳ, фақат адаш кетасан,
Истагинг борми, ким бориб этасан?**

**Қайди бўлсанг-да ғирт бўғар севмак;
Севгидан қочмоқ истасанг, гўзалим,
Ташла, беҳуда ўйдир у, азалим*.**

**Менга бир кулмак истадинг, малагим,
Кулки, кулсин кулолмаган тилагим!..**

Бухоро (Ҳарбий хастахона), 1922 йил.

¹ Сўлмоқ эди.

² Тишларингнинг

ЗИЁСИ ҚАМАР

(усмонлича)

Қамар зиёсини дўқар кеча долғали дангиза,
Галир хаёлми, гечмиш у умр, эшқ ва ҳавас:
Юзинг зиёсини сарпди кеча бу сўлуқ бангза
Гўнгил таласима бошлар: фақат, юзинда қафас.

Гўнгил қафасда талотум-ла уғрошаркан бан,
Заволли бангина овора эшқинг ординдан.
Қўшар, гидар; гина олмали бўлмаяроқ
Дўнар, галир, дўқарам қатралар... садаф гиби оқ!..

Дангиз миёҳ кевдила эшига чалқанароқ,
Таласиминда мудавим... бен эшига алданароқ
Гўнгил таласимиша: «Эшқ гал, бурақма!». дерам,
Ва шуйла эшқ сарабинг алинда жон верирам...

Дангиз таласими устинда бир йигин парилар,
Баёз, ҳафиҳ сеса бенгзар зариф телбасила,
Қамар зиёсина ўхшар ва рақс әдар, савинар,
Дангиз қучори — ўйун боқчаси гулар, ўйнар.
Бан эшига сўнгки умидлар... ва сўнг нафас-ла
Нафас олир ва гина рахима гирав, гедарам,
Бу йўлда жоними — ҳеч шубҳасиз — фидо эдирам...

Қамар зиёсини сарпар у далғали дангиза,
Юзинг зиёсини сарпар бу сўп-сўлуқ бангза...

1922 йил.

СЕНДАН ЙИРОҚДА

Йироқлашдим, узоқлашдим бир неча кун сендан,
ҳол сўраб кўр мендан:
Нега мунча оғир келди бу йироқлик менга —
англатайин сенга!
Чунки сенинг қаршингда мен айрилиқни ўйламай,
кўзларингга тикилдим,
Уэлизимга, борлигимга баҳо қўймай, сонламай
ерга қадар эгилдим.
У кўзларнинг тошқинида балиқ каби сузган мен,
айрилиқни ўйлайми?

Бошқа дунё, бошқа ўйдан боғланишни узган мен,
сенга қарраб тўяйми?

Мана энди бир неча кун сендан йироқ қолдим-да,
қайғуларга кўмилдим.

Айрилиқда — қайғу ичра улушимни олдим-да,
кўзларингни хўп билдим!

Энди сенга кўнгил дардин буткул очиб берайми,
истайсанми сен уни?

Истамасанг, қистамайман... олдин сени кўрайми,
сўнг айтайми мен уни?

Яхши... Энди қанотимни ростлайнин,
Учиб бориб олдин сени топайнин,
сўнг дардимни очайнин!..

Тошкент, 1922 йил.

КЕТГАНИНГДА

(Клиупатрага)

Кетдингми мангуга ташлаб,
Қолдимми қайғуларим-ла?
Ҳижронинг куйинни бошлаб,
Иғловчи чолғуларим-ла?

Севгимдан сўнгги малаклар
Тўп-тўғри кўкками учди?
Кўнглимдан тоза тилаклар
Ёвнингми бағрига тушди?

Ортиқ сен мендан узоқда
Кўзларни ўйнатасанми?
Ортиқ сен бошқа булоқда
Дилларни қайнатасанми?

Ортиқ сен ундаги боғда...
Ортиқ мен якками қолдим?
Фарёд йўқ... барча жаҳон жим...
Ер ютса яхши шу чоғда!..

Кетдингми сен мени ташлаб?
Қолдимми қайғумни бошлаб?

Тошкент, 1922 йил.

БУЛОҚЛА *

*Жаҳон фотиҳлари чангалида өзилиб
жтган Шарқ ўлкаларига бағишланади.*

ШАРҚ УЧУН

БУЗИЛГАН ЎЛҚАГА

Достон

Эй, тоғлари кўкларга салом берган зўр ўлка,
Нима учун бошингда қуюқ булат кўланка?

Учмоҳ*ларнинг кавсари энг покиза;
Садафларнинг донасилик топ-тоза
Салқин сувлар тоғдан қуий тушаркан,
Томчилари ёмғир қаби учаркан,
Нима учун йиғлар қаби инглайлар?
Ёв... борми? деб тўрт тарафни тинглайлар?
Табиатнинг ўтини йўқ ўтида,
Шарақ-шарақ қайнаб чиққан булоқлар
Ҳар қоронғу, қўрқунч туннинг бетида
Шифо истаб келмасин дер қўноқлар!
— Бу нега?
— Айт менга!
Кўм-кўк, гўзал ўтлоқларинг босилган,
Устларида на пода бор, на йилқи.
Подачилар қайси дорга осилган?
От кишинаши, қўй маъраши ўрнига
— Оҳ, йиги,
Бу нега?
Туморчалар, ҳамойиллар* тақинган,
Далаларда лола барги ёпинган,
Тоғ-тошларда ўйин қилган,
Чопинган
Гўзал қизлар, ёш келинлар қаерда?
Жавоб йўқми кўклардан-да, ердан-даг
Хароб бўлган элдан-да!
От мингандаг қушлар қаби учгувчи,
Эркин-эркин ҳаволарни қучгувчи,

От чопганда учар қушни тутгувчи,
Учар қушдек ёш йигитлар қаерда?
Тоғ эгаси—сор бургутлар қаерда?

* * *

Сенинг қаттиқ сирт бағрингни кўп йиллардир эзганлар,
Сен безсанг-да, қарғасанг-да кўкрагингда кезганлар.
Сенинг эркин тупрогингда ҳеч ҳаққи йўқ хўжалар
Эгасини бир қул каби қизғонмасдан янчалар.
Нега сенинг қалин товшинг «кет!» демайди уларга?
Нега сенинг эркли кўнглинг эрк бермайди қўлларга?х
Нега тағин танларингда қамчиларнинг кулиши?
Нега сенинг турмушингда умидларнинг ўлиши?
Нега ёлғиз қон бў.тмишдир улушинг?
Нега бунча умидсиздир турушинг?
Нима учун кўзларингда туташгувчи олов йўқ?
Нима учун тунларингда бўриларнинг қорни тўқ?
Нима учун ғазабингни уйғотмайди оғу-ўқ?
Нима учун борлиғингда бу даража бузғунлиқ?
Нима учун ўч булути селларини ёғдирмас?
Нима учун куч тангриси бор кучи-ла солдирмас?

* * *

Кел, мен сенга қисқагина достон ўқий,
Қулогингга ўтганлардан эртак тўқий.
.Кел, кўзингнинг ёшларини сўриб олай,
Кел, ярали танларингни кўриб олай, тўйиб
олай...

Нима учун ағдарилган, йиқилган,
Оғир тожнинг заҳар ўқи кўксингда?
Нима учун ёвларингни бир замон
Йўқ қилғудек темирли ўч йўқ сенда?

* * *

Эй, ҳар турли қулликларни сиғдирмаган
хур ўлка,
Нега сенинг бўғзингни бўғиб ётар кўланка?..

1920 йил.

АМАЛНИНГ УЛИМИ -

Кўнглимда йиғлаган малаклар кимлар?
Шарқнинг оналари, жувонларими?
Қаршимда йиғлаган бу жонлар кимлар?
Қуллар ўлкасининг инсонларими?

На учун уларнинг товушларида
Ўтган асрларнинг оҳангি йиғлар?
На учун ёзмишнинг ўйнашларида
Ҳар юриш кўнглимни наштардек тиғлар?

Кенглик хаёллари учдими кўкка?
Бутун умидларни ёвларми кўмди?
Мангу тутқунликка кирдими ўлка?
Хаёлда порлаган шамларми сўнди?

Кечанинг жон олғич қоронғулиги,
Нажот юлдузини хаёлми билди?
Шунча тутқунларнинг ҳаққи, ҳақлиги
Бир ҳовуч тупроққа қурбонни бўлди?

Оҳимнинг ўтидан чиққан шуълалар,
Шарқнинг кўкрагида бир жой топмасми?
Кўксимдан қисилиб чиққан наъралар,
Ухлаган дилларга силжиб оқмасми?

Ҳар кеча кўкларда ўйнаган юлдуз,
Айтар эди менга: «Эрклик юлдузи
Тутқун эллар учун само қундузи,
Кўнгилда қолғувсан унинг бир изи».

У бир из, кўзимнинг нурларидан ҳам
Юксакдир, мен уни ўпмак истайман.
Агар топилмаса бу юртлардан ҳам
Кўчиб йироқларга кетмак истайман.

▲

Йиғлаган, инглаган амал қизими?
Кўкдаги юлдузлар унинг изими?

1921 йил.

ЕНГИН

«Таланмаган, ииқилмаган ер дүк
Гүдаклар наиза бошида...»

(Хабар)

Нега меним қулогимда тун ва кун
Бойқушларнинг шумли товши бақирар?
Нега меним борлиғимга ҳар ўйун
Ва ҳар кулги оғу сепар, ўт қўяр?

Кўнглим каби ииқиқ улар, қишлоқлар,
Бойқушларга бузуқ кўксин очганми?
Ота-она, таниш-билиш, ўртоқлар
Юртни ташлаб, тоғу тошга қочганми?

Шундай катта бир ўлкада ёнмаган,
Ииқилмаган, таланмаган уй йўқми?
Бир кўз йўқми қонли ёши томмаган,
Бутун кўнгил умидсизми, синиқми?

Подаларнинг яйловида бўрилар,
Қонга тўйгач, увлайларми кўплашиб?
Ииқиқлардан ўликларни тўплашиб,
Утми қўяр алвастилар, парилар?

Табиатнинг бутун ёмон томони
Шу ўлкага фақат жилва қилдими?
Мўминларнинг оқ виждони, имони,
Шам сўнгандай тинсизгина сўндими?

Қиличларнинг тилларида қизил қон
Булоқларнинг суви янглиғ тошдими?
Яланг бола, яланг гўдак, маъсум жон
Найзаларнинг бошларидан ошдими?

Кенг яйловга ўтми кетди, ёндими?
«Маданият»¹ истагига қондими?

1921 йил.

¹ «Маданият»— фотиҳ Оврупо.

ТҮФОН

(Анатили* қишлоқисининг музafferар ўрду*ларига).

Эй Инэну*, эй Сиқарё*, эй истиқлол эрлари,
Миллий мисоқ* олингунча тўқтамасдан илгари!

Биламизким, жаннат каби тупроғингиз ёвларнинг
Гўдакларни ёстагувчи оёқлари остида.
Биламизким, довушингиз ҳақсиз чиққан довларнинг
Инсофизича шовқинларнинг, хурушларнинг пастида,

Биламизким, «маданият» бешигида ўтирган,
Жаллодларнинг бутун таъма ва ҳирслари сизларда.
Биламизким, «озодлик» деб шовқин қилган,
бақирган,
Бўриларнинг оч кўзлари олтин тўла ерларда.

Биламизким, унлар сизни яшамоққа қўймайлар,
Биламизким, қонингизни томчи-томчи ичалар.
Биламизким, унлар сира юввош халқни севмайлар,
Биламизким, тупроқ учун инсонликдан кечалар.

Биламизким, сиз йўқсуллар сўнг чоғда,
Шундай ёмон душманларнинг қўлида.
Мангу асир, мангу тутқун бўлиши
Истамасдан қўлга қурол олдингиз.

Биламизким, қатор-қатор қишлоқлар,
Сийнасига қон тўлдириган тупроқлар,
Ўт ичида; шунинг учун ўлишни
Ортиқ кўриб, жонни ўтқа солдингиз,
Жонни қонга, ўтқа, ўққа солдингиз,
Фақат бугун тотли бир ўч олдингиз.
Яна бир қур тарихларда қолдингиз.

Эй истиқлол, эй Сиқарё, эй Инэну эрлари,
Юр, мазлумлар тўфонининг ўч олгувчи селлари!

Тошкент, 1922 йил.

ГЕЛИЮРСИН

(Шарқ қурултойи вакилларига)
Иўлдош Файзулла Сожида армугоним.

Гелиюрсин тоғ-тепалар ошарак,
Гелиюрсин сув-денгизлар кечарак.
Гелиюрсин амалга қўшарак,
Гелиюрсин ўз йўлинги сочарак.

Чўхдан бери сўнмаз ўлан гунашинг
Тепаларнинг энг бошинда гўринди.
Чўхдан бери юз дўндирмиш маҳвашинг
Амалингнинг нурларига бурунди.

Хар саҳфаси олчолманги ёзароқ
Санинг учун қон оғлаён тарихинг.
У йўллари хаёли-ла бузароқ
Ёзмададир: порлайиши ёрининг.

Шарқ гўзали дея Гарби ёндиран,
Қора сочли, қора кўзли у санинг
Гўзал қизинг, ўлимлари олдиран
Чеҳраси-ла олга бурди. Бан унин
Гўз ёшлари орасинда ботур.
Бўғилиюр, ўлиюрдим... Гелмиюр,
Гелмиюрди имдодима ҳеч киши,
Кесилмишибди сўнгки жаҳон нафаси.
Тоғ-тепалар ошиб, ават сан галдинг,

Бан-да ичимда олиюран генг нафас.
Сан-да зотан рӯҳан асир доғилдинг,
Елғиз санинг вужудингни қисарди
Олчоқ Гарбинг гедирдиги дор — қафас.
Вужудинга пан дорди...

Гелиюрсин тоғ — тепалар ошарак,
Гелиюрсин чўл — саҳралар кечарак.
Банлиюрам бан-да ҳаёт ичарак,
Бу элларинга гул, лолалар сочарак
Қучоғими очарак!.
Ҳароратли саломими қабул эт,
Ҳурматими бутун Шарққа тақдим эт!

СЕЗГИЛАР

ЯШАЙИШ

Оғир-оғир ва фақат қайғидан йироқ уйқу
Нечун узоқларга қочдинг-ки, кўп ёмондир

Кўзим очилди, бироқ кўрмадим гўзалликни,
Кўнглимда ёш ила кўрдим бутун тубанликни
Йўқ эмас эди гўзаллик билан чиройлилик,
Фақат улар тубида жилваланди ҳайвонлик.
Кулиб қарар эди дунёси гоҳ-гоҳлари,
Фақат кулишлар ичинда фифон ва оҳлари.

Нечун очилди кўзим, қайга кетди уйқуларим?
Бу уйғониша тўлиб-тошди, ошди қайғуларим...

ЕТОҚДАН

Оғриқ олди, қайғи олди, зор олди,
Сўник кўзли, бағри эзик ёр қолди.

Қайда қолди мулла Бозор — девона,
Қулоғимга ўқир эди афсона,
Эзги жойга оқ от билан кирганини,
Дил каъбасин* ўқлар билан бузганини...

Инқиқлардан, қабрлардан товушлар,
Уликларнинг саломини ўқийлар.
Борлиғимни қўрқинч ўтлар ҳовучлар
Хонақоҳлар* фано* тўрин тўқийлар.

Сирли сирдан қилдай бўлсин хабар йўк,
Йўқса йўлда ўтганлардек сўндими?
Оқ деб, пок деб юрганларда дил бузуқ,
Йўқса фано майсалари ундими?

Аlam олди, фироқ олди, қон олди,
Амал қолди... Кўзи ёшли жон қолди.

*Бухоро (Ҳарбий ҳастахона),
21.1. 1922 йил.*

ЭРКИНЛИК ИСТАГИ

Эркин кўнглим чидай олмас бу сиқиқ,
Бу боғланган, бу «эгалик» турмушда.
Агар шундай кетаберса, бу аниқ.
Тилак учун қила олмас бир иш-да.

Шунча чоқлар чидаб келган кўнглимага
Бу кунгина ўз чизиги тор келди.
Гўё унинг қўл тегмаган бўйнига
Ип боғланиб, жуда қаттиқ тортилди.

Ул интилиб, ул уриниб ётадир,
Тор қафасдан қутқаргали ўзини.
Теваракка аччиғ қарғиш отадир,
Билмадимки, қон босганми кўзини?

Бундан бурун ул кўп оғир тинларни
Чидам билан, тинчлик билан ўткарди.
Қаршисида авраб турган жинларни
Кўра туриб қурамади, кеткарди.

Шунинг учун тубанларнинг тубани,
Ёвуз, бузуқ кишилар ҳам эркинча
Таларлар-да, эмарлар-ди-да уни
Сўкарларди орқасидан ҳар кеча.

Ул қандай тор, қандай сиқиқ ерларда
Қандай бузуқ чизиқларда бўлмади?
Ул қандай ҳур, қандай тубан эрларда
Қилини ҳам қимирлатмай турмади?

Энди ул ҳам тор чизиқдан безгандир,
Қайтиб унга киришликни истамас.
У маъносиз «эгалик»лар эзгандир,
Улар билан бир тин бўлсин-туролмас.

Ул эркинлик, ўзбошлилик истайдир,
Кетга қараб — ўлим бўлсин — кетмайдир.

1922 йил.

ҚИЛИЧ ВА ҚОН

(Қитъа)

Қилич қинда қолмасин, чиқсин,
 Тифига тилларим томизсин қон.
 Амалим қонли тифини ювсин,
 Қолмасин қонни севмаган бир жон.

МАСТЛИКДА

(Г. Саъдидга)

Май бу кун шишадан тошиб чиқмишdir,
 Унинг бир томчиси ерга тушмасин.
 Уни хаёлимиз амал демишdir,
 Амаллар мажлисдан четга кўчмасин.

Майлар шишаларда қўшиқлар айтиб,
 Бизнинг ийдимиз*ни қутлаб турадир.
 Майнинг кўпиклари минг қатла қайтиб,
 Мажлис лаззатини сўзлаб турадир.

Майнинг атрофида эски ўртоқлар
 Ифилиб, ўлтириб суҳбат қилалар.
 Мажлис шодлигини кўриб «оппоқлар»,
 Хурмат юзасидан салом бералар.

Майнинг кўпиклари тутқун ўғлини
 Қайғи чоқларида юпатиб турсин.
 Мастиқда ўрганиб ўнг ва сўлини
 Ўксик болалари у йўлдан юрсин.

Майнинг кўпиклари кўзнинг қораси,
 Мастрлар ўлсалар-да, «эслик» қоласи...

ҚИЗЛАРНИНГ ДафтариГА

Кўнгил, тинмас кўнгил, энди етар, кўз тикма гулларга,
 Гўзалдир, ёшдир ул гуллар... фақат алданма унларга,
 Ки, қизғонмас, кўнгил қўймас сенингдек оқ
 Кўнгилларга...

ҚҰКЛАМ ҚАЙФИСИ

Эй қоронғи узун қишининг хаёли,
Күклам өфі күzlаримда ўйнама.

Айрилиқнинг чидаб бўлмас малоли,
Кўкат, майса юзларида қайнама.

Бир оз... бир оз кўнгил берай кўкламда:
Шафтолининг гўзал, қизил юзига.
Бир оз... бир оз алданайин кўнглимда
Бош чиқарган йингитликнинг сўзига.

Қаршимдаги кулиб турган юмшоқ қиз
Кўм-кўк майса ўртасида бир гулдир.
Кўп йиғладим... ёшларимни қатор чиз
Ва қаршимда гўзал қизни бир кулдир.

| Кўклам өфі сайроқ булбул сайрамас.
На учунким, танбуримнинг тили йўқ.
Ул гўзал қиз чин қарааш-ла қарамас,
На учунким, умидимнинг йўли йўқ.

Тилларимда ҳар кўкламнинг қўшиғи,
Юрагимда ҳар гўзалнинг севгиси.
Кўзларимда ҳар қайғидан бир йиғи,
Юзларимда алданишнинг белгиси.

Ёлғиз менми кўклам өфі йиғлаган?
Ёлғиз менми ҳар умидда алданган?
Ёлғиз менми кўкрагимни тиғлаган?
Ёлғиз менми севинч билан бўлмаган?

Эй, кўкламнинг кўз тортгувчи келини,
Нима учун йиғлатасан бир мени?

Қўйлуқ, 1922 йил.

БИНАФША .

Ез қайғиси.

Бинафша сенмисан, бинафша сенми —
Кўчада ақчага сотилган?
Бинафша менманми, бинафша менми —
Севгингга, қайғингга тутилган?

Бинафша, нимага бир озроқ очилмай,
Бир эркин кулмасдан узилдинг?
Бинафша, нимага ҳидларинг сочилмай,
Ерларга эгилдинг, чўзилдинг?

Бинафша,
Айт менга,
Кимлардир уларким,
Игнани бағрингга санчалар?
Бинафша,
Бир сўйла,
У қандай қўлларким,
Узалар, ҳидлайлар, янчалар?
Бинафша, шунчалар чиройли юзинг бор,
Кўнглимга исрик¹лик тўкмайсан?
Нимага узокроқ кулмайсан?
Бинафша, шунчалар тортгувчи тусинг бор,
Бинафша, йиғлама, бинафша, кел бери,
Қайғингни қайғимга қўшги.
Бинафша, сенинг-чун кўкрагим эрк ери,
Бу ердан кўкларга учги.

Бинафша, гўзалим, қайғилим, келмайсан,
Қайғинг зўр, қайғимни билмайсан,
Менга бир кулмайсан!

1922 йил.

¹ исрик — кайф.

СЕВГИ

ТУН

Эркин шеър.

I

Тун ёмон, тун қоронғи,
Тун қўрқинч, тун азоб.
Тунда эски ва янги
Ҳар нарса хаёл ва сароб.
Туннинг узунлиги,
Чуқурлиги кўп ёмон.
Туннинг бузуқлиги,
Ёлғизлиги беомон.
Тунда ҳар нарсанинг товуши
Ироқдан гувиллаб келар.
Тунда кўп чоғлар юзимга
Жинларнинг қўллари урилар.
Оҳ, туннинг қалин пардаси
Қандай гуноҳларни яширмас.
Оҳ, туннинг товушсиз наъраси
Ҳеч жонни қўрқитмай қолмас.
Туннинг яширин қучоқларида
Ўлимлар, қонлар тўлгандир.
Унинг алдамчи боғларида
Қанча ёш гуллар сўлгандир.

II

Тинчланиб ўлтириб юлдуздан
Эртаклар эшитмак бўлсам.
Ё ўзим истаб топган қиздан
Бир қараш, бир кўриш сўрасам.

III

Ҳар ердан қанча товушшар
Девлардек наъра солурлар.

Теграмда найза — қиличлар
Жонимга ҳамла қилурлар.
Салқин сув кони булоқлар
Кундузлар чанқаганимда
Шир-ширлаб кўнглимни йўқлар.
Мен дарров олмаганимда,
Баттарроқ қайнаб оқарди.
Бир ҳўплаб кунда мен ичсам,
Қайфимга қанча ёқарди.
Истардим: қўйнига қочсам!
Оҳ, тунда оғу бўлар ҳар
Манбадан томчи сув ичсам,
Оҳ, тунда нозли булоқлар
Кўнглимга тарқаталар ғам.

Бу тунда севгили ёrim,
Қолдингми мендан узоқда?
Билмайсан, оғриқли бағрим
Қон йиғлар тунда, бу ёқда

Бу тунким, сирли, қоронғи,
Йўлларда шарпа-да йўқдир.
Кўнглимда тўп-тўла қайғи,
Оҳ, йўллар қанча узоқдир.

Кел, энди ташлама, қўйма,
Бу туннинг қўйнида ёлғиз.
Хижронни бошима ёйма
Эй тундек сочи қора қиз!..

1922 йил.

НИМАНИНГ ҲИДИ

Билмайман: бу ҳидлар ниманинг ҳиди?
Рұҳим ҳидлаш билан англаган эди.
Мавъуд* жаннатларнинг энг гўзалида
Энг гўзал малика атрлар сочди.
Кўкларнинг энг нозли ўйноқ париси
Атр қутисининг оғзини очди.

Кўнглимни мулойим қитиқлагувчи,
Ўзида бир турли сир сақлагувчи,
Бу ҳиддирким, ҳорғин, чарчаган дилга
Янги умид, тоза қувват бергувчи...
Муҳаббат булбули берилди тилга.

Эзилиб-эзилиб йиғлаган кўнгил,
Азалдан юмшоқлик кўрмаган кўнгил,
Гуллик боқчаларда юрмаган кўнгил,
Ўзини гулларга урмаган кўнгил.
Азал малагидан бир ҳид ҳидлади,
Эсири¹, йиқилди, ўзи билмади,
Хидсиз тилакларнинг тотли умиди
Сонсиз ҳавасларни кўнглимга солди
Оппоқ маликанинг тарқатган ҳиди
Танимни, руҳимни, жонимни олди.

Энг гўзал ҳаваслар сунгувчи ҳидни
Руҳим ҳидлаш билан англаған эди.

ИШҚ ИҮЛИ

(Эркин шеър)

Сабрнинг косаси тўлгандир,
Бу оғир айрилиқ тўйдирган.
Оҳ, қанча ғазаблар бўлгандир,
Гўзалим, хабаринг бўлмаган,

Оч, ахир, очгилким кўксингни,
Бир нафас ўзимни унутай.
Унумтоқ бутунлай ўзликни,
Оҳ, шундан нажотни мен топай.

Кечалар, кечалар... оҳ, сенсиз ва ойсиз.
Бир кеча менга худди бир йилдир.
Қайтариб айталар: «Кечалар — рўёсиз —
Олдингда...» кўп оғир бир йўлдир.

Эй дарвеш, бу йўлда биргина йўлчи сен,
Кетабер, бир куни сўнггиға етарсен.

КЕТ

Кет, кўзимни алдагувчи хоин нур,
Кет, оловли чизигимдан нари юр.
Кет, заҳарли қизғалдоқни ирғитма,

¹ Эсиридим — маст бўлдим.

Қўнглимдаги сўнг умидим йўқ этма!
Кет, илоҳий виждонимни булғама,
Бутлар билан тегарамни чулғама.
Кет, эй тўққиз пари, гўзал қора қуш,
Ииқин бўлган кўкрагимдан, четда уч.
Кет, севгимнинг улуғ ёви, кўринма,
Лаънат сочиб ёнларимда юринма.

Эски дўстлар йўл адашиб ўлдилар,
Янги дўстлар бунинг учун кулдилар.
Янги йўлга оёқ босмай тўхтасам,
Бу йўлларда қутулишлик йўқ десам,
Сен ул чоқда қайси йўлга солардинг,
Фалокатдан қандай тортиб олардинг?
«Ун»инг қўпол... қийнағувчи олардинг?
Кет, мангалик йўққа кўчсин борлиғинг.
Кет, малаклар достонини ўқима,
Кет, аслсиз эртакларни тўқима.
Кет, севгили кўкрагимга тинчлик бер,
Кет, сенинг-чун қучоқ очган қора ер.

Кет, жонимни қийнағувчи жоду — ҳур,
Кет, кўнглимни алдагувчи ёлғон нур.

1922 йил.

АЛДАНИШ

Беш йиллик ёнишим* бир йил учунми?
Эркалаб ўткувчи бир ел учунми?

Қўзимга кўринган саробми эди,
Мен шунга алданиб тоғларми ошдим?
Севгимнинг боқчаси харобми эди,
Шу боқча ичидаги йўлми адашдим?

Қўзимни ўраган киприкми эди,
Ёки кўк тусида пардами эди?
Қўнгил шу чоққача тирикми эди,
Жоним кўклардами, тандами эди?

Қўлимни тегиздим... Одам эди-ку,
Қўзимда ўйнаган бир нур эди-ку,
Сезгим-да соғ, тетик, бардам эди-ку,
Бўйнимга қўл солган бир ҳур эди-ку.

Нега мен сезмадим? Ўт эмасмиди?
Шул ўт ичидан мен эмасмиди?
Қаъбамга осилган бут* эмасмиди?
Бутни тангри деган мен эмасмиди?

Мен уни хаёлий, тотли бир севиш,
Илоҳий бир муҳаббат, ишқ билан севдим.
Беш йил, шунинг учун беш йил англайиш...
Ениш, куишиларим... оҳ, энди билдим.

Оҳ, энди билдимки, барчаси хаёл,
Барчаси бир тотли роҳат туш экан.
Кет, йўқол кўзимдан, ҳақиқат, йўқол,
Бағримга ботмоқда оғули тикан.

Чиндан-да мен у кун ёлғизми қолдим,
Чиндан-да у ўтли севги битдими?
Чиндан-да турмушдан оғизми олдим?
Чиндан-да умидим буткул кетдими?

Чиндан-да кўнглимда севги ўтлари
Чўғсиз ўчиб қолган шамдек ўчдими?
Чиндан-да каъбамнинг санам, бутлари
Кул-парча бўлдими, буткул кўчдими?

Чиндан-да мен бу кун севмасми бўлдим?
Чиндан-да муҳаббат ўтими сўнди?
Чиндан-да мен бу кун тиканми илдим?
Кўнглим бу алданишга, оҳ, қандай кўнди?

Севгимнинг яшаши бир йилми эди?
«Фув» этиб ўтгувчи бир елми эди?

1922 йил.

ИШҚ

Усмонлича

Илк — аввал кўзимни ишқ ила очдим,
Ишқинг майдонина қоними сочдим,
Ишқсиз Үлкалардан у онда қочдим,
На замон боғладим зуннор ишқи.

Ишқ дея айрилдим диндан, имондан,
Англамам ҳеч бир шай инсоф, виждондан.

Ишқа сажда этдим, бўлдим у ондан
На замон қатл этдим куффор ишқи.

Жаннат баним учун қуру саҳродир,
Ишқинг саҳросиким, банга маъводир.
Аксим сан банга на қадар қондир,
Қонмам, чунки билдим гулзор ишқи.

Ишқинг майдонинда бир жаҳлу оним,
Бир маҳшар қўпарур ҳар дам-да қоним,
На буюк баним, боқ, ишқа имоним,
Ера диз чўқдирдим жаббор ишқи.

Бан ишқинг мулкина ягона ҳоқон,
Бангга бўйин эгар болжумла султон,
Инанур ўрдума шуйла бир боққан
Кўр инжа соф биста ашжор ишқи.

Сўйларкан дилларим на ёмон сўзлар,
Ёзаркан қаламим на ҳазин оғлар,
Соддадил бунлардан на маъни онглар,
Билмаз-ку ўлдуғин изҳор ишқи.

БИТДИ

Бер қўлингни, шу титраган қўлим билан сўнг дафъа
Бир қисайин, сўнгра ортиқ у қўлларга тегмак йўқ.
Кўзларингни сўнгги марта тушир хира кўзимга,
Кўкрагимга киприкларинг сўнг мартаба отсин ўқ.

Кўкимизда ҳануз учмай қараб турган юлдузнинг
Кўр юзини, айрилиқнинг кузи билан сарғайган.
Сен кетасан, юлдуз учар, ёлғизлиқда ташланган
Ўксигингга хаёт бермас ёғдулари кундузнинг.

Бер қўлингни сўнг мартаба ёлғиз қолган ўксикка,
От ўқингни сўнг мартаба алам кутган кўксимга.

1922 йи.л.

ҚОРА ЙЎЛЛАР

МАҲМУДХЎЖА БЕҲБУДИЙ ХОТИРАСИ

Белгисиз қабрингни қора тунларда
Амалимнинг шамин ёқиб изладим.
Қизил ва пок қонинг исларин сочгач,
Кучсиз кўйи юришинмни тезладим.

Амалимнинг юлдузиким, кўз тикди
Қора, жирканч ўлим кони ерларга.
Савол бердим: «Йўқотганим қайда?» деб,
Ўзимни ҳам ютмоқ бўлган эрларга.

Қўлимдаги тутам-тутам гулларим
Қабринг топиб, сочмоқ учун теринди.
Гул ўрнига заҳар тилар мұхитда
Үнинг қилган бу ишлари бўш энди.

Мен-да ожиз у мұхитнинг олдида,
Қабринг топиб кўз ёшимни тўқмакка.
Ҳамда аччиқ ҳиддатим-ла ул ерда,
Оқ каллалик қора девни* сўқмакка.

Шунинг учун юлдуз каби ярқираб,
Элда қолган исмнинг билан турман.
Шул исмни эслаб, чизган йўлингдан
Ироқ кетмай, қимирамай юраман.

Азиз отам, қўлимдаги гулларнинг
Мотам гули эканлигин билмайсан.
Шодлик гули кўпдан бери сўлганин,
Ер остида пок руҳинг-ла сезмайсан.

Ана сочдим қалбимдаги гулларни,
Термак учун чақираман қўлларни.

1920 йил.

КЕТДИНГ

Марҳум Раҳматуло Султоновга

Иўлдошим, замзама бўлдинг-да, кетдинг.
Бор эдинг, йўқолдинг, ўлдинг-да кетдинг.
Гул эдинг, очилмай сўлдинг-да, кетдинг,
Йўқлик денгизига тўлдинг-да, кетдинг.

Қичқириб орқангдан югурдим, чопдим,
Фариблар мозорин истадим, топдим.
Қўрай деб сўнг чоғда телмуриб боқдим,
Сен эсанг юзингни бурдинг-да, кетдинг.

Элингнинг тиласи етимми қолди?
Бошига қайфини ўлимми солди?
Жонингни тангриси севибми олди?
Айтмадинг, оғзингни юмдинг-да, кетдинг.

Боқчангга ёш қўллар экалар гуллар,
Очилмоқ истайлар лола, сунбуллар,
Фироқ куйларини куйлар булбуллар,
Сен бўлсанг йўқликка урдинг-да кетдинг,
Кўкармай, яшармай, қурдинг-да кетдинг.

ҚИТЪА

Ўлимдан кучли

— Ўлим, сендан кучли бошқа куч борми?
Тарафингдан бир марҳамат бўлганми?
— Мендан кучли, мендан қувватлилар бор:
Мана, мендан ҳеч қўрқмайлар одамлар.

УЛУҒ ИУЛОВЧИГА

A. M. руҳига
«Дунёга ишлар учунгина келганман.»
(Ўз сўзи)*

Боқчаларда гуллар сўлди, сезмадим,
Үстирганлар етим бўлди, сезмадим,

Қўнгилларга қора тўлди, сезмадим,
Сездим сенинг кетганингни кўнгилдан.

Кетган йўлинг йироқ йўлдир, кети йўқ,
Бошланиши: қуруқ ва кенг бир бўшлиқ,
Тугалиши: яна чексиз бир йўқлиқ,
Бироқ қайтмоқ йўқдир тушган йўлингдан.

Кетдинг, бироқ изларингда кўз қолди,
Тилларингда айтилмаган сўз қолди,
Ўксиз бўлиб ётлар эмас, «ўз» қолди,
Чуқур маъно истаб эски сўзингдан.

1921 йил.

ҚОР ҚҮЙНИДА

ЯНА ҚОР

Яна қор! Оқ кафан ўралди яна,
Яна кўқ қуиди ерга парларини.
Қарғанинг тиллари бурилди яна,
Яна қишиш чорлади навкарларини.

Қоп-қора дев каби булут йигини
Қоплаб олди яна қуёш юзини.
Ётқизиб ёз ботир енгиш туғини
Уйқудан очмади сира кўзини.

Кутдилар ёз қизи — баҳор ойининг
Янги кунда ясалгувси тўйини.
Ёз каби турли гулга бойнинг
Дедилар: бўлғувси чечак ўйини.

Қариган қишиш бобой чидолмасдан,
Тўй кутилганда қилди бир босқин.
Нега эргашди унга қорли бўрон,
Кўп қўпол эди асти ул-озғин.

Бир фақат қарғалар қор устида
Қағлашиб қишиш бобоини олқайлар.
Тўнгdirувчи заҳар совуқ тунда
Бева-бечоралар ёмонлайлар.

Ҳар етим кўзда томчи-томчи заҳар,
Ҳар фақир уйида инглайиш ва йифи.
Ҳар сарнг юзида сўнгги шуъла сўнтар,
Ҳар томон, ҳар тарафда бир қайфи.

Яна қишиш... Қор — кафан ёпилди яна,
Қарғага тўй... ўйин топилди яна.

ОППОҚ ОЙ

Құчоғингда қалтирайман, титрайман,
Ортиқ сендан безди күнглім, оппоқ ой.
Ійлни очсанг, энди бундан кетаман,
Кўклам яқин келган дейлар, бир қарай.

Кўкдан тушган енгил оппоқ парлардан,
Қудрат қўли сенга кўйлак тўқийди.
Учиб келиб узоқ-яқин ерлардан
Бир тўп қарға мадҳиянгни ўқииди,

Кўклам яқин, деган сўзни эшитиб,
Кўзларингга замҳарирдек* ёш келди.
У ёшларинг хирмон бўлиб, уйишиб,
Осилдилар... бўйнинг ерга эгилиди.

Ховуз юзи икки қарич муз бўлган,
Ёш болалар тийғанишиб ўйнайлар.
Учиб, тўнғиб масжиддаги чол ўлган,
Етим қолган болалари йиглайлар.

Жарқишлоқнинг йўлида ҳам шаҳарга
Қаймоқ ва сут келтиргувчи бир бола
Тўнғиб ўлган, ҳар кун эрта саҳарда
Шундай қилиб бир неча жон йўқола.

Құчоғинг-да жуда совуқ, оппоқ ой,
Кўклам келсин, бир севинай, бир ўйнай.

1922 йил

«ТОНГ СИРЛАРИ» ТЎПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

* * *

Бир эсиб ўтдилар «Уйғониш» еллари,
Бир қайнаб-тошдилар кўз ёши — «Булоқлар».
Ай, тонгда қалтираб ўйнашқон япроқлар,
Тек туринг, ёйилсин энди...
«Тонг сирлари!..

КҮНГИЛ

Кўнгил, сен мунчалар нега
Кишанлар бирла дўстлашдинг?
На фарёдинг, на додинг бор,
Нечун сен мунча сустлашдинг?

Ҳақорат дилни оғримас,
Тубанлик мангу кетмасми?
Кишанлар парчаланмасми?
Қиличлар энди синмасми?

Тириксан, ўлмагансан,
Сен-да одам, сен-да инсонсан;
Кишан кийма, бўйин эгма,
Ки, сен ҳам ҳур туғилғонсан!..

Тошкент, 1922 йил.

БАС ЭНДИ

Етар, бас, чекдан ошқондур
Бу қарғиш, бу ҳақоратлар!
Тўлуғдур, балки тошқондур
Тубанлик ҳам сафолатлар!

Қўлимда сўнгги тош қолди,
Қўнгилда сўнгги интилмак;
Қўзимда сўнгги ёш қолди,
Кучимда сўнгги талпинмак!

Бу қарғиши, бу ҳақоратлар,
Кучимни тортмоқ истайлар;
Тубанлик ҳам сафолатлар,
Ўзимни ютмоқ истайлар!

Қўнгилда сўнгги интилмак,
Шу ҳолда кетмак истаймен;
Кучимда сўнгги талпинмак,
Амалга етмак истаймен!

Қўлимда сўнгги тош қолди,
Ёвимга отмоқ истаймен!
Қўзимда сўнгги ёш қолди,
Амалга етмак истаймен!..

Тошкент, 1923 йил.

«КЛЕУПАТРА» УЙҚУСИ₁

«Клеупатра» номли сочма ҳикоямнинг тизма шаклидир.

I

«Клеупатра» — Нилнинг бўйида,
Уз қўли бирлан нилуфар узди.
Гўзал чечакни, ёзуқсиз гулни
Ишдан чиқарди, турмушин бузди.

Бир тўплам қилди, бир ипак бирлан
Бошига осиб — уйқуга кетди;
Ул ухлаганда — бутун Мисрда,
Бутун ўлкада уйғоқлик битди...

Жим тур фаришта, қанотинг қоқма,
Фиръавннинг қизи тинчлаб ухласин!
Унинг юзидан, гўзаллигидан
Ошиқнинг кўнгли бир ором олсин!

Унинг ётиши: куннинг ботиши!
Қоронғилиқда юлдузлар ўйнар;

Бутун ошиқлар, кўнгли ёниқлар
Гўзал ўйларни шу чоқда ўйлар.

Тубан қараб юр, Нилнинг сувин кўр:
Қандай чиройлик лимиллаб оқар.
Фираъавн қизидай, илон изидай
Буралиб оқар, қимиirlаб оқар...

II

«Клеупатра» — уйғонди нега?
Нега ул чоғсиз уйқусин очди?
Унинг кўзидан, гўзал юзидан
Уйқу, қизиллик, тўлинлик қочди!

Ана: қўлинни гулга узатди,
Боқ: ипни узди... гуллар қўлида!
Оҳ... фижим қилди, ерга ташлади;
Кўп йўқсул гуллар қурбон йўлида!..

— Нега ташлади?
— Гул сўлган эди...
Шунинг-чун золим ерга ташлади!
Узини кўр бир маст илон янглиғ,
Жойинга ётиб, тўлғоқ бошлади.

Бор, эй йигит сен, Нилнинг бўйидан
Золим қиз учун нилуфар келтир!
Золим қизини бу сирли кечда,
Кўп урунтирма, тезрак тинчлантири!

Бир тўплам гулни бошига осса,
Яна уйқуга очар қучогин,
Йўқса — бу золим ҳеч боса олмас,
Юрагидаги «севмаслик» доғин...

III

Кўй, сен қўзголма... менинг кўксимда
Кўз ёшим бирлан ўсган чечак бор,
Шуни берарман, бир ҳидлаш бирлан
Севгига ботиб бир умр ухлар!..

Бузоро, 1921 йил.

МЕН ШОИРМИ?¹

(«Таржимаи ҳолим»га)

Хаёлим бир учиб кетиб қоладир,
Мен ҳам тизгинини қўйиб бераман.
Зотан, қандоқ қилиб тутиб турман? —
Энг нозик қилимга тегиб қоладир.

Учадир... учадир... минг^{*} қават кўкни,
Бир бошдан сийпалаб ўта берадир.
Зерикмай, эринмай кета берадир,
Баъзан, ҳовлиқтириб жинни юракни...

Кўланка кабидир; ўтган еридан
Сўнgra қарасангиз бир нишон қолмас.

Юрган ерларидан озиқ ҳам олмас.
Шунда зерикаман унинг сайридан...
Бир замон бир ширин жойга етганда,
Нарига ўтмасдан тўхтаб қоладир;

Ошиқдак ястаниб, ётиб оладир...
Шу чоқда қийналиш бошланар менда.

Чунки, хаёлимнинг кўзлари билан,
Бир гўзал ҳолатни кўриб турман;
Лаззатга фарқ бўлиб, ўлиб турман.
У ҳолни борлиқнинг сўзлари билан —

Англатиш, қўлимдан келмай қоладир.
Шу чоқда тилларим калдираб кетиб,
Борлиғим-йўқликка ғалдираб кетиб
Дейманки: «Бошқалар билмай қоладир —

Шундай гўзалликни! Аттанг, агар мен
Рассом бўлсам эди, чизиб берардим,
Ухашаш нусха билан, ёзиб берардим,
Шу ожиз ҳолимда, шоирманми мен?..»

¹ Бу шеър, Тошкентдаги «Ўлка ўзбек билим юрти»нинг юқори синф ўқувчиларига атаб ёзилиб, улар томонидан дарсда текширилган бир шеърdir.

Шоирлик менда бир соями дейман,
Ҳар бир тушунчамни ёза олмагач!
Рассомдек хаёлни чиза олмагач!
Ҳақир борлиғимга кўп афсус ейман...

Хаёлим юксакдан тушиб кетадир,
Шоирлик чанг бўлиб, учиб кетадир...

Қўқон. 1923 йил.

СОЗИМ

Нафрат ўлкасидан ҳижрат қилганман,
Улфат диёрига маскан қурганман,
Юзимни ўт эмас, гулга бурганман;
Самовий завқларга тўлиб турганман
Булбуллар севгини мақтаган дамда!

Чечаклар ўсгуси кўз ёшларимдан,
Бўғинлар унгуси ўйлашларимдан,
Қалблар юмшагуси сайрашларимдан;
Севги чаманида яйрашларимдан
Жаннатлар яратгай ташланган жанда!

Тилинган тилларга қон юргуғуси,
Бўшалган инларга жонлар киргуғуси,
Тиканли боғчалар чечак кўргуғуси,
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуғуси
Жандалар жонимга теккан кунларда..

Ўш. 1924 йил.

ҚЎЗФОЛИШ

Ай! Сен-мени ҳақир кўрган, тубан деган афанди!
Ай! Устимдан бир умрга хўжа бўлмоқ истаган!
Ай! Бўйнимга киshan солиб, ҳалокатга судраган,
Кўзларингни заҳарлатиб ўйнатмагил, бас энди!

Кишанларинг занг босгандир, сергак бўлким,
узилур;
Томиримда қўзғолишнинг, ваҳший қони гупурди,

Эски фикр, анъаналар энди буткул узилди,
Е битарман, ёки сенинг салтанатинг бузилур!

Эй! Сен, мени қул ўрнида ишлатгувчи афанди!
Титра, қўрқим, боғлиқ қулинг бош кўтарган куч
энди..!

Тошкент, 1922 йил.

ДАМЛАР...

Дам бўлурки, қалбим тонгнинг шамоли
Қаршисида қалтираган япроқдек —
Аста-секин титраб кетар... мен ҳам тек.
Жим қоламан унга қулоқ солгали,
Бутун эсим, сезгим билан толгали...

Баъзан хаёл этагини тутқизмас,
Ёт ерларда ўз бошича йўқ бўлур,
Шунда эс ҳам қалб тилига тушунмас,
Боши қотар, қўполланур, тўнгланур...

Шунда бирдан, ғайбдан товуш: «Ай шоир,
Қуруқ қолдинг саодатли дамдан!» дер,
«Дамдан!» дер...

Андижон, 1923 йил

КИШАН!

Кишан, гавдамдаги излар, бугун ҳам битгани йўқдир!
Темир бармоқларингнинг доғи, буткул кетгани йўқдир!

На мудҳиш, на совуқ — манхус, на қизғонмас қучоғининг
бор!
Башар тарихининг ҳар саҳфасида¹ қонли доғинг бор!

¹ «Д»ни «ид»га айлантириб, қаттиқроқ чўзиб ўқимоқ лозим («сафҳасида» каби). Иўқса, аruz вазнида ёзилган бу парчанинг вазни бузиладир. Бу парчада, шўнга ўхшаган жойлар яна бирмунча бор. Умуман, аruz вазнида ёзилган парчаларда шу қонда кузатилмаги керак.

**Юмилмас кўзларингнинг ҳар бири бир элни қаҳр айлар;
Фақат, бир борлиғингдурким, бутун борлиқни заҳр айлар!**

**Қилич бирлан сенинг эркингда кўп йиллар қолиб
кетдим...
Фақат, ҳар тебранишдан қутулишиликни умид этдим.**

**Кишан, гавдамдаги доғинг ҳануз ҳам битгани йўқдир,
Фақат, буткул қутулмоққа умидим энди ортиқдир!..**

Тошкент, 1922 йил.

БАҲОР ВА МЕН

Баҳор келди... лекин унинг даврида
Кетиб қолди баҳорларнинг султони.
Умид узди, рақибимнинг бағрида,
Ортиб кетди келгусига имони.

Баҳор чоги... рақибларим кетарлар,
Лекин, меним ҳасратларим кетмайлар.
Бу рақиблар мени маъбул этарлар,
Фигонларим султонимга етмайлар!..

Қўқон. 1924 йил

ГУЛСАРА

Термак истаб бир-икки даста чечак,
Гулсара чиқди қўшни боқчасига.
Илашиб бир «тикан-шоҳ» орқасига
Ииртилиб қолди шунда шоҳи этак...

Гулни бермакчи бўлди севганига,
Севиниб, ҳовлиқиб, шошиб келди.
«Мана бир арзимас ҳадя» — деди,
Севиниб, гердайиб шу қилганига.

Севгани кўрди; ииртилибдур этак!
Деди: «Қимлар билан қувишидинг сен?»
Деди: «Ёлғиз тиканни кўрдим мен...»
Деди: «Мен эмас сен ўйлаган тентак!»
Ерга—тупроққа тушди гулдаста,
Синди қиз қалби шунда бирпасда...

Чимкент. 1924 йил

КАПТАР

(Семирамис-семирамида)

Семирамис-Калдонива осурийлар хурофотида «маъбуда» саналиб юрган бир қиз. Баш томони қиз, танаси балиқ бўлган эмиш. Онаси уни туққандан кейин қамишзорга ташлаган, унда уни кантарлар ўсдириб, парвариш қилганлар. Шу учун исми «кантар» маъносида «семирамис» қўйилган. Қалъалар фатҳ этган, кўп урушлар кўрган, Ҳиндистонга қадар борган бир фотиҳа эмиш.

Мисрда бир парихонга фол очдирган, ўша фоли тўғри келиб, охирда сувга тушиб йўқ бўлиб кетган эмиш. Үрнига ўғли подшоҳ бўлган. Узи кечалари денгизга чўкар, кундузлари ҳукм сурал экан.

Бир ривоятда «Семирамис» турк қизи бўлиб*, Эрон подшоҳларидан машҳур Қайхусрёв-Кирни ўлдирган эмиш.

Эй, денгизнинг сувларидан қудрат олган ботир қиз
Кел, шундоги тутқун қизга ёлборайлик иккимиз,
Сен сувларнинг кўпигидан оқ чечаклар терганда,
Сен қиличдан илҳом олиб кун чиқишида юрганда,
Сенинг билан бирга чопқон, бирга учқон оналар,
Нима учун, бу тутқунилик оловида ёналар?

Сен кундузлар қизғин қуёш ёғдусида ёнаркан,
Тонг отганда танларингдан денгиз суви томаркан,
Кенг далада қушлар каби қанот қоққан оналар,
Нега ёлғиз оғуларга — заҳарларга қоналар?

Сен эркаклар кийимида зўр қалъалар очганда,
Отларингнинг чангларини Синд* бўйинга сочганда,
Иўлларингда қон денгизи кўпирганда, тошганда,
Сенинг каби истагига эга бўлган оналар,
Нега бугун турмушдаги ҳар тилакдан тоналар?

Сен Мисрда гўзал Нилнинг уйқусини бузмасдан,
Нимагадир ҳовлиқмасдан, кўпирмасдан, қизмасдан,
Иўлингдаги жонсиз ётган чўпларни-да узмасдан,

Қари коҳин* маъбадига юрганингда; сезмасдан,
Кечаларнинг сирларини... тўлиб ётган оналар,
Нима учун тонгга қадар қон — ёш тўкиб қолалар?

«Мен дунёда хотин бўлиб яратилган эдим-да,
Энг қаҳрамон эркаклардек мўъжизалар кўрсатдим!»
Деб ёздириган сўзларингни бўз қирларда кўрдим-да,
Тутқун бўлган оналарни қутқармоққа аҳд этдим!
Бу аҳдимга етмак учун сендан кўмак кутамен;
Кел, бу йўлда кўмаклашсанг, ҳар тўсиқни ўтамен!

Эй денгизнинг тубларига қочиб кирган капитар қиз,
Кел, мундоғи оналарни уйготайлик иккимиз!..

Тошкент, 1922 йил.

ОЙ ҚҮЙНИДА

Шафтоли келинчак,
Унинг қўйнида мен тентак...
«Мен боғингга кирмасдан,
Одоқ бўпти емасдан;
Мунча тўлиб йиглайсан
Мен қўйнига кирмасдан...»

(Халқ қўшиғи)

Бир томчи тўкилган ёш учун шунча сўлишми?
Бу боқчада гул кўп эди — сўлди амалимдек!
Кўнглингда бирор шарпани сезсам эди, гулдек,
Ўлганда-да сен менда кўрардинг севинишни!

Шафтолида ой нурини кўргач яна кўнглим
Ойлар каби ёш даврига суқлар каби боқди.
Ёшлик ўзи-севгинг каби тортилмади бир зум;
Бир зум ўзи, бир гул ўзи... дўзах каби ёқди!
Кўп титрама, кўп ўйнама, кўп қайнама, эй барг!
Ҳирс кўзлари соғ кўксингга оғули тикандек
Бир ботса-да, йиғлатса-да, додлатса-да... мендак
Ҳар кўзга боқурсанки:... «топилмас тоза истак!»

Мендан сўра: ёлғиз мана мен алданиб ўтдим,
Ҳар саҳфаси, ҳар япроғи: «калдаш» — бу китобнинг!
Бир ўққа илинмасми, тилинмасмиди жонинг?
...Ой қўйнида тонг отгунча сенга шуни айтдим...

Бир томчи тўкилган ёш учун шунча сўлибсан,
Алдамчи, фано кўзлара тентакча кулибсан!..

Тошкент. 1923 йил.

СИРЛАРДАН...

I

Бир тутам соchlаринг менинг қўлимда;
Фижимлаб ўпайми, ё тараб очай?
«Сир» деб сақлаганинг менинг қўйнимда;
«Сир» деб сақлайнми, ё элга сочай?

Сочилган сочингдай сочилса сиринг,
Анор юзларингни кимга тутасан?
Ўзингку — «Уларда вафо йўқ!» дединг,
Нимага уларни тағин кутасан?

II

Очилган қўйнимда тўлғонган танинг,
Кўнглингдан қилча ҳам ҳид етказмаса,
— Менга яқинлашма! Ай, тирик бўса!
«Севдим» деганларинг, ёлғондир сенинг!..

Тошкент, 1925 йил.

ҚИШ ОЛДИДА

Қўклам кетидан ёзни узатдик, у-да кетди.
Кузнинг-да булутлик, қора даври келиб—ўтди.

Барглар яна сарғайди, тўкилди... яна бўшлик...
Қушлар яна тўп-тўп қочалар... қарға фақат шод!
Ҳар нарсада бир қайғи, кадар, рангги сўлишилик...
Ичдангина, тинсизгина ҳар нарсада бир «дод»...

Дунё яратилганда хунук, чиркин эмиш-да
Қўклам била ёз унга кийимлар кийгизармиш.
Куз ҳеч кўра олмас, ичи тор, қизғин эмиш-да,
Ҳар нарсани сўлдиргувчи қўлини тегизармиш.

Куз даврида, дунё—кийими қолмас эмиш-да,
Қиши чоғида унга қарамоқлиқ-да ёмонмиш.

Бир қарға, фақат, кўзларини олмас эмиш-да
Қарға; шу учун — қишда куярмиш-да, ёнармиш...

Ҳолбуки, на куздан ва на қишдан юз ўгирмай,
Ҳар қайсисидан кўнглим учун топдим ўйинлар;
Езлар каби қишиларда-да ғам рангини кўрмай,
Ўтмакда қуёш қўйнида кунлар каби тунлар!

Дунё кийими йиртиқ эса қайғи керакмас,
Куннинг биррида ерга тушар пахта каби қор.
Дунё танига қор кийими нега келишмас?
Оқлик ичида қоп-қора кўз... ўт каби чақнар!

Кўклам каби қишининг-да гўзал гуллари бордир,
Езлар каби, қишиларда-да олтун кечалар бор.
Кўклам каби қишининг-да гўзал тунлари бордир.
Қишиларда-да ёзлар каби жон — муғбачалар бор!

Кўклам-да кетиб, ёз-да битиб, куз-да тугалди:
Ай қиш бобо, чиқ ўртага, навбат сенга келди!..

Ташкент, 1923 йил.

ЯНА КЎКЛАМ

Яна мен сенга қайтдим, ай кўклам,
Чунки, борган сари юзунг очилиб,
Чунки, борган сари ҳидинг сочилиб,
Сил кўнгилларга баҳш этар малҳам!

Кечанинг сирли қўйнига бекиниб,
Кечага тотли бўсаларни бериб,
Юзидан пардаларни ирғитган,
Дунёга бир келин каби чиққан —

Турли туслардаги чечакларни
Кўрсам, айниқса, тоңг отар чоқда;
Сўнгра: кун, қон сочиб ботар чоқда
Сўнгги нур ўйнаган теракларни —

Шунда: шаббода — қиз билан бирга,
Қувлашиб ўйнаганда япроқлар,
Шу жувон толдаги қуруқ бир шох,
— Қуп-қуруқ гавдасин тутиб елга —

Қайси кўкламни! Билмадим, йўқлар!
Кимга ҳасратини англатар?!

— Э воҳ!..

Гашкент. 1924 йил.

ҚИЗ ҚУШИҒИ¹

Уксуз кўнгил қуши
Тушди қафасга.
Сира етолмайдир
Эркин нафасга
Қора кунлар тушди меним бошимга.

Сиқиқ қафасларда
Яйрай олмайман.
Жаннат боғлар бор-ку,
Сайрай олмайман
Емон кунлар тушди меним бошимга.
Қип-қизил қон бўлиб
Кунлар ботадир...
Ёмон ҳидга тўлиб
Тонглар отадир...
Оғир кунлар тушди меним бошимга.

Жаннат каби боғлар
Булбулсиз қолган...
Осмон бўйи тоғлар
Қулунсиз қолган...
Қийин кунлар тушди меним бошимга.

Қўз ёшимда ювсам
Юртнинг бағрини.
Тилим билан сўрсам
Оққан қонини...
Қонли кунлар тушди меним бошимга.
Ҳасратим, кўп, элга
Айта олмайман.
Армоним кўп, дилга

¹. Бу нарса; «Қора сочим ўсуб» деган халқ қўшиғининг «Алдижонча», «Искобилча»ларига ва ҳам «Адолчон» деган кўйғав тўғри келадир. Чўлпон.

Жойлай олмайман.
Утли кунлар тушди меним бошимга.
Қафасларни бузиб,
Учсам осмонга;
Кишанларни узиб
Етсам жононга!..
Ерсиз кунлар тушди меним бошимга.

Андижон, 1923 йил.

ҒАФЛАТ

«...Биз, олам китобини янглиш ўқиймиз-да,
у бизни «алдайди» деймиз».

P. Tagor

Тонгларнинг сирлари тўрни кенг ёйганда,
Биз — ғофил, уйқунинг қаърида қоламиз.
Тўлган ой кўкларда сузилиб борганда,
Биз — қўпол, тўнгликнинг қаърида қоламиз.

Елғонлар, алдашлар бошланган дамларда
Үйқумиз очилиб, борлиққа чиқамиз.
Бир замон қиличлар ҳеч турмас қинларда...
Шул замон, биз, ҳатто, кўкларда учамиз!

Дерларки: «Ойларнинг нурида вафо йўқ!»
Демаслар уларки: «Айб биэда, биз бузуқ!»

Андижон. 1924 йил.

ҚЕЧ КИРИШ

Баланд-пастлик, катта-қичик бинолар;
Қизил, кўм-кўк, яшил томлар устида,
Ола-була, қуюқ-суюқ булутлар...
Кўкни қоплаб бир томонда тўпланган!

Кун ботадир... тарқов, ёйиқ лолалар,
Унда-мунда булутларнинг юзида
Сил юзидек рангги кетиб сўлиблар...
Қоронғилик Шарқ томондан қўзғалган!

Шом азони... муаззиннинг йўсунсиз,
Кучсиз товши титрабгина чўзилган...
Ёмғир пича ёғиб ўтган; бузилган —
Қинғир кўча четидаги узун из...

Қисмат излаб ҳар томонга тарқалган
Қатта-кичик, ёшу қари бўшашиб,
Хориб, чарчаб, секингина қайтадир.
Маҳалланинг бир ерига тўпланган
Бир тўп бола турлук ўйин ўйнашиб,
кетганларни кутадир...

Белгисизлик қанотинӣ кенг ёйиб,
Коинотни қучоғига тортадир.
Чироқлар ҳам «жин кўзиdek йилтиллаб» —
Хира қараб, мунгфайиб
Кўриндилар.
Килкиллаб —
Ёмғир суви ер бағрида йитадир...

Тошкент, 1923 йил.

ШАФТОЛИГА

Ун саккизга кирган қишлоқ қизларининг юзиdek
Қип-қизарган юзларингдан бир ўпич бер, шафтоли!
Сенга қараб турганимда-бир озгина бўлса ҳам —
Бўлмас каби, йўқ кабидир... умидимнинг заволи!

Умидимнинг заволига қон йиғлаган кўзларим,
Ёшларини юзларингта томчи-томчи тўқдими!
Еки, севги армонида шаҳид бўлган йигитнинг
Есир* руҳи қони билан лабларингдан ўпдими?
Майли, севған ошиқларинг юзларингга тўймасин,
Лекин рақиб лабларингга лабларини қўймасин,
Заҳарини қўймасин!..

Қўйон. 1924 йил.

УШ КЕЧАСИ

Қоп-қоронғи кеча... Чироқлардан
Сўнгги нур кетди. У — йироқлардан

Укириб, гувиллаган товуш келадир,
Кечанинг кенг сукутини тиладир....

— Нима?
— Қандоқ товуш бу?
Билмайман;
Қулоғимни сира ололмайман.
Балки, бир тўп ажинанинг қўшиғи,
Ёки, албасти товушининг чўзиғи?
Ёки тоғларда дев ботур ўйнар,
Ёки, саҳрова бўрилар тўйи бор...

Кечанинг, балки, йиғлаган доди,
Балки, куннинг аламли фарёди!..

Уш, 1924 йил.

ИККИ УТ ЎРТАСИДА

«Между двух огней»
(Русча бир асардан)

Бир тарафда сенинг кўзинг
кулмакдадир, ай юлдуз!

Бир тарафда жигаримни
тилмакдадир, гўзал қиз,
сенинг ўткир кўзларинг!

| Юксакдаги, абадият қучогини очадир,
| Қуйидаги ёниб-ўчиш ҳидларини сочадир;
| Тўғри экан сўзларинг.
| Ай, ҳар замон одамларни юксалишга чақирган!
| Ва бу қўпол мияларга сиғолмаган ҳур виждон!

Қўйон. 1924 йил.

ЖАР БҮЙЛАРИНДА¹

Яна жар бўйларинда ёнбошлаб,
Қўзни атрофга юргизиб қолдим;
Яна «себарга»ларга гап ташлаб,
Толда қилларни тиргизиб қолдим..

Яна дўстлар билан кулиб, ўйнаб;
Қайгини кўммак истадим ерга.
Яна бор-йўқни мунгланиб куйлаб,
Яна товушимни қувладим қирга.

Яна жарларда сакрашиб, чопиб;
Яна қозларни кувлашиш кетди.
Яна гулларни ясташиб, янчиб;
Кўкат устида ўйнашиш кетди.

Яна юмшоқ шамол бошимдан учиб,
Яна соchlарни тарқатиб кетди.
Яна ўйлар баландга — кўкка кўчиб,
Яна уммидга йўл топиб кетди...

Қўрка-қўрқа секин кулиб гуллар,
Яна кун тифини қучоқлайлар.
Иўқ, мунда, фақат тоза сунбуллар,
«Шу» учун чин амаллар йиғлайлар...

Қўйнда сув оқар қўшиқ айтиб,
Жимгина тинглашмоқда бир тўп тол...
«Мен ўроз² ахтарай тубанга кетиб,
Сен бу жар бўйларинда яшнаб қол!»

Бу қўшиқлар меним-да кўнглимда
Эски ўйларни қўзгатиб қўядир.
Гул эмас, шоҳ — тикан-ку қўйнимда,
Хар баҳор бир ботиб, эзиб қўядир...

Яна жар бўйларинда... қайғи фақат,
Яна ястанди, сўлди... майса, кўкат...

Тошкент, 1923 йил.

¹ Бу парчада ҳам вазн орқасида келган «ҳижо» бузилиши бор. Чунончи: «бўйларида» ўрнига «бўйларинда» ишлатилган («и» ўринида «ин»). Шу хил ўйинлар ҳозир ўзимга белгили бўлсалар-да, кўчирган вақтда тузатиб ўтирумадим. Ўндоқ қиссан ҳар бир парчанинг кетига қўйилган тариххининг учча ҳам аҳамияти қолмас эди.

² Уроз — баҳт.

ЕР АСИРАЛАРИ

Ер асиralари, ер асиralари!
Олтин билагузуклар, ёқут маржонлар,
Садаф доналарми тасаллилари,
Қўргонми, деворми насибалари,
Кун санаб ўтарми ою йиллари,
Тилга келмасларми шу қадар жонлар?

Ер асиralари, гўзал тонгларнинг
Сочидан кўнгилга қувват олингиз!
Ўзингиз тиришиб, бевиждонларнинг
Кўнглига эрк учун илҳом солингиз!
Ер асиralари, ер асиralари,
Ёш тўкиб йиғлашми насибалари?!

Андижон. 1924 йил.

ЯНГЛИШАСИЗ!

Сиз дейсизким, мен кўкларни ўйлаймен,
Ер бетига сира назар солмаймен!
Янглишасиз: мен кўкларга беркинган
Ер қизидан хаёлимни олмаймен...

Қўқон. 1924 йил.

АЙ, БУЛУТ!

(Саёҳат эсдаликларидан.)

Талалар-қирларда, адирнинг ёнуда,
Ҳар турли ёввойи кўкатлар қўйнида
Ухлаган йўлчини нимага уйғотдинг,
На учун кўзингдан садафдек ёш тўқдинг?

Бевафо бир этак қўлингдан чиқдими,
Ё, гўзал масканинг илонга ин бўлди,
Ё эзгин кўнглингни тириклик сиқдими,
Ё, севган гўдагиниг бўрига ем бўлди?

Ҳар ҳолда мен каби бир саёқ — телбасен,
Юзунгга ҳеч қайда бир эшик очилмас.

Сен қочган йўл билан, одатда, қочилмас;
Ва йўл ҳам — бошқадек — маҳв этар...
билгайсен!..

Адирнинг тепаси бир озроқ жой берди,
Киприкни-киприкка қўйдим-да, ёйладим.
Шу ҷоқда кўкларда кўланканг кўринди,
Туш билан кўришар-кўришмас айрилдим...

Кўзимда сен каби уйқу йўқ, ай булут!
Истаймен ўлимдек умрли бир сукут!..

Чимкент. 1924 йил.

ТАН БЕРДИМ'

(«Умид учқунлари» шоирига*)

Тан бердим мен, унадим мен сенга,
Сенга, ай ёш куч!
Ҳақиқатан ҳам бу келишинг зўр исён!
Умид билан зич тўлибдир ҳамма ён.
Қанотларинг қарши елни сезмайдирлар,
Юксал, уч!
Ер кунини кўкка бер!
«Юнкерс»* «Марс»га бормоқчи,
Бўшлиқларни олмоқчи
Қанотингни кенгроқ кер!
Томирингда исёнчи қон, тўхтамасдан югуриб,
Сени, доим бир талваса қучоғида сақлайдир;
Алангали тили билан «кеғуси»ни ёқлайдир.
Сен ҳам бугун, юзларингни келгусига ўгуриб,
Уни мақтаб — олқайсан.
Ўтганларга ёмон «гина» сақлайсан...
Бизлар, фақат, ўтганларга боғлананиб,
Ўтганлардек аста-аста йўқ бўлдик;
«Кўнгил» дедик, кўнгилларда «кул» бўлдик...
Ўтганларнинг кафанига чулғониб,
У оловли кўзларингга қарасам,
Ҳамма ёндан учиб чиққан учқунларни санасам,
Исён ўқи ўлик танга кирмасин,
Отгувчиси тош —
Ватандош бўлмасин!..

Андижон. 1925 йил.

ҚҰКЛАМ ҚЕЛАДИР!

Құклам ойим йўлга чиққан, қўклам ойим қўзғалган;
Қўк кўйлакнинг битишига, унча кўп ҳам қолмаган!

Тиниқ ҳаво... Қўк юзинда оппоқ, ҳарир пардадек
Оқ булатлар унда-мунда ёйилганлар паришон.
Шуълаларнинг акси билан, йилтиллаган иғнадек,
Кун тиғлари қарашларга ўтқир-ўтқир санчилган.

Қип-яланғоч дараҳтлар ҳам қучоқ очиб, кўз тутиб,
Қўк кўйлакнинг битишини, чидамасдан куталар.
Қарғалар ҳам қишида қилган, гуноҳларни унутиб,
Уэр айтмасдан, индамасдан, учеб-учиб кеталар...

Сезгиларни уйғотувчи, ҳидли гуллар тўпланиб:
«Биз ҳам йўлга чиқдик» дея юборганлар бир чопар.
Гул ҳидидан ризқ эмтувчи жониворлар уйғониб,
Эрта-индин боғчаларга, чаманларга тарқалар.

Қўклам ойнинг ипак кўйлак этаклари судралиб,
Қора ернинг бошларини силаб-сийлаб келадир.
У силашдан, у сийпашдан қувват олиб, қуч олиб,
Қора ер ҳам кўксидаги олтинларни берадир.

Қўклам билан юртимга ҳам бир қўкариш келсайди,
Қўнгиллар ҳам ҳаволардек қўклам ҳиди берсайди,
Дилларга ҳам ҳаволардек қўклам руҳи кирсайди..

Андижон. 1924 йил.

МЕН ҲАМ СЕВАМАН!

Ойдин кечаларда кўкка кўз тикиб,
Еруғ юлдузлардан севги кутдим мен;
Хар юлдуз тифига, руҳ билан тегиб,
Узун тунлар бўйн кутиб ўтдим мен.

Юрганда, тургандада ҳар гўзал нарса,
Меним кўзларимга севги кўринди;
Севгига ёт бўлган ҳақиқий шуъла,
Утлар оловлар-чи,
Пилпиллаб сўнди!

Иигитлик кўкариб яшарган дамда,
Ҳар юмшоқ товушга тутқун бўлдим мен...
Ҳар гўзал чеҳрага кўнгил берганда,
Борлиқни «у» учун қурбон қилдим мен...

II

Энди у қунларим ўтиб кетдилар...
Энди турмушимда ойдин кечлар йўқ.
Вафосиз севгилар учиб битдилар...
Англадим: севгида ҳар кўнгил бузуқ!

Кўнглим қуруқ эмас, яна севги бор;
Фақат бу севгида алданиш йўқдир.
Ҳорғин кўзларимда хаёл яна бор;
Фақат бу хаёллар, нурдан тиниқдир.

Энди ҳар нафасда яна куямен,
Фақат, Мажнун бўлиб элни севамен,
Унга ҳурмат билан бўйин эгамен,
Бошимни «у» учун дорга қўямен!..

Тошкент. 1923 йил.

«ЭРКИН СИНГИЛ»ГА

I

Бурун—ҳаммадан
Тубан тутулган,
«Чиркин пардадан
Энди қутулган». —
Эркин синглимиш,
Биздан ҳам эшиш!
Биз ҳам «ўз» йигит,
«Бошқа» эмасмиз!

II

Қун чиқмай қўзғол,
Ўроғиниғни ол,

Талаларга бор,
Экинларни ёр,
Буғдоиларга сол!
Йўқса—тонг увол...

Қаршингдаги чол,
Хийла қариган,
Яшаб ҳориган·
Соқоли оппоқ...
Шундоқ бўлса ҳам
Сендан бурунроқ
Далага чиқиб,
Ғарамлар йигиб,
Қанча боғлаган!
Ҳеч чарчамаган,
Оёқ-қўл илдам!
Яқин бориб кўр,
Гул-юзингни бур.
Ўйноқлаб туриб,
Шарақлаб кулиб
«Ота, ҳорманг!» — де,
«Чарчаб толманг!»-де.
Қўнглини кўтар!
Яшариб ёши,
Қариган боши
Кўкларга етар!

III

Кучинг кетадир,
Холинг битадир.
Чарчаб қоласан,
Ҳориб-толасан.
Қишлоққа қараб,
Экин оралаб
Йўлни соласан...
Йўлингда дала,
Далада «лола»
Қип-қизил бўлиб,
Ҳаётга тўлиб,
Кулиб турадир...
Сенга тикилиб,
«Опажон, ол!» деб;
Агар олмасанг,

Назар солмасанг,
«Қул»дек ялиниб
«Қуш»дек талпиниб,
Улиб турадир...

Чидай олмайсан,
Тек қололмайсан;
Хавас қўзғолур,
Қўлинг узолур,
Узиб олурсан...
Қўкат-ипларга
Бир мунчасини
Чизиб олурсан...
Кулиб боқурсан,
Сўнгра тоқурсан...
Энг кенжасини
Ахтариб топиб,
Қулоққа тоқиб.
Жаъли сепларга
Упкалар бошлаб,
Пичинглар ташлаб,
Дашном берурсан,
Йўлга кирурсан...

IV

Бир деҳқон йигит,
Шаҳарга келиб,
Иифинга кириб,
Аҳволни билиб,
Қарор ўқилгаč,
Иифин ёпилгаč,
Аста... пиёда
Қайтиб борадир.
Қўшиқ: «Ёр, дод-а...»
Айтиб борадир.

Иўлида дала,
Далада «хола» -
«Хола»да лола...
Хуштор бўладир,
Хавас тўладир.
«Ҳорма қиз!» дейдир,
«Ҳорманг сиз!» дейсан.

Юмшоқ куласан;
Баттар эрийдир...

V

Буғдој оралаб,
Қишлоққа қараб
Қетган вақтингда,
Оёқ остингда
Сомон парчалар,
Албат янчилар...
Фақат уларнинг
У мискинларнинг
Улуғ хирмондан,
Үртоқдан-дондан,
Энг зарур «нон»дан
Увалаб тушган,
Ерда увишган
Улуғ зарралар,
Миллион карралар
Бўлганлигини
Унутма, синглим!
Чўпсиз ерларнинг,
Донсиз йилларнинг
Ўлимлар билан
Тўлганлигини
Унутма, синглим!

VI

Кун тугал ботгач,
Даладан қайтгач
«Лола»дан чамбар
Тақиб оласан,
Гуллардан камар
Топиб оласан...

Бир тўп толинг бор;
Тумшүқ қилмарлар
Ёш новдалари
Кечки еллардан.
Ез савдолари
Еруғ йиллардан
Мунда қувлаган,

Дарбадар қолган
Қечки елларни,
Қаландарларни...
Тол шохи пастак;
Чўзилиб жиндак,
Узун, толасин
Тол новдаларни
У соддаларни
Сочига илиб —
«Чочпопук» қилиб,
Юруб қоласан.

Шунда ой чиқар,
Зулматни сиқар.
Сути тўкилур...
Бутун ер юзи
«Оппоқ кўл» бўлур...
Юлдузнинг кўзи,
«Ҳафиғ» жимиллаб
Сенга тикилар.
— Қандай «ойдинлиқ!»
— Гўзал шу борлиқ!
— Кечалар қутлук!
Деган сўз билан,
Ёнган кўз билан
Аста... имиллаб
У... йигит келар!
«Ҳафиғ ойдинлиқ!»
Кишлоқда тинлиқ...
Кўкда ой-юлдуз,
Ерда йигит-қиз
Тунга чўмарсиз,
Ҳаёт эмарсиз...

VII

Ёш куч... кунларда!
Шундоқ тунларда
«Ҳафиғ ойдинлиқ»
Пуч нарса эмас!
«Асл жонлилик,
Йигит қонлилик
Шунда!» демаса,
· Шуни сезмаса...
Сени танимас,
Ҳеч нарса билмас!..

Синглим!
Шундоқ тунлардан,
Лола-гуллардан
Тортинма, безма,
Бағримни эзмал..

Құқон. 1925 дил.

СОМОН ПАРЧА

(«Күндалик дафтарим»дан.)

«Даҳр бир силобдир мулҳақ фано дарёсина
Бизга саргарониз ул силоба душмиш хору хас.
Чиркинур хору хас ул силоба ўлдуқча равон
Етимдан дарёя роҳат мумкин ўлмас бир
нафас...» Фузулий.

Топширдим ўзимни муҳиттинг эркига...

Муҳит гирдобида бир сомон парча,
Бир похол чүпдек оқиб бораман.
Ҳар амал, ҳар ишни «ҳақ» деб бораман.
Вазминим қолмади бир узук қилча...

Муҳит кучлик экан, әгдим бўйнимни,
Чақмоқлек ялтираб ўчиш йўқ энди.
Елғон хаёлларга кўчиш йўқ энди.
Оқишнинг йўлига солдим ўзимни.

На исён, на тўлқин, на тўфон, на ўт!
Қўзимда оғир бир «таслим» нури бор.
Эй ўтлик кечмишим, юзингни беркит!
Сенда шайтонларнинг ҳақсиз зўри бор!

Мен энди худди бир сомон парчаси...
Лекин, зўр дengизнинг чексиз қўйнида;
Жимгина борадир кирсиз қўйнимда
Эркин кўпикларнинг аллақанчаси!..

Қирмайман кўчанинг боши беркига,
Чунки, «таслим» бўлдим муҳит эркига...

Андижон. 1923 дил.

УЗИМНИКИГА

Кўб кўркам чечаклар ўраб олганда,
Беҳуда ҳирсларим хийла қонади.
Бутун кўркамликни сен менга сақла.
Сендан бошқа гуллар «ўз эмас» энди!..

Тошкент. 1923 йил.

НА ОРИЮР?

(усмонлича)

Гўнлим, бўшлиқлардан бир шай ориюр.
Таъмин эдирамки, гунаш ўламаз.
Надир оридиги, кимса билмиюр,
Гунаш, кандисина бир эш ўламаз!..

Тошкент. 1923 йил.

ҚУШНИНГ ҲАДИГИ

1

Қуш бечора қўрқадурким, уясидан айргайлар,
Уясидан айирмоқ-ла қайиргайлар.
Майда симдан силлиқ қилиб, моҳирона тўқилган бир

Қафас топиб, дарчасини очиб дерлар: «Масканга кир!»

2

Мискин қуш ҳам янги маскан «чеккаси»га қўниб олар,
Масканига кўз югурттар, теграсига назар солар.

Ва кўрурким, маскан ўзи машинада қўйилмишидир,
Уни ҳозир қилмоқ учун кўп зеҳният сарф бўлмишидир.

Дарчалари маҳкамгина, пухтагина, хотиржамлик.
Сув ичгали, дон егали тешиклар бор кичик-кичик...

Симлар билан иши йўқдир, чиқмоқ учун учиб кўрар.
 Ўрмонларнинг хаёлида ҳар томонга ўзни урап.
 Томни тешиб чиқмоқ учун шипларга ҳам кўп ялинар,
 Үндай қилиб бир интилар,—мундай қилиб бир интилар.

Фақат, заиф вужудини қанча урсин деворларга,
 Балки, унинг юмшоқ тани, тўлиб кетсин ол қонларга,
 Деворларнинг сезгиси йўқ, туйфуси йўқ, товуш бермас;
 Тегра бутун руҳсиз гавда:
 «Нечун мундоқ бўлдик?» демас.

Унинг бутун тасаллиси; тўлиб-тошиб сайрамоқдир,
 Кўм-кўк тала-ўрмонларни эслаб-эслаб йиғламоқдир,
 Йиғламоқдир!..

Уш, 1924 йил.

«БОИЧЕЧАҚ»

Кўклам қўшиқлари»дан

«Бойчечакнинг боласи»
 Очди юзини;
 Сувга чиққан холаси
 Кўрди қизини!

«Бойчечакнинг боласи»
 Етимчা бир қиз...
 Унинг ўгай онаси
 Жуда ёмон тез!

«Бойчечакнинг боласи»
 Юлиб олинди,
 Юртнинг кўзи оласи
 Жуда севинди!

«Бойчечакнинг боласи»
Ҳар уйда кулди,
Гўдакларнинг халтаси
Нон билан тўлди!..

Андижон, 1925 йил.

САТАНГ

Қоп-қора сочидан иккита гажжак
Буралиб-буралиб юзига тушмиш.
Қолганлари яна бўлакма-бўлак
Белидан илондек ерга чўзилмиш.

Унинг юзларида бошқа қизлардек
Қетсиз қайғуларнинг излари йўқдир;
Балки, эрда ўсан эрка қизлардек
Тўлғин юзларида доим шўхликдир.

Кўзлари кулишдан бошқани билмас.
Ҳар доим оғзидан шаккар тўқилур.
Севгидан бошқага бўйни эгилмас.
Олдида сўфининг аҳди бузилур...

Ихчам бармоқлари қилда югурса,
Жонсиз қиллар-да қуш каби сайрап.
Енгил оёқлари йўрғалаб кетса,
Сил бўлган кўнгил ҳам очилар· яйрап!

Қизил юзларида икки гажжакча...
Айниқса кўп кўркам бўлган шу кеча!..

Тошкент, 1922 йил.

ИККИ БОШ БИР ТАНА

«Фашизм»,
«Патсифизм» (1)
Икки бош,
Бир тана.

— Шарқли ўртоқ!
«Понсунби»: (2)
«Муссолини»: (3)
Ака-ука;
Эзмакчилар сени...

Қалбларида—шайтонлар кини...
Кўрдиларким, уйғоқ
— Қўлларида «нажот» ёзилган байроқ—
Арабистонни, Ҳиндни;
Юраклари тaka-пука...

— Ҳой Шарқли ёш!
«Мандат», (4)
«Протектурат»: (5)
Икки бош,
Бир тана!
Кучсизни эзишга баҳона!

Оврупо — маҳмадона,
«Хуқуқ! Хуқуқ!»
дейди.
Муштдан бошқа
нарса йўқ!
П дейди!

«Миллатлар иттифоқи» — (6)
Алдаш тузоги!
«Холислар сўроғи» — (7)
Азроил ўроғи!
Икки бош,
Бир тана!
Ишонма,
Бари — бир
Қора гўр!

Уқдиришлар: 1 — ;патсифизм». — Оврупода «умумий яраш та-
рафдорлиги» маъносида юргизилган алдамчи бир маслак. 2 — «Пон-
сунби» — Англияда бир оз ҳукм сурнаб ўтган «ишичилар» ҳу-
куматининг аъзоларидан; Макдоналднинг ёт эл ишларидаги мувови-
ни. 3 — «Муссолини», Италия фашистларининг сардори. 4 — «Ман-
дат», Шарқ ўлкаларини идора қилмоқ учун Англия ва Франция
давлатларнга «Миллатлар иттифоқи» томонидан берилган васи-
қа. 5 — «Протектурат» ҳимоя қилиш ва қўриқлаш маъносида юр-
гизилади. Англия ҳукумати ҳам Ироқ ўлкасини «ҳимоят» қила-
дир, яъни «асрайдир». Фақат кимдан, қайси ёвдан? Уша мам-
лакатнинг ўз халқидан албатта... 6 — «Миллатлар иттифоқи», би-
ровларнинг мулкига «мандат» бериб катталик қилатурган бир маҳ-
кама. 7 — «Холислар сўроғи» — (Ҳакам мажлиси — Третейский суд)
ва ҳам (Байналхалқ ҳукм мажлиси — Международный суд) маъ-
ноларида олинди.

Мақсад — олтун,
Олтин — қонун!
Ҳақиқат — ўт!
Ҳуқуқ — тўп, пулимут!..

Ол:
Тўп, пулимут!
Ёқ; Ўт!
«Қон»ни — ўп!
Чиз, ўқларни қатор-қатор!
Қўзғолиш карнайини чал!
Юр, Ур, «Ҳуқуқ»ларни парчала, эз!
Шундагина қутулиш бор!..

Қўқон, 1924 йил.

ОДАМ ВА ҚУШ

(Русчадан.)

Гўзал қушлар! Менинг мунда борлиғим,
Ҳеч сабабсиз қўрқитадир сизларни!
Сира қўрқманг! Сайрай беринг эркинлаб,
Кўнглингизда яширин ётган сирларни!
Ҳам далада, ҳам боқчада—тинч бўлинг!
Тутмоқ учун сизга тузоқ қўймайман,
Эркинликда эркин бўлиб яшашнинг
Қимматини мен ўзим ҳам биламан!..

Тошкент, 1922 йил.

УЗБЕК ЧИНОВЧИЛАРИГА¹

(Унта йигитнинг танобчилик курсини
битириши муносабати билан.)

Ерни ўлчанг, таноб тортиңг, ҳандасага тўғриланг!
Ер эккувчи деҳқонларнинг ҳолини ҳам хўп ўйланг!

Таноб деган жонсиз нарса қанча тортса чўзилур,
Аммо жонли деҳқонлар-чи? Унга етмай узилур!

¹ Чиновчи — «землемер танобчи» демак. Чўлпон

Ер сизларга кўкрагини катта очиб кўрсатар,
Деҳқон бўлса кўз ёшини бирга сочиб кўрсатар.

Рақам билган мия билан деҳқон ғамин англангиз!
Таноб тортган қўллар билан ярасини боғлангиз!

Ўзингизни ер экканнинг хизматига чоғлангиз,
Ер ва меҳнат ёвларининг юрагини доғлангиз!..

Қўқон, 1925 йил.

ГАЛДИР¹

Мен дутор бирлан туғишган, кўҳна бир девонаман,
Ул туғишқоним билан, бир ўтда, донм ёнаман.

Дилларида ғам тўла бечораларга ёрман,
Вақти хуш, ғам кўрмаганлардан тамом безорман.

Мен дуторнинг торларига беркиниб олсан агар,
Пардаларнинг ҳар бири бергай бўлак ғамдан хабар.

Пардалар узра юриб турган одам бармоқлари
Кўкрагимдан кўп босар, шундан бўлур толмоқлари.

Икки торни қақшатиб, бармоқлар ўтса тўхтамай,
Ғамли ун чиқмас ўшал торларда «галдир» йиғламай.

Йўқ ишим: ҳоким, амалдор, шоҳу ҳоқонлар билан;
Биргадурман доимо — ҳамдард бўлганлар билан!..

Аҳли ғамлар, мен каби мажнунсифат галдир бўлар,
Шул сабабдан, банданинг номини «галдир» қўйдилар...

Андижон. 1925 йил.

¹ «Галдир»: 1) — Девона, телба, «паришонҳол» одам;
2) — Бир куй (машқ)нинг исми.

Бу шеър, ўша куйга солиниб ва ўша куйнинг исмидан айтилган.
Чўлпон.

ПАРАНЖИ¹

Кўклам чоғи бўлса,
Ой тўлса,
Юлдуз кулса,
Сени шунда кўрсам.
Бир даста гул берсам,
Олсанг,
Маст назар солсанг,
Бир нафас бирга қолсанг,
Абадий завқларга тўлсам!

Эмсак—юлдузлардан нур!
Кийсак —
Шуълалардан тўр!
Ўйнаса, куйласа
— Тиниқ кўлдан чиқиб —
Бир тўда пари — ҳур!

Ҳой қиз,
Ҳой қизга ўхшаган жувон,
Юр!
Ким сени ўйласа;
Борлиғимни йиқиб,
Ерларга кўмилсин!

Йўқ бўлсин,
Йўқ бўлсин,
Ииртингиз!
Йўқ бўлсин
Паранжи!
Гўрларга элтингиз!
Ёндиринг чимматни;
Бўғмасин,
Тўсмасин
Табиший зийнатни!

Йўқ бўлсин,
Йўқ бўлсин
Паранжи!

¹ Бу шеърни бировнинг қўлида кўргандан сўнг дўстим Боту ҳам бир «Паранжи» ёзиб, ўзининг «Умид учқунларида» босдириб чиқарди. (бет: 34) Чўлпон

Очилсин,
Гулласин,
Яшнасин
Паранжи остига беркинган,
«Менга ҳам эрк!» деган.
Инжу, инжу!!

Қўқон, 1924 йи.и.

КУЗ ГУЛИГА

Ранг ўчган,
Умри кечган
Куз гули,
Бу йўли
Пастрак эгил,
Менга бир ўпич бергил!

Бурун ёз эди,
Тўла ноз эди,
Энди куз келди,
Қаддинг эгинди,
Рангинг сўлмоқда
Ёшлар тўлмоқда
Фамли кўзингга;
Сўлғун юзунгга
Кимса қарамай,
«Узайн» демай...
Ўтиб кетмакда!
Куз етилмакда,
Қишдан чопар бор,
Ёмон хабар бор!..
Энди ноз қилма,
Нозланиб кулма!
Кел, лабимга кел,
Бир озроқ эгил,
Бир яйраб ўпай!
Шунда эсириб,
Руҳингга кириб
Кўкламга етай!..

Андижон, 1925 йил.

ХХ АСР

(устмонлича)

Бу эмиш: билги — фан, ҳунар асри,
 Бу эмиш: юксалан башар асри,
 Ҳодисот уйла гўстарарки, бу аср
 Ёлғиз: шар ва шар ва шар асри!..

БАЛАНДЛИКДА

Оқшом чоғи мунда кел-да сайдэт,
 Қобуси адам* билан фанони.
 Интилма самога, тўхта, сабр эт,
 Бу ерда таниб ол оқ-қорани!..

*Бухоро. (Амир саройи: «Ситораи маҳосса»)
 1923 йил.*

ЧЕЧАК

(Бир кечанинг хаёли.)

Янгигина япроқ ёриб чиққан чечак,
 Беш-олти кун ҳар ким учун тансиқ бўлур;
 «Битди исин» деб ташласа бирор тентак,
 Ҳар ким тепса, ҳар ким эзса, бу — ҳақлиқдир!
 Беш-олти кун кўкракларда улуғланиб,
 «Мен гўзалман, чиройликман!» деган гулни,
 Ерга тушгач олиб кўринг... сўлғинланиб,
 Улим тусли ранги билан истар чўлни!
 Ва айтарки: «Агар чўлда, биёбонда,
 Бир ёввойи, ҳидсиз чечак бўлса эдим,
 Узиб олиб ерга урмас ҳар инсон-да,
 Кенг саҳрова ўзим яшнаб, сарғаярдим!
 Ҳар хонн қўл, мени ерга урмас эди,
 Ҳар бир оёқ кўкрагимдан юрмас эди!..»

Тошкент. 1923 йил.

КЕЛИНЧАК

Бутуқ гуноҳи
 «Қўқ қарға шоҳи»
 Кийиб юргани...

Дунё кўркини,
Ўйин-кулгини
Яхши кўргани...

Ҳар куни саҳар,
Боқчага чиқар
Гуллар тергали...

Эрига эмас,
— Чунки арзимас! —
Дилга бергали...

Бўйнига осиб,
Бағрига босиб
Овунган бўлар...

Бир талай ғамдан,
Ҳасрат-аламдан
Совунган бўлар...

Ойнакка қараб,
Сочини тараб
Ўзига ошиқ...

«Шу эрга тегдим,
Қаддимни эгдим,
Ўлганим өртиқ!»

Ҳар кун эрталаб,
Бир талай ғазаб
Эр ўлгуридан...

Кундуз нағмаси —
Қайнин онаси
Кўмилгуридан...

Кўшни келинчак,
Постаб «ҳалинчак»
Чиқиб қоладир.

Ўлтириб ёрга,—
Ўша келинга
Ҳасрат қиласидир.

Шунда очилиб,
Хийла сочилиб,
Анча яйрайдир.

Қайғуга тўлса,
Ўзи жим бўлса...
Дутор сайрайдир!..

Андижон, 1925 йил.

ЯНА ЗАРАФШОН

Фил миниб, ўт ёқиб ўтиб кетдим
Яна устингдан, эй чўзуқ дарё!
Яна қирғоқларингга ҳис сепдим.
Мунга сен берма бошқа хил маъно:

Ҳисни қирғоқларингга сепмаклик
Менда бир эски, тентак одатдир.
Ёш тўкиб тупроғингни ўпмаклик
Кенг хаёлимда бир саодатдир.

Тўрт ёғинг кўм-кўк ўт ва майса экан,
Қучоғим шу қадар очилдики, мен
Танларимга ботиб кетибди тикан
Сезмадим, «гул» дедим... йўқолдинг сен
Қўзларим олдидан... қараб қолдим,
Яна йўлларга оч назар солдим.

Бой табиат бутун гўзаллигини,
Биламан, кўкрагингдан олгандир;
Бой тала мақтанувчи «менлиги»ни
Яшнатиб, кўксингга қадалгандир.

Шу гўзал чеҳраларга сув эмизиб,
Буралиб, айланиб оқиб ётасан;
Шу қадар жонлиларга ем еғизиб
Қора даштлар томон чопиб ётасан.

Шу гўзал чеҳралар кулиб ётсин;
Қора даштлар томон чопиб оқабер!
Товушинг йўқсул элни уйғотсин;

Кучли, лой сувларинг билан бирга
Ү ўлим уйқуси оқиб битсин!

Яна бир қатла ҳурматим сенга!..

Самарқанд (темир йўл бекати),
1923 йил.

ЯНА ЎТ¹

Яна теграмда ўт, олов учқун;
Яна кўкларда сор ва бургутлар;
Яна қўзғолмоқ олдида тутқун;
Яна сарҳадда «ур, йиқит, тут!»лар?

У оғир занжирингни шалдиратиб,
Қари Шарқ, сен-да қўзғолурсанми?
Ўюшиқ қўлларингни қалтиратиб,
«Маданият»га шоп солурсанми?

Еки ўтгандаги эринчаклик,
Яна йилларча тебратурми сени?
Еки, бир ҳовлиқур-да эркаклик,
Қонли майдонга тезлатурми сени?

Қўзғолиб кетганингни бир кўрсам,
«Қутулурман!» деган ишонч бўлса;
Қишининг парча-парча тўғралса,
Қутулиш изларингга юз сурсам!..

Руҳи йўқ бир «машина» олдида
Нега ерлар қадар тубанландинг?
Нега жонсиз темирга боғландинг?
Хорланиш шумчаларми инсонда?

Яна ҳар ёнда ўт ва учқунлар,
Яна қўзғолди қонли тўлқинлар!..

Тошкент; 1923 йил.

¹ Бу шеърни бировнинг қўлида кўргандан сўнг дўстим Боту
жам бир «Паранжи» ёзиб, ўзининг «дунид учқунларида» Сосдириб
чиқарди. (бет: 34) Чўлпон

ИРФОН КЕЛАДИР

(Узбек билим юртини биринчи марта битириб чиққан беш йигитга.)

Шу йигитларки, қўлга нурли асо
Ушлашиб йўлчиликни кўзлайлар;
У улуғ йўлки, бир улуғ саҳро
Чин саодатни шундан излайлар.

У қуруқ, кимсасиз, ваҳм йўлдан
Чарчамай, сувсамай ўтиб кетмак!
Тугамай ўтли интилиш дилдан,
Бор тўсиқларни йўқ этиб кетмак!

Шу ёмон, зим-зиё узун кечалар.
Бизни ютмак, битирмак истайлар.
Эскилар қутқаришга келмайлар,
Балки, қонларни томчилаб ичалар.

Тоза қонларга иштаҳа сақлаб,
Кутадир йўлда: оч, ҳарис душман.
У улуғ йўлни нур билан тозалаб,
Етасан истагингга, эй, ирфон!

Чунки, сен — янги, тоза бир кучсан,
Билагинг бир темир, пўлат кабидир.
Чунки, сен — ёғду — нурга кўп ўчсан,
Тилагинг бир олов, бир ўт кабидир.

Сен учун йўқ: ўлим, мозор, йўқолиш,
Сен учун бор: ҳаёт, — яшаш, уруниш;
Эзгу истакка тўғрилаб йўл олиш,
Ва у йўлларда чарчамай югуриш!

Шу тилакларга зўр, улуғ ҳурмат!
Шу юракларга сўнги йўқ ҳиммат!..

Тошкент, 1923 йил.

ҚЎКЛАМ ЕГМИРИ

«Қўклам қўшиқлари»дан.

Уч кунлик ёмғур,
Тўхтади базўр;
Булутлар кўчди.

Қеч кирган чоғда,
Тол шохларига
Шуълалар тушди...

Ҳавонинг юзи
Заҳарли кўзи
Мулойимлашди...

Шарқнинг малаги —
Най камалаги
Кўкка улашди...

Толда «чочпопук»,
Қиз кўнгли «пўк-пўк»..
Тақмоқ истайди.

Уртоқжонини —
Хайрихонини
«Ҳа» деб қистайдир.

Лекин шуълалар
Сингиб боралар...
Оқшом тўр солди.

«Чочпопук» тақиши,
Йигитга ёқиши
Эртага қолди.

Андижон; 1925 йил.

ШУ КУНДА

Истагингга етар экан, қанотларинг синдими,
эй кўнглимнинг булбули?
Сенга қарши кулиб турган гўзал чечак тиндими,
ташладими бир йўли?
Ҳаво ёрган кўкрагингни севги ели тилдими,
қон тўлами ҳар томон?
Қўзларингга айрилиқнинг ипларини илдими —
шу қилифи кўп ёмон...
Е эркинлаб ҳидлагали бермайларми гулингни,
тўсарларми йўлингни?

Гул ўзими кўзларингдан кўзларини қочирди,
йўқликларга яширди?
Шу юлингган парларинг-ла учолмассан йўқсил қуш,
У умидлар ҳавосидан энди бир оз тубан туш!..

Андижон, 1925 йил, 22 март

А. БЛОКДАН

Кўнгил жимдур, совуқ кўкда
Қараб унга ёниб турган .
Ҳануз — холи у юлдуз!

Бутун атроф ва ҳар ёқда,
«Нон, олтин!» деб фифон қилган
Талашчи, ғалвачи эл!

У жим, лекин фифонларга
Қулоқ берган ва кўз тиккан
Ўзоқларга — йироқларга!..

Тошкент. 1922 йил.

3—4 та ЮЛДУЗ

Гўристон, қоронги. Зим-зиё бўшлиқда,
Адашган бир йўлчи тасаввур қилингиз!
Кўрқарсиз! Кўрқарсиз!.
ва лекин уфқда
3—4 та юлдузнинг ўчмасдан ярқираб,
Нур сочиб тургани кўрилса... дилингиз
Кўрқишдан бир қадар тўхтар-да, ярқираб
Кўзингиз олдида бир умид кўринур.

Шу умид: қутулиш тонгининг нуридир!..

Бухоро, 1923 йил.

КУРИНГАН АЛАНГА

(Германия ҳодисаларига тўғролик*)

«Кун ботиш»га ўт кетибдур, алангаси кўрилди!
Хунук, бузуқ, совуқ юзлар — аланганинг бағрида

Қон ўйнаган кўзларини катта очиб турарлар.
Тўп кишилар алангага ўзларини урарлар
Оналарнинг кўз ёшлари, болаларнинг доғида.

Эй маданий, эй файласуф, эй аллома «кун ботиши!»
Ер юзига киshan ёйиб, қуллик сепиб охирда
Бу нима, бу алангалар тўри билан ўралиш?
Ҳеч мумкинми қаҳр этилсин қаҳр этгувчи қаҳрда?!

Ер юзининг ҳар бурчидаги сизлар базм қурганда,
Оlam — олам бечоралар ботқоқ ичра сурунди.
Нима учун атрофингиз алангага бурунди
Қон ноқуси сизнинг учун зафар машқин урганда?

Ҳар тарафда сизнинг ғолиб қўлларнингиз юрганда,
Нима учун олов чиқди, алангаси кўрунди?..

Андижон, 1923 йил.

ҚЎКЛАМДАН ХАБАР

Бақа сайраса,
«Ваққа-вақ» деса,
«Қўклам қўзғолди!»
Деб хабар берса:
Шунда ҳам кўнглим
Анча яйрайдир!

На учун япроқ,
Чойшаб ёпмайдир →
Танларига қон
Тўлиб қолса ҳам,
Қўкрагига жон
Кириб қолса ҳам?

Эй гўзал кўклам,
Судралма сен ҳам!
Югуриб елиб,
Тезрак келиб,
Улиб ол баргни,
У эринчакни,
Очсин кўзини,
Алвон юзини!..

Андижон. 1925 йил.

БЕЗГАК ҚУИНИДА¹

Уч кун бўлди сув келмас,
Ариқлардан гув келмас,
Шамоллардан «ҳув» келмас
Чанқаганимда...

Нега кулдим?— Билмадим
Хурсанд бўлдим — билмадим
Ёшга тўлдим — билмадим,
Ўйнаганимда...

Сув керакмас, ёр керак,
Ёр эмас, диёр керак.
Диёрга фанор керак
Ўйғоқ чоғимда...

«Фанор» топиб ёқайин,
Қанотимни тақайин,
Диёр ичра оқайин
Софайганимда!..

Андижон. 1925 йил.

ШАРАФЛИК ХИЗМАТ¹

(Ўзбек саҳнасининг қимматли санъаткори М. Саъдия Туташга.)

Эй йўқсуллар саҳнасида энг қимматли санъаткор,
Эй занг босган кўнгилларни оқартгувчи малика,
Бу кун сени кўнглим бутун борлиғи-ла олқишлиар,
Фақат қанча олқиши, ҳурмат қилинса-да оз сенга!

Ўзбек қизи ўз оғзи-ла айттолмаган сўзини,
Сенинг ўткир тилинг билан эшилтириди элига.
Ўзбек қизи сил оқартган, сўлғин, ғамли юзини
Кўрсатди-да сен орқали, қутултириш йўлига

¹ Бу нарса безгак иситмасининг 38,2 даражасида «айтиб бериш» бўли билан ёзилган. Чўлпон.

¹ — Бу шеър Саъдия Туташнинг ўзбек саҳнасига қилган шарифлик хизмати шарафига ясалган банифис куни ўқилган эди.

**Бу кун юртнинг ҳар ерида ўзни тиккан йигитлар
У қоп-қора пардаларга: «Йиртил, энди бас!» дейлад.**

Эй, пардалар, чимматларнинг остидаги қайғини
Тирик, жонли шакли билан эл кўзига кўрсатган,
Эй, деворлар орқасида йиғлагувчи чолғини
Қулоқларга эшиттириб, шафқат ҳисси уйғотган,
Эй, санъатнинг энг ҳаваслик, энг берилган малаги,
Бу кун сенда саҳнамизнинг барча уммед, тилаги!

Ўзбек қизи яна кўп йил кишанлардан қутулмас,
Кўз ёшлари яна кўп йил ўз юзига тўкилур.
Унинг юзи яна кўп йил шодлик кўрмас, очилмас,
Яна кўп йил товушлари қоронғида йўқ бўлур...
Эй йўқсуллар саҳнасида энг қимматли санъаткор,
Мендан сенга энг самимий, ҳароратли олқишилар!..

Тошкент, 1922 йил.

ТАШЛАМА!

Кўксингдан гулингни олиб ташлама,
Хаёлинг кўкларда учнб юрганда,
Ўйноқ истакларни қучиб юрганда...
Кўзларим кўксингга боғланниб турди,
Қарашим ўзини у гулга урди.

Севганинг сен гулга боқмас бўлса-да,
Сен жафо расмини асло ушлама!
Кўксингда бир куни қуриб бўлса-да,
Гўзал қиз, у гулни олиб ташлама!..

Кўқон. 1923 йил.

«ИЧКИ ҲИСЛАР» ОСТИДА...

(Танца кечасида қоғоздан гул сотиб юрган бир қизга.)

Ҳой туташ, кўп чопдингиз... бизлар туташдик
сиз учун!
Бир кулиш, бир жилмайиш ортиқми дерсиз
биз учун?
Тўлди кўкракка бутун гуллар, чечаклар, лолалар,

Сиз қадаб қўймасангиз бир пулга турмайди улар...
Жингалак соchlар билан кўз ўйнатиб, гул сочдингиз
Оҳ, фақат дилда муҳаббатдан жароҳат очдингиз.
Гул-чечак ҳам лолалар бағримда сўлгай тезгина,
Кўп замон яшнаб юрарсиз кўп кўнгилда сизгина...
Биз фақир... кўп оқча йўқ... топганни солдик халтага,
Ҳар ўтиш, ҳар бир кўриш чоғида аччиқ — бу нега?
Тубда биз бундай ўйинлардан тоқир тот олмадик,
Бошқалардай чопишиб, масрур бўлиб ўйнолмадик...
Бу кеча кўрдик фақат сизни... юрак бир ўйнади!
Ёзмас эрдим, афв этарсиз... ички ҳислар қўймади.

Тошкент. 1923 йил.

ЖАВОЛАШ*

(Бир ўлимнинг изи)

Дедиларким: «Вафот этди Жаволаш!»
Танларимда чўзиқ, оғир бир титраш
Бошланди-да япроқ каби чўзилдим,
Бир қанча чоғ тушунчада йўқ бўлдим ..

Ҳой, қушлардек учиб юрган енгил жон,
Гавданг энди тупроқларга қўйилди,
Иzlаринг ҳам ер бетидан ювилди,
Фақат, руҳинг кетмас она бағридан!

Бошқа дунё тортганида ўзига
Унамоқдан ўзга йўлинг бўлмаган.
Оз бўлса-да бир марҳамат қилмаган,
Маъюс-маъюс қарасанг ҳам юзига...

Дедиларким: «Вафот этди Жаволаш!»
Қалб қўзидан чиқиб кетди қатор ёш...

Қўқон (темир йўл бекати.) 1924 йил.

СЕЗГИ

Боқчаларда сўлди гуллар — сўлди гуллар, сезмадим.
Қип-қизориб отди кунлар-ботди кунлар, сезмадим.

**Қайда қолди қонли кинлар — қонли кинлар, сезмадим..
Сочларинг боғлаб олиб, боғлаб олибдир сезгини!..**

**Бир йироқ йўлким, унинг йўқдир кети — йўқдир кети.
Чанг ва тупроқ бўлди, кетди... унда қўпларнинг бети,
Минг жаҳаннамдир — жаҳаннамдир унинг икки чети,
Бир куни ўлгай адашиб қон муҳитнинг келгинни...**

**Кўзларимни мен тикиб қолдим — тикиб қолдим унга,
Лола гулларни экиб қолдим-экиб қолдим унга,
Тоза уммидни тутиб қолдим-тутиб қолдим унга,
Чунки мен кўрдим, кўриб қолдим кераклик белгини!..**

Қўйкон. 1923 йил.

«СОЗ» ТҮПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

ЯНА ОЛДИМ СОЗИМНИ!

Бир неча йил қантаргач
Яна олдим созимни,
Энди айтиб ийғламас
Кўнгилдаги розимни.

Кўнгилдаги кудурат
Кўтарилиди, ниҳоят,
Энди, илҳом манбаи —
Қайнаб ётган шу ҳаёт!

Қилларидан созимнинг
Тўкилажак шан куйлар,
Ҳур ўлканинг ҳур қизи
Сингари ҳашанг¹ куйлар.

Қурилиш достонлари
Пардалардан оқажак.
Эҳ, кўнгил, янги дардлар
Тагин сени ёқажак!

1934 йил, ноябрь.

ЯНГИ МЕН²

Менда энди қайғулар йўқ,
Мен баҳорлар каби шанман,

¹ — Шўх, чиройли.

² Бу шеърнинг асли озарбайжон туркчасида ёзилгаи.

Кечаларнинг ўлимига
Қаҳқаҳалар солган менман!

Ўлик руҳли кечалардан
Сир кутишилик менда йўқдур,
Мен истамам — қора савдо!—
Кишанингни Мажнунга ур!

Менинг янги ватанимда
На Мажнун бор, на-да занжир!
Мунда ҳар бир ишлаганинг
Бахти қучоғида — келур!

Мунда меҳнат бир ҳукмдор:
Амр этади, чарчатмайди:
Чунки машшоқ ўз созига
Севгисини йўқотмайди.

Мунда меҳнат қувнаб-қувнаб
Мўъжизалар яратади.
Мунда ҳар кун шўх қўшиқлар,
Куйлар ила тонг отади.

Миллионларнинг бири каби
Мен ҳам ҳар кун тер тўкаман;
Ҳар кун янги ҳаяжонлар,
Зафарларга кўникаман!

Миллионларнинг бири каби
Мен ҳам қувноқ, мен ҳам шанман
Кечмишларнинг ўлимига
Қаҳқаҳалар солган менман..

1934 йил, август.

БИР ЛАВҲА

(Шанхай воқеаларидан)

«Нагасаки» лимани*дан жилди пароход,
Бир пароход эмас, балки улкан бир флот!
«Вампу»* дарё сувларини қоплади тўлқин;

«Сизиван»*нинг ҳавосини заҳарлик тутун —
Бир ҳафтадан бери бирдек босиб туради.
Тақ — тўплари кемаларга олов уради!

«Сеттилмент»дан ташқарида бу мудҳиш учиш,
Кечакундуз — оғир тушдай! — давом этади.
Оғир ўқлар ер бағрини ёриб титади!

Кенг майдонда ўликлар йўқ, ўлганлар сонсиз!
Кўп «маданий» уруш бўлди ўликсиз, қонсиз:
Ҳар бир ўлик бир нечага бўлинниб кетган,

Е қўлинни, ё путини бирдан ғайб этган,
Бири қумлар орасида аранг кўринар,
Бири оёқ остларида қолиб суринар...

Кўп «маданий» уруш эмиш — ўликсиз, қонсиз!
Обрўйлик бир газетда қайси виждонсиз,
Шу мазмунда ёзув ёзиб, жар чиқаради.
Хўжайнини дам чиқармай элни қиради!

Иккови ҳам «ваҳшийлар»ни йўлга солмоқчи,
Иккови ҳам ваҳший элда туриб қолмоқчи,
Иккови ҳам ваҳшийларни ёмон кўради,
Қўча-кўйда кўрингандা юз ўгиради.
Иккови ҳам «ваҳшийлар»нинг кучига хуштор!
«Ваҳшийлар»га бу севгидан нима фойда бор?

«Сеттилмент»дан учиб ўтди хунук қора қуш!
Ресторанда билинмади бу мудҳиш учиш,
Чунки унда: «жаз» шовқини қулоқ ёради.
Ташқарида оч бир Хитой, ҳей ёлворади,
Ҳей ёлворади!..

1932 йил, феврал.

УН ИИЛ ЛЕНИНСИЗ¹

Ун йилимиз, ўн йилимиз ўтди Ленинсиз!
Шу ўн йилда кемамизни шу очиқ денгиз

¹. Партияning 17-қурултойи чоғида ёзилган.

Уз қаърига тортиб кўрди неча марталар!
Оҳ, нималар кечирмади бу буюк сафар!

Бизни очиқ денгизларга бошлаган Ленин,
Энг даҳшатли онларда ҳам — гўзал ва майин —
Кулишини тарк этмасдан сурди кемани,
Ҳар этапда усталик-ла бурди кемани!
Энг биринчи тўлқинларни у билан енгдик,
У биринчи енгишларга қандай севиндик!..

Фақат ўн йил бундан бурун улуғ капитан
Қўзларини мангу юмиб кетди орадан...
Очиқ денгиз қўйинидайди ҳали кемамиз,
Кемамизга жон бағишлаб бизлар ҳаммамиз;
Ундан сўнгги тўлқинларга мунтазир эдик!
Фақат бутун кўнгилларда бир алам сездик...

Шунда бизнинг энг яхшимиз ва энг сарамиз
Сўз олди-да, миллионларга юзланиб деди:
«Улган одам ҳақиқатан зўр одам эди.
Кемамизни тўғри йўлга бошлаган эди,
Миллионларни зўр курашга ташлаган эди,
Унинг ўткир кўзларида порларди «даҳо»,
У ҳар қандай оғирликни тинч қаршиларди.
Бу бошлаган катта ишни битирмоқ учун,
Кемамизни паккасига етирмоқ учун
Унинг улуғ тадбирига муҳтоҷ эдик биз...
...Энди бизни қўллаяжак у қолдирган из!
Биз у издан кемамизни сура берамиз,
У кўрсатган тўғри йўлдан юра берамиз!
Унинг айтган сўзларидан машъал тутамиз,
У машъал-ла оғир йўлни босиб ўтамиз!»

Шундай дегач энг яхшимиз ва энг сарамиз,
Қўзимизни унга томон тикдик ҳаммамиз.
Орамизда қандай қувват борлигин сездик,
«Хотиржам бўл, эй кўзлари юмилган!» дедик
Энг сарамиз капитанлик рулинни олди,
Кемамизни яна оғир йўлларга солди.
Тоғлар қадар тўлқинлар-ла олишиб ҳар кун,
Кечалари кундуз каби чолишиб ҳар кун,
Ҳар қадамда ўнгу сўлга зарбалар бериб,
Бўронларга темирлардан қанотлар кериб,
Ленин унга қўйиб кетган майин кулиш-ла,

Бир мақсадда тоғлар каби метин туриш-ла,
Кемамизни ўн йил бўйи сурди олдинга,
Ўн йил бўйи тўхтамасдан юрди олдинга.
Билаклари пўлат эди, кўкраги олов,
Унинг қайтмас азми билан забун бўлди ёв!
Очиқ денгиз ўртасида яна кемамиз,
Капитаннинг буйруғини кутиб ҳаммамиз,
— Улуғ Ленин чизиб кетган йўлларга содиқ —
17 ичи даврамизни яна қуршадик.
Эй, инқилоб кемасини олдин сурган эр!
Қани, мана — бизлар тайёр:
Буйруғингни бер!..

1934 йил.

БИЗНИНГ ВАТАН

(Эски йўлда)

Ер юзинда ўзга бир олам эрур бизнинг ватан,
Бошқа ҳар бир ўлкадан кенг, ҳар диёрдан каттакон.

Ҳар томондан юксалиш сорига ташлаб зўр қадам,
Дашту саҳроси анинг гул-гул очилмишdir чаман!

Дарёси, аввалгидек, ердан олиб қочмас ўзин,
Чунки пойига анинг маҳкам урилмишdir кишан.

Мунда меҳнат — ҳурлик олган, барча меҳнат аҳли —
Кимки меҳнат қилса — қувноқ, кимки меҳнат қилса —
шурғи
шан!

Фан билан меҳнат иковлон қўл беришган, иттифоқ,
Эркин-эркин яйрашиб ижод этар меҳнат ва фан!

Янги жамият қуриб, дунёга ўринак бўлгали,
Барча меҳнат аҳли бирга, ҳамма бир жон, бир бадан!

Бу ватанини жон билан сақлашга, Чўлпон, ҳозир ўл,
Кимки қасд этса анга, кийсин пушаймондин кафанд!..

1934 йил, август.

ҚУШИҚ

(«Хуш келдингиз Ҳоразмга» күдига)

Бузиб эски турмушларни,
Бажардингиз зўр ишларни:
Адо қилиб юмушларни,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Оқ олтинлар ривожланди,
Кўп ишлаган кўп қозонди,
Меҳнат душманлари ёнди,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Интизомни жойлаб сафга,
Файрат солиб ҳар тарафга —
Эришдингиз зўр шарафга;
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Қўлга олиб тупроқ — конни,
АЗИЗ кўриб ишлаганни —
Бажардингиз зўр планни;
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Фирқа сизнинг раҳбарингиз,
Бузилмайди сафларингиз,
Шараф тўла дафтарингиз,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

1933 йил

БУ КУННИНГ ШОИРИ

(Октябрнинг 17 йиллиги кунида)

Шоирнинг қалами кўнглидан куч олиб,
— Шу куннинг шаънига —
Ҳар йил бир янги куй тўқийди.
Шу улуғ кунларда миллионлар олдида,
Муаззам майдонда ўқийди!

Шоирнинг кўнглида барқ урган туйғулар
Муаззам майдонлар туйғуси!

**Чўллардан жаннатлар яратган янги синф —
— Миллионлар, миллионлар туйғуси!**

Миллионлар тилмочи — янги синф шоири
Бу кунга бағишилаб —

Ҳар йил бир янги күй тўқиркан,
У куйни ҳар жойда, ҳар колхоз аъзоси,
Ҳар совхоз ишчиси ўқиркан;

Ҳар ишчи дастгоҳи бошида ўзича,
У куйни оҳиста куйларкан,
Шоирнинг ўзини кўрмаган пионер
Шеърининг мақтовин сўйларкан:

Шоир ҳам миллионнинг биттаси бўлганин,
Ҳар жойда, ҳам онда сезади;
«Бу ишим — миллионлар иши!», деб ўйлади,
— Ва муни —
Ҳам жонда, ҳам қонда сезади!..

1934 йил, ноябрь.

ХЕНРИХ ҲЕЙНЕДАН

(Таржима)

Ҳамма эснаб турди, қулоқ солмади,
Қайғумни гапириб берган вақтимда.

Мени алқамаган киши қолмади,
Қайғумни назмга терган вақтимда...

1927 йил, март.

ЭМАР

Ҳали ҳам арабчанинг
Узун думлик «ё»сини,
Атторлик растасининг
Атирли хулёсни —
Ит ёқа камзулининг
Чўнтағида сақлайди...
Мажлис бўлса, сўз олиб,

— Қичқирмоқдан йўталиб —
Лотинчани «ёқлайди»...

Кўча-кўйда оғзидан
— Бир томчи ҳам! — ярамас,
Зараарлик сўз тўкмайди.
Раис дегандай: «эпчил,
Иш дегандан қўрқмайди!»

Колхоз унинг фикрича,
Қулайдиган бир нарса!
Фақат, «шўро, бир озроқ,
Кенглиқ билан қараса...
Ки яъни:
Олиқ-солиқнинг,
Коммунист — фирмаликнинг
Ипини тортиб қўйса...

— Муштумзўрсан, Матмуса
Тур нарига! — демаса;
Молияда ўтирган
«Шўро душманлари»га
Кўп ҳам ҳурлик бермаса...
Бозорларни ёпмаса,
Ёт унсурни топмаса!..

Шунда: колхоз гуллайди;
Эл барчаси бир бўлиб,
Колхоз душманларига
Муштини тугунлайди!..»

Ҳали ҳам арабчанинг
Узун думлиқ «нун»ини
Дастмоя қилиб олиб,
Баъзи эчкиэмарлар —
Ейди колхоз нонини!

Хорижда дўстлари бор,
Оқ ниқобли газетда
Сўқадилар колхозни;
У қутурган бўрилар
Сўқадилар — ошикор,
Кўнгилдаги заҳарни
Тўқадилар — ошикор!

Сўнгилар, кеча-кундуз,
Уларни, чегарада
Кузатиб ўлтиради!

Беригилар солмайди
Кимсага қовоғини;

Доим қулиб туради.
Қўллари ишдан кўпрак
Чапаклардан қаварган...
Ҳар тадбирга тарафдор,
Оҳ, қандай яхши «дўстлар»!

Улар бизнинг орада;
Ҳар қанақа ярада —
Ўткир тирноқлари бор!
Ҳар бир доғдан, қорадан,
Пучак бўлган сарадан —
Хиёнатлари томар!..

Ҳали ҳам арабчанинг
Домоналиқ «мим»ини
Тортиб қофоз бетига
Эмар колхоз минггини!
Ҳар куни түя қилиб
Миллионларнинг нонини,
Оқлайди жон борича
Уз синфий виждонини!..

ХИЗМАТЧИ БОЛА ҚУШИФИ

(«Торт наърангни Хитой» пъесасида ўзини
ўлдираётган хизматчи бола айтади.)

Томиримни ҳакимлар қачон кўради?
Жон олувчи бўронлар қачон юради?
Куз барглари тўкилди: сап-сариқ сомон
Иўқулларга тириклик ўлимдан ёмон...
Бу қоронги кечалар бойлар учун соз,
Биздек боёқишларга ўлимдан ҳам ноз..

1928 йил.

ЖАН—ЗИ

Шоли десанг дайронда, жан-зи,
Бошоқлари ҳар ёнда, жан-зи.
Бойлар ҳар кун ош еса, жан-зи,
Камбағаллар ҳайронда, жан-зи.

Қамиш баланд ўсади, жан-зи,
Ўсиб йўлни тўсади, жан-зи.
Ҳамма чиққан генерал, жан-зи,
Камбағални кесади, жан-зи.

1928 йил.

ҚАДОҚЧИ ҚУШИГИ

(«Ҳужум*» пъесасида қашқарлик қадоқчи куйлайди.
«Ушалди хумморим» куйига)

Ҳаволарда қулоч отиб келган турналар,
Бизнинг Қашқар элларидан йўқми бир хабар?

Бизнинг эллар довонларнинг кетида қолди,
Золим фалак бошимга айрилиқ солди...

Олис йўлларга қараб телмирган ёрим,
Бу йил қайтай десам, наилай, етмас мадорим!

Ҳаволарда қаторлашиб учган турналар,
Омонда борми элда қолган ота-оналар?..

1927 йил.

ОЛИСЛАРГА ҚАРАЙМАН

(Лу-Цзин-Ван шеъри, таржима)

Туғилган ерлардан айрилиб
Яшайман шу йироқ «Сан-ба»да.
Бир куни шийпондан қайрилиб
Қарадим: баҳор кўп озода...

Толғали сойларнинг бўйида
Бир таниш кишини кўрмасам,
Ў олис элимнинг ўйида
Мўмкинми ёнмасам, куймасам?

ЎРДАҚ ОВОЗИ

(*Вей Ин Ю* шеъри, таржима*)

Севгили юртимни қолдириб келдим
Йироқда... йироқда... аллақайларда.
Баъзида ўйлайман ёниб юрагим:
— Оҳ, қачон бўламан ўсган жойларда?»

«Ху — Ан-Нан»* оқшоми...
Куз фасли...
Ёмғир...
Мунғайиб тураман болохонамда.
Тинглайман: учмакда тёпамда, томда
Юртимдан келувчи ўрдаклар қур-қур...
1930 йил.

ТОҒДА ТУНАДИМ

(*Вей Ин шеъри, таржима*)

Шу юксак тоғларнинг бошига
Учафон булут ҳам етолмас.
Ҳар томон туманли...
Қуюқ нилгунлик*.
Қўзларни хирадик ва парда босмоқда.
Тонг чоги...
Бир дамда мингларча дараҳтда
— Дам очиб, дам ёпиб —
Нурлар-ла ўйнар ой.
Саноқсиз тоғларнинг кетида,
Кузларнинг мусаффо сувлари
Тубанга чопмоқда...»

1930. йил.

ОЛТМИШЛАРГА

*(1934 йилда Московда юқори мактабни битирган
олтмиш дигитимизга бағишланган)*

Эй, олтмиш баҳодир,
Олтмиш азамат!
Сизга чин кўнгилдан
Олқиш ва ҳурмат!

Эй, олтмиш азамат,
Олтмиш курашчи!
Машина бошида
Кутади ишчи!

Эй, олтмиш курашчи,
Олтмиш билимдөн!
Далада кутади
Колхозчи дәхқон.

Сиз буюк ўлкада,
Буюк ишдасиз!
Тарихда мисли йўқ
Қурилишдасиз!

Бу кунги кунингиз
Жонли ва порлоқ.
Эртаги кунингиз
Яна шонлироқ!

Сиз ўқиб чиққансиз
Яратмоқ учун;
Дунёни биз томон
Қаратмоқ учун.

Сиз ўқиб чиққансиз
Абадлик учун.
Яшатиш, яшнатиш
Ва шодлик учун.

Сизнинг билимингиз
— Иш билан бирга,
Севинчлар сочади
Осмонга, ерга!

Ушқириб келмайди
Фабрикачи бой.
Ишлайсиз эртани
Ғамини қилмай!

Эртанинг ипи ҳам
Уз қўлингизда.
Утилмас ғов йўқдир
Бу йўлингизда.

Барингиз, билакни
Маҳкам шимариб,
Еруғлик сочингиз
Зулматни ёриб!..

Билимни иш билан
Ясантиргиз!
Ишни ҳам билимга
Хўп қондирингиз!

Эй, олтмиш билимдон,
Олтмиш инженер!
Улуғ Ватанингга
Билимингни бер!

1934 йил, июнь.

ЧИММАТ ҚЎШИГИ

(«Узганча»га)

— Чимматимни кўтариб кўрди хушторим,
Дедим: «Тирикликда шудир мозорим!»

Чимматимнинг қиллари юзимга ботар,
Бу қафаслар ичидা қачон тонг отар?

Чимматимни ташласам ҳеч ким олмайди,
Ота-онам ҳолимга назар солмайди.

«Чиммат», «чачвон» дегани ҳаммаси бир гап,
Кўп чиройлик кўзларнинг ёшига сабаб.

Чиммат теккан юзларим сўлиб боради,
Кўнгилдаги умидларим ўлиб боради...

Чимматимни ирғитай, ушла, хушторим!
— Паранжини қўшиб ташла, озодсан ёрим!

1927 йил.

ОКТЯБРЬ

(7 ноября)

— Эй бу кун, эй, бу кун
Дунёлар сарсилди!
Фикрлар, хаёллар
Рўёлар сарсилди!

Эй бу кун оловлар
Дунёни ёндириди!
Инсонлар оч ерни
Қонларга қондириди!

Эй бу кун кўкларда
Қуёшлар тутилди!
Эй бу кун шамоллар
Бўроиляр қутурди!

Эй бу кун жаҳаннам
Оловлар пускурди;
Эй бу кун вулқонлар
Зулматга тўкирди!

Эй бу кун чақмоқлар
Чақдилар, чақдилар..
Эй бу кун тўфонлар
Оқдилар, оқдилар...

Эй бу кун дўл келиб
Аламни йиққан кун!
Эй бу кун қуррамиз
Мехвардан чиққан кун!

II

Йўқ, дўстим, ҳовлиқма,
Хаёлга берилма,
Ортиқча ҳашамга
Берилиб сўз дема.

Ҳеч нарса бўлмади:
На тўфон, на вулқон,
Ёлғиз, ҳақ йўлларда
Оқди қон, оқди қон...

Елғиз бир ҳаракат,
Қимирлаш кўрилди,
Чайладан чиқилиб,
Үрдага юрилди.

Осилди «йўқ» — «бор»га,
Йўқсуллар бойларга.
(Ҳеч нарса бўлмади
Кун, булат, ойларга.
Табиат жим қолди;
На иссиқ, на совуқ.
Октябр ойнда,
Кўз кетган, қиш ёвуқ)

Кўксида ёнарди,
Лекин, бир ҳамият!

Улимга завқ ила
Судраган ҳамият!
Улимдан ўзгани
Кўрмаган ҳамият!

Ҳамият, ё ғазаб,
Ё шиддат...
Барибир!
Елғиз у — дунёниг
Фотиҳи, оламгири!

Ана шул ҳамият,
Ана шул жамият.
Ана шул ирода,
Ана шул ҳақ ният.

Золимнинг қўлидан
Қудратни олди-да,
Ўзининг маҳсули —
Зиндонга солди-да,
Ўзича яашнинг
Иўлига қаради;
Ўзига бир олам
Қурмоққа яради.

Шугина:
Дўл келиб

Оламни йиқмади,
Ва ернинг курраси
Меҳвардан чиқмади.

Қўзғолди оч қолган,
Энтикан бир йифин.
Улимнинг кўзига
Қўз тиккан бир йифин.
Қўзғолди бечора,
Ялангоч жамият,

III

У куннинг куйи ҳам,
Шеъри ҳам кўп содда,
Лекин у соддалик.
Равонлик олдида:
Дўлларнинг оламни йиқиши:
Хечдир!
Курранинг меҳвардан чиқиши:
Хечдир!

1930 йил.

ДАРЕ БЎИИ

Эски йўлда:

(Faafur Fulomga)

Бу Учқўргон, ажаб, оби-ҳавоси дилнавоз эрмиш,
Хусусан дарёнинг қиргоқлари кеч куз фасли соз эрмиш.

Талотум айлашиб сувлар чопармиш телба, мажнундек,
Қироқлар бевафо маҳбублардек йўлда ғоз эрмиш...

Тиниқ ой нурлари сувлар юзинда ўйнашиб тунлар,
Тонг отгунча уларнинг ишлари минг турфа ноз эрмиш.

Бўлак жойларда тан роҳат тополмай чекса заҳматлар,
Бутун ёз ўтқунча дарё сувида «аббоз» эрмиш.

Қўриб Норинни¹ табъи жўш уриб бир-икки сўз айтган,
Аруздан баҳрасиз бир — Чўлпон отлиқ бенамоз эрмиш...

1981 йил.

НИЛ ҚИЗИ

(1 — ҚУШИҚ)

Гўзал Нил бўйидан
«Фаллоҳ»¹ қизиман.
Эҳромлар* йўлида
Карвон изиман.

Тошқиндан туғилдим
Эрта баҳорда,
Улуғ нурлар эмдим
Кундан наҳорда.

Тўкилган хурмолар
Емишим бўлди...
Оловли севгилар
Елга тутилди.

Севганим қул бўлиб
Сотилиб кетди;
Мингларча қулларга
Қотилиб кетди...

Бутун ҳаётимни
Бир заҳар сирди:
Кўйнимга, севмаган
Бир эркак кирди!

Онамдан айрилдим
«Она» дегунча,
Отамни кўрмадим
Кўзим тўйгунча...

Нилнинг баракаси
Дунёга татир;
«Фаллоҳ»нинг баҳтини
Кимлар уйғотур?..

¹. Фарғона водийсидаги «Норин» дарёси

Мунбит* Нилнинг меҳнатсевар «фаллоҳ» қизийдим,
Мунбит ерлар, далаларнинг шан юлдузийдим.

Нил сувлари қирғоқлардан ошгач туғилдим,
Кўзни очгач қум аралаш сувларга кулдим.

Бошқалардек бу дунёга яйраб келувдим,
Оlamга бир қуш каби, сайраб келувдим.

Бу унумли тупроқларда тўярман дердим,
Ёшлигимда бор меҳримни шуларга бердим

Кечакундуз ишлаганим қора ер бўлди,
Бор кучимни хашлаганим қора ер бўлди.

Меҳнатимга роҳат кўриб яйрайин дердим,
Хурмозорлар орасида сайрайин дердим!

Фақат дунё йўқсулларга жуда тор экан,
Золим фалак йўқсуллар-ла кўп ўйнар экан..

Еш умримни меҳнат билан нобуд қилдилар,
Улмай туриб кенг дунёни тобут қилдилар!..

1934 йил, март.

1—МАЙ

I

Бу буюк кун йиллар бўйи зўр ўрмонларнинг
Қуёш тушмас жойларида қарши олинди.
Еҳуд чуқур ва қоронги ертўлаларнинг
Зах бағрида нафас, баъзан, ичка солинди.

Қизил байроқ алангадек ловуллар экан,
Хуштак чалиб ўтган ўқлар бағрини тилди.
Уни қўлдан бермайман деб май кунларида
Кўп ишчилар тикланолмас бўлиб йиқилди.

Бу буюк кун, ҳар йил келиб, ўз теграсига
Қуйилардан янги-янги қувват тўпларди.
Ўн олти йил мундан бурун кеч куз фаслида
Ў зўр қувват душманларнинг сафини ёрди!

II

Шундан бери у зўр кунни ҳар келганида,
Миллион-миллион кулар юзлар қарши олади.
Байналмилал овозлари юксалар экан,
Бор шундайлар: нафасини ичка солади...

Миллион-миллион кулар юзлар ҳар кун шу кунда
Бир қайрилиб — ўтганлари йўлга қарайлар:
Шундай улуғ довонларни нечук ошганлар,
Нечук мунча тез кетганлар... англай олмайлар.

Тарих бўйи ҳеч бир қувват ботинолмаган,
Жуда оғир, жуда мушкул бир йўлни тутиб;
Утиш учун лоақалли икки-уч аср
Керак бўлган узун йўлни беш йилда ўтиб
Қари тарих бетларига шараф битганлар,
Ер юзини ҳайрон қилиб гангиратганлар!

Фақат, яна қизил байроқ ҳилпирад экан
Миллионларнинг ўткир кўзи — тагин йўлларда.
Янги ҳаёт, синфсиз ҳаёт қуриш истаги:
Миллион-миллион
Эркак, хотин, қиз, ўғилларда!..

1933 йил, май.

НОРИН ДАРЕ

Бош кўтарган қуллар каби ҳиддат билан,
Хужум қилган қўшин каби шиддат билан,
Тўлқинлардан ўркач отиб юксакларга,
Аччиқ билан ўзни уриб тирсакларга,
Оч йўлбарсдай наъра тортиб келишинг бор!
Асов отдай телбаланиб елишинг бор!

Бир оз тўхтаб дам олишни билмайсан ҳеч!
Ҳей чопасан, югурасан — эртаю кеч!
Ўкиришинг авж олади кечалари!
Юракларга хавф солади кечалари!
Кечаларнинг жимлигини битирасан!
Аммо лекин жинниликни ёқтирасан!

Йўлларингда оч саҳролар энтигади.
Ташна тупроқ суқи кириб кўз тикади!
Қуриб битган ариқларнинг кўзи — сенда!
Кўп бўғиннинг ҳасрат тўла сўз — сенда!
Сенда, кошки, бир айланиб қарашиб бўлса,
Қирғоқлардан ҳолу аҳвол сўрашиб бўлса!

Шу оқиш-ла юз йилларни оқизган — сен!
Кўп бўғинни тобутига ётқизган — сен!
Сенга қолса шу оқиш-ла яна юз йил,
Яна минг йил, мингларча йил...

— Бас энди! Бил:

Юз йилларнинг ихтиёри сенда эмас!
Одам бугун, ҳеч бир кучга банда эмас!

Сен азамат, шундай ердан ўтасанким,
Сенга ўхшаш узиқора дарёлар — жим,
Ўкирмасдан, бўкирмасдан оқадилар:
Буйруқ кутиб қирғоқларга боқадилар!
Сендан асов, сендан ёмон дарёлар ҳам
Бўйин эгиб келишдилар бирам-бирам!

«Днепр»ни* билармидинг? — Бало эди!
«Мен телбага кишан борми, қалай!» дерди.
Озод меҳнат бир ҳамлада ушлаб олиб,
Оз фурсатда одам қилиб йўлга солиб
Ўз эркида ўйнатади у телбангни!
Шошма, ҳали, тизгинлайди бир кун...
«Ганг»ни!¹*

Сен мағурсан! Сенга ҳали тегмаганлар.
Сенинг темир иродангни эгмаганлар.
Ҳали сени пўлат қўлга олмаганлар,
Йўлларингни оч чўлларга солмаганлар.
Қуриб ётган ариқларга оққанинг йўқ!
Оқ олтиндан шокилдалар таққанинг йўқ!
Электрик юлдузларни ёққанинг йўқ!
Лампа кўз-ла мамлакатга боққанинг йўқ!

Эрта-индин сен жиннига тегажаклар!
Иродангни — метин бўлсин! — эгажаклар!
Сени пўлат қўлларига олажаклар!
Йўлларингни оч чўлларга солажаклар!
Қуриб ётган ариқларга оқажаксан!
Оқ олтиндан шокилдалар тақажаксан!

Электрик юлдузларни ёқажаксан!
Лампа кўз-ла мамлакатга боқажаксан!
Ниагара^{2*}, ори, сендан анча катта,
Днепр ҳам ундан кичик шу фурсатда.
Ниагара кўпдан бери тизгинланган,
Унинг асов елкасига одам минган!

Фақат уни биласанми, кимнинг қули?
Паррасини айлантирган кимнинг пули?
Бошқаларнинг терисини оқизганлар,
Банкаларга пулларини ётқизганлар,
Йўқсулларни зулук каби сўрувчилар,
Манфаатга ўзларини урувчилар,
Бировларнинг елкасида яшовчилар,
Миллионларнинг луқмасини ошовчилар!

Днепр-ла сенинг ўрнинг ундан юксак!
Сизга эга: буюк меҳнат, улуғ эмак!
Сизга эга: ўз кучи-ла ишловчилар,
Луқмасини ҳалол қилиб тишловчилар!
Қул зотини озодликка бошловчилар,
Ҳақ курашга миллионларни ташловчилар!
Улар сизни ҳақ йўлларга оқизажак,
Кўз нуридек азиз қилиб боқизажак!
Ҳеч бир кучни қўймаяжак, тегсин сизга!
Қонга ботган қўлларини эгсин сизга!..

1934 йил, март

16 НЧИ

Ўн олти марта тўпландик бизлар —
Тутқун оталарнинг эркин авлоди.
Пўлатдек пишиқлик, матонат берди,
Темир кишанларнинг даҳшатли ёди.

Ун олти мартаба тўпландик бизлар
Асрнинг чораги ўтмасдан туриб.
Биз, янги етишган — навқирон кучмиз,
Матлабга етамиз чопиб, югуриб.

Бизнинг асабимиз неча минг йиллар
Қишанлар остида шу қадар пишиди,
Ки, шунча оғирлик остида асло
Шошмадик, душманлар ҳайрон қолишиди!

Бизнинг сафимиизни оралаб баъзан
Душманнинг заҳарлик фикри кирса-да,
Биз сергак одамлар, ва қаршимизда
Сақланиб қололмас ҳеч қандай парда!

Бизнинг йўлимиизда оғирлик сонсиз,
Бирма-бир уларни енгмай қўймаймиз!
Биздаги бу имон сенда йўқ асло,
Эй душман, негаким: кўнглимиз тамиз!

Ун олти мартаба тўпландик бизлар
Режалар тортишдик янги ишларга,
Нима дейишини билмайди душман:
Бир режа бўйинча югуришларга!

Ун олти мартаба тўпландик бизлар
Қўл солдик ҳаётнинг томирларига!
Ўзимиз ҳаётни тебратувчи куч!

Жонлилар қайрилиб боқмаяжаклар,
Шафақлар қизариб оқмаяжаклар,
Ўлим олқишини юксалтиражак,
Зулмат ғурублардан салом беражак:
Ҳаётнинг ёлғончи амирларига!..

1930 йил; июл.

КУЗ

Дарахтлар танига тирмашди изғирин,
Шохларга илондай чирмашди изғирин.
Қўллари баргларнинг бетида сурунди,
Баргларнинг бандини қирт этиб кесишига
Урунди...

Ер бети қопланди малла ранг чойшаб-ла;
Боқчалар ранг-баранг чойшаб-ла!
Қишиң киров орқали жўннатти номасин,
Яқинда чалажак ёқимсиз нағмасин...
Гуппи тўн вазминин солажак бус-бутун;
Ишига қайтажак ўт, ўтин!

Лекин биз қош-қовоқ солмаймиз куз каби,
Юзларга ғам ранги олмаймиз куз каби.
Юлдуздай ёнувчи кўзларни ўйнатиб,
Шу катта,
Думалоқ курранинг —
Олтидан бирига қараймиз!
Қишу ёз
Бир хилда ишлаган,
Бир хилда яратган,
Шу тинмас
Ва саёқ курранинг
Олтидан бешини ўзига қаратган;
Ишлаш-ла тишлиған
Ерига яраймиз!
Ишлашда — буюк завқ,
Меҳнатда — улуғ шавқ,
Ижодда — ўлмаслик
Ва фоний бўлмаслик
Кўрамиз!
Кузда ҳам,
Қишида ҳам,
Баҳорлар шавқи-ла,
Айланар куррамиз!

Майли,
Ҳар дарахтга тирмашсин изғирин!
Шохларга илондай чирмашсин изғирин!
Қиши агар
Майлига,
Иўлласа номасин!
Бошласа
Бетаъсир,
Ёқимсиз нағмасин!
Биз,
Қишдан

Езларнинг ризқини оламиз!
Қишини ҳам,
Езни ҳам
Режага соламиз!..

1934 йил, ноябр.

ДИЁРИМ

(Ўзбекистоннинг 10 йиллигига)

Титилиб ўқилмас бўлганда тарихинг,
Ҳасрат-ла аламга тўлганда тарихинг,
Хазоннинг баргидай сўлганда тарихинг —
Кўзимнинг нурини аямай ўқидим.

Ҳеч қайдан мен кутган зарвароқ чиқмади,
Иғнадек ялтираб бир вароқ чиқмади,
Ҳасрат-ла аламга бир қироқ чиқмади —
Миямда беҳуда хаёллар тўқидим...

Ҳар ерда бошкесар хонларнинг таърифи,
Беҳуда шуҳратлар, шонларнинг таърифи,
Дарёдек оқувчи қонларнинг таърифи —
Шул эди минг йиллаб битилган тарихини

Фуқаро ким эди одам деб саналса?
Бир раҳбар кўрдими жон бериб жон олса?
Бир ҳаким топдими бемордан қон олса?
Шул эди саждалар этилган тарихинг.

Беъмани тарихни ёндириди инқилоб,
Сен қўйган талабни қондириди инқилоб,
Қарғалган кечмишдан тондириди инқилоб —
Келажак меҳрини кўнгилга жо айлаб!

Шоирлар, адиллар, ҳакимлар ёнмади,
Маъқулдан инқилоб ҳеч қачон тонмади,
Кечмишнинг барчасин сафсата сонмади;
Үрганиб ётади кечмиши бел бойлаб!

Диёrim, қаттакон рўзғорда бир тансан,
Қандай жой, нима иш — хўп яхши билгансан,

Дунёга янгидан туғилиб келгансан;
Үн йилда бошқатдан ясанди тарихинг!

Дунёлар тарихи жой берди кўксидан,
Хавфинг йўқ гардишнинг ҳар қанча аксидан,
Йўлдошинг — меҳнатдир, ўртоғинг — илму фан;
Тарихлик номини қозонди тарихинг!..

1934 йил, ноябр.

ТУРЛИ ЙИЛЛАР МАТБУОТИДА ЭЪЛ ЎН ҚИЛИНГАН ШЕҶРЛАР

ТУРКИСТОНЛИ ҚАРДОШЛАРИМИЗГА

Илму маърифат ҳам ҳунардан қолди маҳрум бизни
халқ,
Маърифатсизлик балосига йўлиққан бизни халқ.

Бир киши миллатпараст ўлса деюрлар даҳрий деб,
Бир киши миллатни сўкса, иззат айлар бизни халқ.

Мактаб ўрнига очилди ҳар маҳалда майхона,
Нафрат этмак нари турсин, шоду хандон бизни халқ.

Мактаба йўқ бир тийини, тўйга минг сўмлаб берар,
Чорасиз мушкул касалга мубталодир бизни халқ.

Ибрат олмайдир, бошига шунча кулфат келса ҳам,
Мисли бир калтак йўқотган кўрга ўхшар бизни халқ.

Кўр-да фарқ айлар йўли тўғри ила нотўғрини,
Тўғри йўлга бошласанг-да, эгри хоҳлар бизни халқ.

Хар шаҳарда ихтилофдан, жиққа мушт дан сўз бўлур,
Иттиifoқдан сўз очилса, мисли қуён бизни халқ.

Орзу қилмас ўғлини мактабда айлай тарбия,
Тўй қилиб, карнай чалурни орзу айлар бизни халқ.

Бошқа миллатлар солурлар ҳар маҳалда мадраса,
Онларнинг икисига соглан чойхоналар бизни халқ.

Бўлдилар бой, ўсдилар пиво сотмаклик ила,
Топганига олиб ичгай, хор бўлгай бизни халқ.

Бошқалар бонка очиб, савдо қилиб, пул топса-да,
Топганини шунда бериб, оч-яланғоч бизни халқ.

Кес сўзингин, эй қалам, бас мунча фарёдинг етар,
Кўп бақирсанг оғзингга тошларни отгай бизни халқ.

Андижон, 1914 йил.

МАОРИФПАРВАР БОБОМИЗ МУҲТАРАМ ИСМОИЛ ГАСПИРИНСКИ ҲАЗРАТЛАРИ ҲАҚИНДА ТАЪЗИЯНОМАМИЗ

Муттакои* аҳли ислом эрдингиз.
Миллатимиз йўлида жон эрдингиз.
Эй бизни уйғотгучи устодимиз.
Ифтихори равнақи исломимиз.
Эскиларни қилдингизким тор-мор,
Жойингиз жаннатда бўлсун барқарор.
Олтмиш бешда сиза етти ажал
Бу ажал нўш эткузубдур бемаҳал.
Миллатинг порлоқ чароғи ўчи, оҳ,
Биз жужуқларни бобоси кўчи, оҳ...
Эй Ҳамидий, қил дуони доимо,
Васфинга ожиз эрурмиз оҳ-у-оҳ.

1914 йил

ОЗОД ТУРҚ БАЙРАМИ

Кўз очинг, боқинг ҳар ён!
Қардошлар, қандай замон!
Шодликка тўлди жаҳон!
Фидо бу кунларга жон!

Нақарот

Туркиистонли — шонимиз, туронли — унвонимиз,
Ватан — бизим жонимиз, фидо ўлсун қонимиз!

Бизлар темир жонлимиз!
Шавкатлимиз, шонлимиз!
Номусли, виждонлимиз!
Қайнаган турк қонлимиз!

Нақарот

Бўлди кенглик, зўрлик йўқ;
Берилди бизга ҳуқуқ!
Тараққийга йўл очуқ!
Жаҳолатга йўл ёпуқ!

Нақарот

Мухторият олинди,
Ишлар йўлга солинди,
Миллий маршлар чолинди,
Душман ўртансун энди!

Нақарот

Шодлик, хурсандлик чоғлар,
Кетсун юракдан доғлар,
Ватан боғиндан зоғлар!
Селкилласун байроғлар!

Нақарот

Ҳуррият — байроғимиз,
Адолат — ўртоғимиз,
Хурсанд бўлган чоғимиз
Мевалансун боғимиз!

Нақарот

Турк бешиги — Туркистон!
Ери олтун, тоғлари кон!
Болалари қаҳрамон!
Ватан учун берур жон!

Нақарот

Туркистонли — шонимиз, туронли — унвонимиз,
Ватан — бизни жонимиз, фидо ўлсун қонимиз!

1917 йил, ноябр-декабр.

ҚИЗИЛ БАЙРОҚ

(Низомиддин Асомий ўртоққа)

Қизил байроқ! Ана, қандай силкіллайди шамолда,
Гүё уни саломлайди қибла ёқнинг шамоли,
Камбағалга не саодат уни кўрмоқ бу ҳолда,
Ҳам ҳаққи бор камбағалнинг, чунки ўзининг моли.

Уни олиб чиқмоқ учун қоронғудан ёруққа —
Дарёлардай оқмадими камбағалнинг қонлари?
Уни олиб бермоқ учун мазлум, ожиз бу ҳалқа
Қолмадими, Сибирларда ишчиларнинг жонлари?

Сиз, буржуйлар, кибор синфлар, яқин келманг байроққа,
Сиз эмасми илгаридан унинг қонхўр душмани?!
Энди қора яқин келмас нурлар сачратган оққа,
Қўпдан энди ўтиб кетди қораларнинг замони!

Қизил байроқ қип-қизил қон. У қон ишчилар қони.
Кибор синфлар, у қонларни тўккан золим, жаллодлар.
Мазлумларнинг энг севгани — ишчиларнинг азони
Қулоқларни беркитганлар кибор синфлар — қаллоблар.

Ай, ол байроқ, сен мазлумлар устларида селкилла,
Сенинг учун қонлар тўккан, жонлар берган мазлумлар.
Ишчилардан, аскарлардан, мазлумлардан саломлар.
Золим бойлар, буржуйлардан дардлар, ғамлар, аламлар.
Фаришталар, малаклар ҳам ризвонлардан тақвият
Қаламимдан, қофозимдан ва ўзимдан муҳаббат!

1917 йил.

ЎЗБЕГИМ

Сўлқиллаб келасан, ўзбегим,
Маърифат отига отланиб,
Бир мири топган боладай —
Оғзингни иржайтиб... суюниб!
Дунёда ҳамма ҳалқ қизиқсан —
Гавҳардек бебаҳо от эдинг
Ҳуррият бўлганда сен келдинг,
Минайин семирган отга деб,
Оғзингга «маллалар» бир тепди,

«Маърифат харомдур сартга», деб...
Оғзингдан қон келди, йиғладинг,
Кўзингдан заҳарли ёш келди.
Қўраман: охирда минибсан,
Чарчаган бўлса-да — отингга.
Тангрига шукр қил, юрабер,
Кўз солиб, ўнгингга, чапингга!
Тез тузат, оҳ... мана бир хатонг:
Отингни чопасан шаҳарда.
Қишлоқда фақирлар кутадур —
Кечада, кундузда, саҳарда!
Билгилким, ҳаётинг, томиринг,
Ўзбегим, камбағал қишлоқда.
Қишлоқда чопасан отингни,
Чопишинг беҳуда: тошлоқда!..

1919 йил.

ТЕМИРЧИ

(Меҳнаткаши инқилобнинг икки сана даври муносабати-ла.)
Манзара — Темирчи дўкони:

(Иғуи.)

Т о в у ш: тақ, тақ! — тақ, тақ, тақ;
Т е м и р ч и: (Ишлаб туриб) Қабул қилгин тилагимни
тангрим,

Бақувват қил билагимни, раббим!
Шу билакнинг кучи билан ўн жон,
Топиб ейдур кечингундай ош-нон.
Ёш гўдаклар менга кўзни тиккан,
Қари чол ҳам кампир бошни буккан.
Аввалгилар «ота — нон!» дер менга,
Кейингилар «бола — жой!» дер менга.
Ҳаммасининг оч-тўқлиги мендан,
Меним эсонлигим эса: сендан!
Қайтармагин тилагимни, шоҳим,
Сенгагина бутун додим, оҳим!..

Т е м и р ч и: (Ўғлига) Ур ўғлим, ур қаттиқроқ ур,
Темир кўпроқ чўзилсн!
Ўғли: Омбир билан сен маҳкам бўл,
Қайрилсин-да уэйлсин!..

Темирчи: Нега ўғлим?

Уғли: Оҳ, отажон! Жуда ёмон чарчадим... қорним

очди...

Темирчи: Кел болажон, яна жиндак ростладим мен
бу ёғни.

Уғли: Кун кеч кирди.

Темирчи: Ишимизни тамомлаб уйга бориб
тинчланармиз,

Озуғимизни ғамлаб!..

Темирчи: Ушла маҳкам!

Уғли: Хўп ушладим!

Темирчи: Яқинроқ тут!

Уғли: Хўп мана! Вой!..

Темирчи: Не бўлди?

Уғли: Қўлим куйди... нима қилай, жон дада...

(Иифи.)

Темирчи: Эй худойим, бир ўғлимни — ёрдамчими
кўп кўрдинг;

Келиб-келиб бир бечора темирчини куйтирдинг...

(Оққан ёшини сурттар.)

(Ўзи бир қўлида темирни ушлаб, бир
қўлида болға билан урап.)

Овоз: тақ!

Темирчи: Вой болам!..

Уғли: (ҳайрон) Нима бўлди?

Темирчи: Узди болға қўлимни!..

Уғли: Вой худоей!..

Темирчи: Нега мунча эзадурсан қулингни?..

Шундай бойлар бўларким, ...бир неча йил ишламас, оч
қолмас.

Мен бечора бир кунгина ишламасам, топмасам,

Ўй ичимда ўн жон бордур...

Уғли: Бир бурда нон топилмас...

Темирчи: Мен бечора ўғли билан то эртадан-
кечгача

Тинмай ишлаб бир рўзғорни нари-бери эплардим.

Бир-икки кун ишлай олмай қолсам бутун рўзғорнинг

Бир бурда нон тополмай оч қолишин...

Уғли: Билардим!

Темирчи: Шунинг учун билакда куч бор вақтда
ишладим.

Еада ёниб ёз ўткардим, қишида ушуб қишиладим.
Энди бу кун ёрдам этган бир ўғлимнинг қўлини
Яра қилиб, сўлдирдинг сен умидимнинг гулини...
Ўз билагим кучлик бўлса яна ишни қилардим,
Рўзғоримни бир иш қилиб эплаб олиб юрадим.
Ўзим соғ деб шукур қилиб ўз қўлима зўр бердим,
Ўз қўлиминг зарбаси-ла бармоқларимни эздим...

Энди менинг рўзғорим нима бўлуб қоладир?
Уғли: Кераксиз бу оилани... худо қайтиб оладир...

(Инги.)

1919 йил, декабр.

ҲУҚМ ҚУНИДА

(Золимлар ҳукми олдида турган қизил мажор қардошларимиз учун.)

Кенг, эркин, ҳур Мажористон,
Ёвларнинг келиши бирлан —
Бўлди бир қора зиндан,
Ултурди тахтга шайтон...

Ундаги мазлумлар бечора —
Камбағал халқ учун ёлғон
Қаҳрамон эрлар-ла оҳ... яна бир қора
«Ҳукмлар» олдида турган.
«Ҳукмлар» олдида турган,

Ёзлари қайғули, маъюс...
Ўйлама, ўлимдан қўрқкан,
Ўйлама, сўйлама тек!
Улар ҳеч қўрқмаслар ўлимдан,
Уларга яшамак, ўлмак —
Энг оддий бир нарса... ўлимдан.
Номусдир, жиноят — қайтмоқ!
Номусдир!

Маҳзундир...
Маъюсдир...
Қайғули... юzlари.
Негаким: байроқлар тушди.

Бўш қолди орқада муқаддас излари...
 Ҳукмлик «олтин»га кўчди...

Кўнгиллар ўйлайдир бу аччиқ ўйларни,
 Ииғлайдир ёш тўкиб кўзлар,
 Фақирлар қалбида бўлаётган «тўйлар»ни
 Кўрганда сўладир кўзлар...
 Юзлари қайғули, кўзлари ёшлидир,
 Узлари қаҳрамон, дадил,
 Кўрмас ўлимни, дастлари эслидир
 Дунёни тебратар у эл...

Эй ҳукм, эй ҳоқон,
 Эй қарол, эй шайтон,
 Ҳукм этар,
 Кутранар —
 Кунингдир бу кун.
 Тантананг, дабдабанг олмасин ёдан:
 Ўч олиш куни бор, ўкур!..

Ул кунда тўкулуб кўп танлар, кўп жонлар —
 Сенинг учун этилур қурбон.
 Охирда ёндирап юлдузлар: имонлар —
 Покланар, оқланар виждон. :
 Эй шитоф,
 Инграгай инсон...

1919 йил, декабр.

ҚИЗИЛ БАЙНАЛМИЛАЛ

— Ҳаво бузуқ!..
 — Кўк юзида қоп-қора
 Кўмир каби қатор-қатор булутлар;
 Иблисларнинг кўзларидай оч-ола
 ёнган нима?
 — Олтин учун»-да ўтлар...

Ҳаво бузуқ... Тўғри, Шарқнинг ҳавоси
 Неча йилдир жуда ёмон бузилган;
 Уни бузган оппоқ қўллар жафоси
 Ёзмишига қора чизиқ чизилган...
 Кўк юзида қатор-қатор чизилган

Кўмир каби булутлари — ёт эллар;
Ул элларнинг қуллигига эзилган
Шарқ эллари... бузук, қуруқ кўп ерлар...
Шарқ эллари асир каби ишлайлар,
Бир ҳовуч ҳам келмайдиган халқ учун;
«Бир ҳовучлар» казо-казо хашлайлар,
«Маданият топган» деганлар учун...
Шарқли киши қатиқ еса, нон топмас,
Нон тополса, қуруқ нон бор. чойи йўқ;
«Бир ҳовучлар» емагига «ном» топмас,
Бойликларни сиғдиришга жойи йўқ...
Шарқда, мана бир оила ичида
Олти-етти киши очдан ўлмишдир!

Яна қара, ёш боқчанинг ичида
Кўп чечаклар очилмасдан сўлмишдир...
Қара Фарбни, базмгоҳ-ла боғчалар,
Қизил юзли одамларга тўлуғдир...
Унда маъбуд қаторида оқчалар,
Шунинг учун оқчалилар улуғдир...
Ресторанлар, боғчаларда бузуқлик,
Исрофларнинг охирин йўқ, чеки йўқ;
Ҳар бир ерда поклик ҳамда тузуклик,
Қисқа мақол — «Саодатнинг беки йўқ».
Шарқ элига қутулишга йўл йўқми,
Унга ҳеч ким шафқат кўзин солмасми?
Фарблиларда инсоф-виждан ҳеч йўқми,
Бирор қувват бу зулмни олмасми?..

— Илгарида бўлмаса ҳам энди бор,
Фарб устида бош кўтарган улуғ куч.
Ул кучдирким, мазлумларга йўл очар,
Золимларга наъра тортар:
— Ўч, ўч, ўч?!..

Бир йилдирким, кўк юзида туғилди,
Қизил қонлар орасидан «қизил ой»,
Бир тарафдан қаҳр, зулмат қувилди,
Шарқни яна ул қизил ой қутқаргай...
Ортиқ етар эзилганинг, ай Шарқ!
Қанот қоқиб ойга қараб юксал;
Асирикдан қутулмоққа зўр шарт:
— Кўлда яроғ, тилда «Байналмилал»!..

1918 йил.

УЛУФ БРИТАНИЯНИНГ БУ КУНГИ ҲОКИМИЯТИГА

Темза бўйларига беш-ўнта
Тоғлардай ҳайбатли зинданлар солинг!
Риёкор бўлмаган, ҳақ деган эрни
Зулм қўли билан зинданга солинг!

Ланкастар шаҳрининг кўчаларида
Полис нафарлари тинмай айлансин.
Ишладим, ҳаққимни сўрайман, деган
Ҳар ишчи занжирга сиқиб боғлансин!

Қиличлар, милтиқлар, пулемёт, тўплар
Токай амрингизга бўйин эгади?
Токай ҳақ сўзлаган миялар, бошлар
Дорларнинг иплига бориб тегади?

• Токай ифво билан, алдашлар билан
Миллион-миллионларни асири қиласиз?
Токай англамаган, хом мияларга
Жаннат ваъдаси-ла таъсир қиласиз?

Ўн қават, юз қават зинданларингиз
Ўзингиз учун ҳам тор катак бўлур!
Риёкор сўзлаган у тариқ тиллар
Яна ўзингизга қарши ўгрилур!

Мазлумлар, эзилган, хор бўлганларнинг
Ғазаб оловлари бир кун туташар!
«Интиқом! Интиқом!» деган наъралар
Тўлқиндай қутуриб Темзадан ошар!

Ушанда Темзанинг сувлари қадар
Кутуриб ошишлиқ бизда ҳам бўлар.

1920 йил.

ТОНГ

«Сайра» дедим, қайғу чеккан булбулга,
Кўнглингдаги қайғу-ҳасратларни.

¹ — Уша тарздаги тиллар, демоқчи.

**Булбул деди: «Тонг отсин-да ерни
Ясантирсин маним маъшуқам: Гул!»**

**«Эй чўзанак, дедим, жонсиз ётма,
Қанотчангни визиллатиб учгил —
Учиб гулзорларга бориб тушгил!»
Дейди: «Фоғил, тонг отгунча шошма!»**

**Дедим: «Ялқов деҳқон, олиб кетаман,
Юр далага — қўш ҳўқизни ҳайдаб!»
Ётган ердан деҳқон бошин чайқаб,
Деди: «Ҳеч ким бормас, олдин тонгдан!»**

**Ўйғон, дедим, тўлғон, дедим, эй Шарқ,
Занжирларни узиш вақти келди.
Эрк олишга «вақт»лаган боди,
Шунинг учун тўлқинланди кўп халқ.**

**Бу кун кураш, талашдурким, бундан,
Енғиб чиққан бир умрлик эркин.
Енгилганлар бу курашда лекин,
Йўқ дунёга сурурлар элдан!**

**Шарқ дедиким: «Сен ўргатма бизга,
Биз ўргандик уни кечмишлардан.
Елкадаги оғир занжирлардан:
«Тўлғон!» деган буйруқ бўлди бизга.**

**Кўп қўзғолдик, кўп тўлғондик, бироқ,
Оғир занжирларни узолмадик.
Қўлимиздан келмай қолди йиртмоқ,
Зўр тўсиқни ошиб ўтолмадик...**

**Энди бизга кутмок керак бўлди.
Бахтимизнинг эшик очишин.
Амалимиз бизга шуни деди:
«Куннинг, ёруғ тонгнинг отишин!»**

**Бу ишлардан ўтди бир неча йиллар,
Чиқиб янги эллар, эскилар битди.
Эркларини олди қўлга кўп эллар, —
Кўп элларнинг эса давлати кетди.**

**Денгиз тўлиб, қайнаб тўлқинлар сочди,
Бўкирди қутурган арслонга ўхшаб.**

Қўпларга қўйнида қабрлар очди,
Ўкирди неча йил қонсираб, чанқаб...

Қўп тахтлар йиқилиб, синди кўп тожлар,
Тож-тахт эгалари қонларга ботди.
Охири зўр келиб қашшоқлар, очлар,
Қизил тонг устида эрк «тонги» отди.

Ҳали ҳам ухласа Шарқдаги эллар,
Ҳали ҳам ўзгага қул бўлиб турса.
Нима дер, «хўб» дерми, айтингиз эрлар,
Уроғин кўтариб Азроipl келса?..

Toшкент, 1920 йил, март.

БУ КУН

(Биринчи май.)

Бу кундирки, кетмон билан болталар,
Белкураклар, темиркурак, болғалар,
Захда ётган арра, теша қўзғаяар,
Меҳнат дарёсин қўзғатарга!

Бу кундирки, меҳнаткашнинг юраги,
Кенг майдонда душман билан олишар;
Уйда бўлган кетмон, теша, болталар,
Душманларнинг бошларига солишар.

Бу кундирки, билак кучи ўзининг,
Чин юзини очиқ-ойдин кўрсатар;
Ул тонг кучнинг қаршисида йўқликлар,
Ер тагидан ўзларига жой истар.

Бу кун кетмон, болта, курак кунидир,
Бу кун ботир, кучли юрак кунидир!

1920 йил, май.

УЧ ЙИЛДИРКИ...

Уч йилдирки, янги боғда булбул: «меҳнат»
сайради;

Бор кўрмаган йиртиқ тўнлар янги боғда
 яйради;
 Эски боғда қизил лочин занглик қилич
 қайради;
У боғчанинг боеғонларин қизил бўрон
 ҳайдади...
Уч йилдирки, «бойлар» деган «ола байроқ»
 қўзғалишнинг қайчиси-ла қийилди:
«Бутун дунё йўқуллари, яқинроқ келингиз-да,
 бирлашингиз!» дейилди...
Уч йилдирки, дарё-дарё қон оқиб, кўп ерларни
 қизил тусга бўяди;
Кўк юзида қизил чақмоқ кўп чоқиб, мағрур
 бошни тайрларга суюди...

Пил-пил ёниб турган чироқни «ана ўчар,
 мана ўчар» дедилар;
Куч етганда тош ўйнатиб, тоғларни бармоқлар-ла
 айлантира эдилар...
Бироқ мунда қизил бироқ кўтарган қўзғолувчи
 йўқул, қашшоқ кўпайди...
Қўзғалиш кучли, қўзғолган ўчли,
 Бир болға эмас, милтиқ, қиличли.
 Пулемёт-да бор, тўп-да йўқ эмас:
Қарор кутгандай тартибсиз эмас,
Қайтув йўқ йўлдан, қўрқув йўқ ўлимдан!

Уч йилдирки, қизил чироғ ўчмайдир,
Қизил карвон кенг саҳродан кўчмайдир!..

1920 йил, ноябр.

ПАРИЖ КОММУНАСИ

Силкинмаслик, қўзғолмаслик равишда,
Маҳкам эди, пишиқ эди тахтлар.
Подшолар, қиролларнинг бошида
Кула-кула ўйнар эди баҳтлар.

Молу тожлар, қимматбаҳо тошларни,
Ялтираб, гердайишиб туралар.
Ҳали шоҳлик, подшоҳлик жонлари,
Ўзларини ҳар томонга уралар.
Ҳали ёлғиз — подшоҳлар — улуғлар.

Ҳали бутун чиқариларди — қуллар...
Шундай чоқда буюк Париж устида,
Ярқираган қизил бир нур кўрунди.
Подшоҳларни олқишилаган байроқлар,
Қанча чоқлар қора ёрда суруниди...

Йўқсул, қашшоқ анча чоқлар қўлида,
Мамлакатнинг тизгинини ушлади.
Умр бўйи ёш тўқмаган, шод, очиқ,
Ёш кўзларни бу ҳукумат ёшлади.
Янги турмуш қурмоқ бўлган фақирлар,
Эскиликка қўрқинч кураш бошлади.

Бироқ зулм, қоронғилик эрлари,
Эзувчини, таловчини қўллади.
Эзилгувчи, қашшоқларни, йўқсулни,
Иш бошида узоқ чоқлар қўймади.

Париж коммунаси эди — қизил нур.
Қоронғилик, зулмат уни ўчирди.
Евлар уни ўчар дея бир умр,
Бироқ ул нур бир умрга ўчмади.

Бу кун шунда ёниб турган қизил нур —
Париждаги коммунанинг аксидир!

1921 йил, март.

КАМПИРНИНГ ТЎЙЧИСИ

Мен бир умр бундай совуқ кўрмадим,
Жуда қаттиғ... деди кампир чблига.
Чол чарчаган кўзларини кўтариб,
Оғиргина қараб олди ёнига...

Ёмон совуқ... деган сўзни айтди-да,
Чол ўзининг уйқусига берилди.
Кампир яна сўз бошлагач эриниб,
Узунгина бир эснади, керилди...

— Уйқу келди, кампир, бошга болиш бер
Чарчаганман, бир тўхтамай сўйлайсан.
Кундуз этик шилиб кетган кишини
Кеч тинчгина дам олишга қўймайсан...

Сўнгра кампир чидолмади: чолига
Аччиғланиб кўзларини югуртди;
— Шу совуқда Тўйчи болам қаерда:
Музлагандир, ўйламайсиз сиз — деди.

Чолга бирдан жон кирдими, ўрнидан
Иргиб турниб остонаядан ҳатлади.
Уз ўйида шу иш билан ўзининг
Гуноҳини бир даража оқлади...

Эшик совуқ... бир тўхтамай совуқ ел,
Қарға янглиғ уча-уча ўйнайди;
Бироқ чолнинг юрагида зўр қўрқув,
Зўр ошиқув туйғулари қайнайди.

Меҳридилнинг болалари ҳаммаси,
Гўристоннинг ҳовлисига тўпланган.
Шу совуқда — парво қилмай ўйнайлар,
Юраклари ўйин билан ўтланган...

Чол қалтираб, титраб келди, олдида
Қизил анор юзлар билан Тўйчиси;
Шундан кейин тинди кампир, йўқолгач,
Юрагини тирнаб турган қайғиси...

Бир сандалнинг теграсида учови,
Қатор-қатор тизилишиб ётдилар;
Тешда совуқ эркаланиб ўйнаркан,
Чарчаганлар уйқусига ботдилар...

1921 йил. март

КАПАЛАК

Озроқ тўхта, учмай тур, ҳой капалак,
Қанотингдан чимдигуттай, қиз — малак!

Тусинг худди онам менга тикдирган,
Йпак кўйлак янглиғ кўм-кўк чиройлик!
Қанотларинг онам боқقا эктирган
Райҳон, жамбил япроғидай ёқимлик!

Сени тутиб озроқ ўйнай, ўйнатай,
Қисиқ, бўғиқ кўнглим озроқ яйрасин.

*

Уртогимга савлат қилиб кўрсатай,
Менга келиб мақтамасин сирғасни.

Йўқ, тўхтама, визил-визил учабер,
Ер юзида ҳамма эркин, йўқ асири..

1921 йил, апрел.

* * *

Юксак тоғлар меним баъзан алданган
Хаёлимдай юксакларга ўсмишлар;
Хаёлимни «ҳақиқатлар» тўсмишди,
Бироқ, тоғнинг юксалишин қандай кучлар тўсмишлар?

* * *

Денгиз!

Қип-қизил лола — қизғалдоқ денгизи!
Кенг далада, кўк майсалар ичидা
Лола гулнинг кенг денгизи кўрунди,
Қизил туси хаёлимдай йифилиб
Танларимга ипак янглиғ бурунди.

Кўзларимга қизил тусдан ингичка,
Юмшоқ парда секингина тортилди,
Ўшал чоқда кенг кўргувчи кўзларим.
Кўрмак бўлган истагимга тор келди...

Қизил лолалардан бириккан денгиз кенг эди.
Бутун борлиғимни ўзинга ўраб, чулғаб тортар эди.
Қизил денгиз — севги.

* * *

Турдим уйқудан,
Енгил силкиндим.
Тоғ устларидан
Далага индим.
Учдим бир талай:
«Қурбонинг бўлай,
Кел, бир ўпайнин,

Тотли ирингдан
Сўриб ўтайин!»
Дедим лолага,
Уялди лола,
Қизарди лола,
Ҳам зўрға-зўрға:
«Ҳўп» деди менга.
Үпдим лолани, қучдим лолани,
Сўрдим лолани, очдим лолани...
Бошқа гуллар-да
Қизил юзларни
Менга тутдилар,
Улиб бўлгачдин
Уялиб кўзни
Менга тикдилар...
Мен ошиқман, мен.
Мен содиқман, мен.
Севгидан бошқа
Истама мендан!..

* * *

Зарафшон ишқидир...
Тоғлар, юксак тоғлар ошиқдиrlар...
Қуёш, зўр денгизлар — маъшуқалардир...
Маъшуқа кулар, маъшуқа мағрур.
Ошиқ йиғлар, ошиқ эзилар,
Ошиқ оқар, ошиқ чопар, ошиқ югурап.

Дарё ошиқ, тоғлар ошиқ, қуёш ишқ,
Қорлар ошиқ, сувлар ошиқ, дengиз ишқ.
Маъшуқалар кула-кула қочарлар,
Ошиқлари йиғлай-йиғлай чопарлар,
Ўзларини ҳалокатга отарлар,
Баъзилари тилакларга етарлар,
Кўплари-да ерга сингиб кетарлар...

* * *

Меним севгим — абад билан туташган,
Азал билан қучоқлашган, ўрашган,
Унинг бордир: кундузлари, тунлари,

Ёруғлиги, қоронғиси; булари —
Барчаси-да ўта турғон нарсадир,
Бироқ, ўзи манғу бўлган нарсадир!

* * *

Милтираган, хира чироф, сен йўқсул
Ел қаттироқ келиб урса ўчарсан;
Ер алдаган севгувчининг руҳидай
Бир «лип» этиб йўқликларга кўчарсан!

* * *

Хаёл... хаёл... ёлғиз хаёл гўзалдир,
Ҳақиқатнинг кўзларидан қўрқаман.
Хаёлдаги юлдузларким, амалдир,
Оловимни алар учун ёқаман.

Гўзал хаёл, кел бошимда гул ўйнат,
Меним исрик тилагимни эркалат!..

* * *

Эй, увли йўлдошим, юмшоқ танингни
Улимнинг омонсиз панжаси олди.
Мен сендан айрилдим, шу ондан бошлаб
Тилимда сўз дегаң нарса йўқолди.

У юмшоқ тилингда, у юмшоқ сўзлар
Шулар эмасмиди кўпни банд этган?
Демак, эй йўлдошим, қора ерларга
Ширин сўзлиларнинг Лайлоси кетган.

Дедим-ку тилим йўқ! Бу сўзсиз тилим
Теваси йўқолган бадавий бўлди.
Менинг тилим эмас, бутун бир элнинг
Мулойим шеваси ерга кўмилди.

Сен тилга ипакдан кўйлак кийгиздинг.
Йўқ, дўстим, у кўйлак битмасдан қолди.

**Мен ундан айрилдим, шу кундан бошлаб
Айрилиқ тилимга камолат солди!**

1921 дил.

ОФДОРИЛИШ

(Шоирга)

Шонли Ситора...

Қонли арк...

Үтган сирлар ичингга кўмилган, Ширбудин...

Гуллик, нақшлиқ, бўрлик хона-хонажонлар,

иморатлар...

Булар ҳаммаси ким учун эди?

Золим учун!

Шоирлар, адиллар, чолғучи ва ҳофизлар

Асрлардан бери шу золим салтанати, шу хиёнат

бурчакларини мақтайлар эди.

Алданган шоир!

**Сен зулмнинг эгри таёғини олтиндан бўлгани учун
мақтадинг.**

Елғончи шоир!

**Зулм таёғи эгри эди, сен уни жаннатнинг буролиб-
буролиб**

оқатурғон Қавсар сувларига ўхшатдинг.

**Энди ул саройлар, ул жойларда улуф бир абадият билан
халқ салтанати қуриладур.**

Деҳқон эски чориғини судраб кириб келадур.

Асноф асбобини белига қистириб югуриб юрадур.

Нега индамайсан, нега тиндинг?

Елғончи шоир!

1921 дил

ҚИШ КЕЧАЛАРИ

**Болаларим сизларга
Кўп яхшидир қишки тун.**

**«Ситора Махоса»— амирнинг ёзлик саройи ((Моҳи хосса)).
«Ширбудин»— Бухоро ёнидаги майшатгоҳ.**

Эрннибгина ётасиз
Танча иссиқ, чўғ қизғин.

Гоҳ-гоҳо чиқиб танчадан
Қувалашиб ўйнайсиз.
Эсга тушган ўйиннинг
Ҳеч бирини қўймайсиз.

Шовқин қилиб, бақириб,
Чопинасиз, тинглайсиз.
Энг сўнг ётиб кампирнинг
Чўпчагини тинглайсиз.

Ташқарида қор бўрон,
Заҳар тўқар қора қиши.
Ундан қўрқиб ўқталмак,
Сизда ўйнаш ва қулиш.

Аммо бу хил севинчлар,
Ҳаммада ҳам бўлмайдир.
Ҳамманинг ҳам боласи
Қишида ўйнаб кулмайдир.

Ер юзида жуда кўп
Йўқсил, етим болалар.
Бечоралар нонга ҳам ..
Яхшигина тўймайлар.

Баъзиларнинг ёш чоғда
Оналари ўлгандир.
Шундоқ қилиб ёшлиқдан,
Гул юзлари сўлгандир.

Улар учун на танча,
На ўтин бор ва на чўғ.
На чўпчаклар айтгали,
На севгали киши йўқ.

Шундоқларни кўрсангиз,
Кўнгилларни кўтаринг.
Ё ака, ё ука деб,
Бирга ўтиринг, бир туринг.

*Асли русчадан.
Чоржўй, 1922 йил, феврал.*

СЕВГИ ВА САЛТАНАТ

Кенг далада кийик ўйнар,
Кийик кўзин йигит ўйлар,
Кийик кўзи кўнгил тортар,
Ошиқ кўрса дарди ортар.

Кийик кўзи ўйноқ бўлмас,
Йигит қанча боқса тўймас,
Ёш йигитнинг ишқи ўлмас,
Кетса сира қайтиб келмас...

Севсанг севгин ёшлигингда,
Чин севгига бошлигингда,
Бир севгидан сўнгра севмак,
Севгини алдамоқ демак.

Урдаларда севги бўлмас,
Шаҳзодалар сева билмас.
Севги асл яйловларда,
Хунармидир ё ёвларда.

Тангри севги яратгандир,
Яйловларга тарқатгандир,
Урдалари бек, хонларнинг,
Уясидир ёмонларнинг...

1922 йил, 11 апрел

ЖАВОБ

«Секин-секин мени унутмоққа туш.»
(Бир хатдан.)

Ўзимни унуглан тунларим бўлди,
Дунёни, борлиқни унуга билдим;
Кўнглимда кўп излар буткул йўқ бўлди,
Сени унутмоқдан мен ожиз қолдим.

Ўйноқи бир ҳавас, ўчгувчи севги,
Албатта, абадий яшая олмас.

¹ Бу парча Чўлпон ўртоқнинг ҳануз босилмаган ва ўйналмаган «Чўлон севгиси» отли манзум томошасидан олингандир. *Бошқарма.*

Кўнгилга ёшлидан ўзлашган қайғи
То гўрга киргунча ташлай олмас.

Эҳтимол, унумтоқ сенга мумкиндири,
Эҳтимол, севмакда қароринг йўқдир,
Эҳтимол, севмаган сенинг кўнглингдир,
Эҳтимол, севгида кўнглинг бузуқдир.

Мен фақат у йўлдан кета олмаймен,
Мен сени унумтоқ учун севмадим.
Тоза муҳаббатдан сира қолмаймен,
Зотан сенга қараб тўйганми эдим?

Истасанг нима қил, унуга олмам,
Севгим абадийдир, кетидан қолмам,
Эсламай, ўйламай ҳеч тура олмам!..

1922 йил, июл-август.

ГЎЗАЛ ТУРКИСТОН

Гўзал Туркистон, сенга не бўлди?
Саҳар вақтида гулларинг сўлди.
Чаманлар барбод, қушлар ҳам фарёд,
Ҳаммаси маҳзун, бўлмасми дил шод?

Билмам, на учун қушлар учмас боқчаларингда?

Бирлигимизниң тебранмас тоғи,
Умидимизниң сўнмас чироғи.
Бирлаш, эй халқим, келгандир чоғи,
Безансин энди Туркистон боғи.

Қўзғол, халқим, етар шунча жабру жафолар.

Ол байроғингни, қалбинг уйғонсин,
Қуллик, асорат — барчаси ёнсин.
Қур янги давлат, ёвлар ўртансин,
Ўсиб Туркистон, қаддин кўтарсан!

Яйрат яшнат ўз Ватанинг гул боғларингда.

1922 йил.

* * *

Онам, сени қутқармоқ учун жонму керакдур?!
Номусми, виждан ила имонму керакдур?!
Темур ила Чингиз қони тошди томиримдан,
Айтким, Сени қутқармоқ учун қонму керакдур?!

* * *

Энг сўнгги умидни қонга бўяган,
Оҳ, қандай хайрсиз замонлар келган?
Фарёдим дунёни бўғиб ўлдирсин,
Қоп-қора баҳтимга шайтонлар кулсин...

1922 йил, август

БУҒОЗЛАР МАСАЛАСИ

(Ярим жиаддий.)

Темир, чўян, пўлат, метин машиналар устидан
Бошқаларнинг тупроғига қўлларини узатган,
Милтиғи йўқ, қиличи йўқ ожизларнинг кўксидан
Тилим-тилим яра очиб, ғазабини қўзғатган,
Хой мусюлар, ҳой господин, ҳой лордлар, баронлар,
Парча-парча йиртилгуси сиз тузган қонунлар,
Ортиқ жуда йироқ эмас сизнинг учун сўнг кунлар!

Уялмасдан бошқаларнинг «бўғози»га чанг солиб,
Ҳийла билан, макр билан эга бўлиб турибсиз.
Алжазиро, Арабистон, Эрон ва Ҳинд қўзғолиб,
«Е истиқлол — ё ўлим!» деб чиқса нима қилурсиз?

Улуғ ҳиндинг туб ҳалқини икки динга ажратиб,
Бирни-бирга олкишлатиб, қонни сўриб келдингиз.
«Маданият» номи билан ҳар ётликни қилдингиз,
Чидаб келди бечоралар заҳар ичиб, қон ютиб.

«Адолат»нинг нурларини сочмоқ учун «албатта»,
Ҳар томонда олий ҳукм, ҳайъатларни қурдингиз.
Ажиб «одил», ажиб «тўғри» қонунларни ҳар ерда,
Ҳар ўлкада «тадбиқ» қилиб, маъсумларни қирдингиз...

Қалбингизда билим — урфон оловлари ёнадир:
Маданийсиз, ҳурматлиksиз, сенсирамоқ бўлмас ҳеч;
Қўлингизда тўп, пулемёт, миљтиқ, найза ва қилич!
Шунинг учун шарқлик бир оз қовоғини соладир...
Чаппасига дуо қилиб, сўкиб, қарғаб қоладир...

Фақат сизга қарғиши-дую кор этмаски, қўрқсангиз,
Шунинг учун сиз бемалол «маданият» тарқатинг:
Шарқда оз-моз, қолган-қутган «ваҳшийлар»ни йўқотинг,
Отаберинг, қираберинг, агар фурсат топсангиз!

Сақланингким, машинани англамасин шарқлилар,
Бу тилсимни сиз уларга кўрсатмоқдан сақланинг.
Кўз солингким, миљтиқ, тўпга ўрганмасин «ваҳшийлар»,
У сеҳрни улар сира билмасинлар, кўз солинг.

Бир озгина қарамасдан, хабар топмай қолсангиз,
Эҳтимолким, у сеҳрлар, тилсимларни ўрганиб,
У шарқлилар, у «ваҳшийлар» сиздан бир оз... жирканиб,
«Кет!» демакка бошларлар-да, шунда сизнинг ҳолингиз,
Бир оз оғир бўлиб қолур, бу яхшимас, албатта.
«Родик» деган ёзибдирким, «Шундай бўлса, кўп катта
Тўполонлар кун ботишнинг ўзида ҳам бошланур,
Юмшоқ жойда ўлтирганлар шупурилиб ташланур!»

Ҳой мусю, ҳой господин, ҳой маркиз, ҳой пан — барун,
«Бўғоз»лардан маҳкам бўғинг, шу иш бўлмасдан бурун!

1922 йил, 5 октябр.

УПКАЛАШ

«Юнон газеталари, Юнонистон ва Туркияга бир кўз
 билан қарамаганлари учун муттафиқлардан* ўпкалаb
 ёзадилар.» (Радио хабари.)

Юнонлилар Анатўли тупроғида юрганда,
 Унлар учун муттафиқлар «жуда яхши» эдилар.
 Энди келиб «камолчи»лар лунжларига урганда,
 «Яхшилар»нинг кўнглидаги ёмонликни билдилар.

«Дўст» деганинг яхшиси бор, ёмони бор жаҳонда,
Фойдалидир дўст тутганда афъолини* саралаш;
Эссиизларким, бу ҳақиқат кеч билинган Юнонда,
Йўқса сира бўлмас эди бу кунгидай ЎПҚАЛАШ!..

1922 йил, 14 октябр.

ЭЪТИРОФ

«Мен — сортиялар маорифи учун кўп ишласам-да, натижада
сўкишгина эшитдим...»

(Остроумов.)

Ҳа тўрам, воқеъ унутдик биз,
Дарҳақиқат меҳбимиздирсиз.
Биз учун эрта—кеч демай ишлаб,
Бизни «руслаштириш»ни бошлаб,
Роҳи ҳаққа этардингиз бизни,
Аршларга кўтардингиз бизни...

Биз бу кун воқеъ озиб йўлдан,
Бошқа йўлларни ихтиёр этдик.
Айрилиб рус ва ерли «эшкул»дан,
Бошқа мактабга эътибор этдик,

Қани «семинор?» Қани «туземний газет?»
Қани Сайд Расул ва қози — тўра?
Ҳамма сортия бўлди энди жадид,
Барча ишларни кўрдингиз пачава...

Яна сиз келдингиз тўрам, энди,
Балки, йўлларсиз эски йўлларга?..
Бўйнимизга тотор, жадид минди,
Интилиш жон тўрам, бир унларга!

Балки, «оқ подшо»га нома битиб,
Ушбу ҳолларни арз қилгайсиз?
Балки, «сорт» лафзини яна киритиб,
Бизга экой қарз қилгайсиз?
Эй тўрам, пойингизга минг ҳасанот,
Ўтди амри ғурурингиз... ҳайҳот!..

1922 йил, октябр.

АЛАМЗАДАЛАР...

«Үлкіннің манъ қылмысы!»

(мағкамаи шаръия қароры)

Вой бу қандай замон, бу қандай иш?
Ингламоқ әнди йүқ бўлар эмиш...

Бобом ўлганда биз отам бошлиқ,
Тўнимиз устидан чизгиб белни,
Ушладик тол таёқни, кўз ёшлиқ,
Ингладик... йиғлатиб бутун элни...

Бизни кўрганда ҳар киши дедиким;
«Баракалла, куйиб-ёниб йиғлар!»
Бизда лекин ғараз бўлак эдиким,
Буни ақли тўла киши англар!

Бобомиз ўлди — кетди... раҳматлик...
Ўзи ҳам кўп ёмон қариб эди-да...
Улиши бўлди бизга заҳматлик,
Бу маҳалла — кўйи ёмон эди-да!

Бўйнимиздан ботиб кетиб қарзга,
Ховли жойларни балки сотгаймиз;
Сўнгра бор-йўғимизни сарф қилиб арзга,
Қозининг йўлларида ётгаймиз...

Вой, бу қандай қарор, бу қандай иш?
Шу балоларми йўқ бўлар эмиш?..

1922 йил, октябр.

ХАДРАДА УЛОҚ

Сизга маълумки, Хадра тор бир жой,
Дала эрмаски, бўлса кенг майдон;
Топилар унда: ош, кабоб, нон-чой,
Ярашар унда бўлсангиз меҳмон.

От ўйин бор эди... фақат йитди,
Тул бўлиб қолди эшаги, туяси;
Саҳна ҳам паст томон учиб кетди,
Жойи ҳам бўлди «эҳтиёж» уяси...

Кўчалар шунча торки, бир арава
Ўтса, ёнига бир эшак сиғмас;
Шундақа ердами улоқ, ол-ҳа,
Бу хабарни ақл сира олмас!

Иўқ, афандим, бу жуда тўғри хабар,
Мен ўзим, худди мен ўзим кўрдим;
Эчкини ўмгашиб келиб эрлар,
Чопқилашганда... мен қараб турдим!

Хадрада катта бир улоқ бўлди,
Эчкини хўп чўзишидилар акалар;
Фарқи шулким — улоқчилик қилди:
Мунда бизнинг ботир милитсиялар!..

Хўб ишондимки, бизнинг отларимиз
Юрт ва халқ хизматида қонм экан.
Қилич осган ботир йигитларимиз
Эчки тортиш ишида доим экан.

Рост хабар: Хадрада улоқ бўлди,
Катта ғовринни ҳам шулар олди!..

1922 йил, октябр.

КОИИШ

«Муаллимлар билан ўз бошинча аҳднома (договор) боғлагани учун
Хўжанд маориф шўбасига Наркомпрос томонидан койиш (поручение)
эълон қилинди.

[Хабар.]

Эй хўжандлик, шўринг қурсин, бўйинг куйсин!
Билмайсанми: мусулмонлик аста-секин?

Улкамизнинг ҳар ёрида ғафлат ривож,
Аҳли ислом ширин-ширин ухламоқда.
Дарди борлар изламайлар даво-илож,
Аҳли имон фақат савоб тўпламоқда...

Мактаб нима? Ўқиши нима? Уйловчи йўқ,
Мактабларнинг борини ҳам ёпмоқдалар.
Билим-ҳунар сўзларини сўзловчи йўқ,
Еш ва қари «худойим» деб ётмоқдалар.

Фақат Хўжанд... хўжандликни худо урган:
Мактаб сўзи унда кўпроқ айтиладир?
Наркомпрос планини бошқа қурган,
Хўжанд бўлса ўз йўлида иш қиладир.

Наркомпрос бир кичкина Хўжанд учун,
Саккиз мактаб очмоқликка рухсат берган;
Осий Хўжанд ул рухсатдан товлаб бўйин,
Мактабларни саккиз эмас, ўн тўрт қилган!

Тағин бунинг иккитаси қиз мактаби...
Биродарлар, мусулмонлик қайда кетди?
Яна бўлса ҳовлиқанлар Хўжанд каби,
Ул вақтда мусулмоннинг иши битди...

Хайрнятким, бундай ёмон кишиларга
Наркомпрос ўз вақтида назар солган.
Хўжанддаги маорифчи кишиларга
Буйруқ билан қаттиғ «койиш» юборилган

Хўжандликнинг бу ишлари уят... ордир,
Наркомпрос койиса ҳам ҳаққи бордир...

1922 йил, декабр

ИСТИҚЛОЛ

«Туркияга биз истиқлол берамиз».

Кирзун

Кирзун тўра истиқлолни тарқатадур бемалол,
Шунинг учун билмоқ керак: у қандоги истиқлол!

У шундоқ бир истиқлолким, Туркияга берилмиш,
Уни олган Туркияни кўрамизким, ҳур бўлмиш:
Пойтахти Истамбулга тўлиб олган англилар,
Турк халқидан у ерларда на бир асар, на бир из.
Султонини қурчоқ қилиб ўлтурғизиб қўйганлар,
Қанотини синдирганлар, патларини юлганлар;
Ҳар ҳаракат қилиғига қоровуллар қўйганлар,
Бир оз эркин тушунганинг кўзларини ўйганлар;
Бошлирида ўйнаб турар «маданият» таёфи,
Энг муқаддас жойларида номаҳрамлар оёғи.

Ет юоннин олкишлашиб турк устига солганлар.
Қизларининг иффатини, номусини олганлар.
Анатўли бошдан оёқ куйдирилган, таланган,
Турк юртида турклар учун ҳеч бир нарса қолмаган.
Турк юртини туркдан сақлаш ангилизлар қўлида,
Пулемётлар, замбараклар истиқлоннинг йўлида...

Кирзун тўрам, биз биламиз у қандоғи истиқлол,
Оладиган ахмоқ бўлса, бераберинг бемалол!..

1922 йил, декабр.

ЛУЗОН

Мар-марा бўйларида шовқин-сурон,
Жонланиб — қутурмоқда осий бўрон,
Византа деворлари силкинмоқда,
Бандилар озодликка интилмоқда.
Тождорлар, ҳукмдорлар сиқилмоқда,
Саройлар, салтанатлар йиқилмоқда,
Сувсаган қилинчларнинг шақирлаши,
Тўпларнинг тошга тегиб тақирлаши.
Қулликка исён қилган ботир қўшун,
Милтиқлар, тўплар билан ўйнар ўйун...
Кўшуннинг орқасида исёнчи халқ,
Арслондай бўкирмоқда: «Ўлим ё ҳақ!»

Сув ичар... гўзал Лузон... гўзал сарой...
Муҳташам иморатлар... зийнатлик жой...
Трамвай... ўт-ароба... учар отлар...
Баронлар... хўжайнилар... улуғ зотлар...
Талаблар... маслаҳатлар... гаплар-сўзлар...
Асабий юзлар билан қонхўр кўзлар...
«Шарқлик ҳам одаммиди?»— деган қараш,
Мақсадлар, вазифалар — Шарқни талаш...
Айталар: шарқлик учун фақат кишин,
Кишанинг натижаси: қонсиз кафан...

Турса бутун Шарқда осий бўрон,
Кишанини қалинлатар Лузон — музон!..

1923 йил, феврал.

МЕНИМ ЙЎЛЛАРИМДА

Меним йўлларимда чўзилган тоғлар,
Қорга қўйин очган қатор довонлар...
Кўзларим йўлларга тикилган чоғлар
Кўнглимда йўл юриш истаги қайнар!

Қорга қўйин очган қатор довонлар,
Сизга қараб туриб кучни чоғладим.
Кўнглимда йўл юриш истаги қайнар,
«Юриб ўтаман!» деб белни боғладим!

Сизга қараб туриб кучни чоғладим,
Меним йўлларимда чўзилган тоғлар!
«Юриб ўтаман!» деб белни боғладим
Кўзларим йўлларга тикилган чоғлар...

1923 йил, феврал

СЕВИНЧИНГНИ ҚУРАЛА!

Уялмасдан, тортина масдан ҳар кишининг ёнига
Ўйнаб келган, кулиб келган, эй гуноҳсиз ёш бола!
Сенга ҳали жуда узоқ кирмак одам сонига:
Шунинг учун сира тинмай севинчингни қурала!

Янгигина япроқ ёрган эрка, тоза бир гулсан,
Шунинг учун ҳар бир назар, ҳар бир қарашиб тозадир.
Ҳар боқчада, ҳар дараҳтда шарақлаган булбулсан,
Ҳар сўзингни бир фаришта қанотига ёзадир.

Бу борлиқнинг қайғусини англамаган ёш гўдак,
Пойларингга ўралашар қайғу эмас, гул — чечак.

1923 йил, март.

БАҲОР КЕЛДИ

Йўқсилларни ингратгувчи қиши кетиб,
Баҳор келди, гулбарралар очилди.
Ваҳимали қиши биноси йиқилиб,
Гўзал баҳор эшиклари очилди.

Бу севгили қўноқ учун қувониб,
Кўнгил очмоқ истаб қирга чиқармиз.
Ўйнаб-кулиб, гулбарралар теришиб,
Югуришиб, адирларга чиқармиз.

Баҳор билан бирга келган булбуллар
Боқчаларда нола қилиб сайрашар.
Қизил гулнинг қаршисига қўнишиб,
«Фунча туғиб, очилгин», деб сўрашар.

Булбулларнинг мусиқадек овози
Руҳимизга ширин озиқ берадир.
Жилва билан турса баҳор шамоли
Димоқларга шодлик иси келадир.

Қуллуқ сенга, гўзал баҳор, хуш келдинг,
Энди тоғда қизил гуллар очилсанн.
Олма, ўрик, шафтолилар гуллашиб,
Майдонларда кўк майсалар кўкарсанн.

·Андижон, 1923 йил, шюл.

ҚУРБОН¹

Қўча чанг... тупроқда кўз очиб бўлмасдир,
Кун иссиқ, ҳарорат нафасни бўғадир.
Қўча чанг... тиканда йўл очиб бўлмайдир,
Юракда борлиққа нафратлар туғадир...

Тили йўқ, гуноҳсиз ва юввош ҳайвонлар,
Муқаддас ном билан юз минглаб сўйилур.
Озмиди тўкилган шу қадар пок қонлар?
«Савоб» деб, «қурбон» деб янами қуйилур?

Бир юртким, беш йилдир қонларга белангани,
Отаси ўғлини «душман» деб бўғадир.
Сўнг бурда нони ҳам қолмасдан талангани,
Еш гўдак боласи: «Бир бурда нон» дейдир.

Очлик ҳам ҳар куни «қурбонлик» сўрайдир.
Ҳар куни унга ҳам юзларча қурбонлар.

Уқдириш: Бу шеър Фарғонада босмачилик даврида ёзилган.

Қирилиб тугалиш даҳшати ўрайдир,
Янами беҳуда гуноҳсиз, соф қонлар?

Бир бурда нони йўқ гўдакка бергали,
Мингларча қўйи бор қурбонлик қилгали...

1923 йил.

УЗБЕК ҚИЗИ

Кирган эдим бир кун боғчага,
Япроқ янглиғ титраб-қалтираб;
Қарап эди кўзим тўрт ёғимга
Қўрқа-писа ўтдай ялтираб.

Аллақайдан дейман янглишгина
Йиртқич эрим келиб чиқмасин.
Ёхуд сезиб қолиб қайин она,
Устларимга тоғлар йиқмасин.

Йўқ... ул куни тангрим сақлади-да,
Улар мени сезмай қолдилар;
Менга қараб чечак-гуллар унда
Севиниб кўзни солдилар.

Мана бу гул бу кун тонгдагина
Чиққан чойшаб-парда остидан;
Парда йиртиб, мен ҳам чиққанимда,
Тўсиб чиқар эрим қаршимдан.

Менинг бахтим қуллар бахти янглиғ —
Ёруғ ўлкаларда яшайдир:
Бахти йироғ, кўнгли тўла қонлиғ —
Эркин Шарқнинг тутқун қизидир.

1923 йил, ноябр.

ХАЗОН

Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар,
Гезариб қолдилар куз чоғи тупроқлар.
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндиilar,
Қизориб ёндиilar сўнг дамда япроқлар.

Қарғалар боғларда қағлашиб қолдилар,
Билмадим, кимларнинг қисмати узилур?
Енгоққа ёпишиб бир чангал солдилар,
Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур?

Эй, совуқ эллардан муз кийиб келганлар,
У қўпол тушингиз қорларда йўқ бўлсун!
Эй, меним бояғимдан мевамни терғанлар,
У қора бошингиз ерларга кўмилсун!

Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур,
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар...
Билмадим, кимларнинг қисмати узилур,
Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар...

¹ 1923 йил, ноябр.

МАДАНИЯТ

(Цивилизация.)

У — улуғ, муҳташам, сеҳрли бино;
Қора тунларда худди кундуздек.
У — қизил қон билан тўлиғ дунё;
Ажали қархисида бир қиздек.

Ҳамма нурсиз, бекорчи инсонлар
У — сеҳрли бинога ботмоқда.
Ҳамма беҳуда, кирли виждонлар
Сўнгги тортиғни қизга отмоқда.

Қора қонлар билан ҳаром гўштлар:
У — семиз гавданинг бутун шакли.
Бутун оламда бир, фақат муштлар,
Ўқ, борут¹, дор, жазо, ўлим... ҳақли!

Ҳақ бўлинмас! Ҳақ ўрнида куч бор,
Ва унинг истаги фақат: олтун!
Ҳар амал, ҳар тилакда бир ўч бор,
Ў учун восита — қурол: қонун!

¹ Борут — порох.

**Ағдариб — йиққувчи улуғ чақмоқ,
Шу бино устига гувиллаб оқ!**

1923 йил, ноябр.

ЧЕРВОН ПАТТА

Қўқон уездидага маориф ҳафтаси...

Кўлимга тегмади червоннинг паттаси.
«Бир бало бўлдими?»— дедим-да югурдим.
Маориф ҳафтаси ҳайъатига бордим,
Эшиги қуплоғлик... чанг босиб қолибдир,
Хизматчи қурғур ҳам зўр қулуп солибдир...

Ҳовлиқиши босилди, қайтмоқчи бўлдим-да,
Чанг босган эшикка яна бир қарадим.
Деворда кичкина бир эълон кўрдим-да,
«Э, маана червондан бир хабар бор!» дедим.

Уқисам эълонда шу сўзлар ёзилган:
«Ҳайъатлар ҳаммаси беш кунлик бир тўйни
Ўтказиш ишига муқаррар қилинган,
Сизлар ҳам борингиз: кўрурсиз ўйинни!»

Бир кулдим... овозим осмонга чиқди-да,
Ёнимга йиқилди булутнинг ўнтаси,
Кўрингки, овозим кўкларни йиқди-да,
Кўлимга тегмади червоннинг паттаси...

Оҳ... Қўқон уездидаги маориф ҳафтаси!..

1923 йил, декабр.

РАҚАМЛИК СЕВГИ

(«Найларам» куйига.)

Бир ва икки, уч ва тўрт, беш, олти, етти, саккиз, ўн —
Саналарни ўйларингда ёстаб ўтсанг сен бутун,
Янги-янги саналар турса қатор эзмак учун;
Шунда ҳам бўлмасми бир шафқат, тараҳҳум, қизғониш?

Холи боғда кучли бода, хуш сабода бир кеча...
Тўлган ойнинг нурлари ўпса сочингдан тонгача,
Сўнгра оппоқ бир булут бошингда юрса шомгача,
Ишунда ҳам кўнглингда сезмайсанми озроқ ўйғониш?

Юзларинг бир, кўзларинг, ўн, сўзларинг минг алдади.
Борлиғингда алдамоқдан бошқа нарса қолмади,
Кўкрагингда қизғонишнинг еллари қўзғолмади,
Шул сабабдан дурки, кўнглимда умрлик ўртаниш...

Уйна, кул, гулдек эгил, ёвлар учун, ёвлар учун...
Биз ётайлик йўлларингда... ёста, тупроқ қил бутун.
Бир ва икки, уч ва тўрт, беш, олти, етти, саккиз, ўн —
Саналарнинг ҳаққи ёлғиз йўлларингда ёстаниш...

1923 йил. декабр.

ОЛҚИШ

(Привет)

(В. М. га)

Олқишим сенга, эй гўзал кўклам,
Яна борлиққа янги руҳ бердинг.
Яна кўнглимга уйқудек кирдинг,
Уйқудек бир ўпай-ўпай мен ҳам!

Янги баргларни кўрганимда кўзим,
Яна уммидга «ошибон» қуродир.
Яна «маъни»га томчилар қўёдир,
Лабларимда қуриб ётувчи сўзим!

Сап-сариқ, лойқа сув билан бирга
Сўзларим оқса-кетса чўлларга.
Аста-аста қуйилса кўлларга,
Жимгина кирса, сингса оч ерга.

Лойқа сувни эмиб олиб ерлар,
Ёйсалар бир гилам чечаклардан.
Тутсалар бевафо этаклардан,
Истагимни билиб олиб эрлар...

¹ Е в — рақиб.

Тонг шамолини қувлашиб кетсак,
Қўзғолиб эрта тонг отар чоғлар.
Дала йўлларида ўйнашиб кетсак,
Қалтираб ўйнагандা япроқлар.

Тол — келинчак очиб гўзал юзини,
Энди кулмакка бошлади озроқ.
Ҳали сел ёғмаган... фақат мунчоқ
Хийла тўйдирди қўшнининг қизини.

Сеп ёйилсайди... бир тутам кўм-кўк,
Новдадан соchlарига боғларди.
Ўзини хон йигитига боғларди,
Чочопук белда ўйнаса... силк-силк...

Англатар гул билан ҳикоясини,
Тол — келинчакка боғланиб булбул.
Рашкидан қалтираб туриб сунбул.
Гулга дер: «Ҳушторнинг чақирди сени!»

Гул доғи уйғониб қину ўйқусидан,
Узатар кенг чаманга соясини.
Эшитиб ишқининг ҳикоясини
Кўп баҳорларни ўтказар
Эсдан!

Шу билан уйғониб кетиб буткул,
Ҳар кеча янги бир кийим кийинар.
Ҳар кеча янги тиф билан тилинар,
Тилинар ҳар дақиқа бир булбул...

Сенга сақлар бутүн умидларини,
Ер келинчаклари — асиralари.
Сенدادир озгина насибалари,
Оч уларнинг қоронғи дилларини!..

Ўйқудек бир ўпай-ўпай мен ҳам,
Яна кўнглимга уйқудек кирдинг.
Яна шеъримга бир чечак бердинг,
Олқишим сенга, эй гўзал кўклам!

Тошкент, 1924 йил, март.

ИСТАШ

Кўнглимга яқин нарсани излаб кечакундуз
Хар ёққа қарайман.
Тонг вақтида нур тўккувчи ёлғизгина юлдуз
Айтарки: «У менман!»
Мен унга ишонмоқчи бўлиб ўйнатаман кўз,
Ул ҳам кула бошлар.
Шул чоқда деворлар ичидан қайғули бир қиз
Инглаб кела бошлар.
Ул мунда, ёвуқда шу учун тез бурилиб мен
«Хой ер қизи!» дейман,
Кўнглимга яқин юлдуз эмас, бошқа эмас, сен,
«Ер юлдузи» дейман.
Бу сўзни эшигач қочадир кўкдаги юлдуз,
Албатта аразлаб,
Ҳам жим бўладир ердаги бечора, фариб қиз,
Гўр оғзини излаб.
Кўк юлдузи изсиз эди, ер юлдузи кучсиз,
Ҳар иккиси кетди.
Кўнглимга яқин нарсани излаб кечакундуз
Ой-йилларим ўтди...

Андижон. 1924 йил, март.

СУҲБАТ

Сўраш:

Нега ер қўйнига тушиб қолдинг,
Юксак ўрнингдан, эй гўзал япроқ?
Нега оч бағрини қучиб қолдинг?
Сени тез сўлдириб, кўмар тупроқ!

Қайтариш:

Согиниб ерни бағрига тушдим,
Юксак ўрнимдан, эй зийрак тутқун!
Кучли севгим билан ўпиб — қучдим,
Сўлдириб бу кун, ундирап бир кун!

Қўқон, 1924 йил, апрел.

ВАҲМ

Кечаси ойдинда, ойнинг ҳам хирароқ вақтида
На учун кўзимга ҳайбатли кўриндинг,
Эй менинг айвоним олдида тек турган
Биргина туп арча?
Кейинча юзингга ой нури оқди-да,
Бутунлай бошқа хил касвага буриндинг.
Юзингга термулиб, индамай тек турган
Кўзимга нималар гапирдинг яшринча?
Елғизсан, бир тупсан, ойдин кеч қўйнида
богимда, эй арча,
Лекин мен борлиқнинг тамоми шаклини
юзингда кўрдим-ку шу кечал
Бир тупсан, ёлғизсан, яккасан шу боғда.
Ер ости-устида бор қадар арчалар бирлаши
Сен билан шу чоқда,
шу чоқда!

Қўйон, 1924 йил, апрел

БАҲОРДА

(Талабаларга)

Баҳор келди, табиатнинг қўллари,
Дараҳтларга ипак қўйлак кийгизди.
Ер ҳам сўлган кўкатларни тиргизди,
Яшиллашди далаларнинг йўллари.

Тут тагида қайнаб ётган чойдишча
Чақирадир ишлаб ётган деҳқонни.
Бир чеккага ташлаб қўйиб кетмонни
Ул ҳам шерик деҳқонга дер: «Кулча
Бўлмаса ҳам, зогорангни олиб кел,
Нари-бери чойни ичиб ташлайлик.
Ундан кейин жўяқ оча бошлайлик,
Чойдишга ҳам бир сиқим чой солиб кел.»

Бир озгина чой ичишиб, дам олиб,
Яна ўша оғир ишга тушарлар.
Шомга яқин ишларидан бўшарлар
Ва қайтарлар ҳориб, чарчаб, судралиб.

Узун қишини китоб билан ўтказган —
Үқиғувчи ёш ўртоқлар, ҳорманглар!
Кўнгиллардан ғам ва ғашни кетказған
Баҳор чоғи яйрашдан ҳам қолмангалар!

Қўйкон, 1924 йил, апрел.

ҚУЧОҚ — ТУПРОҚ

Қоронғи тунларда қучоқлаганим,
Ай, қаттиқ тупроқлар — ойдин тунларда,
Уфқимда юлдузлар порлаб қулганда,
Сизда шодлик билан ағанар чофим!

Унудим бир нафас қора кунларни,
Шу чоқда сиздан ҳам севинч кутамен.
Узатинг, узатинг янги гулларни!
Ўзим-да йўқ бўлиб, эриб... ўпамен!

Қўмилиб ётасиз жонсиз гулларга,
Сиз ҳам, ай жони бор, қони бор гуллар!
Ҳожат йўқ шу чоқда жамъи тўрларга,
Ҳақиқий ҳисларга тўскундир унлар...

Ваҳм эмас, сиз бўлинг «қиз» чоғлаганим,
Ва тупроқ устида қучоқлаганим...

Андижон, 1924 йил, май

ҚАТТА ИУЛ БЎЙИДА УЧРАГАН ЯПРОҚ УЧУН

Япроқ, япроқ... бутоқларда
Қалтираган варам япроқ.
Юзларингни сўнг чоқларда
Бутун босиб кетган тупроқ.

От ўтгану чанг чиқарган,
Чанглар келиб сенга қўнган.
Кўнглан чанглар қола берган,
Шулар билан рангинг ўнгган.

Яна ҳар кун йўлдан ўтган
Ҳар оёқдан чанг қўзғалар,
Кенг кўчадан кўтарилган
Ҳар бир зарра сенда қолар.

Сенинг кўм-кўк тоза юзинг
Қўзга тақир кўринмайдир.
Шафтолими, олхиротми,
Кўксултонми, кимсан ўзинг?
Тириклиқдан нишон борми?
Нега сира билинмайди?

Сени сийпаб, эркалатиб,
Аста-секин кўкартирган
Гўзал кўклам ўтиб кетди.
Ҳозир ёзнинг энг етилган
Кирчиллама вақти етди.

Сен ётасан чангга ботиб...
Эрта-индин қовоғини
Буришириб куз ҳам келса,
Тўплаб идиш — оёғини
Секин-секин ёз ҳам жилса.—

Чанг остида сарғаясан
Бир пирпираб ерга тушиб,
Кечаларни тўнғиб, ушиб,
Охир ерга ем бўласан.

Айниб бериб ҳаво агар
Ҳозир ёмғир ёғса эди.
Бетингдаги сариқ чанглар
Лойқаланиб оқса эди.

Ёзнинг алвон кўйлагига
Тўйиб-тўйиб қарап эдинг,
Бир гулман-ку мен ҳам унга
Деб мақтаниб ён-берингга
Бир озгина яйрар эдинг...

Севинчи бер: кўк ялангга
Қора булат чодир қурди.
Юзингдаги қалин чангга
Томчи-томчи нам юкурди.

Оқ томчилар тасбиҳ янглир
Чўзилишиб чизилдилар.
Сени эзган тупроқлар ҳам
Кўкдан тушган тўқмоқ билан
Хўп янчилиб эзилдилар.

Чанг остидан чиқмоқ билан
Силкинишиб, бир жонлилик
Кўрсатарлар теграсидан
Аламзада япроқлар ҳам,
Шудир ёзнинг асли рангги.

Тошкент. 1924 йил. май

БУЛОҚЛАР ҚУЧОҒИДА

(Чимкентга)

Эй кўнглимда шон аралаш уят бир оз қолдирган,
булоқларнинг қучоги!
Кимлар-кимлар, кўкрагингга довул каби солдирган,
эй тузалиш ўчоги!
Мен бағрингга шифо истаб келган оғриқ бўлсам-да,
бошқа нарса излайман.
У нарсани топмагунча чарчасам-да, толсам-да,
кўкрагингда кезарман...
Мен излаган эски излар, билмадимки, қолганми,
ёки ўчиб кетганлар?
Сафҳаларда ўрунлашган китобалар ёлғонми,
ё силиниб битганлар?
Тарих учун ёздирилган «китоблар» ўчмаслар,
ўчмагунча коннот!
Тарих билан ўрнатилган ҳайкаллар ҳам кўчмаслар,
кўчмагунча мумкинот!
Тарих учун ёздирилган китобалар ўчмаслар,
шу шифолик сийнангда,
Мени эмас, яна бошқа бир ҳайкални кўргайсан
адир йўли — зиннангда!..

1924 йил, июн.

ҚИРДАҢ АЙРИЛИШ

(Саёҳат эсдаликларидан.)

Шу қадар гўзал ва кенг қирда бу кун бир ғам бор,
Худди қирнинг ўзидек катта ва туганмас бир ғам.
Баъзи бир кун унинг аҳволига кўклар йиғлар,
Ҳайфким, яшната олмас уни — ундан келган нам...

Қанча силларни тузатган эди, бу кенг сийна,
Локин ўз дардига дармон топа олмай... сўлди.
Навбаҳор кўксига бир ҷоқ сепини ёйган эди,
Энди: кун тифи билан бағрига санчар игна...

Тўлган ой нурларини ерга сочиб қўйганда,
Тун билан дард ичишиб мен ҳам кўксига юрдим.
Коинот чачвонини ерга олиб қўйганда,
Куннинг аввалги, гўдак тифига юзни бурдим.

Қир бутун сирларини менга очиб берган эди,
Унда ҳам, мен каби, бир севги балоси бордур.
Севгида, мен каби, ағёрига кўнгил тордур.
Шу кўнгил торлигидан эрта хазонга кирди...
Утса қиши, келса баҳор... яшнаса унса, бу қир,
Яна келсам, яна кўрсам, яна юрсам... яна бир!..

1924 йил, июн.

ЕЗНИНГ ТУГАЛИШИ

Алвидо, эй қучоққа сиғмас ер,
Алвидо, эй кўкатга кўкрак қир.
Сен-да сўлмоққа юз тутиб қолдинг,
Мен-да кетмоққа кўз тутиб қолдим.

Алвидо, «мунда қол!» деган кўкрак!
Кўп оғир сендан айрилиб кетмак!..

Чимкент, 1924 йил.

ПАРЧА

Ҳар қадам йўлда минг хато — янглиш
Шу учун кўп керак эмас шошилиш.
Ўй керак, ўй керак, тушунча керак,
Хавфлидир, чунки, англамай юрмак!

Тошкент, 1924 йил, июл.

ЧОПОН ВА ПАРАНЖИ

(Айнан)

Шаҳарнинг дилрабо, чиройлик боғларига кирав эдим,
Кирав эдим мен бир вақтлар шаҳарнинг дилрабо
боғларига.

Катта, ихчам бичимлик кийимлар кийган
Озода йигитлар; келишган, кўркам устлик
Ва тортқич ранглик кўйлак кийган қизлар
Озода йигитлар у ёқдан бу ёққа аста-аста
Босишиб ўталар-ўталар эди қўлтиқлашиб.

Ихчам кийимлик, катта, келишга тутмалик
Йигитлар ва ҳирс қўзғотгувчи кўйлак кийган
Қизлар орасида чопонлик, ола-була белбоғлик
Якка йигитлар ҳам учраб қоладурлар эди...
Учраб қоладурлар эди шунда узун-узун
ола-була чопонлар...
Бир вақтлар бўлдиким, чопонларни ул боғларга
кўймас бўлдишар.
Бир вақтлар бўлдиким, шаҳарнинг дилрабо
боқаси ола-була чопонни кўришдан маҳрум қолди...
Чопонни, чопонларни курсиларга ўлтиргизмай,
боғларга киргизмай қўйдилар
Чопонни шаҳарнинг дилрабо боғидан ҳайдадилар,
қувдилар...
Чопонни, чопонларни курсиларга ўлтиргизмай,
киргизмадилар...

1924 йил, сентябр.

ЧИРОҚЛАР

Бир айвоннинг токчасида
Тўла нурли чинни чироқ
Порл-порл ёнар эди.
Нурлар сочиб қучоқ-қучоқ,
Ўзинга хўп бино қўйиб
Уз нурини ўзи севиб
Тиғларини сочар эди.

Ой булутнинг орқасида.
Яқинида сопол чироқ
Ёшларини сўра-сўра
Деворларга тутунини
Бурқиситиб ура-ура
Ениб турар эди, бироқ,
Қарғаб-қарғаб шу кунини.
Бағри эзик...
Деди: Опа,
Бу кун ойнинг нечасидир?
Қайси ойнинг кечасидир?

Чинни чироқ хафа бўлди,
Сассиқ тутунларга тўлди.
«Сенга «опа» бўлдимми мен?
Мен кимману кимдирсан сен?
Сен одобсиз опа дейсан,
Кимлигингни ўйламайсан!»
Деб қошини чизиб кетди,
Бечорани эзиб қетди.

Қарғиш энди қизғончоқда...
Ой кўринди очиқ ёқда!
Буни кўргач чинни чироқ
Лабларини тишлаб қолди.
Кулиб туриб сопол чироқ
Синглим, ҳолинг қалай,— деди...

1924 йил. Р. Тагордан

ИШҚ ВА МУҲАББАТ

Бўрон келди, чақмоқ чақди, ўт бўлди,
Ажиналар, шайтонларга эм бўлди;
Сўнук амал юлдузимнинг ёғдуси,
Девларимнинг аждарига ем бўлди...

Үқдириш: Р. Тагор — Ҳиндистоннинг маъжуз шоирларидан.
Бутун дунёга шуҳрати чиққан. Асалари ҳамма тилда таржима
бўлган. Юқоридаги шеърнинг мисоли шундан олинган.

Ҳасрат надир, меҳнат надир, ўйламай,
Тилагимни кўтарганман елкамга;
Ташламасман тоғ-тошлар учраса,
Ёки ўзим тутилсан-да безгакка...

1924 йил.

ҚОР

Ҳар томонда қор, қор, қор...
Ел билан тушар, чиқар.
Булутлар элаб элак,
Сепар оппоқ капалак.
Тўда-тўда учарлар,
Айланишиб қочарлар,
Елларга йўл очарлар.

Мана, ҳар томон оппоқ,
Майдон, кўча, том, чорвоқ.
Ерлар тўнгган, кўк тўнгган,
Ҳаво чарчаб бўғилган.
Кўкрагига тушган қор
Ўзига жой ахтарар,
Жимжит уйларни ўрап.

Оғир-оғир ёйилар,
Қафан каби керилар
Қип-яланғоч далага,
Қуши кетган уяга.
Қишлоқ бироқ кўринмас,
Бошидан булут кетмас,
На йўл, на из билинмас.

1924 йил.

ҲОЙ, ИЎЛОВЧИ ҚИЗ

(Р. Тагорад)

Мен биламан, оҳ биламан, сени,
Ҳой йўловчи қиз!
Денгиздан нари маъбудинг сени,
Ҳой, йўловчи қиз!

Кўрдим: куз фасли — тонг отар чоғда,
Кўрдим: кўкламда — ой ботар чоғда,
Кўрдим: қалбимда — сирлик учмоҳда.
Хой, йўловчи қиз!

Ипроқ кўкларга кўзни соламан,
Қўшиқларингни тинглаб қоламан,
Сенинг йўлларингда қурбон бўламан,
Хой, йўловчи қиз!

Бутун дунёни кездим мен... Мана,
Келиб турибман белгисиз элга,
Эшигинг олдида меҳмонман сенга,
Хой, йўловчи қиз!..

Қўқон, 1925 йил, феврал.

ДАЛА ЙЎЛЛАРИДАН...

Дала йўлларидан юриб бораман,
Ҳар япроқ бошимда битта елпифич.
Юмшоқ ел...
Юзимни буриб бораман.
Ҳисларим ел каби енгил, ўйнофич...

Кичкина ариқнинг пастак шовваси,
Майин товуш билан «шов»лаб турадир.
«Эй қўпол шаҳарнинг жанжал-ғавғоси,
Дала йўлларида мен борман!» дейдир.

Дала йўлларида телбалар каби
Эртадан-кечгача мен ҳам чопаман.
Афсоналардаги дарбадар каби
Кимсасиз ерларга қўйин очаман.

Кимсасиз ерларда сирлар айтилди,
Ғафлат уйқусидан уйғониб кетдим.
Янги нашидалар дилга битилди,
Уларда туганмас «маъни» дарж этдим.

Шовва товушлари эркин шеъримга,
Олтин қанот тақди афсоналардан,
Олқишлилар қўзгалди гул-лолалардан,
«Ўзлик» ёт кўринди турган еримга...

«Ўзлик»дан ташқари бир дунё кўрдим...
Иккимиз ўшанда оқиб борамиз.
Фоний қирғоқларни йиқиб борамиз,
Ҳақиқий «бирлик»ка шунда йўл бурдим!

Шу он... «Ўзлик»ларни уриб бораман!
Дала йўлларидан юриб бораман!..

Андижон. 1925 йил, апрел.

ҚИЛ ҚИЗ МАФТУНЛАРИ

Сабодан бери юмшоқ қалтираб,
Пиланглаб тез-тез
Силкиниб турган тол новдалари,
Нега — билмадим,
Бирдан тўхтади? .

Кизиқиши билан уларга қараб:
«Боядан бери силкинардингиз,
Бирдан нимага мундай тиндингиз?
Эй, гўзал толларнинг ёш садолари!»
Деб хитоб қилдим.

Жавоб бердилар:
«Чолғи чалинди,
Қил қиз ялинди,
Кўнглига ўхшаб биз ҳам жим бўлдик,
Қил қизнинг майин завқига тўлдик!»

Андижон. 1925 йил, маъ

БИРИНЧИ ХАТ

Мен —
«Кетай» деб,
«Тез етай» деб
 богладим
Белга камар!

Сен

«Нетай» деб.

«Сабр этай» деб,

Солмадинг дилга қадар!

«Нур олай» деб,

«Юксалай» деб,

Мен

Қанот қоққан әдим!

«Айланай» деб,

«Үргулай» деб,

Сен

Қараб қолган әдинг...

Энди:

Мен мундан —

Узоқ ерлардан

Чопар чопдириб,

Юбордим бир хат,

Бир кичик нома!

Энди:

Сен ундан —

Юмшоқ еллардан

Қанот тақдириб

Мен сари жүнат

Бир сучук нома,

Эй соchlари пат,

Эй пок муҳабbat!..

Москва, 1925 иил, ноябр

БУ НИМА НАРСА?

«Бу нима нарса?» —

Деб ҳар ким сўрса,

Дейман: «Ер юзи».

Ҳар ерда юрар,

Ҳар шайни кўрар,

Ҳар кимни тоблар:

«Фотохон» қизи!

Китобга қўлдош,

Газетга йўлдош,

Омманинг сўзи!

Тили ўқимли,
Элга ёқимли,
Ўзбекнинг ўзи!
Уроққа ўртоқ,
Болғага иноқ,
Меҳнат юлдузи!

1925 йил, ноябр.

* * *

Лолалар дардини англаган Лола,
Лолалар тилидан қилибсан нола,
Лолалар ноласи аччиқ бўлса ҳам,
То қалбдан келгувчи санчиқ бўлса ҳам,
Тинглаб келган эди карқулоқ девор,
Эркакнинг ўзидек бир нўноқ девор...
Эниди бу нолангни жаҳон тингласин!
Дилларда бор эса виждон тингласин!
Яъни у муҳтарам инсон тингласин!
Мен қаламимни аламга солиб,
Нолангни қалбимга кўчирдим, Лола,
Эй лола тилидан қилгувчи нола!

1925 йил.

ҚОР ТУЙҒУЛАРИ

(Ўртоғим В. М. га ҳазис)

1

Билмадим, осмонда кимлар урушди,
Ҳавонинг чеҳраси бирдан бурушди.
Менинг ҳам кўнглимга оппоқ қор тушди —
«Вов, мим»нинг мисқолий салласи каби...

Дерларки: «Элингда олма пишадир,
Елғон йўқ, деҳқонлар қон йиғлашадир!»
Бу хабар ваҳмидан каллам шишадир,
«Вов, мим»нинг файласуф калласи каби...

Замҳарир совуқлар қутурниб — тошди,
Бўронбой ел билан қувлаб — ўйнаши.
Шу «мавсум» чинакам ҳаддидан ошди,
Она тилчиларнинг «палла»си каби...

Москва, 1926 йил, феврал

СУВ

Сув;
Оч, чанқоқ ерни суғоргандা,
Ернинг ҳансираб ётган талабли қўйнига
кирганда,
Ер ҳам уни қақшаган лаблари билан
шимирганда,
Шимириб ичиб қонгандা,
— Индамайди сув!

Тоғлардан югуриб, чопиб оққанда,
Эркалик ёқканда,
Бўкириб,
Ўзни ҳар томонга уриб,
Куйлаб,
Сўйлаб,
— Ҳеч бир тинчлик бермайди сув!

Ўкириш,
Falva — тўполон,
«Карнай-сурнай, вадаванг»,
— Қуруқ савлати сувнинг! .

Жимгина,
Тингина,
Ер қўйнига кириш,
Тупроқларга сингиш,
Эҳтиёжни енгиш,
— Улуғ давлати сувнинг!..

1926 йил, август

БАҲОРНИ СОҒИНДИМ...

Баҳорни соғиндим, баҳорни...
Кўрганда ерлар, оламлар тўла қорни...

Кор... кор...
Заҳарли ниналар каби
Қўзларга қараб оқар...
Қайда сен, қайда сен
Латиф сийналар каби
Дилларга сингган баҳор.
Дала-туз, экин-тикин...
Ғамгин-ғамгин сўла бошлади.
Сарғайган япроқ,
Бўяниб тупроқ
Ула бошлади, ўла бошлади...
Иўқ... ўлим йўқдир!
Елғиз бир учиб... бир сўниш бордир!
Бир ўчиб, сўниб... яна ёниш бор,
Яна баҳорлар, яна лолалар,
Яна сиз, эй, эркин далалар!..

«Самарқанд, 1926 йил, 16 сентябр.

ҚУЗ ӘМФИРИ

Тўкилди томчилар...
Япроқнинг юзлари
Томчига ўптириб
Хўлланди...
Чуқурча кўлланди...
Томчини кўптириб
Бетида ўйнатди
Чуқурча
У — жиндак кўлча...
Томчилар — кўкларнинг сўзлари
Ерларни қамчилар!..

1926 йил.

УЗАЛГАН ҚЎЛ

Қўлимдан тортмоқчи бўлдими?
Шу кетсиз гирдобдан қутқариб
Қирғоқча отмоқчи бўлдими?
Ким ўзи мен киби йўл озид
Адашган йўлчига қўл берган
Ва юргун кўзларга термулган?

Чарчаган қанотим куч сезди.
Янами кўкларга юксалиш?
Янами кўнгилда тебраниш?
Йўлимда бир фанор кўргазди,
Янами йўлчилик бошлайман
Ва совуқ маскани ташлайман?
Мен унга кечмишдан — аламли
Афсона вараглаб берайнин.
Асабий, шиквали ва ғамли
Достончи руҳига кирайин.
Сиз унга айтингиз: тингласин
Қалтироқ қилларнинг зорини...
Қалтироқ қилларнинг ёрини
Иўқотгач эзилиб инглашин.
Айтингиз: тингларкан кўзлари
Марҳамат нурига буринсин!
Юзида қизғаниш излари
Оловдай қизариб кўринисин!
Бошладим шиквали чўпчакни
Қирғоқдан чўзилган қўлларга
Ва балки кирмаган йўлларга
Киравман ахтариб истакни!..

Москва. 1926 йил, ноябр.

ТАБИАТНИНГ ЖАВОБИ

Кўрунган не — туш,
Жилмайган не — алдаш.
Чорлаган не — сароб...
Сароб деб ўртанган шонр!
Сезгинг — вайрон,
Тушунчанг — хароб
Борлигинг — «ваҳм»¹ билан чириган!

Кел,
Менинг юмшоқ бағримга кел,
Тоғларимга,
Тоғли ёнбағирларимга кел!
Тўқайларимга,
«Пиллапояли — олтин сояли» Олтойларимга кел!

¹ — «М ва У»нинг, «1» сониоаги «Ваҳм» шеърига ишорат.

**Ўрмонларимга,
Ўрмонлар билан ўралган қўрғонларимга кел!**

Кел,
Кўтарили,
Юксал!
Майсали, гулли йўлакларимдан ҳориб-толиб
Юқориларга интил!
Юксалганинг сари чириган кўкрагингга
Ўндиргучи нафасларим билан дам соламан:

Кўтарилганинг сари ҳар бир босган қадамингдан
неча йиллик эски дардларингни оламан.

Кенг ёнбағирларга етганингда йўлларингга олам-
олам алвон рангли гиламлар ёйиб ташлайман;

Кўк қўшниси — чўққиларимга чиққанингда кўзла-
рингга дунё-дунё гўзалликлар кўрсата бошлайман.

Кўйнимда — заҳар,

Бошимда — ҳаёт суви, кавсар...

«Бойлик!» деганларга қўйнимдан заҳар олиб — қўр-
ғошиндай эритиб бераман:

«Ярайлик!» деганларга бошимдан ҳаёт суви — кав-
сар олиб маст қилиб — элтиб бераман.

Қўрғошин — қўйнимда: қайнаб, тошиб ётадир...

Бир томчиси бир ҳаётни ўчиргани яраса ҳам... ҳаёт
майдонида истаганича ҳукм сурниб, кўпириб-тошиб, ҳад-
дан ошиб ётадир.

Сенинг жинсдошларинг, бир-бирларига қарши асрар-
ган қаҳру ғазабларини босмоқ учун, қўйнимдаги қўр-
ғошинга чўқинадургон бўлдилар.

Ай. эс — ел.

Кўкраги — сил.

Туйғуси — сел шоир!..

Мен жилмайсам,

Ўрмонлар — куладир,

Ўрмонлар кулганда

Енгил жониворки бор, қаерда бўлса ҳам қанотлари-
дан оёқ ясад — ўрмонларнинг қуюқ қучоқларига югу-
радир. Юзини бокира япроқларига ўгирадир.

У эмас, улар югурадилар.

Улар югурганда

Юмшоқ ел уларни сарин ўпишлар билан қутлайдир;

Юмшоқ ел қутлаганда

Жониворларнинг кўнгил қилларини билинmas туй-фулар қитиқладир.

Жониворлар, ўшанда, узиб-узиб, эсириб, эсириб сай-райдирлар.

Шунда мен билан бирга бутун табиат болалари яй-райдирлар...

Ер — беҳуш-беҳуш тинглайдир,

Кўк — завқларга тўлиб, йиғлайдир.

Ернинг — товуши эшитилмайдир,

Кўкнинг — кўз ёши тўкилмайдир.

Булатлар — турган жойларида қотиб қоладирлар,

Гулдураклар — дам чиқармасдан нафас оладирлар.

Чақмоқ — тошини бағрига беркитадир,

Най камалак — ўқларини атайлаб чинкитадир¹...

Шунда сен, ай шоир,

Ясама бир чақмоқнинг чаққанини,

Сунъий бир булатнинг ўкирганини,

**Қўйма най — камалакдан қўрғошинли бир ўқ
чиққанини,**

Бутун теварак-атрофнинг қўрқиб бўкирганини...

Бўкирганини эшитасан, кўрасан!

Қушлар қочарлар,

**Улим даҳшати билан ҳар бир бўшлиққа қучоқ
очарлар,**

**Япроқлар, ажинадан қўрқан болалардай, ранглари
ўчиб жим бўларлар.**

**Аллақайси уяннинг етим қолган гўдаклари очлик хавфи
билан хом тукларини бўларлар...**

Бир неча жонивор — ерларга чўзиладир,

Менинг оламшумул нағмам бир зумда бузиладир,

Қиллар — бирдан узиладир...

Кўрганинг — туш эмас,

Жилмайган — мен әдим,

¹ Чикиш ёки чикиб қолиш-ўқнинг отилмай, чиқмай қолиши

Чорлаган — сароб эмас,
Менинг нағмам эди.
Қардошларингдан бири,
Сенга ўшаган бир одам боласи,
Бир кун келди,
Бир ўқ узди,
Менинг — туганмас важдимни,
Сенинг — тўйиб бўлмас тушингни бузди!..

1926 йил.

* * *

Севги сусаярмикан¹,
Ўти пасаярмикан,
Еки илинчак кўнглим
Ениб кексаярмикан?
Бу севги чинга кетса,
Эркимни асир этса,
Оҳ шуни тушунганда
Эс фанори сўнгандада
Сердце разрывается!

* * *

Ҳар бир кўнгил ҳавосига берилган,
Ҳар бир бўрон боронида бош яланг,
Ҳар бир бало ҳадафига кўндаланг,
Ҳар сар-сари севгисига сир берган.
Телба кўнглим ,тентак кўнглим, шўх кўнглим
Иўлларингда ҳадар ўлди ёш умрим.

* * *

Лола гулнинг доғидир ҳасратли дилдан кетмаган,
Ошиён айлаб ўзига бир нафас тарқ этмаган.
Сенгина, эй лола — гул, аммо асир этдинг мени,
Бир узиб сўлдирмасамми, ҳап қараб тургил сени.

* * *

Кўнглимга ишонмайман,
У мени адаштириди,
Кўп довонлар ошдириди

¹ Тўлиқ бўлмаган шеърий парчалар

Қарши ҳам боролмайман.
Менга эгадир кўнглим,
Бошлаган йўли йўлим,
Ҳаммаси ўшаники
Бир синиқ шишаники.

* * *

Кўнглим яна, кўнглим яна илиёди
Бир бевафо этакка,
Бир сержафо чечакка.
Илинди-да, илинди-да тилинди.
Ажал қайда, тилак қани билмайман.
Эсим, ҳушим ўшанда
Чўлпон яна шарманда.
Шармандаман, шармандаман, шарманда,
Бир асир банда...

* * *

Мен кўнгилни иргитдим
Оёғингиз остига.
Қани ханжар, суғуринг
Мен адабсиз қасдига...

1927—28 йиллар

БУ ЕРНИНГ ҚИШИ -

(Назираларга назира)

Кеча-кундуз қор...
Бу ерда фалак...
Эрка бир малак...
Пар сочиб ўйнар!

Бу ерда қуёш
Жуда эринчак,
Нозли келинчак,
Билгани ўйнаш!

Шундай кўриниб,
Жилмайиб, кулиб,

Бир ўпич бермай,
Қуchoққа кирмай,
Яна кетади,
Ситам этади!

Қор парчалари,
Тўкилган садаф,
Ёнар йилтиллаб
Ой кечалари.

Поёнсиз боқча,
Чаман-чаман қор.
Жонли сой оқар
Кундузи — кеча...

Ит увламайди,
Ҳаёт қайнайди,
Тунни чайнайди;
Ҳеч ухламайди,

Кўз юммайди,
Сира тинмайди!

Москва, 1927 иил.

ТАБИАТ КИТОБИДАН

(БИРИНЧИ БЕТ.)

Кўклам... ернинг тинч уйқуси бузилган,
Тор қалбидан кучли ҳовур чўзилган.
Бир қиши ухлаб, бир қиши ётиб зериккан,
Кенг кўкларга яйраб-яйраб қарайди,
Кун тигида — соchlарини тарайди,
Неча ойлик ҳаваслари бириккан!
Болалари — дараҳтларни эмизиб,
Шоҳларидан кўзларини олмайди,
Ҳар кун янги бир «усту бош» кийгизиб,
Ясантириб чарчамайди, толмайди,
Дараҳтлар ҳам соғлом, тетик боладай
Ҳар кун эмас, ҳар нафасда ўсади.
Кўланканни ёйиб ташлаб толадай —
Она ернинг юзларини тўсади...
Шоҳчаларга секингина ўрмалаб,
Новдаларда қанот ёзар баргчалар:

Юмшоқ еллар эркалатиб, сийпалаб
Бетларидан ўпнб-ўпнб кечалар...
Баргчаларда болаликнинг сўрури,
Енгил-енгил қалтирашиб ўйнайлар,
«Жувонмарглар» ҳеч ўйинга тўймайлар.
Болаликнинг малол келмас ғурури,
Юзларига бир кўркамлик беради,
Кўнгилларга уйқу киби киради.
Ҳар баргчанинг табнатдан тилаги:
Шу яшашнинг томирини узмаслик,
Шу нашъани, шу роҳатни бузмаслик.

(ИККИНЧИ БЕТ.)

Бошқа мавсум... ер ҳансираб ётади,
Ҳар ўтганга заҳарини отади...
Кўксидаги зийнатлари таланиб,
Эски йиртиқ кўйлак қолган устида.
Кўкрагинда ғазаб ўти қаланиб,
Ҳар ўтгандан бир ўч олиш қасдида,
Дараҳтларга қарагиси келмайди.
Эмчагида бир томчи ҳам сути йўқ.
Боши қотиб на қилишни билмайди,
Ранги ўчган, нафаслари қуп-қуруқ.
Дараҳлар-да оғиз — соқов, қулоқ — кар...
Куз шамоли барглар учун бир наштар:
Санчилади, жонларини олади,
Юксаклардан қуйиларга солади.
Сил япроқлар шитирлашиб ерларда
Жон талашиб, буралишиб ётарлар.
Қаро булут лочинлари қирларда
Қанот ёйиб, эркин қулоч отарлар...
Булут — кампир элагини кўтариб
Супрасини ёймоқ учун боради.
Бўрон-ботир, теракларни онтариб,
Эрта-индин ўтинини ёради.
Ўтинларни ёриб ўтган болталар
Ернинг юмшоқ бағрини ҳам эзади.
Бир бечора кунда неча марталаб
Борлиғидан, ҳаётидан безади.
Йўқ бўлади лаблардаги тилаклар
Қайрилади, эгилади билаклар!..

1927 йил.

ЗАНГБУНИНГ ҚИЗИ¹

Эрта саҳарларда тонг шабадаси,
Үрик гулларини ўпид ўткандир.
«Мени ҳам ўпмасин жувон ўлгур!»— деб,
Шафтоли япроғи юз беркиткандир...

Сўртаклар юзига чўзилган «зангбу»
Қизи «япроқхон»²ни уйғотиб олиб,
Ясан-тусанига эрта-кеч бошлар,
Билган ҳунарини ўртага ташлар.
«Япроқхон» ингичка гажаклар солиб,
Акаси ёнида қийишанглаб турар,
Ўткан-кетгантарнинг кўнглидан урар...

Бечора япроқхон» тортиб олинниб,
Қиймали гўшт билан қозонга тушса...
«Коваток» севганлар қатор туришса...
«Зангбу»нинг аҳволи нима бўлди денг!
Бирининг тўйига карнай чалиниб,
Ингитлар кўёвни олиб кетганда,
Бирининг борлиғи қайнар қозонда...
Шуни, ай ғоғиллар, эсга бир олинг!

Ўткан шабадани ўпкан булбуллар,
Гулдан бошқасини ўйламаслармиш.
Шу қадар таъсирли буралма тиллар,
Гулдан ўзга бир сўз сўйламаслармиш.

Шабада ўзи ҳам букун бир ўпич
Берган япроғини эртага... ташлаб,
Бошқа япроқларга хушомад бошлаб
«Вафо»нинг расмини бузиб ўйнармиш.

Япроқнинг қисмати — тўкилиб, сўлиш,
Деганлар шуни ҳам англасинларким,
«Турмуш — ҳаёт» деган қудратли ҳоким,
Минг турли қонунлар тузиб ўйнармиш...

Москва, 1927 йил, июл.

¹ Зангби — узумнинг занги.

² «Япроқхон» — узум япроғи.

КАЙТИШ

Сира ташламай сени,
Кўз ёшларида мени
Устирган асл шеърим!
Бир чоғлар кўким, ерим,
Қиблам, истагим эдинг,
Кўнгил чечагим эдинг!
Сенсиз кунларда яна
Бўшлиқ тўлди кўнглимга.
Яна ҳамдамсиз қолдим...
Кўнглимга алам олдим,
Кўлимга қалам олдим,
Яна жонланмакчиман!
Кўнглим — кўнглингдан майин,
Кўнглингга кирмакчиман!..

Фарғона. 1927 йил.

ИУЛЧИ

Қаршидаги адирнинг
Кўксига ёнбошлади.
Чарчаб қолган офтоб.
Шунда сўлим бир қирнинг
Қучоғига ташлади
Ўзини ҳоргин, бетоб...
Узоқ йўлнинг йўлчиси.

Охириги заррасини
Офтоб ёйиб солди
Дараҳтларнинг бошига.
Гўдак руҳли япроқнинг
Чанг йўлдаги тупроқнинг
Севиниб ўйнашига
Беҳуш тикилиб қолди
Узоқ йўлнинг йўлчиси.

Бир оздан сўнг керилди
Кенг қирларда бир қанот
Қора танли зулумот.
Кеча тўла бошлади,
Оғирини ташлади...

«Хорганларнинг элчиси
Мен бўламан!»— деб келди.
Тоғ томоннинг шамоли.
Йўлчи яна қўзғолди,
Назарлардан йўқолди.

Кеча қайғига толди,
Ҳансирағ нафас олди...

1927 йил.

УН ЙИЛ

Келинг, келинг, илдам босинг, юринг ўртоқлар,
Титраб турсин оёғимиз остида тоғлар!
Бу кун байрам—кўчаларга одам сиғмайди,
Миллионларнинг қўлларида қизил байроқлар!

Ун йил бўлди, занжирларни узиб ташладик,
Озод элда ёрқин турмуш туза бошладик.
Эгаларни, хўжаларни ерларга уриб,
Қуллар дунёсини бутун орқа ташладик!

Ун йил бўлди «Октябр!» деб наъра чекилди!
Тор бурчаклар, зах уйлардан «лаббай» дейилди,
Маъданларни янчиб келган миллионлаб қўллар
Бирдан тўплар, пулемётлар сари ёғилди.

Бу кун байрам! Озод ўлка ўйнаб қулади,
Бу кун байрам! Қизил байроқ сўйлаб туради
Бу кун байрам! Бутун дунё меҳнаткашлари
Умид билан юзларини бизга буради!

1927 йил.

* * *

Билдим энди, шунча берган ваъдалар ёлғон экан,
Кўнглингизни ўзгалар ўз кўнглига олган экан.
Мен кўнгил бердим, у ҳам менига кўнгил берди десам.
Айрилиқ ўз ханжарин кўксимга ўқталган экан.

Ёш эканман, билмаганман ваъдаларнинг охирин,
Бевафоликка кишилар ўрганиб қолган экан.
Оқибат, меҳру муҳаббат зарра таъсир этмади,
Шум рақиблар ёрни бешак йўлдан оздирган экан...

1927-28 йил

* * *

Аlamлар ўчоғи, Ҳасратлар
қуҷоғи,
Эй, қани дунё қадар
юрагинг.
Ва лоҳуд устидан тушмаган,
Қуюнга учмаган тилагинг
қолди.
Изинг-ла йўқолди.
Сен юксак ерларга чиқасан,
Юксаклар сен учун
қўйинини очажак.
Унгга-сўлга малаклар
чечаклар сочажак.
Малаклар келишиб,
баҳслар қилишиб,
Кўкларга чақириб
кетдилар.
Сен кетдинг ва бизни
тарк этдинг,
Руҳият манзилига етдинг...

1929, декабр

* * *

Сабо Ленинни уйғот,
Ўзбекистондан хабар олсун.
Тушунмай қўл кўтарган
Ишчи-деҳқондан хабар олсун.

* * *

Конфетларни олмангиз
саноққа,
Кўйманг уни меҳмону
қўноққа.

Аммо қутиси жуда
чиройли,
Арзийди саройга-ю
равоққа.
Оз бўлса-да — кўп ўрнида
создир,
Чунки акангиз — ҳамиша
қоққа.

1932 йил

* * *

Илҳом ариғи қуриб
ётибдур,
Пўк ҳафсала уни
кавламоққа.
Гар бўлса агар қирқ
тўртиинчи
Тўғри келар бу
тўнкадай оёққа...

1932 йил

* * *

Барча умид сен карамдан, эй карам, қилғил карам,
Бир умр оғзимга олмай, қанддин етди алам.

Нон билан ун ҳам ўшал қанднинг йўлида жилвагар.;
Ул икковидан ҳам тоинб, минг мартаба ичдим қасам.

Меваҳонлар, шиннижонлар, энди ноз этманг менга,
Сиз билан ўйнашгали йўқдир кўнгилда ҳафсалам.

Гарчи картошка менга ихлосини билдиrsa-да,
Ҳеч яқин бормасман асло унга энди, жон акам.

Ташладим шундай паловини, бор дебон унда гурунч,
«Овқатнинг доим палов бўлсин» деган эрди дадам.

Дўстлар меҳмонга чорлаб, қўйсалар қанду шакар,
Ҳайфдир ундоқ тақаллуф мени учун ортиқ хашам.
1932—33 йиллар.

* * *

Азиз синглим, менинг
умрим тентакдир,
Шунинг учун бутун
умрим эртакдир.
Эртак эмас, бир ярамас
хаёл денг,
Таним учун, жоним учун
малол денг.
Хаёл эмас, малол эмас,
бу — бир туш:
Ҳар нафасни, шу
бир пасни унутиш...

1934 йил.

ТҮРТ ХАТ

(БЕРЛИН. 10 ЯНВАРЬ) БИРИНЧИ ХАТ

Кеча буюк йўлбошчимиз радиода гап қилди,
Бўйним яна қаршисида ҳурмат билан эгилди.
Радиони ўпдим: нашъя бутун баданда!
Мен немисман, қоним тоза, буюк Гитлерга банда...
Мансаб яхши, чўнтақ тўла ,сернашъаман, серханда!
Эй, худойим, бир кун келиб, қила кўрма шарманда!..

ИККИНЧИ ХАТ

Кеча «Гитлер» радиода яна узун сўз қилди,
Бармоқларим — мушт тугумлаб!— ҳовучимга
сиқилди...
Радиони тепгим келди, бир қалтироқ баданда...
Мен немисман, бир ишчиман, очман, ишсиз ва ранда,
Оилас оч, чўнтақ қуруқ, на бир нашъя, на ханда...
«Социалист» ном қўйганлар... ер юзига шарманда!..

Токио, 25 январ

БИРИНЧИ ХАТ

Манчжурияда бир ўғлим бор, аскарларнинг тўраси,
Ботир бола, асл япон, Самурай невараси,
Кечагина бир хат ёзиб ҳолу аҳвол сўрайди,
Умид билан ўстирганман, қариб қолдим, қарайди...
Тез-тез менга пул юбориб, «роҳат яшанг сиз!» дейди,
«Манчжурияни яшнатдик биз, жаннат қилдик биз!»
дейди.
Аракининг сўзларига қойилман мен чинакам,
«Манчжур тахти, Япон тожи на кўркам!»

Токарамо.

ИККИНЧИ ХАТ

Манчжурияда бир ўғлим бор, эл қатори бир аскар,
Яхши бола ўзи, лекин кам келади хат-хабар.
Яқинда бир хат ёзибди, ташвиш тўла хатида,
Ундан десам, бошқа нарса борми одам зотида?
Бир кун унда, бир кун мунда ором олмай юрармиш,
Сал бўшаса тўралари тутиб олиб урамиши.
Қорни унча тўймас эмиш... менинг қорни тўқмиди?
Мунда қолган фуқародан оч бўлганлар йўқмиди?
Фақат болам, кунлар бўйи емас экан ҳеч нарса,
Шуни ўйлаб юрагимда қўзғалади вассваса...
Бу элларда одамларнинг қадри борми чумчуқча?
Боз устига «солиқ бер» деб дағдағаси ортиқча!
Оғирлиги олтинга тенг японлар ҳам йўқ эмас,
Улар Манчжур юртида ҳам балки бизча энтикмас,
Эсим йўқми? Тентакманми? Ё аслида миям тор?
Билолмайман: ўзга юртда японларга нима бор?!

1935 йил, январ, Ши Хату.

ҲОЖАР

Ҳожар — колхоз аъзоси,
Ўзи кўп чаққон.
Чаққон бўлгани учун,
Ҳаммага ёққан.

Ўтган йилги чопиқда
Эрлардек чопган.

Ҳатто кўп эркакларга
Пичинглар отган.

Ҳожар — терим чоғида
Хирмонда ётган.
Қўшиқ айтиб илк саҳар
Элни уйғотган.

Ҳожар — эски зарбачи,
Белгича таққан.
Зарбали ишлаш билан
Ҳаммага ёққан.

Ҳожар ўзи чиройлик,
Шуҳрат таратган.
Кўп йигитлар шу шуҳрат
Таъмини тотган.

Кўрганларнинг кўнглида
Мутлоқ ўт ёққан.
Аммо у ўт Холматни
Ортиқроқ «чаққан».

Холмат бир кун хирмонда
Бир сўз узатган.
У ҳам бир сўз қайтариб,
Ерга қаратган.

Холмат ўзи соз йигит
Қизларга ёққан.
Аммо эринчак бўлиб,
Хунук ном таққан.

Сўнгра Холмат у номни
Иш билан ёпган.
Шундан кейин Ҳожар ҳам
Ўзгача боққан.

Колхозда тўй қилганлар,
Севинчлар оққан.
Бу куёв ҳам бу қайлиқ
Ҳаммага ёққан.

Ҳожар — бой қизи эмас,
Йўқсул бир дедқон.
Аммо бўз кўйлак кийиш,
Эсидан чиққан.

1935 йил, апрел.

БАЙРАМДА ШАҲРИМИЗ

Турди роҳат уйқусидан шаҳримиз эрта-саҳар,
Тушди истиқболига олтин қуёшдан зарралар.

Тилладан япроқ тақинди, боғчалар-ла парклар,
Жонли селга очди йўл алвон кийинган арклар.

Дарёдек тошди қизил байроқ билан улкан шаҳар,
Кулди байроқлар каби қувнаб яшарган чеҳралар.

Отга мингандан мард йигитлар, танка мингандан қаҳрамон,
Барча қувноқ чеҳраларга ёв хуружиндан омон!

Қанча лочин осмонда... Мангу қайрилмас қанот,
Сулҳпарвар ўлкамизга ёв ҳужуминдан најот.

Уйқудан турган шаҳарнинг чеҳраси қандай ёруғ!
Ялладан тинмайди бир дам... жилдираб оққан ариқ!

1935 йил, ноябр

БИРИНЧИ САНЪАТ НИШОНДОРИ ҮРТОҚ УЙФУРГА

Саҳна санъатини бола чоғидан
Меҳрибон онадек парвариш қилдинг.
Асабинг метиндан пишиқроқ эди,
Биламан, шунда ҳам қанча сиқилдинг!

Бутун ёшлигинги саҳнамиз олди,
Ёшлиқ ғайратини сен унга бердинг.
«Туркистон табиби» ўйналар экан,
«Саҳнамиз «Ҳамлет»га етади!» дердинг.

Бирга қадам ташлаб инқиlob билан
Саҳна санъатини шунча юксалтдинг.
Элни севинтириб қандай порлади
Энг буюк асари В. Шекспирнинг!

Бугун олдингилар сафига ўтиб,
Қандай гўзал жойни олди саҳнамиз.
Ниҳоят, сени ҳам олдинги сафда
Фахрий нишон билан кўрдик ҳаммамиз.

Кўнгилдан қутлайман! Бу улуғ нишон
Янги ютуқлардан хабар демакдир.
Совет санъатининг қизил байробин
Тобора юқори кўтар демакдир!

1936 йил.

БУ ЎЛҚАНИНГ ҚЎҚЛАМИ

(*Кавказ хотира.лари.*)

Бу ўлканинг қўқлами жуда ҳам намгарчилик,
Қуёш булутлар билан ўйнашади, шекилли.
Қачон кўрсам яширинган ўйинқароқ боладай,
Мени энтиктиromoқчи, ўйнашиб, алдай-алдай...
Мени алдарсан, қуёш! Мени алдаш осонроқ.
Нишондорни алдаб кўр,— шунда сенга берай ҳақ.
У, ҳавонинг нозини назарига илмайди,
Московда ваъда берган, бошқа гапни билмайди.
Булут ерни қамчилаб осмон бўйи сузаркан,
Бемаҳал хуруж қилиб, мўлжалларни бузаркан,
Нишондорнинг юзлари жилмаяди бепарво:
«Қўрқутолмайсан,— дейди,— сен бизни инжиқ ҳаво!»
Адирларга қарайди: ҳар томон яшил буғдои!
«Нима қилайнин,— дейди,— булутларни мақтамай?
Ризқимизни уларнинг хуружидан оламиз,
Шу томчилар остида кўкаради даламиз!»
Боя, дўллар остида чопиб ўтди ишига.
Ҳаво тушолармиди нишондорнинг пешига?
Қуёш ҳали инидан тузук-қуруқ чиқмасдан,
Булут ҳўл лунгисини қаттиққина сиқмасдан,
Майсалар эрта билан дилдирашиб қааркан,
Совуқ шамол танларни қашлоғичда тааркан,
Далаларда нишондор баҳорни боғлаб олган,
Далада бир жон борми — ҳавога назар солган?

Жўхори доналари холис олтиндай тоза,
Бежирим қурутганлар офтобга ёза-ёза.
Қора ернинг бағрига кўмилдилар доналар,
Ҳа, Қуёш, кўкдагилар кўп ёмон алданалар.
Бу ўлканинг эгаси — бутунлай янги одам,
Қўядими ғуури тиласин кўқдан ёрдам?
У сенинг кўкларингни ўз амрига олажак,
Аччиғинг келган бўлса оловингни баланд ёқ!
У, сенинг оловингдан мўл-кўл ҳосил олажак,
Сени ҳам бора-бора ўз йўлига солажак!..

1936 йил.

ТАРИХДАН

Коронги кеч... Кўк юзида юлдузларми отилғон?
Йўқса элнинг бахтимиディр «кўланка»га сотилғон?

Узоқ йўлнинг озғин, кучсиз йўловчиси дараксиз;
Нима учун бу йўлларда ой ёғдуси кераксиз?
Нима учун тўфонларни қонатғучи олов йўқ?
Нима учун эл сопқони топа олмас кучли ўқ?
Нима учун йўлчиларнинг юзларида «куз» ўйнар?
Нима учун у кўча-да кузи келмас «ёз» қайнар?
Нима учун шунча жонлар хур ўлкада «озод» қул?
Нима учун йўлчиларға кўрсатилмас тўғри йўл?
— Бу ярамас!— дея оғзим очилмасдан бир буйруқ!
«Мундоғ аччиғ фифонларга бу ўлкада лузум йўқ!»

Коронги кеч... Кўк юзида юлдузларми отилғон?
Йўқса меним «оҳларим»ми бўғизимда тутулғон?..

* * *

Баҳор қиз ҳилпиллаб-ҳилпиллаб келди,
Сочлари селкиллаб-селкиллаб келди.
Даврага кирди-ю, ўйин бошлади,
Муқомлар қилди-ю, шохлар ташлади.
Берилиб ўйнади, эсириб ўйнади,
Ҳар билган ўйинни қилмай қўймади.
Сўнгра бирданига кўздан йўқолди,

Ўрнида хуш бўйлар, атирлар қолди.
Қетганин ҳеч кимса тўймасдан кетди,
Хўшторлар базмига тўймасдан кетди.

* * *

Йигит:— Юзингни ким ўпади, оппоқ қиз?
Қиз:— Гажжак соchlарим.
Йигит:— Мен ўшалар бўлсам бўлмасмикан?
Қиз:— Тароқнинг тилишига тоб келтирсанг мумкин.

1936 йил, ёз.

* * *

Менга насиб бўлмади дунёда саодат,
Елғиз ғамига, ғуссасига айладим одат,
Дунёда бирор кун кўролмай тўла роҳат.

Билмам ким учун ушбу жаҳон жойи сафодур,
Аммо менга қисматда фақат жабру жафодур,
Дардимга менинг мулки адам ҳоки даводур.

1936 йил.

БУЛБУЛ ВА ГУЛ

(A.C. Пушкиндан.)

Баҳор чоғида холи боғда бир зулматли тун эрди,
Фариб булбул фифон айлаб, «гулим, раҳм айлагил»
дерди.
Бироқ ул гул қулоқ солмас эди фарёду афгона,
Фақат ором оларди ноладин тўлфона-тўлфона.

Сени ҳеч севмаган бир гул учун, эй шоирим, сен ҳам
Енарсан, ўртанаарсан, дод этарсан, тинмайин бир дам.
Қўй энди, беҳуда дод этма, оҳинг унга етмайди,
Қарайсан, яшнаган бир гул, фақат додингга етмайди.

БАНДИ

Мен қулликда ўстирилган ёш бургут,
Утираман зах зинданда ноумид.
Мунгли дўстим теразамнинг остида
Қанот қоқиб, луқма чўқиш қасдида.
Чўқиб қўйиб, теразага қарайди,
Худди мендек ўйлаганга ўхшайди,
Менга қараб, овоз солиб сайрайди,
У демоқчи: «Учайлик, қани, юр!
Эркин қушмиз; фурсат келди, хўп фурсат!
У ергаким, тоғлар бутун зумуррат.
У ергаким, поёни йўқ кўк денгиз,
Учишамиз, фақат шамол иккимиз!»

1936 йил.

СЕН ВА МЕН

(«Мен шод, менда дард, менда ҳавас...»)

Сен кул, мен йиглай тонглар отгунча,
Сен ўйна, мен сиқтай еллар ётгунча,
Сен чертгили кўнглимнинг ингичка
торларин —
Сен тортқил юракнинг тонгги оқ қилларин...

ЯХШИ БОР УСТОЗ!

Максим Горькийга

Яхши бор, бизни етим қўйган буюк устозимиз!
Яхши борким, сендан олгай руҳини ижодимиз.
Сен ўзинг кўрдингки, турмуш чиркидан тоғдик најот,
Энди биз эркин Ватан, юксак Ватан авлодимиз.

1936 йил, июн.

ДРАМАЛАР

«ГУНОҲ»

Шошилиш ёзилғон икки парда бир кўрунишлик кулги томоша:

Карим жон: ёш йигит
Онаси: Қари хотун
Маёт Даравиш: Ёш йигит
Икки туташ, бир баришна.

БИРИНЧИ ПАРДА.

(МАЖЛИС: 1)

- Эсонмисиз?
-
- Узатиб қўйишга рухсат этарсиз?
- Раҳмат, мен занят (бўш эмас)

(МАЖЛИС: 2)

- Туташ, мумкин бўлса...
- Нима мумкин бўлса?
- Сизнинг билан.. (*пауза*) Сизнинг билан... (*пауза*)... А... Сизнинг билан... А... (*узоқ пауза*)...
- Онгладим... Онгладим... Ҳа-ҳа-ҳа!
- Кечирасиз... Узатиб қўйсам. Мумкинми, демак истайман. Бошқа эмас.
- Мен занят.

(МАЖЛИС: 3)

- Баришна, танишмоққа рухсат этингиз.
-

- Баришна!
-
- (яқинлашар) Баришна!! (қўл узатар)
- Туфуу! Нахал (бе одоб)!
- Ҳа, онангни... Буниси сўфи экан. (бурилиб кетар)

(парда тушар)

ИККИНЧИ ПАРДА

(МАЖЛИС: 1)

- Тақ-тақ!
- Ким у?
- Қаерда эдинг болам?
- Бозоршабда...
- Бозоршаб... Ҳар кун бозоршаб... Бозоршаб ўлсун илоҳим!
- Сиз ким?
- Қаримжон (эшик очилар ва шовқуи)... Мен... Мен — Ҳай она, тил тегизманг, гуноҳкор бўласиз. «Моҳи рамазон, муборак айём»-а!
- Коғир бўласиз.
-
- Бозоршабга бориш савоб-ку.
- Э воҳ, савоб бўлса,, эркакларга холос-да. Боя Шарофат билан ану Қумри ҳам боришиб келмакчи бўлғон эдилар. «Қизларга нима бор, уйдан жилмасун!» деди, қола бердилар...
- Яхши бўлғон. Қизларга нима бор, номаҳрамлар ичидар? Гуноҳга ботиб...
- (оғир, лекин тан берган). Ҳа, гуноҳга ботиб...

(парда тушар)

УЧИНЧИ МАНЗАРА.

(МАЖЛИС: 4)

Маст дарвиш — (йиқила-тиқила чиқар. Шайтонга ўшаб гулдираб кулар сочларини бир сийпаб юборур. Қўзлари ўтдек чақнар. Сўнгра гуруллаган товуш билан халқа қараб айтар).

Ай, ўлим олдида ёткон, жон талашкон миллат!
Биласанми, ўлишингга нима боис, иллат?
Салла, шайх, мулла, эшон, домла, зиёрат ва мозор;
Мана шунлар сен учун катта қабрларни қозар!
Қўзларинг кўр... йўқ-асло йўлда... Йўлингда зўр чоҳ.
Сени ул чоҳка йиқитгуви у бемаъни «Гуноҳ!»...

1923 йил. 29 апрел.

ЁРҚИНОЙ

6 Пардали афсонавий томоша

Водийн ваҳдат ҳақиқатда мақоми ишқидир.
Ким мушаххас ўлмас ул водийда султондин гадо.

Фузулий

Тотли ва бой тилли билан эртак (чўпчак)
айтиб бериб, шу асарнинг ёзилишига сабаб
бўлган кампир онага ҳурмат билан бағиш-
лайман.

Чўлпон

БИРИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн мажлисдан иборагдир

АРАЛАШАРЛАР

Кириш тартиби билан

Пўлат — боғбон йигит, 30-35 ларда.
Кумри — хизматчи қиз, 17-18 ларда.
Момо хотин — оқсоч, 50 ларда.
Ёрқин — саркарданинг қизи, 20 ларда.
Ўлмас Ботир — саркарда, 50-55 ларда.

Ўлмас Ботирнинг қўргон боқчасида ўрик дараҳтларининг таги.
Тўрда — ўрикзордан сўнг олмазор, унинг орқасида узун-узун сар-
тад (ишком) лар. Кўклам бошлари: ҳамма дараҳтларнинг япроқ-

лари кўм-кўк, тоза, гуллар чаман-чаман бўлиб очилгонлар. Вақт ярим кечага яқинлашган, дараҳтларнинг орасидан ойдинлик тушадир, йироқлар сутдек ойдин. Оғир ва сирли бир жимлик.

Бир гиламча, бир ўер териси — пўстак билан иккита ястиқ кўтариб Пўлат чиқар, сода — хизматкорларча кийинган. Белида ёлғиз боғбон пиҷоги осилган.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат (уёқ-буёққа жаланглаб қараб олгандан кейин ҳайрон бўлиб кўтарган нарсаларини секингина ерга қўяр). Шу, шу! Қантак ўрикнинг таги дегани шудир. «Тагида бир туп бели сингон қари ўрик бор» деган эди. (Қараб) ҳа, шу, аммо, мен билмадимким, ярим кечада бу тарақ-туроқ нима учун ва ким учун бўлса? Е бирорта нозик меҳмон келарми экан? (Ўйлаб.) Йўқ, йўқ, ҳар қандоқ нозик меҳмон бўлса ҳам ҳовузнинг бўйига жой қилдирар эди. Е Ботирнинг ўзи чиқарми экан? Унинг ухлагали ётганига қанча бўлди-ю. Иннайкин, Ботир ярим кечаларда мундоқ тўполанг қилиб юрмайди-да. (Қараб.) Ҳа, ана Қумри келаётидир. Ушандан сўрайман, бу кичиккина, жиккак, қақажон қиз ўлгур, ҳамма нарсани билади. (Пўлат келган томондан Қумри келиб чиқадир.)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри

Қумри. Пўлатхон, шу чоққача жойни тайёр қилмадингизми?

Пўлат. Жойни ҳозир тайёр қиласман, мана нарсаларни олиб келдим. (Гилам, пўстакларни ёзабошлиб яна тўхтар.) Менга қара! «Хон» и нимага керак? Тўппа-тўғри Пўлат ё боғбон деяберсанг бўлмайдирми?

Құмри. Шуны ҳам күп күрдингизми? Біз камбағал, хизматкор қызында, а?

Пұлат. Нима демоқчисан?

Құмри (юзи бирдан қайғиланиб, сұлар; ерга қараб, секингина). Нима демакчи бўлғонимни ўзингиз биласизку, тағин нимага сўрайсиз? Куйған юрагимни яна баттарроқ куйдирмоқчи бўласизми?

Пұлат (кулиб). Ҳа, сизнинг юрагингиз нимага куяр экан? Ҳа, бирортага ошиқ, бўлдигизми?

Құмри. Бас, Пұлат, бас! Мен энди чидаёлмайман!

Пұлат (яна қаттиқроқ кулиб). Ҳа, нимага чидолмайсиз? Иссикқами, совуққами?

Құмри. Пұлат, бас энди, бас! (Қизиқибрөқ.) Сиз ҳар нарсанн масхараға оласиз, сиз менинг ҳар бир гапидан, сўзидан куласиз. Мен бўлсам, шу даргоҳда ёлғиз сиз бор учунгина, сизни дебгини юрибман. (Қўзидан томган ёшларни аргадир.)

Пұлат (қуромослик билан, жиiddий). Құмри! Сен нимага мени деб юрасан? Сенга бошда айтиб бермадиммики, «Сен мендан умидингни уз, ёш қизсан ўзингни қийнама!» деб? Шунда ҳам англамадингми?

Құмри (хаёл билан). Англамадим... Англадим... Йўқ, йўқ, англамадим...

Пұлат. Сенга ишнинг бўлган-турганини англатмак учун «сени севмайман, сева олмайман. Менинг кўнглимда бошқа нарсанинг севгиси бор» деб айтиб бериш керакми? Ўзинг тағин дам англамадим, дам англамадим дейсан.

Құмри (аламли). Мени севмаганингизни хўп яхши билар эдим. Аммо бу севмаслиғингизни ўз оғзингиздан, ўз тилингиз билан айтдириб эшитмакчи эдим.

Пұлат (бўшашиброқ). Мен сени сева олмасамда, кўз ёшларингни кўриб раҳмим келадир. Нимага десанг, у ёшларни ҳозир мен ўзим сендан ҳам кўпроқ ва аччиғроқ тўкиб турибман.

Құмри. Биламан, биламан, кимни севганингизни ҳам биламан, ким учун кўз ёши тўкканингизни ҳам биламан. Сиз севган гўзалнинг сиз учун кўз ёши тўкиб турганини ҳам биламан? Сизни севиб, сиз учун ёнганини ҳам биламан. (Пұлат бесаранжом.) Сиз севган гўзалнинг ўзингизга тенг бўлмаганини, шу учун унга ета олмаслиғингизни, менга ўхшаган ноумид бўлганингизни ҳам биламан. Мана шуни ўйлаб ўзимни унча-мунча юпа-

тиб юраман. Уз-ўзимга, «Менинг севганимни мендан тортиб олмоқчи бўлган бераҳм, ўзи ҳам менга ўхшаб севганига қовушолмайдир-ку» деб кўнглимни тинчлатаман. Кўнглимдаги ғазаб оловига сув сепаман. Аммо, аммо у ёмон олов бир кун келиб кўпни куйдирмаса эди, деб қўрқаман.

Пўлат (*ofir*). Қиз, қиз, эсингни йўқотма! (*Инжиқланисиб*.) Менга ўхшаб жинни бўлма, эсингдан ажрама! Мен, бир эмас, икки-уч дарднинг ўртасида қолиб, эсу ҳушимдан ажрашга яқинлашдим. Сен ундан бўлма! Менинг севгим тўғрисида оғзингдан бир оғиз сўз чиқиб, ҳеч бир ерда, ҳеч бир жониворнинг қулоғига кирмасин. Агар киргундай бўлса, бир озроқ эшитилгудай бўлса борми, (*ғижиниб*) «ғирт!» бўғаману... ўлдираман. Биласанми?

Қумри (*сира қўрқмасдан*). Ҳой, сиз — кишига билинишдан, ошиқ номи чиқаришдан, шарманда бўлишдан шунча қўрқасизми? Шунақами ҳали? Э... Садқай ошиқлик кетсун сиздан... Севган кишида бир нарсадан қўрқиш бўлар эмишми? Ошиқ — шарманда дегани эмасми? Ошиқ-маъшуқ эртакларини ҳам эшифтган эмасмисиз?

Пўлат. Иўқ, мен ўз шармандалигимни сира ўйламайман, лекин, унинг шарманда бўлишидан жуда ёмон қўрқаман. Унга тариқдай бир гап тегса хафа бўламан.

Қумри. Бас, бўлди, биламан.

Пўлат (*яна оғир*). Биласанг бўлди, бор, ишингга бор. Мен жойни солиб тайёрлай (*жой сола бошлиайдир*).

Қумри (*эзилган, ҳаяжонли*). Билмайман, билмайманким, бунинг охири қандай бўлиб тугар экан? (*Секингина, ўйчан чиқиб кетар*.)

Пўлат (*жойни солиб бўлган, дарҳол Қумрининг орқасидан*). Қумри, Қумри!

Қумри (*қайтиб келар*). Ҳа, яна нима гап?

Пўлат. Бу ерга ярим кечада ким чиқиб ўлтирас экан? Ботирми?

Қумри. Ботирнинг аллақачон ухлаганини ўзингиз биласиз-ку, ҳозир ҳовуз бўйидан бу ерга Ёрқин пошша келадилар.

Пўлат (*бирдан ўзгариб*). Ёрқин пошша. (*Жим. Бир оздан сўнг инжиқ тез ва шиддатли*.) Бор, кет, кўзимга кўринма! (*Қиз индамай кетар*.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат (*ўзича*). Ёрқин пошша, Ёрқин пошша... Ёрқин пошшадан шу қунларда бир умр ажралмоқ керак! — Бу — менинг учун кўп оғир бўлса-да, мен кўнглимини бошқа ёқларга бура оламан. Менинг бошимда яна бошқа дардлар ҳам бор; у дардлар мени мана бу яхши кўриш дардларидан қутқазиб кетади-я... Аммо, аммо Ёрқин пошшага кўп қийин бўладир. (*Тез қадам босиб Қумри келар.*)

ТУРТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат. Қумри

Қумри (*кириб келиб*). Пўлат! Айтканча, ойим пошша «Пўлат акангга айт, менга, менинг чиқишимга гул териб қўйсин!» деб эдилар. Ҳали айтаман деб эсимдан чиқиб қолибдир.

Пўлат (*инжиқланиб*). Бор бор, кет, бориб айт, «Жой тайёр» дегин! (*Ўзича*.) Ёрқин пошшанинг шармандабозлиги ҳозирданоқ бошланиб қолибдир.

Қумри. Гул-чи? (*Пўлат эшиштайдир. Яна қаттиқроқ.*) «Гул-чи?» дейман.

Пўлат. Бор, кет, хўп деди, дегин.

Қумри. Гулни териб қўясизми?

Пўлат (*инжиқ*). Ҳа, бир қучоқ қилиб териб қўяман.

Қумри (*тезгина Пўлатнинг ёнига келиб кўксини тутадир*). Пўлат, Пўлат, бир дона гулни ўз қўлинг билан узиб олиб, ўз қўлинг билан кўксимга тақиб қўй, сендан умрлик ёдгор бўлсун!

Пўлат (*яна инжиқ*). Қиз, мен сенга дедимки, «сенни сева олмайман».

Қумри (*ягиниб*). Ҳеч бўлмаса менинг севгимга ёдгор бўлсин деб қил! Менинг ноумид ва баҳти қора севгимга атаб битта сассиқ кўкат бўлса ҳам тақиб қўй! (*Кўзига тикилиб*.) Битта сассиқ кўкат-а?!

П ў л а т (*секингина, худди суратдек юриб бориб бир гул узадир ва секингина тақиб қўядир*). Бор энди, йўқол, кўзимдан нарига бор! (*Қумри бир гулга ва бир Пўлатга қараб кета бошлайдир.*) Тўхта, Қумри! (*Қиз тўхтайдир.*) Ойим пошша нима учун бемаҳал, ярим кечада ҳаммани бесаранжом қилиб юрадир?

Қ у м р и (*Пўлатга буткул яқинлашиб, даъвогар каби*). Нимага мендан сўрайсан? Нимага? Нимага жавобини ўз кўнглингдан сўрамайсан?

П ў л а т. Қиз, қизишма! Менинг кўнглим ҳозир ҳеч нарсага жавоб бера олмайдир.

Қ у м р и. Сен, Пўлат, нима учун мунча хом хаёлсан? Мени билмайди, сезмайди деб ўйлайсанми? Ойим пошша сенинг дардингда ёнгани учундирки, на кундуз тинадир, на кеча! Шуни сен ўзинг ҳам жуда яхши биласан.

П ў л а т (*ясама*). Пўқ, йўқ... У мени севмайдир.

Қ у м р и (*эрмак қилиб*). Ҳа, чинакам, у сени сира севмайдир.

П ў л а т (*огир*). Севса-да, севса-да... У — осмонда, мен — ерда. У мени ўйлайдир, мен — тоғу тошларни...

Қ у м р и (*бир оз очилиб*). Мана бу гапинг тўғри! У — сендан жуда йироқда, менинг умидим ҳам асли шунда... (*Қўзи келаётганларга тушиб.*) Келарлар! (*Пўлат шошқин, инжиқ ва питиллаган.*) Ана, кўрдингми? Қўлида қилич билан қалқон! Ҳеч қаерда у қиёз шу икки нарсадан ажралмайдир, айниқса, сўнг вақтларда қиличини яланроchlаб бошига қўйиб ётатурган бўлиб қолди. Илгари михга осиб қўйғучи эди.

П ў л а т (*шошилиши*). Бор, бор, тезроқ кет. Бор, қарши ол. Сени мунда мен билан гаплашиб турганингни сезса, жини қўзиб кетадир.

Қ у м р и (*қўрқмас*). Қўзиса қўзий берсин! Қўрқаминми? Сени у қандай севса мен ҳам шундай севаман. Севганимининг ёнида кўрсалар айбми?

П ў л а т (*секин овоз билан ғазаб қилиб*). Жим! Оғзингни юм!

Қ у м р и (*гинали, қалтираб туриб*). Менинг севганиминни қўлимдан тортиб... (*Пўлат гаранг, шошган, ёнида Момо хотин билан бирга Ёрқин киради. Гўзал текис, киборларча, фақат содда кийинмисидир, бир қўлида қилич, бирида қалқон.*)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри, Ерқин, Момо хотин

Ерқин (*тез кириб, кулиб туриб Қумрига*). Нималар дединг? «Севганимни қўлимдан тортиб» дедингми? Нима демакчи бўласан? «Қани, айтиб бер-чи!

Пўлат (*тезгина*). Пошшам, бир эртак айтиб туриб эди...

Қумри (*дадил*). *Йўқ, ёлғон!* Эртак айтганим йўқ! (*Пўлат бесаранжом*). Мен демакчи бўламанким, «менинг севганимни қўлимдан тортиб олмоқчи бўлганларни ерга қаратаман, шарманда қиласман!»

Ерқин (*кулимсираб туриб бемалол*). Севганинг ким сенинг? (*Секин ўлтирадир.*)

Қумри (*қалтираб*). Уни ўз қалбингиздан сўранг!

Ерқин (*ранги ўчиб, газабли*). Жим! Жим дейман! Яна тағин шундақа нарсаларни гапира бошласанг бошингни кесаман!

Қумри (*дадиб*). Кесинг, кесинг, кеса қолинг! Сўнгра Пўлат буткул сизники бўлсун!

Ерқин. Нима, нима? (*Қиличини олиб ўрнидан турмоқчи бўлар.*)

Пўлат (*тўхтатиб*). Қизишманг, пошшам! Сиз агар чинакам кесмак ва шу билан тотланмоқ истасангиз менинг бошимни кесинг-да, сиз ҳам тинчсиз, Қумри ҳам. (*Қумрига.*) Йўқол, кўзимга кўринма, тентак қиз! Бўлмаган нарсаларга аралашиб юргунча ишингни қиласанг-чи!

Қумри (*кетатуриб*). Кетаман, кетаман! Сиз қолинг шу ерда, мақсадингизга етинг! (*Ерқин ўрнидан турмоқчи бўладир, Момо унинг йўлини тўсадир, Қумри тез-тез чиқиб кетадир.*)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Ерқин, Момо хотин

Ерқин. Бари бир, мен бу қизни тирик қолдирмайман!

Пўлат (*секингина боқча томонга кета бошлаб*), Кўп қизишманг, пошшам.

Ёрқин (секингина пўстакка ёнбошлаб). Қаерга?
Пўлат. Сиз учун гул тергали.
Ёрқин (амирона). Бор! (Пўлат кетар.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Момо хотин

Ёрқин (Момога). Хола, сиз ҳам бора берингиз энди.

Момо. Ўзингни шундай вақтда ёлғиз қолдирб-а?

Ёрқин. Нима бўлар эди? Бўри еб кетармиди? (Киличини кўрсатиб.) Буни биласиз-ку!

Момо. Болам, сени бўри емайдир-ку, энди...

Ёрқин. Энди, болам... Ёш, етилган қизсан, отанг эл-халқ орасида жуда обрўйлик одам, гап-сўз бўлмасин дейман-да.

Ёрқин. Мана шу тўрт деворнинг орасидан чиқмайтурган бўлсам, етилмай ўлайн! Обрў деган нарса одамни кишанга сола турган бўлса, у ҳам ўлсун!

Момо. Вой болам-э... Нафасингни совуқ қилмагил-э...

Ёрқин. Менга ишонсангиз кетинг, ишонмасангиз пойлаб ўлтира беринг. (Аразлаб, тескари қараб ёнбошлайдир.)

Момо (келиб бошларидан сийпаб). Хафа бўлма қизим, кетай, кетай. Ишқилиб ўзингга эҳтиёт бўлгилда! (Ёрқин жим. Момо кета бошлайдир.)

Ёрқин. (Бирдан бурилиб, ўйчан). Хола, холажон, бери келинг. (Момо қайтиб келар.)

Момо. Нима дейсан қизим?

Ёрқин. Ўлтиринг, ёнимга ўлтиринг. (Момо ўйчан ўлтирап). Хола, холажон, она ўлгандан кейин она ўрцига сиз қолдингиз. Мени онамдан кўра яхшироқ эркалатиб, силаб-сийпаб ўстирдингиз. Менинг сиздан бошқа таянган ҳеч кимим йўқ. Отам бўлса аччиғи ёмон. Ҳеч нарса айта олмайман. Йўқ, йўқ... Отам мени жуда яхши кўрадир. Мен нима десам хўп дейди...

Момо. Ҳа, баракалла қизим. Ўзинг ҳам биласан эканку?! Отанг, сени ўгай она қўлида қолдирмаслик учун онангдан кейин уйланмай ўтиб кетди. Болам, отанг-

дай кишига ёлғизлик сира ярашмас эди. Болам, сени деб ёш умрини ёлғиз ўтказди.

Ерқин. Биламан, холажон, биламан, отамнинг менга қилган оталиғини ҳаммадан ортиқ мен биламан. Мен нима десам у «йўқ» демайдир. Тилаганимни қилиб берадир. Лекин... (Жим.) бу дардни унга айтиб бўлмайдир. Бу дардга даво топсангиз, сиз топасиз, мени бу кети йўқ қайғидан қутқазсангиз, яна сиз қутқазасиз, холажон. Нима қиласин мен, айтинг-чи, нима қиласи?

Момо (*Ерқиннинг бошини сийпаб, эркалатиб*). Қизим Ёрқин, мен сенинг йўлингда жонимни ҳам беришга ҳозирман. Нима десанг қиласман, қўлимдан нима келса шунга ёпишиб кўраман. Лекин қизим, мен сенга айтдимки, сен юртнинг хондан кейин энг улуғ кишисининг қизисан. Отанг Улмас ботир хоннинг биринчи ботири. Унинг дегани деган, айтгани айтган. Сен шундай одамнинг қизисан. Пўлат бўлса ўз гавдасидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ бир боғбон, бир ялангоёқ. Отанг сени ҳеч вақт унга бермайдир. Агар отангнинг ўрнида бошқа бир киши бўлса, у ҳам шундай қиласар эди. Агар Пўлатин севганингин эл-юрт билиб қолгундай бўлса, отанг бир умр кўчага чиқолмайдир.

Ерқин. Холажон, мен сизга «Пўлатни севаман» деб айтганимга икки-уч ой бўлди, шундан бери, сиз, ҳаммавақт шу гапларни айтасиз: «Сен катта одамнинг қизисан, Пўлат бир ялангоёқ...» Мен бу хил гапларни кўп эшитдим, отамнинг кимлигини ва ўзимнинг нималигими ни хўп яхши биламан. Энди, менга у эртакларнинг кераги йўқ. Ҳозир менинг дардимга даво керак, даво! Биласизми, даво?

Момо. Сенинг дардингга ҳеч қандай даво кўра олмасам нима қиласи? Мен ўша сен айтган кундан бери ўйлаялман, тушунаман, ахтараман, излайман — ҳеч бир йўл кўринмайдир.

Ерқин. Холажон, мен «дардимга даво» деб сизга аллақачон айтган бўлсам-да, бу чоққача ўша дардга чираб, бардош қилиб ҳам келдим. Нимага десангиз, Пўлат ҳозиргача шу ерда, кўзимнинг олдида эди. Мен уни кўрар, шу билан юпанар эдим. Энди иш сўнг ҳаддига етди, энди жон бўғзимга келиб тақалди, энди чидашга асло имкон қолмади...

Момо (*андишали*). Нима бўлди, қизим нима бўлди? Ё бирор совуқ хабар борми?

Ёрқин. Оҳ, мен қандай қилиб тилга олиб айтай-ин? Йўқ, йўқ, бу дарднинг давоси, чинакам, йўққа ўхшайди.

Момо. Нима бўлди, қизим? Айт, ахир, мен билайн. Эҳтимолким, бирор йўлини топармиз. Айтмасанг мен қандай бир иш қила оламан?

Ёрқин. (*ofir*). Пўлат кетадир...

Момо (*тинч*). Қаерга?

Ёрқин (*эшишмайдир, ofir ўй остида*). Пўлатдан бир умр айриламиз.

Момо Қизим, мен сендан сўраб турибманким, қаерга кетадир?

Ёрқин. Билмадим.

Ёрқин. Пўлатнинг ўзи.

Момо. Қачон кўрдинг уни? Гаплашдингми? Қаерда гаплашдинг? Нима деди?

Ёрқин. Мен уни, холажон, кеча кечаси кўрдим. Ҳовуз бўйида эдим. Отам билан озроқ гаплашиб ўлтирилик-да, кейин отамни чақириб олиб кетдилар. Мен ўзим ёлғиз қолдим. Ушанда отамнинг бир хатими, қофозими эсидан чиқиб қолган экан, бир оздан кейин ўша қофозни истаб Пўлат келиб қолди. Ана дедиким: «Мен кетаман, эҳтимол. бир умр кўришмасмиз». Мен бирдан оғирлашиб кетдим, кўз олдиларим қоронғиланди. Худди оғир бир юк босгандай бўлди. Бир оз вақт ҳеч нарса сезмадим. Кейин секин-секин ўзимга кела бошлаб кўзимни очсан, Пўлат йўқ эди... У менинг оғирлашганимни сезмасдан қайтиб кетган бўлса керак, йўқса, мени ўша ҳолда ёлғиз қолдириб кетмас эди. (*Жим.*) Шу билан менинг умидим узинлди...

Момо. Йўқ қизим, ҳали унча умидсиз бўлмай туратур. Бирор йўл топилиб қолар, дейман.

Ёрқин (*ofir ва ноумид*). Кошки...

Момо. Кечадан бери қайғириб, аллақандай бўлиб юришинг шу учунмиди?

Ёрқин. Ҳовузнинг бўйида ўлтира олмасдан бу ерга келдим. Кўнглим тинчланармикан, дейман, ҳар қаердан кўнглимга тинчлик ахтараман. Аммо, ҳар қайда ҳам шу ғам босқини...

Момо. Мен ҳам шошиб қолдим, болам. Нима қилсанк экан? (*Жим, ўйга ботадилар*.) Қизим, сен ўзингни унча қайғуга солмай тур. Мен Пўлатни кўрай, гаплашай, нима учун кетишлигини, қаерга боришлигини сўраб билай. Сўнгра «кетма» деб бир насиҳат қилиб кў-

рай, эҳтимол, уната олурман. (*Ерқин дикқат билан тинглайдир.*)

Ерқин. Йўқ, моможон, энди ҳақиқатни аччиғ бўлса ҳам, кўз олдимга келтирмак керак: Пўлат кетмаса ҳам, шу ерда тура берса ҳам, мени бу уйга бир умр боғлаб қўймаганлар-ку. Отам менга неча марта «қизим, кап-катта туядай бўлиб қолдинг. Сенинг ҳам кўпайдими?» деб тегишиди.

Момо. Йўқ қизим, у тўғрида сира қайғирма. Агар Пўлатни кўриб юриш билди кўнглинг тинчланатурган бўлса, ўзинг қаерга, кимникига борсанг, ўша жойга уни ҳам олдирсанг бўладир. Унинг йўли топилаберадир, у кейин бўлатурган нарса. Фақат, бунинг учун отанг нима деса сени «хўп» деб туришинг керак. Қизим, сен хотиржам бўл, эрта билангача мен Пўлат билан сўзлашиб қўйиб, эртага эрта билан жавобини айтаман. Энди тинч бўл. Ўйқунг ҳам келгандир, кир, ёт, ўзингни кўп уринтирма!

Ерқин. Йўқ, холажон, сиз агар астойдил мени десангиз, менга раҳмингиз келса, бир иш қилинг.

Момо. Жоним қизим, нима қилтай? Нима истайсан?

Ерқин (*уялиб, торгиниб*). Пўлатнинг ўзини ҳозир менга чақириб беринг. Шу ерда мен ўзим гаплашай. Эҳтимол, у қолгани унамас, кетар. Охир чоқда бир кўришиб қолай...

Момо. Вой қизим, кўриб-нетиб қолсалар нима бўладир?

Ерқин. Ҳозир уйгоқ ким бор, дейсиз? Ҳамма ухлаган... Ҳозир тинч кишилар учун уйқунинг энг ширин вақти...

Момо. Қўй қизим, мен ўзим гаплашай.

Ерқин (*йигламсираб*). Агар... сиз... мени ўлмасин, уч-тўрт кун... умр... кўрсун десангиз... менинг айтганимни қилинг. Бўлмаса мен... (*Йиглайдир*) мен... тугайман!

Момо. (*ялиниб, эркалатиб*). Қизим, жоним қизим, бағрим, жигарим қизим, йиглама! Нимага йиглайсан? Қўй, менинг эзилган бағримни баттар эзма, сенинг кўзингдан томган ҳар бир томчи ёш, менинг ярам учун бир ништар бўладир. Қўй қизим, йиглама. Хайр, майли, мен Пўлатни чақириб бераман. (*Эслаб*) Айтканча, ўзи ҳам келса керак, гул узгали буюрган эмасмидинг? Ӯшанга кетгандир.

Ёрқин. Ушанга кетганлиги-кетган-а, гул узиб келармикан?

Момо. Албатта, қизим, у сенинг айтганингни қилмай қўймайдир.

Ёрқин. Бўлмаса, холажон... бўлмаса...

Момо. Бўлмаса — нима демакчисан, қизим? Айт, айтабер.

Ёрқин. Бўлмаса... сиз холажон... сиз...

Момо (*кулиб тезгина*). Мен кетаман, майли, мен жетаман. Узим ҳам билдим, ўзим ҳам кетмакчи эдим. (*Секингина ўрнидан турадир*.) Қизим, гаплаш, кўриш, лекин, ўзингга эҳтиёт бўл, эсингни йўқотма, шайтоннинг ифосига сира йўл берма. Отангни қариган чоғида ерга қаратма. Узингни ҳам дунёга масхара қилдирма!

Ёрқин (*дадилланиб*). Моможон, мен у тўғрида мана бу қиличдан ҳам тезман. Мен, ёлғиз севаман... Менинг кўзимда ўз акамдай бир Пўлат бор. Менинг бағримда номусли бир севги бор. Тинч бўлинг, кўнглингизни тўқ тутинг... Бу тўғрида мен қанча эҳтиётли, қанча қаттиқ бўлсан, Пўлат, ўзингиз биласиз, мендан ҳам ортироқ. (*Момо бўйини эгиб секин-секин чиқиб кетадир*.)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин ёлғиз.

Ёрқин (*юзини болишга қоплаб жим бўладир, бир оздан сўнг бошини кўтариб*.) Кўнглим алланима балоларни сезгандай бўладир. Онам бўлсайди... тиззасига бош қўйиб йиғлар эдим. (*Яна бир оз жим*.) Йўқ, йўқ... Ҳозир шундай бир дардга йўлиқдимки, бунинг давоси ҳеч кимда йўқ.

Кўрмайин босдим тиканини,
Тортадирмен дардини...

Йўқ, йўқ! Мен бу тиканини кўрнаб туриб босдим! Йўқ, йўқ! У — тикан эмас, гул эди, гул!.. (*Яна юзини болишга қоплаб тикади. Бир оздан сўнг қўлида бир тўплам гул билан секингини Пўлат келадир*.)

Ерқин, Пўлат

Пўлат (бир оз тікилиб турғоч, ҳадиксираб уёқ-буёққа қарайдир). Бу ерда ойим пошшадан бошқа ҳеч ким йўқ. Менинг бу ерда турганимни кўрсалар, менга ҳам, ойим пошшага ҳам яхши бўлмас. Ойим пошша ухлаб қолганга ўхшайдир, гулни бошига қўяйин-да, бориб Момога айтайнин, келиб уйғотиб олиб кетсун (кета бошлайдир).

Ерқин (секингина бошини кўтариб). Пўлат, мен уйгоқ! Ҳозир менинг учун уйқусизлик кунларни келганини билмайсанми?

Пўлат (бир оз қовшаб олиб). Ундаи бўлса кўп яхши. Мана — гул, марҳамат қилинг (узатадир). Менинг сўнг совғам!

Ерқин. Гапирма! (Гулни иргитадир.)

Пўлат (йироқдан тўриб, қалтираган товуш билан). Пошшам, бу гаплар ҳам сўнгги гапимдир, шу учун бир оз гапириб олмасам бўлмайдир. Ыннайкин: гапиратурган гапларим сиздан кўра ўзим учун аччиқроқ, шундай бўлса ҳам кўп эмас, бир-икки оғиз. Ҳозир, мана шу жойда ҳам кўп қолишга кўнглим унамайдир, ўз отимнинг булғанишидан қўрқмасам ҳам, сиз учун сира раво кўрмайман. Биламанки, икковимизнинг бу ерда турганимизни кўрсалар, албатта, бир гап чиқарадирлар.

Ерқин. Сен Пўлат, агар кўнглинг тўғри бўлса, хотин киши билан тўғри муомала қилишни билатурган бир йигит бўлсанг, ҳеч бир гап-сўздан қўрқмас эдинг. Елғиз, кўнглинг тўғри бўлса!

Пўлат. У тўғрида мени мендан кўра сиз ўзингиз яхшироқ биласиз.

Ерқин. Бўлмаса, тинч бўл. Майли, кўраберсинлар. (Шу чоқда бир дараҳтнинг орқасидан Кумрининг ёлғиз бошигина кўринадир. У — хавфсираб, ҳовлиқиб ва аччиқланниб бир оз буларга қараб турадир. Сўнгра ўзича пичиллаб «хап сеними?» деган ишоратни қиласидирда, дарров иўқоладир. Булар сезмай қоладирлар.) Мен ҳам сен билан кўп сўзлашмак истамайман, биламанким, икковимизнинг севгимиз ҳам умидсиз севгидир. Аммо, мен сени кўз олдимда кўриб юрсам ҳам тинчидир. Қеча, сен, менга «кетаман» дединг, бу кун

«сўнг совғам» деб гул бердинг, мана шулар нима учун эди, менга тушунтириб бер!

Пўлат. Тушунтиришнинг кераги йўқ, ўша гапларнинг ўзи билдириб турадир: мен кетаман. Шу ҳафта ичидаги даргоҳдан буткул кетаман.

Ерқин. Қаерга?

Пўлат. Унисини, лекин ҳозир айтольмайман. У — менинг ўз ишим, сиз билмассангиз ҳам бўладир. Лекин, бир вақт келар, билиб ҳам қоларсиз.

Ерқин. Эҳтимолким, шу севги сабаблидир?

Пўлат. Йўқ, асло?

Ерқин. Мен сенга «қол» деб ялинмайман, бу — ортиқча бўлур. Сендан ёлғиз сўраймангина: қолабиласанми? Шунинг иложи борми?

Пўлат. Сира йўқ!

Ерқин. Менинг қўлимдан келатурган ишлар билан иложи бўлса-чи?

Пўлат. Жуда яхши бўлар эди. Лекин, унинг иложи ҳеч кимнинг қўлидан келмайдир!

Ерқин. Бўлмаса, мен ҳам борсам бўладирми?

Пўлат. Йўқ, асло!

Ерқин. Кетатурган йўлинг учун қилич керакми?

Пўлат. Қиличлар керак?

Ерқин. Қилични берай.

Пўлат. Қуллуқ. Қиличлар топаман!

Ерқин. Ундаи бўлса йўлингда ўлим қўрқинчи бор экан-да?

Пўлат. Ўлим эмас, ўлимлар қўрқинчи бор.

Ерқин. Ўлим қонлинидири?

Пўлат. Уни... Уни... (Бир оз жим, сўнгра бирдан.)

Уни, пошшам, эл биладир! (Шу чоқда орқадан Қумрининг «Ана, ана» деган товуши келадир, булар қўрқиб қарайдилар. Олдида Қумри бўлгани ҳолда қўлида қилич билан Ботир кирадир. Унгача Ерқин қўлига қалқонини олиб ўрнидан тургандир.)

УНИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Пўлат, Қумри. Үлмас ботир

Ботир (ташқаридан бақириб келар). Ҳой беорлар, беномуслар! (Тез кириб келиб бир тўхтаб оладир-

да, сўнг бирдан Пўлатга ҳамла қилиб.) Беномус, кўрнамак!

Ёрқин (тезгина қалқон ушлаб орага кирадир). Ота, мунда номус масаласи йўқ! Бу ерда номус оқ, пок, begunox!

Ботир (бир оз бўшашиб орқага қайтадир, сўнгра тинч ва паст овоз билан Ёрқинга). Сен, қизим, бу ерда ярим кечада боғбон билан ёлғиз қолибсан-у, номус масаласи бўлмайдирми? Мени алдамоқчи бўласан, бено-мус қиз! (Қизиқиброқ.) Агар мен сени қилич ўйинига ўргатиб ўзимдан уста қилмаган бўлсам, ҳозир чопиб ўлдирап эдим! Йўқ, сени жаллоднинг кўлига топшириб «майдони сиёsat»да парчалантирайми?

Ёрқин. Ҳақ йўлда ўлдиրмак истасангиз, мен, қалқонни ерга ташлаб (ташлайдир.) бўйнимни тутиб бераман! (Бўйнини эгиб турадир.)

Ботир. Отанг ноҳақ ерга бир қатра қон тўккан эмас. Мундан кейин ҳам тўкмайдир! Аммо, (Пўлатни кўрсатиб) мана бу кўрнамакнинг қони тўкилса, асло ноҳақлик бўлмайдир! (Пўлат ҳаяжонли, лекин жим.) Айт яхшилик билан, нима тўғрида гаплашиб туриб эдингиз?

Ёрқин. Уни айта олмайман, лекин, номус масаласи эмас.

Ботир. Менга айта олмаганингдан кейин қандай масала бўлар эди, беҳаё? Айтиб бер яхшилик билан: нима тўғрида гаплашиб туриб эдингиз?

Ёрқин. Номусдан бошқа бир...

Ботир. Сен жимтур! Ана у беномуснинг ўзи та-пирсин! Гапир, дейман, сенга беҳаё!

Пўлат (олдинроқ келиб, дади.л, лекин бемалол). Мен кимман?

Ботир (кўрмас). Кимлигининг ўзиниг биласанми?

Пўлат. Сиз билмасангиз қайдан билайнин?

Ботир. Туғилгинингдан бери менинг хизматимни қилиб келиб, мёнинг нон-намагимни еб келиб ҳали ҳам ўзингни танимадингми?

Пўлат. Сизнинг умрлик хизматкорингизман; боғбонингизман, деб танисам, шу чинакам таниганим бўладирми?

Ботир (бирдан газабланниб, бақириб). Беномус, бўлмаса «қизимнинг ўйнаши» деб танитайми сени? (Ёрқин бесаранжон.)

Пўлат (мардона). Қиз билан ўйнашиш эмас, тўғ-

ри ўйин-кулишнинг ўзи ҳам кўнгилга сиғмайдир. Ботир, айтинг, мен кимман?

Ботир. Сен нон-намагига тупурган бир нонкўрсан! Яна нима керак?

Пўлат. (қалтираброқ). Ботир, пардани очиш замони келганга ўхшайдир: (кўзига қараб олиб.) Менинг отам ким?

Ботир (бис қури шошиб, ранги ўчиб қоладир, сўнгра ўзими тұхтатиб олиб, бемалол). Отанг бир қишлоқи!

Пўлат. Қани ўша қишлоқи? Нимага мен сизнинг даргоҳингизда сизнинг нон-тузингизга қараб қолғанман?

Ботир. Ўзини боқолмаган бир қишлоқи сени бити билан боқсими? Ўзи боқолмагандан кейин менга бериб кетган-да! Отанг, сени, «Ботирнинг қизи билан ўйнашсин, Ботирни эл-ҳалқ олдида ерга қаратсун!» деб қолдирган эдими? (Қизиб.) Қани, айт, беномус, тапири!

Пўлат. Ботир, сиз гапни бошқа ёққа бурманг, бары бир иш хунук бўладир. Ўша отам қани? Нимага менга кўрсатмайсиз?

Ботир. Отангни мен қайдан билай? Егали овқат тополмай очидан ўлиб кетгандир. Мен сенга кам оталик қилдимми? Нонкўр? (Яна қизиб.) Мен сенга «қизимга ўйнаш бўл!» деб оталик қилдимми? А?

Пўлат (қалтираб, Ботирнинг кўзига қараб олиб). Уятмайсизми? Уятмайсизми? Астағфурулло... (Бир-икки қадам орқасига қайтадир.)

Ботир. Мен кимнинг она қўйнидаги қизи билан ўйнашибманким, уялсам?

Пўлат (югуриб келиб). У... ёнгоқнинг тагидаги ҳандақ кимнинг гўри? Айтинг, кимнинг гўри? (Ботир чўчиб орқасига жиладир, лекин, ўзи жим, Пўлат борган сари унлиқиб.) Бир ҳандақда неча кишининг боши бор? (Қўйнидан бир рўмолчада майда суяклар олиб ташлаб.) Мана бу суяклар кимники? Нимага булар ёнгоқ тагидаги ҳандақда чириб кеткан? (Бақириш.) Кимники дейман? Ариза берганлар қани? (Ердан суякларни олиб Ерқиннинг олдига ташлайдир.) Мана шулар эмасми, ариза берганлар? Менинг отам, акам, тоғам, яна бошқа қанча қавму қариндошларим шу бир ҳовуч суякнинг ичидаги эмасми? Гапириш! Гапириш! Нимага дамингиз чиқмай кетди? (Ботирнинг қиличи қўлидан түшиб кета-

дир, ранги оппоқ оқарадир, касал одамдай бўшашиб, ҳолсиз туриб қоладир.)

Ёрқин (қалтираб). Ота! Ота дейман! Бу нима гап? Бу нима? Бу қандай гап? (*Ботир жим.*) **Пўлат,** сен айтиб бер: бу нима гап? Мен ўламан, мен чидай олмайди. Бу қандай сир?

Пўлат (ўзини босиб олиб, бўшашиброқ). Бу сирларнинг тагини отангиздан сўранг. Ота-она, қавму қариндошларини бир умр кўрмаган, уларнинг ширин гапларини эшиштаган, ўзларни кўриш ўрнига, бир халта чириган суюкларига эга бўлган киши, ўша суюкларни чиритган даргоҳда тура олмайдир. Амакингизга қизини бермагани учун хонавайрон бўлган бир қишлоқи, ўша қишлоқини «ҳақ» дегани учун ер билан яксон қилингган қишлоқ... Яна мендак баҳти қора ўғлини шу даргоҳга бир умрлик қул қилиб берибдир! Мен, шу тўрт оғиз гапни сизга айтиб қўйиб шу даргоҳдан буткул бош олиб кетмакчи эдим. (*Қумрини кўрсатиб.*) Ана у тентак, жинни қизнинг гапи билан отангиз бизни гуноҳкор қилди. «Нонкўр» деди. «Ўйнаш» деди, «беномус, беҳаё» деди, ҳар нарса деди. Агар бу сирни очиб юбормасам менинг бошим ҳам шу суюкларнинг биттаси бўлар эди. Ойпошша менга «нон-туз» берди деб отангиздан ҳалоллик сўрамайман. Нимага дессангиз, ҳар бир тишлиған ноним — ота-оналаримнинг бир бурда эти, ҳар бир қатта татиган тузим — уларнинг кўз ёшлари, балки, қонлари бўлган экан.. Бу даргоҳда гуноҳи йўқ, менга чинакам сингил бўлиб, балки, онамдай шафқатли қараган сиз эдингиз. Шу учун сиздан сўрайманким, ўша шафқат ва марҳаматларингизни ҳалол қилсангиз! (*Ҳамма жим.*)

Ботир (oғир). Пўлат, сенга нима дейишни билмайман... Менга мунча қаттиқ даъволаринг бор экан. Ўзимга хилват қилиб туриб айтсанг бўлмасмиди?

Пўлат. Қизингиз билан мендан гумонингиз бор экан, шу тентак қизнинг гапи билан бизга анвойи ҳақоратларни иргитмасдан, қизингиз билан хилватда гаплашиб, гап олсангиз бўлмасмиди?

Ботир. Бўлар иш бўлди, энди бу сирни шу жойга кўмайлик... «Кетаман, чиқаман» деган гапларингни ташла! Сен шу ердан чиқдинг — сир ёйиладир ва мен шарманда бўламан. Мен бир шарманда бўлганимдан кейин сенинг билан бошқача гаплашиб қоламиз!..

Пўлат. Бутун бир қишлоқни жиндек бир нарса учун ер билан яксон қилган киши, «сир ёйилиши»дан қўрқадирми? Шунча қўмғанлар етмагандай энди бу ҳақиқатни ҳам ерга кўмайликми? Сиз билан қандақасига гаплашсам, гаплашабераман. Мен учун энди ҳеч бир қўрқиш деган нарса қолмайди! (*Ерқинга.*) Бу жаллод отадан эмас, сиз шафқатли сингилдан ҳалоллик сўрайман? Ҳалолланг. синглим!.. (*Югурнб чиқадир, орқасидан Ерқин ҳам «Пўлат, мени ҳам олиб кет!» деб югурадир, қолғанлар тошдай қотган.*)

Парда тушадир.

ИККИНЧИ ПАРДА

Бу парди саккиз мажлисдан иборатдир.

АРАЛАШАРЛАР

(кириш тартиби билан)

Момо хотин — биринчи пардадаги каби, ўзгармаган.

Ерқин — биринчи пардадагидан анча ўзгарган, уриниб қолган.
Кал — күлдургучи қизиқ бир киши. 50-55 ларда. (Биринчи парда билан иккинчи парда орасида. 2-3 ой ўтадир.)

Кенггина супача, унинг юқори — оріа томонида ҳовуз. Ҳовузнинг теграсида қарі-қарі ир ёғочлари, улар орасида 3-4 тут мажнунтол, шохлари сувга тегалир. Ҳовузнинг нариги ёни анозор, унинг орқасида яна қатор-қагор узум сўртаклари, фасл — ёзнинг бошлари, вақт — хуфтон пайтлари, ойнинг хира ёруғи билан анозор ва узум сўртаклари бир бутун — гужум нарса бўлиб кўринадир. Супача гиламлар билан ясатилган, замонанинг чироқларидан бир нечтаси, ёргудан кўра кўпроқ тутун бурқситиб ёниб турадилар.

Супачанинг бериги чеккасида қалин пўстаклар устида парқуларга суюниб, ёнбошлаб Ерқин ётадир. Унинг оёқ томонида — супача қирғоғида Момо хотин ўлтирадир. Ерқин жим, ўйланадир, Момо товушини чиқармасдан китоб ўқидир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо хотин

Ерқин. Холажон, нима китоб ўқиб ётибсиз?

Момо (китобдан бош кўтариб). Бир қисса китоб.

Ерқин (оғир, эси бошика нарсада). Қандай қисса?

Момо. Бир ботирининг қилган ишлари.

Ерқин. Қандай ишлар қилган экан?

Момо. Бир ёмон ҳокимнинг хонга чақиши билан ўн етти киши бегуноҳ зинданга ташланган экан-да, у ботир қанча қийинчиликлар билан ўша бечораларни зиндандан қутқариб олган экан. Иннайкин...

Ерқин (сўзини бўлиб). Иннайкейини ҳам борми?

Яхши қилибдир, бегуноҳ бечораларни қутқариб олибдир, баракалла, азamat экан. Шу билан мурод-мақсадига етмабдириш?

Момо. Ўша билан мурод-мақсадига етса-ку, жуда соз бўлар эди-ю, бўлмади-да. Ҳалиги ҳокимнинг одамлари бўлмаган тұхматлар билан ботирнинг ўзини ҳам зинданга солишиб қўйиншилар-да. Ҳали уёғини ўқинганим йўқ, ҳали зинданда юрибмиз...

Ерқин. Рост айтасиз, хола, биз ҳам ҳали зинданда юрибмиз. Мана шу китобингиз, холажон, фол бўлсун: ўша ботир зиндандан эсон-омон қутилиб кетса, биз ҳам мана шу зиндандан қутилиб кетамиш! Дурустми?

Момо. Жинни бўлдингми, қизим? Ўз уйи, ўз жойи, ўз ҳовлиси, ўз боғида маликалардай турган қиз зинданда бўлар эмишми? Зинданни, илоҳим, душманларимизга ҳам кўрсатмасун!

Ерқин. Бу зиндан мен учун нариги зиндандан ёмонроқ бўлса, нима дейсиз?

Момо. Қўй қизим, ундақа маза-бемаза гапларни гапирма!

Ерқин. Яхши... Бўлмаса мазалик гаплардан гаплашайлик; ҳали «Ботир» деганингизда эсимга тушди, бизнинг ботирмиздан нима хабарлар бор, холажон? (Секин ўрнидан туриб ўлтирадир.)

Момо (бильмасликка солиб). Сизнинг ботирингиз ким экан?

Ерқин. Билиб туриб билмасликка соласиз.

Момо (яна ёлғондан ишонтириб). Билсам дарров айтар эдим, қизим, билмайман-да.

Ерқин. (аразлагандай). Бильмасангиз мен ҳам айтмайман...

Момо. Хайр... (Китоб ўқий бошлайдир.)

Ерқин. Холажон, айтганча: отаминнинг қаерга кетганини менга ҳеч айтмайсиз-а?

Момо (китобини ёпиб ерга қўядир). Қизим, «отанг ўрдада — хонимизниң ёнларида» деб неча марта айтдимку!

Ерқин. Ёлғон айтасиз! Нимага бир ҳафтадан бери уйга келмайдир, бўлмаса?

Момо. Иши бордир. Ахир хоннинг энг биринчи катта ботири, яқин маҳрами, оталиғи, албатта, бир иши бордирким, келмайдир.

Ерқин. Ҳеч ишонмайман! Сиз, холажон, мени алдайсиз. Ўзингиз «ўз қизимдай кўраман, фалон-пустон...»

дэйсизу, мёндан ҳар нарсани бекитасиз. Уз отамнинг қаерга кетганини ҳам айтмаганингиздан кейин, нимага мени «ўз қизимдай» дэйсиз?

Момо. Уз қизимдай кўрганимдан кейин «ўз қизимдай» дейман-да.

Ерқин. Үндаи бўлса отамнинг қаерга кетганини ҳам тўппа-тўғри айтиб берақолсангиз бўлмайдирми?

Момо (бир оз ҳайрон бўлиб турга). Қизим, отангнинг қаерга кетганини мен биламан-ку, лекин «мен қайтиб келгунимча менинг қаерга кетганимни Ёрқин тақир билмасин» деб тайнилаб кетиб эди... Мен туриб, хайр менку айтмайман, бошқа хизматкорларнинг бирортасидан эшитиб қолса, ё кўча-кўйдан эшитса нима қиласмиш, дедим. Кейин отанг менга «хизматкорларимга ўзим тайнилайман. Кўча-кўй тўғрисида бўлса, мен келгунича Ёрқинни ҳеч қаерга чиқармайсиз, ҳовлига ҳам кўчадан ҳоҳ хотин, ҳоҳ эркак — ҳеч ким киргизилмайдир» деди. Мен иннайкейин «мана бу қиз ўлгур Қумридан қўрқаман» деб эдим. «Бу гапнинг рост» деб, Қумрини — ўзинг биласан — ўша куниёқ жўнатиб юборди.

Ерқин. Ҳўҳ-ҳў! Иш катта экан-да, бўлмаса... «Биз зиндондамиз» десам, тағин, мёндан хафа бўласиз. Зиндонда ўлтирган киши, ҳеч бўлмаганда, ўзининг зинданда эканини билиб турадир... Хайр, муниси майли, холажон, сиз менга бир нарсани айтиб беринг; отам нимага бундай қилди экан? Мен билсам нима бўлар экан, а?

Момо. Унисини мен билмадим, қизим.

Ерқин. Хайр, сиз энди отам тайнилади деб, отамдан кўрқиб менга айтмайсизми?

Момо. Мен отангдан эмас, ундан каттарағидан ҳам кўрқмайман. Мен ёши хотин эмасман, мен ёшимни яшаган, ошимни ошаган хотинман, мен нимадан қўрқай?

Ерқин. Қўрқмасангиз нимага айтмайсиз?

Момо. Отангни риоя қиласман, қизим, унинг ҳурматини қиласман.

Ерқин (тез). Уни ҳурмат қиласман, деб менга зулм қиласизми?

Момо. Қандай зулм?

Ерқин. Отам, ўз отам бўлиб туриб кетган ерини мэндан беркитадир, бу менга зулм қилгани эмасми?

Момо. Хайр.

Ерқин. Отамнинг зулм қилганига унаб, кўниб

турганингиздан кейин, сиз ҳам ўша зулмга қўшиласизми, йўқми? Қўшиласиз! Сиз ҳам зулм қиласиз! (Жим.) Яна тағин, мен сени ўз қизимдай кўраман, фалон дейсиз... (Аразлаб бошини қуёйи соладир.)

Момо. Қизим, жон қизим, ўзингни хафа қилма! Айтсан айта қолайин. Лекин, айтганимдан кейин «хафа ҳам бўлмайман, ғазаб ҳам қилмайман» деб илгари сўз берасан.

Ерқин. (кулимсираб). Хайр, сўз бердим.

Момо. Бўлмаса айтай: отанг хон қўшинининг олдига тушиб урушга кетди.

Ерқин. (ҳайрон). Урушга (Бир оз жим.) Қандай урушга? Ким билан урушишга?

Момо. Унисини сўрама, қизим.

Ерқин. Унисини айтмасангиз, бари бир, менга ҳеч нарса айтмаган бўласиз-да!

Момо. Нимага қизим: отангнинг қаерга — нима учун кетганини айтдим-ку?

Ерқин. Уни сиз айтмасангиз ҳам билар эдим.

Момо. Қандай билар эдинг, ойим қизим?

Ерқин. Отам — ўша отам, хон — ўша хон бўлгандан кейин, албатта, одам ўлдиргали кетадир-да! Қўйинг, айтмай қўяқолинг, холажон. (Бир оз жим.) Қандай отанинг қизи бўлибман, тангрим. Ҳунари — гўрковникидан ёмон!

Момо (қизнинг оғзини тўсив). Ҳой қизим, нималар деяпсан? Уз отанг тўғрисида-я? Уят эмасми? Вой шўрим қурсун-э...

Ерқин. Қўйинг холажон, бир ҳовуч, бир тўда «катталар» деб ҳар қадам, жойни гўр кавлаб юриш яхшими? Пўлатнинг ўша кечаси айтган гаплари ҳали ҳам қулогимдан кетмайдир. Ўша топда ўликдай қотиб, дам чиқаролмай қолган отам... Яна бева-бечорани қон-қора қақшатқали кетибдир! Вой, вой... (Қўзларини қўли билан тўсив). Пўлатнинг қўлидаги суюклар-э!. Кечалари тушларимда ҳам ўшаларни кўриб чиқаман... Пўлат бир иш қилди, бир гапларни айтдик, одам бўлса чидаб туролмайдир. Ахир, отамнинг ўзи ҳам ўликдай қотиб қолган дейман-а? Пўлат ўт бўлиб ёниб кетибдир, ҳадеб гапирадир, галирадир, холос...

Момо. Ўша гапирган гаплари, ҳовлиқиши, бетоқатлиги мана букун бошинга бало бўлди.

Ерқин (бесаранжом). Нима бало бўлибдир? Қандай балони айтасиз?

Момо. Қум, чўллардаги энг ёмон, ўз фуқаро

риларига бош бўлиб олиб, юртни бесаранжом қилиб ётгани яхшими?

Ёрқин. Қандини есун! Үфриларга ўғри бўлиб бас келмаса, қандай бас келиб бўладир? Тангри берса, юрт ҳаммаси ўшанга эргашиб кетиб, мана бу ўрдадаги ўғрихонани тўзитсалар нима дейсиз? Ёмон бўладирми?

Момо. Жоним қизим, (кулиб) сен, «яхши бўладир» деган иш сира ёмон бўлмайдир. Лекин иш, ўша сен хоҳлагандай бўлмайди-да...

Ёрқин (қизиқиб). Нимага бўлмайди дейсиз? Қаердан билдингиз?

Момо. Рост айтасан, қизим: мундан бир-икки ҳафта бурун ҳамма юрт, барча қишлоқ Пўлатнинг йўлига кириб қолган эди. Хонимиз, ахир, уч марта қўшин юборди, ҳаммаси ҳам тумтарақай бўлиб, тўзиб кетди.

Ёрқин. Минг марта қўшин юборса ҳам яна тумтарақай тўзиб келса нима дейсиз?

Момо. Йўқ қизим, бу сафар худо хоҳласа, хоннинг қўшини уларни тумтарақай тўздириб келадир. Мунга, ишониб тур, қизим. Иннайкин: сенга ҳар қанча оғир бўлса ҳам «хоннинг қўшини зўр келсун» деб худодан тилаб тур.

Ёрқин. Нимага? Нимага ахир? Ноҳақ ҳаққа зўр келсун деб тилайми?

Момо. Йўқ қизим, энди гапни очиб айта қолайн: отанг Пўлатга зўр келсун, деб тилагил!

Ёрқин (бирдан ўзгариб, танг қолиб). Айтдим! Айтдим! (Жим.) Отам яна... яна ўша гўрковлигига борибдир-да! (Жим, бирдан.) Холажон, қўрқиб кетаётиман! (Маҳкам Момони қучоқлар, жим қолурлар. Бир оздан сўнг.)

Момо. Қизим, кеча отангдан севинчли бир хабар келган эди.

Ёрқин (яна қизиқиб). Нима гап экан?

Момо. Сизга оғир бўлса ҳам, қизим, ота ҳурмати боланикидан ортироқ бўлгани учун севинчли деб айтдим.

Ёрқин. (шошган). Ота ҳурмати деб мени ўлди-ратурганга ўхшайсиз? Майли энди, хабарни айтинг.

Момо. Ҳеч гап йўқ, тегишиб айтдим...

Ёрқин (бирдан бақириб). Хола!!!

Момо. Ҳа, нима гап, қизим? Мунча бебардошлик? Унчалик ваҳимага арзийтурган гап эмас.

Ёрқин. Нима гап ахир?

Момо. Отанг саломат экан, сенга дуо дебдир,

«Холаси дебдир, пешонасидан, дебдир, менинг учун бир ўпид қўйсун» дебдир...

Ёрқин (яна бақириб). Хола!!!

Момо. Ҳа, қизим, бу нимаси? Менга қара, рангинг ўчиб кетди-я. Нима бўлди? (*Силаб сийпайдир.*)

Ёрқин (бир оз жим, сўнгра секин). Бу билан бўлмайдир... Бу алдаш билан мени баттар қийнайсиз... Отам томондан нима хабар бўлса тўғрисини айтиб берасиз... Пўлат тўғрисида ҳам нима гап бўлса, ҳеч бир беркитмасдан айтиб берасиз. Мен мундай алдашларни сира кўтаролмайман... Қайта, ўша ҳақиқатни билсан, оғир ва қийин бўлса ҳам ўша дуруст... Мени алдаманг, рост гапни айтиб беринг... (*Яна бақириб.*) Энди алдашларга бардошим қолмади!

Момо. Айланай қизим, мен ҳам қандай қилай; икки ўтнинг ўртасида қолдим! Бир томонда — отанг, бир томонда — сен... Отанг 35—40 йилдан бери менга туз берадир, ўшани ҳалоллаш керакми, йўқми?

Ёрқин. Ўша тузнинг ўзи ҳаромдан келган бўлса... Яна ҳам ҳалоллашми? Шунча йил қилган хизматингизчи? Ў — ҳалоллаш эмасми?

Момо. Э... қизим, отанг берган ион-тузнинг олдида менинг хизматларим хизматми?

Ёрқин (яна бақириб). Хола! Айтмасангиз бўлмайдир, бўлмайдир, бўлмайдир!

Момо. Уҳ-ҳ... Болам, болам! Қаердан ҳам мен сенга шу хабар ўлгурни гапириб қўйдим... Энди айтмасам бўлмайди, шекилли. Ростини айт дейсан, ростини айтсан, хабар жуда қайфули хабар...

Ёрқин. Ҳар қандай қайфули бўлса ҳам алдашдай эмасдир, айта беринг.

Момо (бир оз жим.) Отанг борганидан бери Пўлатнинг иши тангликка тушиб қолибдири...

Ёрқин (ачитиб). Ажаб бўлибдири! Жуда яхши! Иннайкин?

Момо. Иннайкин: ҳозир қишлоқилар уига кўмаклашгали келмай қўйибдирилар...

Ёрқин. Иннайкин?

Момо. Иннайкин: ўзининг йигитлари ҳам бўшашиб қолган эмиш... Иннайкин: яқин ўртада яраш бўлса-ю, Пўлат бошқа мамлакатга ўтиб кетса керак эмиш...

Ёрқин. Шуми севинчли хабар деганингиз?

Момо. Шу қизим, шу.

Ёрқин (ўйланиб кетар). Чинакам севинчли хабарлар... Пўлатнинг енгилгани рост бўлса.. Бошқа

мамлакатга ўтиб кетадирми, қоладирми, ўладирми —
Бари бир! Ноҳақликка зўр кела олмаганидан кейин,
албатта, ўлгани яхшироқ...

Момо (*Ёрқинга тикилган, оғир*). Ўлгани яхшироқ...

Ёрқиз секингина ёнбошлаб бир нуқтага тикиладир. Бир оздан сўнг оғир хаёл билан бошини кўтариб қиличга тикилиб қоладир. Бир мунча вақтдан кейин уйқудан ўйғонгандай бўлиб:

Ёрқин. Холажон, ҳийла вақтдан берни қилич уйини ўйиаб кўрганим йўқ, ҳозир жуда қилич ўйнагим келган эди. Ўйнаштурган одам йўқ: Пўлат ҳам кетди, отам ҳам.

Момо (*китобдан кўзини ололмай*). Қандай қилайлик, жон қизим, мен қилич ўйинини билмасам?

Ёрқин (*ялингандай*). Қарол бола-чи?

Момо. Қайси қарол бола?

Ёрқин. Оти ишма эди? (*Эслаб.*) Ҳа, Йўлчибек-чи, Йўлчибек.

Момо. Айтканча, у йигит қиличбозликни биладир-а? (*Кўзи китобда*).

Ёрқин. Пўлатча, отамча билмаса ҳам... Менимча биладир.

Момо (*китобини ёпиб кулимсираб*). Сенча билса, отангдан ҳам, Пўлатдан ҳам яхши билар экан-да?

Ёрқин (*кулимсираб, ясама таъзим билан*). Ўша йигитни чақиришликнинг иложи бормикан?

Момо. Кимни? Йўлчибекними? Энди сендан бер-китатурган гап қолмади, чақирсан бўлар. (*Ўрнидан тура бошлаб.*) Қилич ўйнагинг келдими?

Ёрқин. Жуда!

Момо. Хайр, бўлмаса мен бориб бир хабар олайчи, қанин... (*кета бошлайдир.*)

Ёрқин. Агар бўлса бир йўла қиличини ҳам олиб кела берсун. Қиличи бўлмаса отамнинг қиличларидан биттасини ўзингиз ола чиқинг. (*Момо чиқадир. Орқасидан.*) Шошманг, хола! Айтканча, отам қайси қиличини тақиб кетди?

Момо. Отанг садаф сопликни тақиб кетди. Қалқонни бўлса ўша ёқдан олиб келган эди.

Ёрқин. Ферузакўз соплик қиличи шу ердами?

Момо. Шу ерда бўлса керак.

Ёрқин. Бўлмаса ўшани олиб чиқинг, қалқонлар бўлса ҳаммаси шу ерда экан, қайси биттасини бўлса ҳам ола беринг.

Момо (чиқа бошлаб). Айтканча, қаролни бу ерга чақирысан, дарвозага кимни қўяман?

Ерқин. Бу нима деганингиз? Ўлмас Ботирнинг хизматкорлари битта холосми? Ташқари тўла одам-ку!

Момо. Хизматкор мингта-ю, пойлоқчи — битта: отанг ташқарини Йўлчидекдан бошқага ишонмайдир, болам...

Ерқин. Пойлоқчи бўлмаса ҳам тураберади. Озгина вақтга жин урадими? Бора беринг? (*Хола чиқадир.*) Ӯша тикилган бало, ўша келатурган қазо менга кела қолсун; мен ўзим гаплашаман!

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*ўзича*). Бу даргоҳда Ўлмас ботир йўқким, уни ўлдирмак қасдида келсалар. Иннайкин: Ўлмас Ботир бу юртда худодан бошқа ҳеч кимдан қўрқмайдир. Агар Ўлмас Ботирнинг давлати ва бойлигига қизиқанлар бўлса, келсинлар, олсинлар, мен бу ерда бўлсам ҳеч ким эгри қараёлмас! (*Қилични қўлига олиб.*) Агар сен бўлмассанг эди, агар мен сенинг тилингни билмасам эдим. Бу хотин бошим билан қандай хорликларни кўрмас эдим? Истаган кишиларинга берарлар, тилаган ишларини қилурлар, мени қўғирчоқдай ўйнатар эдилар. Аммо, бу бор... бу билан бирга бўлсам агар, хотинликдан келган бўшанглигимни ҳеч қайда ва ҳеч нарса олдида сездирмайман. (*Момо кирадир.*)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо

Момо (*кириб*). Иш катта.

Ерқин. Хўш, нима бўлибдир?

Момо. Хизматкорларимизнинг букун азиз бир меҳмонлари бор экан.

Ерқин. Меҳмон? Ким экан у?

Момо (*кулиб*). Бир кал.

Ерқин. Кал? Ундай бўлса қизиқ одамдир?

Момо. Шундай бўлгани учун азиз меҳмон дедимда.

Ерқин. Хайр, нима қилиб ўлтирибдирлар?

Момо. Кал бобой «ҳа» деб қовуз чалиб, қизиқ байтларни ўқиб ётибдир.

Ёрқин. Кулки, хушчақчақлик экан-да?
Момо. Жуда.

Ёрқин. Хола, берироқ келинг! (Момо келадир. Эркалаб). Жуда сиқилиб, қайғига күмилиб ўлтирган әдим. Ўша кал меҳмонни шу ерга чақирсак, бир оз қовуз чалиб, сайраб берса... Нима дейсиз?

Момо. Қизим, мен сенинг кўнглингни хурсанд қилиш учун ҳар нимага ҳам кўнабераман-у... энди...

Ёрқин (кўэига қараб). Энди-мендиси йўқ! Менга айтиб беринг, Моможон: ўзи ёш йигитми? Қари кишими?

Момо. Ёш йигит қаерда! Боя айтдим-ку: 60 ларга яқинлашиб қолган бир бобой, ўзи кўримсиз, хунук, бадбашара бир одам.

Ёрқин. Бўлибдир, бўлибдир! Боринг! Чақириб келинг!

Момо. (Ёрқиннинг сочларидан силаб). Қизим, қарол болалардан бирортаси мабодо отанг келганда айтиб-нетиб қўйса?

Ёрқин. Айтса айта берсин: отам мени Пўлат билан ёлғиз бир ерда кўрганда ҳам ўлдириб қўймади-ку?

Момо. Ўлдирмаса ҳам ундан берисини қилди. Иннафкин: ўзи ҳам қандай кунларга тушмади, болам?

Ёрқин. Ҳайр, энди чақириб бермайсизми?

Момо. Чақириб бераману, қизим, энди...

Ёрқин (тескари бурилиб). Қўйинг, қўйинг чақирманг, сира кераги йўқ. Мени қизим ҳам деманг... Сизнинг қизингиз ҳам йўқ. Бўлди, бас!

Момо. Бўлди, Ёрқин... қизим...

Ёрқин. Бўлди, бас! Қерак эмас!

Момо (ўрнидан туриб). Қўй, қизим, хафа бўлма.

Ёрқин (бир оз бурилиб). Қўйинг, қўйинг хола. Мен ҳозир чақириб-келаман. (Кета бошлайди.) Қерак эмас! (Момо кула-кула кетадир.)

ТУРТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин ёлғиз

Ёрқин. (Ўзича). Жуда қўрқоқ хотин-да! Отам эшилса нима бўлар эди? Еб қўярмиди? Қарол болалар эмиш... Йўлчибекми биттаси? Унинг иши ўз қўлимда.. (Нироқларга жим тикилиб қараб қоладир. Сўнгра оғир.) Тоғлар... Бошлари кўкка тегатурган қорли тоғ-

лар! Уйарнинг салқин, кўм-кўк, ёнбағирларида Пўлат нинг чодирлари тикилгандир. Пўлат, Пўлат... Баланд тоғларда, қиррали тошлар устида кийикдай сакраб, сапчиб юргандирсан. Билмадимки, ҳозир нималар ўй-лайсан? Евларни, урущларни, қўшин ва ботирларни ўй-лайтургандирсан... Найзалар, қиличлар, ўлдирилган ва ўлдириганларни ўйлайтургандурсан... Лекин мени, ўзингнинг қилич ўйлдошингни, ёшлиқдан сен билан қилич ўйнашиб ўсган қадрдан йўлдошингни ўйламайтургандирсан! Мен, фақат менгина кўнглимда сендан бошқанинг ёдини уйғотолмайман! Мен ҳам сен қадар уста қилич чопар бўлиб туриб... қаерларда қолиб кетдим, а? Қўли боғлиқ қул каби деворлар орасида... (*Момо киради.*)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо, Қал

Момо (кириб, *Ерқиннинг хаёлга берилиб ўлтирганига бир оз қурулиб қарагандан сўнг*). Қизим, нима хаёллар билан ўлтирибсан? Меҳмоннинг келди!

Ерқин. Қани? (*Кал кирадир.*)

Момо. Ана. (*Кулар.*)

Қал (жуда кулгили қиёфада, икки қўлини кўксига қўйиб, эгилиб салом берадир). Омонмисиз, пошшахон?

Ерқин. Худога шукур, ота. Узингиз қалайсиз?

Қал (қизиқ қиёфат билан яқинлаша туриб). Отдай!

Ерқин. (*кулиб*). Отдайми, итдайми?

Момо (*Ерқинга секин*). Ҳой, қизим, ҳой!

Қал. Бўлмаса, сояйи давлатингизда итдай!

Ерқин. Шунчадан бери биз билмаган эканмиз-да?

Қал. Билишни хоҳласангиз билар эдингизу, лекин, билишни хоҳламадингиз, шекилли.

Ерқин. Киши ҳар нарсани била берса... Иннайкин ҳамма дунёда Луқмони ҳаким бўлиб кетмайдими? (*Момога.*) Хола, отамнинг келганларига 1—2 ҳафта бўлган эканда? Нима учун менга хабар қилмайдирлар?

Момо. Иўқ, кечагина келган эканлар.

Ерқин. Бўлмаса «алмисоқ»нинг нима даҳли бор?

Момо. У... калчилик-да, қизим... (*Калга.*) шундай эмасми?

Қал. Рост айтасиз, янга. Лекин, «калчилик» дега-

нингиз бир оз ўзингизга камчилик! «Гулчилик» десангиз эди, албатте бўлар эди севинчлик! (*Куладирлар*)

Момо. Ҳа, боринг, гулчилик, гулчилик... Менинг қизим тушуммаган-да, ёш эмасми...

Кал. Ҳа, ҳали жуда ёш эмасларми? «Ёш» деган бебош бўладир. Айниқса, ёш қизлар кўпроқ бебош бўладирлар. Шу учун ёш йигитлар ҳаммавақт «бағри тош»лардан дод дерлар-да... (*Ўзича*). Ҳали менинг билан гап бошлаганда сувдай шовлаб, ўтдай ловуллаб, чумчуқдай чириллаб, шамолдай пириллаб кетган эдилар-а... Ёш эмиш, ёш... ёш эмас — «бебош» (*секин*) эри йўқ, ўйнаш... (*эшилдириб*.) Аммахон, қизингиз ёш бўлгани билан далланинг келининг ўхшаб келадирлар. Д’ллани биласизми? У... Боғдоддаги Қўзибой ямоқчининг ўртанча қизи бор-ку... ая ўшанинг аммасига хола, холасига эгачи, эгачисига бола бўладир... Билдингизми? Ана мана бу ўзи ёш, сўзи тош, кўзи бебош, қорақош, эси чош, вош-вош қизингиз аслда боғдодлик экан, шу учун боя мен билан гап бошлаган вақтда «ўлпон»дан тушшиб «луқмон»дан чиқди-да! Баракалла, неча хирмои эси бор бу боланинг, фақат йиғиб олатурган дехқон керак, деҳқон!..

Ерқин (*уялиб*). Қал бўлмай ўлсуи! Хола, айтсангизчи, бир қовуз чалиб, ўқиб берсин.

Момо. Ҳой, сиз менинг қизимга бир қовуз чалиб, ғазал ўқиб беринг!

Кал. Ҳўи, тасаддуғиниг бўлай, ҳўп!

Ерқин (*қалга*). Қовузингиз қани?

Кал (*дарров орқамачасига бурилиб*). Биз қовузимизни орқамизга осиб оламиз-да, ойимпошша, Пўлат ўғри бўлса, лаънат тавқини бўйнигга осиб олибдир...

Ерқин (*бирдан ранги ўзгариб*). Пўлатни сиз ҳам биласизми?

Кал. У ўғрини билмаган ким бор? Каттадан тортиб кичиккача. Итдан тортиб мушуккача ҳамма биладир уни!

Ерқин (*хаёл суриб туриб*). Шунчами?

Момо (*калга*). Гапни кўп чўзмасдан чалақолинг!

Кал (*қовузни олиб созлайдир*). Нима чалиб, нима ўқиб берсам экан?

Момо (*Ерқинга яқинлашиб*). Қизим, нимага нафасинг ўчиб кетди? Айт, нима чалиб берсин?

Ерқин. Менга ҳеч нарса керак эмас, бўлди!

Кал. Хола, нима бало бўлди? Ойимпошшанинг кўнгилларида ғам шамоли юриб қолибдирми? Бўлмаса,

биз ҳам дўконни йиғиштирайлик. Бу ерда бозор олмай-турганга ўхшайдир. Хайр, майли, бу бозор бўлмаса на-риги бозор-да! «Чор бозорчи»га буниси бўлмаса, у бош-қаси... (*Жавоб кутгандаи қараб турадир!*)

Момо. Кўп гапирмасдан бирорта янги ғазалдан ўқий беринг!

Кал! Чалаберамиз, ўқий берамиз, лекин... (*Секин.*)
Ойимпошша шайтонлаб қолмасинлар, дейман...

Момо. Гапни чўзмасдан бошланг, тезроқ!

Кал. Хўп, амма, садағанг кетай, қулинг бўлай!
(*Бошини қашиб, ўйланиб.*) Янги ғазал дедингиз... Энди битта янги ғазалим бор, кеча эрта билан пишиб, банд берган ўзи... Ушани ўқийман, бўлмаса. (*Бошлар.*)

(Чолғи)

Бек бўлишга, хон бўлишга, шоҳ бўлишга интиласиз, Пўлатжоя ўғри! Аслингиз ким? Наслингиз ким? Ким бўласиз? Гапиринг тўғри!..

(Чолғи)

Бакабумбурбанг... бакабумбурбанг...

Банг... банг...

Ерқин (зарда билан). Тўхта, кал! Бас, бўлди!
(*Момо ҳайрон.*)

Кал (қовузни қаттиқ «ғийт» этдириб, ўша «ғийт» товушига «хўп» сўзини тўғрилаб тўхтайдир). Хайр, ма-на тўхтадик! Пўлат ўғрининг таърифини эшиккали қўрқ-дингиз, шекилли. Лекин, Ойпошша, икки оғизгина эшиксангиз бўлар эди. Муни айтган одам жуда рост айткан. Пўлат ўғрини сиз танимайсиз.. Мен танийман, жуда яхши танийман; бир ярим ойдан бери бирга эдим...
(*Момо яна ўтириб китоб ўқигали бошлайдир.*)

Ерқин (ишонмайроқ). Пўлат биланми?

Кал. Ҳа, худди ўзи билан.

Ерқин. Бўлмаса ўша бемаъни ғазалларингни қўйинб туриб, унинг қилган ишларида гапириб берсанг бўлмайдирми?

Кал. Жуда яхши, пошшам! Уни, менимча, била-турган ҳеч ким йўқ! Гапни мендан сўранг! (*Бошини қашиб ўйланиб.*) Лекин... Лекин пошшахон, у гаплар-нинг орасида қанча баланд-пости, бирмунча удир-бу-дири, ҳа, анчагина яхши-ёмони ўтадир... Энди ўшаларни қандай қиласиз!

Момо (китобдан бошини кўтариб). Кал ўлгур. ҳеч бир дуруст гапинг йўқ экан-да; ҳаммаси тиканли,

ҳаммаси аччиғ-заҳар гаплар экан-да? Қўя қол бўл-
маса!

Ёрқин (қаттиқ). Йўқ, йўқ! Холажон, сиз ара-
лашманг!

Кал. Холажонингиз аралашмайтурган бўлсалар,
бу ерда шамдай қотиб турнишларидан нима фойда бор?
Бу ердан чиқиб турсинлар-да, у... нарига борганларидан
кейин, аралашмаслик ўшанда бўладир... Ҳа, иннайкин,
гапни ҳам жуда тасбех қилиб чизиб, ўсал топиб эзиб
юборсак бўладир... Унда ўзимиз ҳам, хонпошша, минг
пошша, андиша хархашаларини олиб таштаймизу... тез
пишар бўлиб олиб... ўтдай қизиб, булокдай сизиб, гап-
сўз кўчаларини ялангоёқ бўлиб кезиб берамиз!

Ёрқин. Пўлат тўғрисидами, ахир?

Кал. Ҳа-да, шоҳим!

Ёрқин. (Момога эркаланиб). Холажон... Хола-
жон... сиз жиндаккина... (Момо индамасдан ўрнидан
туриб кета бошлайдир.)

Кал (ўзича). «Жиндаккина чиқиб туринг! Ҳа,
жиндаккина...» Бошланди-ку, бошланди-ку эркалик,
бошланди-ку лўлилик! Ҳулқ ҳам дейман ўзи, шу қиз-
га хатм бўлган экан-да!¹ (Момо чиқиб кетадир. Кал
унга тақлид қиласадир.) Ана холангиз ҳам майда босиб,
йўргалаб кетдилар... Кетишини қаранг, юришини кў-
ринг, бедана уятли, қарға шарманда, ҳакка армонда.
(Тақлид қиласадир.) Марҳамат, Ойимпошша, биз тайёр.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Кал

Ёрқин. Қани, гаптир энди. Пўлат тўғрисида нима
биласан?

Кал (яқин келиб, ҳар хил кулкили ҳаракатлар би-
лан бошлаб). Пўлат тўғрисида эмас, Пўлат билан йл-
мас ботирният қизи Ёрқиной тўғрисида бирмушча нар-
са биласан!

Ёрқин (сесканиб). Нима! Нима дейсан? (Ўзиги!)
Худойим, мен қандай бир балоға йўлиқиб қўлдим?
(Калга.) Ёрқиной тўғрисида?

Кал. Ҳа, Ёрқиной тўғрисида?

Ёрқин. Ёрқиной деган ким экан?

¹ «Шу қизга боғланган, аталган, маҳсус қилинган» мазмунидা.

· · · К а л. (ликъиллаб қулиб). Ҳҳо... Ҳҳде... Ёрқиной, ахир... Ёрқиной... (Бирдан.) Ҳозир мен сизга унинг кимлигини айтсам, ўзи эшитиб қоладир-да!

Ё р қ и н. Узи йўқ одам қаердан эшитсун?

К а л. Ҳа, рост-а, бу ерда, дарҳақиқат, мен билан Ёрқинойдан бошқа ҳеч ким йўқ-а...

Ё р қ и н. (жиддий). Вой ўлгур Кал, сен кўп нарсадан хабардор кўринасан. Ёрқин деганинг мен эканман, шундайми?

К а л. Ҳудди ўзлари!

Ё р қ и н. Хўш, гапнинг ўзига кел: Пўлат билан менинг тўғримда нималар биласан?

К а л. Нималар дейсизми? (Бошлиб.) У... анорзорнинг ёнида бир кун кечаси бўлиб ўтган ишларни... Қумри деган қизнинг чақиб қўйиншини... оталарининг қилич кўтариб чиқишиларни... орага одам сукълари билан эски аризаларнинг келиб тушишини... Пўлатнинг ўша ердан қочиб кетишини... Уша ерда сизнинг эмас, Ёрқиной деган қизнинг кўнгли кетиб йиқилиб қолишини — ҳаммасини, ҳаммасини биламан.

Ё р қ и н. (ўзича). Тангри, нималар эшитаман? (Калга.) Бу гапларни қаердан эшитдинг?

К а л. Тоғдан — тошдан...

Ё р қ и н. (бўғилиб). Тогдаи — тошдан гап эшитилармиди, Кал ўлгур?

К а л. Ҳа, ундаи бўлса, «кимдан эшитдинг» дениг! Мен уларни Пўлатбекдан эшитдим.

Ё р қ и н. Пўлатбекдан?.. Қачон?

К а л. Боя айтдим-ку: бир ярим ойдан бери биргамиз, бир ярим ойдан бери эшитиб келаман.

Ё р қ и н. Ҳозир ўзи қаерда?

К а л. Шу ерда, пошшам!

Ё р қ и н. Гапнингга сира тушуниб бўлмайдир. Ҳали тоғ-тошда дединг, энди шу ерда дейсан...

К а л. Ҳа, рост айтаман: илгари тоғ-тошда эди, ҳозир шу ерда.

Ё р қ и н. Яна англамайман! Шу ери — қай ер?

К а л. Англамасангиз, англамайсиз экан-да! (Қўши билан кўрсатиб.) У... ана шу ерда.

Ё р қ и н. Оҳ, худойим, сира-сира тушунмайман! Ипини мунчачувалтирасан, Кал?

К а л. Пошшахон, бўйига етган қиз бўлсангиз ҳам, ип эшишни билмайсиз экан-да? Хайр, майли, хафа бўлманг, ҳозир тушунтириб бераман: Пўлат сизнинг дар-

тоҳингиздан чиқиб кетгандан кейин қум чўлларидағи ўғриларга бориб қўшилди, шундан кейин бир қур «Пўлат ўғри» деб ном чиқарди (*Секингина*.) Ўгри деганда ҳам энди ўғрики, ўғриларнинг адабини бературган ўғри... Ҳозирда бўлса сизнинг отангиз кўп қўшин билан бориб, ўраб қолди. Энди аҳвол ёмон... Ҳозир отангизнинг қўлига таслим бўлмоқчи. Шунга энди ўзи билан отангизнинг ўртасига сизни восита қилиб қўймоқчи...

Ёрқин. Тушунтирумай ўл. Яна тушунмадим. Менин кандай қилиб восита қилар экан?

Кал. Ипнинг у чигали жуда ёмон, уни мен ҳам еша олмайман... Уни, ўз оғиздан эшитасиз. Мен бўлсам... (*Секин*.) сизни олиб кеткали келдим. У сизни (*Кўрсатиб*.) ана у ёқда, бир ўртоғининг боғида кутиб турадир.

Ёрқин. Шундай дегил, Кал. Энди тушундим. Демак, сени қовузчи қилиб, ҳийла билан юборган Пўлат экан-да?

Кал. Ҳа, баракалла, топдингиз; ақлингиздан айланай, пошшам!

Ёрқин. Пўлатдан бирорта нишон ё аломат бўлмаса, мен ҳар бир келгинчи-кеткинчининг сўзига ишона берармидим?

Кал. Пошшам, адашасиз: мен келгинчи-кеткинчи эмасман. Мен, сизни олиб кеткали келган катта бир элчиман. Сизни олмасдан кетмайман. Пўлатбекнинг ионтузини еганман, ҳалол қилмасам, тинчлана олмайман, сизни ишонтиратурган бир аломат, бир нишон бўлмаса мен овора бўлиб келмас эдим. Нишон бор, пошшам!

Ёрқин. Қандай нишон у?

Кал. Тилла узук! (*Тескари бурилиб қўлидан оладир*.) Мана, худди ўзиники! (*Ёрқин олиб кўрадир*.) Ухшайдирми? У... Қошининг ўртасидаги кичкина чизиқни кўрининг... Қошининг бир чеккасидаги майдатини кўрдингизми? (*Секин*.) Худо биладир, Ёрқин пошшанинг ўзлари берган узукми, дейман?

Ёрқин (*севинган, кўзлари куя-куя хаёлга берилгандир*). Гапирма, Кал!

Кал. Йўқ... сиз бергансиз деганим йўқ... Ёрқин пошша бергандир дейман...

Ёрқин (*ҳаёл билан*). Жим! (*Иложайиб ўйланадир*)

Кал (*секин*). Нима бўлди, пошшам? Узук сиз айтган нишонга тўғри келадирми, йўқми? Нима дедингиз?

Ёрқин (*ўйда, бир оздан сўнг бирдан*). Ҳайр, худди ўзи... бўлди! Қандай қилиб борамиз?

Қал (секин). Бўлди дедингиз-а? Унадингиз-а? О-... баракалла, дадил экансиз!

Ёрқин. Тез бўл, айт: энди қандай қилиб борамиз?

Қал (секин). Сиз шу ҳовлидан ана у... орқа томон кўчага ўта олсангиз бўлди, мен бу томондан бориб отни ҳозирлаб тураман. Лекин эркак кийимида чининг.

Ёрқин. У нимаси тағин? Мен эркак кийими кийиб ўлтираманий?

Қал. Эркак кийими кийиш ҳам қийин иш эканми? Бошингизга бир қалпоқ илиб, устингизга бир чакман ташладингиз, бўлди-да?

Ёрқин. Хайр... эҳтиёт ҳам зарур, қилич-қалқончи?

Қал. Уларнинг кераги йўқ. Менинг ўзимда бор, ўша бас. Пўлатбек жуда саксон тош йўлда эмас. Мана шу ердагина, бир пасда бориб қоламиз. Иннайкейин: Пўлатбекнинг ҳозирги аҳволи битта-яримта қилич билан тузалатурган эмас... (*Ёрқин ўйлаб кетадир.*) Менга рухсат берасизми, кетсам? (*Жим.*) Хайр бўлмаса, ойимпошша, мен кетдим. (*Кетабошлайдир.*)

Ёрқин (ўзига келиб). Ҳой бебош кал, қаерга?

Қал. Рухсат сўрасам индамдингиз, хаёлингиз, ни ма бало, тоғ-тошларга учиб кетканмиди? Бекни ўйлаган бўлсангиз, арзийдир, bemalol ўйлайберинг, мен кетдим. (*Чиқадир.*)

Ёрқин (орқасидан). Ҳой эси пас, Қал, қайси вақтда учрашамиз? Айтмадинг-ку!

Қал (қайтиб). Ҳа, айтканча-я: эртага мана шу вақтларда. Эсни қараанг-а, ойимпошша-я... Шўр дарёдан ҳам ўтиб кетиб қолибдир-а...

Ёрқин (орқасидан). Пўлатга бориб айт, эртага албатта кўришасиз, де.

Қал (яна қайтиб, шошилиш ва паст овоз билан). Эртага албатта, кўришасиз, ойимпошша! Эртага, албатта, муродингизга етиб, мақсаднинг нақ белига тепасиз! (*Югуршиб чиқадир. Ёрқин орқасидан кесак отиб қоладир.*)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин ёлғиз

Ёрқин (огир ўйда). Кўз олдимда ҳозир икки нарса баробар кўриниб турадир: бири бениҳоя чуқурлик,

жар, яна бирни гуллар — чечаклар тўлиб тошган бир боқча... (*Жим супага келиб футирадир.*) Менда ҳозир ақл деган нарса йўқ! Ақл, эс, андиша... Муидақа нарсалардан ҳеч биттаси қолмади! Менинг қошимда биргина Пўлат бор, унинг қилич яланғочлаб, қалқон тутиб турган гавдаси бор. Пўлат! Пўлат! Золим Пўлат! Жаллод Пўлат! (*Секингина босиб Момо кирадир. Ерқиннинг сўзлаб турганини эшишиб индамасдан, билдиричасдан тингелайдир.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо

Ерқин (*Момонинг борлигини билмасдан ўзича сўзланадир*). Марҳаматсиз Пўлат, шафқатсиз, бағритош Пўлат! Сенинг учун мен ҳар бир маъқулдан юз ўғириб, ҳар бир номаъқулга «хўп» дейман... кўрдингми, билдингми, бир Кал... бир ифлос Кал...

Момо. Қизим, Кал нима бўлди?

Ерқин (*чўчиб*). Оҳ, хола, сизмисиз? (*Шошиб.*) Калми? Кал... (*Бирдан.*) сиз қаерда эдингиз?

Момо. Мен ичкарида эдим.

Ерқин. Ичкарида дайсизми? Ичкарида нима қилдингиз?

Момо (*огир, ээилган, қийналиш билан*). Нима қиласи ҳар эдим, «Кал билан бемалол дардлашиб олсин қизим» деб ўша ерларда йўқолиб турдим... Қани қизим, нималарни дардлашдинг?

Ерқин (*ўзини ўнглаб олиб*). Э... Кал ўлсун, Пўлат тўғрисида бирорта янги тап айтармикан десам... оғзига келған беҳудаларни жаврадию... Ўннайкейин қувлаб юбордим.

Момо (*огир дам олиб*). Оҳ, қизим, менинг биттагина қизгинам; сен кимсан, нимасан, ўзинг биласанми? Ўйлайсанми?

Ерқин (*қурамас*).¹ Мен, юртнинг энг катта ботири, энг обрўли сардорининг қизи... Ерқинпошша бўламан! Ҳа, нима бўлибдир.

Момо. Бугина эмас: хонимизнинг бўлғуси келини, хонзодамиз Товхонбекнинг келгусидаги йўлдоши!

¹ Писанд қилмас мазмунида.

Ерқин (қаҳ-қаҳ отиб). Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! Хонзоданинг хотини эмиш!.. Тушингизни сувга айтинг! Мен унақа шаҳзодалардан мингтасини қатор қилиб чизиб қўйганда отқоровуллиққа ҳам олмайман! Ҳола, хонзодангиз осмондаги ёруғ юлдузга тега олур, қўлидан келар, лекин, менга асло, сира тега олмас.

Момо. Қизим, сен ҳали нима хаёлларда юрибсан?

Ерқин. Ҳола, сиз ҳали нима хаёлларда юрибсиз?

Момо. Менда хаёл-маёл йўқ. Сен Хонзодамизни-ки бўласан, бошқа гап йўқ!

Ерқин. Қандай? Қандай? Ахир?

Момо. Қандай-мандайи йўқ. Сен отангнинг қизисан, отанг шаҳзодага ваъда берган, урушдан келдими, тангри тиласа, тўй.

Ерқин. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!

Момо. Қулма, қизим, кўп кулма, бир кун йиглаб қолмагил! Биласанми, отанг сени Хонзодага бермак учун, кўп ердан келган совчиларни қайтариб юборди. Биласанми, ана ў Нишобсойнинг беги бор-ку! Бу мамлакатда отангдан кейин энг катта одам ўша. Унинг гапини қипчоқ хон ҳам қайтармайдир. Ундан ҳамма мамлакат қўрқадир, ҳатто хонимиз ҳам қўрқадир... «Ҳайт!» деса борми, мамлакат тўз-тўполон-да!

Ерқин. Ҳўш?

Момо. Ҳа... Сени Хонзодага бераман деб, отанг ундан келган совчиларни ҳам қайтариб юборди.

Ерқин. Қайтармасин эди, берсин эди, Хонзодан-гиздан кўра ўша яхши эди...

Момо. Ҳой, ҳай қизим.... Ҳали сендан келган гап шуми? Гавҳар билан тошни ажраткундай ҳам ақлининг қолмадими? Хонзода нимаю Нишобсой беги нима? Орада ер билан кўк қадар фарқ бор. Хонзода ёш, иннай-кейин, ер юзида битта-ю битта чиройлик йигит, Нишобсой беги бўлса 40—50 га бориб қолган, отанг тенглик ҳуқуқ¹, нечта хотини бор одам... Ҳунуқлика у ҳам дунёда битта, ҳай қизим, ҳай...

Ерқин. Ҳола, нима десангиз денг, менга хонзодадан кўра ўша бек яхши, минг-минг мартаба яхши. Хонзодага бературган бўлсангиз, Нишобсой бегига «жон» деб, ялиниб-ёлвориб юриб тегаман!

Момо. Мунча яхши кўрсанг, бор, ўша Нишобсой бегига тегиб олақол! (Бурилиб кета бошлайдир.)

¹ Ҳуқуқда отанг билан баробар мазмунида. Бу ўринда ўша лавр услубида битилган.

Ерқин. Тегаман, тегаман, рост, тегаман! Совчи юборинг! (Ўрнидан туриб.) Ҳой хола, қаерга кетаётибсиз? Совчиликками?

Момо (бурилмасдан). Ҳа, совчиликка! Нишобсой бегининг ёнига совчиликка!

Ерқин (қаттиқ кулиб). Ҳа-ҳа-ҳа!.. Мендан салом айтинг! Сепини яхши қилсун, тўйини катта берсун, жойини қалин солсун! Эртага кечаси — мана шу вақтда ҳалиги Қални «вакилота» қилиб — бирга келадир, денг! Ҳа-ҳа-ҳа!.. (Хола кетадир, бу супанинг қирогида қараб қоладир.) ..

Парда тушадир

УЧИНЧИ ПАРДА

Бу парда фи мајлисдан иборатдири

АРАЛАШАДИРЛАР

(кириш тартиби билан)

Ерқин — бурунгидай.

Нишобсой беги — хунук, құпод, түнг, магрур.

Кал — Нишобсой бегининг одами. Бурунгидай ҳирсли бир одам — 50 ларда.

Иккимчи парда билан учинчи парда орасида
бир ҳафта,

Нишобсой бегининг боқчаси. Тұрнда қалин, гулдор, балаңд
әски девор йироқдан күрнәдір. Даражтларнинг орасида кичкина-
гина бир супача. Устида гилаам, күрпа-тұшак, пұстак ва бошқалар.

Күндүз. Супачани қүёшнинг тиғларидан қари, қалин даражтлар-
нинг шохлары ва барғалары сақладырлар. Күланка, вақт кечга
әкін.

Хеч ким йўқ. Жимлік. Бир оздан сўнг Ерқин келиб чиқадири.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (хафа, паришин, эзилган бир ҳолда чиқиб
келади-да, ўёқ-буёқни яхшилаб қараб олғандан сўнг
дармонсизгина супачага ўлтириб, оғир гапирадири). Пў-
лат деганда ҳар нарсадан кечатурган бўлиб қолибман.
Пўлат учун ҳар бир ҳалокатга югуриб боратурган ҳол-
га келибман. Бир Кал, бир ифлос Кал келди-да, тўрт
офиз сўз билан авраб, олиб чиқиб кетди. «Пўлатнинг
ёнига олиб бораман» деб алдаб, мана бу қонхўрнинг
қўлига келтириб берди. Мен ўзим эмас, ҳатто отам ҳам
мунинг совчиларини қайтариб юборган эди. Хонзодага.

шундай чиройлик ёш йигитга теккали унамасдан букун мана... кимнинг қўлига келиб тушдим? «Пўлатнинг ёнига бораман» деган хомхаёл билан холамга нималар дедим-а? «Нишобсой бегига тегаман, бориб айтинг: жойни қалин солсин, эртага кечаси ўзим бораман!» дедим — бу гапларим холам бечоранинг юракларини қоп-қора қон қилгандир. «Жойни қалин солсин» деб холамга ач-чиғ қилган эдим, «Хонзодангиздан ўша Нишобсой беги минг мартаба яхшироқ» деган эдим... Энди, унинг панжасига келиб тушганимдан кейин мундан кўра Хонзода яхши эди деб қолдим... (Жим.) Йўқ! Йўқ! Хонзода ҳам қурсин, бек ҳам! Пўлат, Пўлат... Ялангёёқ, ўғрибоши Пўлат керак! (Жим.) Пўлат дейман, Пўлат учун ёнаман. Аммо, кимнинг панжасида турганимни ўйласам қўрқиб кетаман! Рангини кўргундай бўлсан юзимда қон асари қолмайдир, юзим оппоқ пахтадай бўладир. У жаллод бўлса сира парво қилмасдан, менга, худди ўз хотинидай муомала қиласадир. Тортинмайдир, тўппа-тўғри устимга босиб келаберадир, «Ойимпошша» дейдир, куладир... Кулмай ўлсун, кулганда ҳам алвастилардай ёввойи куладир... (Жим.) Келганимига мана букун уч кун бўладир; шу уч куннинг орасида ҳар йўл билан мени унатишга ҳарақат қилиб кўрди; кўз ёши билан, жиннилик билан, унамай келдим. Энди бу беражим, албатта, кучлаш йўлига кирадир. Кучласа, ҳар ниша қилса қўлидан келадир. Мен, у билан олишолмайман, енгиламан... Ёлғиз мен, кучсиз мен... (Хаёлат билан.) Агар... агар битта қилич билан қалқон бўлса, мен бу ердан қутилар эдим! Йигирма, ўттиз, юз киши келса ҳам сўз бермас эдим! Йўқ... йўқ... бир пичоқ, бир темиртак ҳам йўқ... (Жим.) Шу кеча муқаррар қилиб қўйган ўйларим яхши, ўшанга қараб иш қилмоқ лозим. Қалнинг ўзгинасини ўйлга сололсан ҳам марра меники. (Ўйланиб кетадир. Йироқдан одам товушлари; бирдан уйғонгандай бўлиб туриб қараб.) Кимлар у? Ҳа... бири бекнинг ўзи, бири... ҳа... Қал ўлгур экан. Бек ҳозир мени чақириб, яна гапга солса керак. Агар иш ўнгидан келиб қолса, бир бошини ер эдим-а, бу қонхўрнинг! (Жим.) Энг аввал Қалнинг бошини айлантириш керак бўладир. (Чиқиб йўқолар. Ташқаридан товуш: «Хизматни катта қилдинг, катта хизмат қилдинг, Қал! Берган нон-тузимни ҳалол қилдинг!» Шу сўзларни айтиб Нишобсой беги кирадир, ёнида Қал. Теварақ-атрофга қарамасдан тўғри келиб супачага ўлтирадирлар).

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал

Бек. Қал, катта иш қилдинг, жуда катта иш қилдинг. Хонзодаларга лойиқ бўлган бир қизни келтириб бердинг.

Кал. Қуш уясидан учди, сизнинг қафасингизга келиб тушди; ёзга айланди қишингиз, лекин... қафасдаги қушни саломат сақлашлик энди сизнинг ишингиз! Бегим!

Бек (*кулиб*). Ҳа, албатта.

Кал. Нишобсой беги деган киши жуда матта. Ақлда, ишда, фаросатда хонимизнинг қошида сизнинг обрўйингиз жуда баланд, лекин, Үлмас ботирники — гапнинг рости — сизнидан ҳам нечанд.. ҳа, агар бир киши чиқиб, сизнинг обрўйингизга илиқиб.. бир оғиз бир нарса, деб қўйса борми?.. Сиз ва бизга кенг дунё ҳам торми... эҳтиёт бўлиш керак, ўзингиз ҳам жуда зийраксиз, бегим!

Бек. Бу сирни сен-мендан бошқа яна ким биладир?

Кал. Сиздан-мендан бошқа, олақашқалар яна бор, ҳаммаси сизга қадрдон, бизга ёр... бири — ҳалиги тेрак довон, яъни... новча полвон, яна бири кампир бола,

Бек. Яхши. Уларнинг ишини ўзим тугатаман! яъни... ичкаридаги оқсоқ хола...

Кал. Айланай бегим, хайр, хачир кийнгим, қанақасига тугатасиз? Бизга ҳам жиндак баён этасиз.

Бек. Қанақасига бўлар эди? (*Ишорат билан бош кесдириши кўрсатиб*.) Мана мунақасига!..

Кал (*орқасига тисарилиб кетиб*). Бек!

Бек. Оғзингни очма! Бас! (*Сўзни буриб*). Қани, гапириб бер энди. Қандай олиб келдинг? Кечаги гапнинг чала қолиб эди.

Кал (*дудуқланиб*). Қе... Қе... кеча нима деб эдим. (*Жим.*) Ҳа, боқчада кўришганларимни айтиб берган эдимми?

Бек. Юрагинг курсин, Кал, мунча қўрқасан? Рангинг ўчиб кетди-я, уят эмасми кап-катта одам? Хайр, гапнинг бошла! Кеча узук берган жойга келиб эдинг.

Кал (*ўзини тўхтатиб олиб*). Ҳа, Пўлатнинг узугини бердим. Дарров ишона қолди. Эртаси куни кечаси орқа томондаги даричадан чиқди, от тайёрлаб туриб эдим, миниб келаберди. Бирмунча йўл юриб тонг ёри-

.ша бошлагач, «Кал ўлгур, алдадинг шекилли!» деди. Мен яна алдаб сулдаб олиб келдим-да, ярим йўлга келгандан кейин бир қишлоқда — бирорниги кириб қиттак сув ичиб чиқдим. Ўша жойдан бир баҳона топдим: «Пўлат нарига жилибдир, келсалар орқамдан борсиннлар деб тайинлабдир» дедим. Шу билан алдаб-сулдаб буёққа олиб келдим... Мана шу холос!

Бек. Узукни кўрган ҳамон ишониб келаберди дегин!

Кал. Кўрдии ишона қолди.

Бек. Узукнинг хизмати катта бўлибдир-да?

Кал. Қўлга тушириш ҳам осон бўлган эмас, бегим.

Бек. Унисини биламан. (Жим.) Пўлат ўғрининг ишқи ҳам дейман, қизнинг тоза жигар-бағридан урган экан-да, а?

Кал. Шуни айтаман, бегим.

Бек. Ўлмас ботирдай одамнинг қизи шундай енгил, беандиша бўладир деб ким ўйлай оладир?

Кал. Э... бегим, қиз беандиша эмас; қизда гап кўп. У ишларнинг ҳаммаси ўша ишқ ўлгурнинг кучлилигидан... Узингиз айтгандай, жигаридан урган бўлсанима дейсиз? (Бир оз ўйлаб.) Бегим, бу буюм жуда бебаҳо. Нодир буюм... Шундай бўлгандан кейин муни сақлаш ҳам жуда қийин бўладир. Ўлмас ботир мардлар майдонида хонни деб ўғрилар билан солишиб ётибдир. Агар қулоғига чалингудай бўлсами? Худо сақласун!

Бек (бирдан севиниб кетиб, кибр билан). Э... Кал, сенинг ҳеч нарсадан хабаринг йўқ. У буюмни сақлаш учун мен шундай тадбирлар қилганманким, бир ўзим биламан-у, бир худо биладир. Айтканча, Тошлоқбой келдими?

Кал (ўйлаб). Келиб эди, шекилли.

Бек (аҷчиғланиб). «Шекилли»ни қўшмай гапир. Келганми, йўқми?

Кал. Қаерга кетиб эди ўзи?

Бек. Астагфуруллоҳ! Сенинг у билан ишнинг бўлмасун: келганми, йўқми?

Кал (ўйлаб). Ҳа, келган экан, келган!

Бек. Аниқ биласанми?

Кал. Аниқ биламан, энди эсимга тушди. Букун тонгга яқин қоровул дарвозани очаётуб «Тошлоқ, сенмисан?» деб сўраган эди.

Бек (хурсанд). Ҳа, бўлибдир, бўлмаса, энди Ўл-

мас ботир қизи тўғрисида хотиржам бўлсак бўладир.
(Кал ҳайрон.)

Кал. Энди бояги (*Қўли билан кўрсатиб.*), мана «мунақаси» бўлмайдими?

Бек (*ёввойи кулиб*). У ўз йўлида бўла берадир. Ҳалиги иш «Улмас ботир сирдан огоҳ бўлмасун» деб қилинган тадбир; бу «мунақаси» сирдонлар сирни фош қилиб қўймасун деб қилингуси тадбир... Ҳаммаси ўз йўлида, сен бу ишга аралашма! Сен катта хизмат қилдинг, ҳалол хизмат қилдинг, баракалла сенга!

Кал. Хизматни-ку ҳалол қилдим-а... Лекин, ҳароми энди чиқатурганга ўхшаб қолди-да! (*Ўэича*). Бор-

Бек. Яна нималар деб ғудранасан, Кал?

май ўлайнин, шу ишни қилмай ўлайнин!

Кал. Икки кишининг қони беҳуда тўкиладир-да...

Бек (*жеркиб*). Жим! Жим! Бўлмаса сенинг билан менинг қоним тўкилсанми? Ҳа, эҳтиёт бўл Кал, бу сирни сен ҳам биласан, сенинг ҳам қонинг тўкилиб қолмасин!

Кал (*зўрга, ясама ботирлик билан*). Майли... менинг қоним тўкилса садқан сарига... Бошқаларники тўкилмаса яхши бўлур эди.

Бек. Менга ақл ўргатма, Қал! Мен ўз ишимни билуб қиласман энди? Гапга сира унамайдир-ку? Минг хил йўл билан айлантириб кўрдим, йиғлайдир, кўпирадир, тошадир холос! Нима қилай, энди куч билан янчайинми? Уч кунгача хўп ялиндим, ёлвордим, қўрқитиб ҳам кўрдим, алдаб ҳам кўрдим, бўлмади. Энди сабрим тугади, никоҳга рози бўлмаса, беникоҳ ҳам қўл узатаман!..

Кал. Бегим, мен сизнинг бир итингизман; энг камтарин, энг пастарин бир итингизман... «*Mal!*» десангиз келаман, «*кет!*» десангиз кетаман. Лекин, ҳар нима бўлса ҳам ёш им сиздан улуғроқ, дунёни сиздан кўра кўпроқ кўрганман... Менинг иисиҳатимни ҳам тингланг: қизга зўрлик қилмай туратуринг, яхши гап билан ҳам унатамиз. Сиз ҳозир чақириб олиб юмшоқлик билан бир айтиб кўринг, кўнмаса мен ҳам гапираман. Ҳа, шундай қилинг, бегим! Кичкина одамнинг қизи эмас, Улмас ботир, ахир, маълум. Ширинлик билан, рози-ризолик билан бўлса, кейинча Улмас ботир ҳам индай олмай қоладир. Қиз ўзи ўз ризолиги билан сизнинг шўйнингизга киргандан кейин бир ота эмас, минг ота ҳам жим қола берадир. Улмас ботирдай одам ҳам ўшандай вақтда дамини чиқара олмай қоладир. Мен букун эмас, эртани ўйлайман, бегим!

Бек (*ўйчан*). Рост айтасан, кал! Гапларинг маъқул, майли яна бир оз бардош қиласи. Лекин қиз сира унамасми экан дейман?

Кал. Сизга унамай кимга унасин? Дарров уч куннинг ичида унаб қўйса яхши бўладирми? Бир ҳафта, ярим ҳафта... бир ой, ярим ой...

Бек. Пўлағ ўғрига нима учун бир кечадаёқ унаб қўйди?

Кал (*кулиб*). Э... бегим, боя ўзингиз айтгандай «жигар-бағридан урса» нима қилсан?

Бек. Оҳ! Жигар-бағри қурсин! Бор, бор, тез топиб кел! Яна бир насиҳат қилиб кўрай!

Кал. Ҳа, баракалла, шундай бўлсун, бегим. Мен ҳозир топиб келаман! (*Чиқадир.*)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*жим, ўйланадир*). Сир билганлардан иккита-сининг боши кетармиш-да, биттасинники қолар эмиш. Кал ўзи, яхши киши. Яхши, ҳалол хизматкор. Берган нон-тузни ҳеч ҳаром қилмайдир. Пўқ, Кал ўз қилган ишини ўзи бузмас! (*Жим.*) Қани, қиз энди нима дер экан? Бу сафар ҳам ўзим яхшилаб айтиб кўраман. Юмшаса, юмшади, юмшамаса, Қалнинг ўзини ишга соламан. У билан ҳам бўлмаса... Иннайкин аяб ўтирумайман. «Қизининг нози қачонгача?» дерлар... Кейин ноз қилолмай қолалар. (*Жим.*) Отаси катта одам, обрўлик одам, ундан ҳайнқиш керак эди. Лекин, мен ҳийлани шундай жойига қўйдимки, Үлмас ботир қизини икки қўллаб эмас, тўрт қўллаб менга тутадир. Қиз ҳам менинг тўғримда отасига яхши гапдан бошқа ҳеч нарса айта олмайдир, айтса ҳам отаси ишонмайдир. Бу тарафдан ҳам ҳийлани ўрнатканман. (*Бир оз жим.*) Минг ёқдан айлантириб келганда ҳам қиз меники! (*Эслаб.*) Тошлоқбой бериб келибдир. Эртага энди иккинчи хатни ёзиб юборсам ҳам бўладир. То бу хат боргунча Пўлат ўғрининг иши ҳам тугаб қолар. Иннайкин, худо хоҳласа, тўй... (*Ташқаридан Қалнинг товуши:* «Ойимпошиша, сиз менинг худо берган қизимсиз, кўксимда кулган юлдузимсиз, қўлимга қўнгган қундузимсиз, яйраб юрган қўзимсиз, учиб ўйнаган қўнғизимсиз, қараб турган кўзимсиз, қизариб турган юзимсиз, тўкилиб турган сўзим-

сиз, мана бу бек ўғлига совға қилиб олиб келган юзим-
сиз...» Шу сўзлар билан Ерқинни олдига солиб Кал
кирадир.)

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал, Ерқин

Бек (Калнинг гаплари нашъа қилиб ўлтирибдир;
Ерқинга жой кўрсатади).

Ерқин (ўйчан кўринадир). Ўлтира берсинлар,
бегим, мен мана шундай тураман. (Бир чекада ерга
қараб, адабли турадир.)

Бек. Ўлтурсангиз бўлар эди, Хонпошша. Мен сиз
билан буқун хушчақчак қилиб сўзлашмоқчи эдим.

Ерқин (бир оз дадил). Бегим, хушчақчақ қилиб
жаноблари сўзлашадирларми. (Кални кўрсатиб) Ёбу
кишими?

Кал (қизга хўмрайиб қараб, ўзича). Ҳа, қиз ўл-
гур, ишни буздинг. Мени шу суҳбатдан маҳрум қил-
динг! (Питиллаб қоладир.)

Бек (завқланиб). Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!. Ҳўп, хўп Ойим-
пошша, хўп. (Калга ишора қиласадир, Кал ҳоҳлас-
дан — ғудраниб чиқиб кетар.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек (хурсанд). Ана Ойимпошша, Қални ҳам ҳай-
дадим, айтганингиз бўлди.

Ерқин (дадил). Қалингиз шундай нарсаки, уни
чақириш ҳам қийин. Ҳайдаш ҳам... (Ўзи бориб қараб
келар.) Дуруст кетаётибдир, сизнинг буйруғингизга ях-
ши итоат қилар экан.

Бек. Менинг буйруғимга бўйин эгмайтурган ҳеч
ким ўйқ, ҳамма бўйин эгадир. Фақат, бир сизнигина га-
нимизга уната олмадик.

Ерқин. Нима амрлари бор эди?

Бек (яна жой кўрсатиб). Ўлтурсангиз-чи, Хон-
пошша!

Ерқин. Қуллиқ бегим, ўлтираберсинлар, Ўлмас
ботир бизга озроққина адаб ҳам ўргатиб эди. (Бир

оз жим.) Менга яна бир мартаба айтиб берсалар: бизга нима амрлари бор эди?

Бек. Мен сизни ҳалол йўлдош қиласман, деган эдим.

Ёрқин (*бирдан ранги ўчиб, дадиллашиб*). Бегим, орада бир монеъ бор.

Бек. Ойимпошша, қандай монъедир у? Ҳар қандай монеъ бўлса ҳам мен уни орадан олиб ташлайман.

Ёрқин. Монеъ деганим бир андишадир. (*Жим.*) Бегим, менда катта бир андиша, бирорларнинг андишаси бор.

Бек. Ким- экан у «бировлар» деганингиз? (*Кулиб.*) Тоғ кийиги эмасмикан?

Ёрқин. Боғда бўлган бир одам, албатта, тоғни ўйлайдир демакчиларми?

Бек (*ўзича*). Гапни қаранг, гапни... (*Ёрқинга.*) Сиздаги андиша тоғ кийигининг андишаси бўлса керак, албатта?

Ёрқин. Овчининг рўбарўсизда турган кийик ўзидан бошқани ўйлай оладирми, бегим?

Бек. Сиздай кийикни ҳар қандай овчидан сақлаб қололсам, нима дейсиз?

Ёрқин (*нозик*). Агар беғараз бўлса, қуллуқ дейман.

Бек (*ўзича*). Дод! «Агар беғараз бўлса! эмиш... (*Ёрқинга.*) Хонзодаларга «қуллуқ» қилиб эгилмаган бўй, биздай бир бечорага эгилса... Шунни астойдил дея оламизми?

Ёрқин. Ихтиёр ўзларида... Кийикни овчининг ўқидан сақлагучи агар хонзода бўлатурган эса, кийик кўксини овчининг ўқига «жон» деб тутиб берадир...

Бек (*завқланган, ўзича*). Айланай ўша кийикдан. (*Ёрқинга*) Ундей бўлса, агар сиз уларнинг андишасини қиласурган бўлсангиз, уларни ҳозир чиқариб ҳайдайман!

Ёрқин. Йўқ бегим, уларга қилча ҳам озор бермасинлар. Мен сизнинг ҳарамингизга кирсам, уларга кундош бўлиб эмас, чўри бўлиб кираман... У тўғрида сира... сира ўйламасинлар. Агар мен уларнинг ёnlарида бўлсам, ўзлари ҳам мени ўз болаларида кўрарлар эди.

Бек (*огир нафас олиб*). Ойимпошша, сиз мени жуда зўр бир хурсандликка еткизай-еткизай дейсиз-у... шу андиша орага кириб қолаётидир-да! Мен сизнинг бояги гапларингизни эшигандан кейин, гапнинг рости-

ни айтсам, Ойимпошша, маст бўлиб қолдим. Қелинг, ўша андишани ўртадан олиб ташлайлик, айтинг: у қандай андиша? Қимнинг андишаси?

Ерқин (яқинлашиб, яширин товуш билан). Сирнинг андишаси, бегим!

Бек (бир қадар ҳаяжонли). Сирнинг? Қандай сир?

Ерқин. Менинг бу ерда эканимни бирор билмаслиги керак эмасми? Шу ўзи катта бир сир эмасми? Ана ўша сирни сақлаш андишаси мени қийнаб турадир.

Бек. Андиша қилманг, пошшам, сир асло очилмайдир!

Ерқин (чўчиб). Қандай очилмайди, дейдилар? Уни билар кишилар бор-ку, бегим?

Бек (чўчиб). Билган кишилар? Кимлар экан улар?

Ерқин. Хола, ҳалиги новча полвонлари. Сўнгра Кал...

Бек (кулиб). Э... ўшаларни айтасизми? Уларнинг иши жуда осон: оғизларига бир сиқим тупроқ ташлаб қўйсак бўладир. Сира андиша қилманг, Хонпошша, бир сиқим тупроқ билан иш битадир.

Ерқин. Бегим, менга мазмун билан гапириб ётибдилар. «Хотин киши ўлимдан қўрқар» деб шундай гапирадиларми? Мен ўлимдан сира қўрқмайман, менинг отам қассобдан баттар эди. Хайр, хола билан Полвоннинг бошларини кесдирав эканлар, Кал-чи?

Бек. Кал ҳам ўшаларнинг биттаси-да!

Ерқин. Йўқ, бегим, Кални ўшаларнинг биттаси деб бўлмайдир. Кал жуда қимматбаҳо, топилмайтурган бош. Шу учун ўшанинг андишасини қиласман.

Бек. Катта қимматбаҳо бўлса ҳам, сизча эмас.

Ерқин. Мени сизга келтириб берган ўша!!!

Бек. Келтириб бергандан кейин икки ўртада «чачирик тиканак» бўлиб турган ҳам ўша... Шундай бўлгандан кейин уни ҳам йиғиштириб қўя қоламиз! Хайр, айтинг, Пошшахон, Қалдан хавф борми?

Ерқин. Катта хавф Қалдан!

Бек. Қандай?

Ерқин. Қандай-шундайи йўқ. Қал қизиқ одам, қизиқчилик билан оғзидан ҳар гап чиқаберадир. Бу иш жуда нозик, сал шарпаси чиқдими, тамом!

Бек (қатъий). Бўлмаса, уни ҳам тугатамиз! (Жим.) Рост айтасиз, Ойимпошша, Қалдан ҳар дамда бир хавф бор. Уни бу кундан қолдирмай тугатмоқ керак.

Ерқин. Сабр қилсинлар, бегим, Қалнинг ўлмасдан бурун қилатурган озгина хизмати бор: у хизматни

бошқа киши бажара олмайдир. Уни менга уч-тўрт кунга берсалар, менинг ишим тугагандан кейин, албатта, бир ёғлик қилиш керак. Қанча қимматбаҳо одам бўлса ҳам... (*уя.иган бўлиб.*) Сиз-биздан қиммат эмас!

Бек. Шундай денг-э, Ойимпошша-е, бошим осмонга етди. (*Жим.*) Ҳалиги буюрмоқчи бўлган ишингиз қандай иш экан, билсак бўладирми?

Ерқин. Ишимни жанобларига айтсам яна ҳам яхши бўладир! Мен ўз уйимиздан бир кечанинг ичидаги ўқ бўлиб қолдим. Бу хабар қандай бўлса ҳам шу учтўрт куннинг орасида отамнинг қулоғига етадир. Отам тажанг одам, урушни ташлаб қайтиб келадир. «Менинг йўғимда уйимни бузиб кетар эканлар-да, шунга қарши ҳеч нарса қила олмаган хонга хизмат қилдими?» деб бутун саройни бузиб юборадир. Шу учун отамга бир хат ёзиб юбораман; «Уйда мен, соғ-саломатман» деб ёёсам, унинг кўнгли тинч бўладир. Бу...

Бек (*ғурур билан кулиб Ерқиннинг сўзини бўладир*). Э... Хотиржам бўлинг, Ойимпошша. Бу тўғрида отангиз томонидан асло хавф йўқ. Мен тегишлик тадбирларни қилганман.

Ерқин (*сўзини бўлиб*). Яни Үлмас ботирдан қўрқмасликларини айтмакчиларми?

Бек. Йўқ-э... Үлмас ботирдан қўрқмасак ҳам унга тиғ тортарми эдик? Мен бошқача тадбир қўрганман; яъни, отангиз сизнинг воқеангиз тўғрисида ҳеч нарса эшитмайдир, эшитса ҳам ишонмайдир. У тўғрида хотиржам бўлинг! Мен, ҳамма ишни тўғрилаганман. (*Бир оз жим. Ерқин ўйга ботадир.*) Ойимпошша, шундай бўлгандан кейин Қалнинг андишалик вужудини ҳозир ўртадан олиб ташлайлик. Ундан кейин, қани менинг илтимосимга нима дер экансиз?

Ерқин (*шошилиб*). Бегим, Қалга яна ҳам қўл тегизиб бўлмайдир. Унинг яна ҳам менга кераклиги бор. Ўйга, холамга хат ёзиб уни тинчлантириб қўяй. У бечора, муштипар кампир, ҳам менинг қайғимда, ҳам отамнинг билиб қолниши хавфида ўлиб бўладир. Отам томондан мени хотиржам қилдилар. Энди мен ҳам холани хотиржам қилиб қўяй.

Бек (*огирроқ*). Хайр, майли, Қалнинг бир неча кунлик ихтиёри сизда. Ишингиз биткач, менга айтинг, шу ёмон андишани тезроқ ўртадан кўтарайлик! (*Ўрнидан туриб Ерқинга яқинлашадир.*)

Ерқин (*орқасига тисарилиб*). Куллуқ, бегим.

Бек. Андиша орадан күтарилгандан кейин нима бўладир?

Ерқин (уягчан). Нима бўлсун, бегим?

Бек. Мен сизни ҳалол йўлдош қила оламанми?

Ерқин (уягчан). Лойиқ кўрсалар...

Бек (завқ билан кулиб). Ҳа-ҳаҳ... Уёғини сўраманг! Бўлди! (Яқинлашмоқчи бўладир. Ерқин орқага тисариладир.)

Ерқин. Бегим, сабр қилсинлар! Мен, жанобларининг амрларидан чиқмайман. Сиз ҳурматли, улуғ кишисиз, сабрингиз ҳам улуғ бўлиши керак.

Бек. Оҳ сабр, сабр! (Чиқадир.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (орқасидан бориброқ). Қал йўлиқса, айтиб юборсалар! (Ўзоқ жим.) Ҳой аҳмоқ, ҳой! Ишонди, дарҳол ишонди. Энди сен менинг қўлимга тушасан! Тузоқ яхши қурилди; Қални ҳам ўз тарафимга ағдариб олишим энди осон гап! Уни орага қўйсам, новча полвонни ҳам йўлдан урадир. Биз учовимиз биргалашсак, қўлимга бир қилич билан бир қалқон тегса, иш тамом! (Бир оз жим). Бу ердан қутилгандан кейин уйга қайтиш йўқ. Мумкин эмас, тўғри тоғ кийигининг ёнинга! Сенинг ёнингга, э, Пўлат! Билсанг, билсанг эди кўкрагимда ёнган оловларни!.. (Жим, уйчан). Аммо бир сир мендан беркилиб қолди. Отамнинг билмаслиги, билса ҳам, ишонмаслиги учун бу жаллод қандай ҳийлаларни қилди экан? Ўзи жуда мақтаниб гапирди. (Жим, ўйланадир.) Тағин бошқа бировга тўнкаган бўлмасун? Бу одам — ҳар бир ёмонликка тайёр одам. (Бир оз жим.) Йўқ... Йўқ! Сир мендан беркилиб қолди. У сирни билмагунча ҳеч нарса деб бўлмайдир. Балки, мени хотиржам қилиш учун айтгандир. Мен уйда йўқ бўлсаму отам бу хабарни эшитиб ишонмаса... Йўқ, йўқ, бу мумкин эмас! Ҳозир мен ҳеч нарса қилолмайман. Бир иш қилиб сирни билиш керак, ундан кейин ўшанга қарраб иш қилмоқ мумкин, бошқа илож йўқ... Ҳалиги муомилани қилиб турсам, сирни ҳам билиб оларман. Лекин, дунёда энг ёмон кўрган одамига кулиб, ўзини сотиб гапириш... Воей, бу қандай ёмон, оғир нарса!.. (Ташқаридан Қалнига товуши: «Пўлат ботир тогда

ётур, ажали етмай ўлиб кетур, гули очилмай сўлиб кетур, ёри бу ёқда қолиб кетур!» Бу сўзларни айтиб, кула-кула кирадир.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Кал

Ерқин. Нималар деб ётибсан, Кал? (Кал куладир.) Яна бир айт, қани, Кал!

Кал. Кулаётиман, кула-кула ўлиб ётибман, Пошшам!

Ерқин. Кул, кул! Кулиб қол, кулиб олганинг ганимат!

Кал (яна кулиб). Хўш, яна нима бало бўлибдир? Яна қандай қазо устимизга юриш қилибдир? Яна сафар-мафарга, хавфу хатарга, тилла камарга, баланд жарга, ёмон ишларга, кўр-карга, ё яна бирорта сизга ўхшаган қулларга юборатурган бўлиб қолибдиларми?

Ерқин. Сафар ҳам гапми? Бир йўлки, борса-келмас!

Кал. Йўл бўлса «борса-келмас», Ойпошша. (Кўкрагига уриб.) Хон поччангиз ундан йўлларни кўзга илмас, писанд қилас, мушкул билмас, бормай қўймас! Ҳов!. Яна бирорта сизга ўхшаган ҳилва-олифта, отанинг қизи, ернинг юлдузи чиқиб қолган бўлса... Кал тоғангиз, (кўксига уриб) ҳунарманд оғангиз... бораберадир, олаберадир, чопаберадир, топаберадир!. Ҳов, ҳов!..

Ерқин (бемалол). Ҳали олиб келиб берганингга хун тўласанг ҳам! Яхшики... (Секин, қулоғига яқинлашиб.) Ўлиб қутиласан! Бўлмаса, хун тўлолмай қийналар эдинг... Яхшики, хунга хун, қонга — қон!..

Кал (жиддийлануб). Нима дейсиз? Нима, нима?

Ерқин (үёқ-буёқни қараб келиб). Ажалнинг яқинлашган, Кал! Мана бу кал бошинг кесиладир, Кал!

Кал. Энди кулишни тўхтатдим, энди чинакам гаплашайлик. Сизнинг гапларингизда қизиқ мазмунлар бор...

Ерқин (жой кўрсатиб, ўзи ҳам ўлтирадир). Мазмун йўқ, тўппа-тўғри гап...

Кал. Бояги жинниликлар учун кечиринг, Ойимпошша! Менинг турган-битганим шу. Қандай қилай? Мен шундай одамман... Менга ҳалиги мазмунларни очиқроқ айтиб бера олмайсизми? Қизиқчиликларни, ма-

на, бутун ташладим. Мана кўринг, сиз билан чинакам таплашмакчи бўламан.

Ёрқин. Мазмун деган нарса йўқ. Тўппа-тўғри тап, очиқ ҳақиқат. Майли, мен сенга яна ҳам очиғроқ қилиб айтиб берайин. Мени шу ҳолга туширган сен бўлсанг ҳам, мен сенга бир яхшилик қиласай. «Болиқ билмаса, холиқ билур» дерлар; сен билмасанг, худо билар. Менга бари бир, қандай қилсанг ҳам ўлим! Мен энди ўлимга кўзимни (қўли билан очиб кўрсатиб.) ма-на шундай қилиб қарайман!

Кал (юмшоқ). Ойнимпошша, сиз менга агар шу ҳолда туриб яхшилик қилатурган бўлсангиз, мен ҳам сизга қўлимдан келган яхшиликни қиласман. Сизни бу ҳолга мен солган бўлсан, сизни бу ҳолдан яна ўзим қутқариб оламан!

Ёрқин. Қўй, қутқариб олишинг ҳам керак эмас. Елгиз, мен охир чоқда сен билан очиқ гаплашмакчи бўламан. (Туриб қараб келиб.) Бек мени куч билан бўлса ҳам хотин қилмоқчи, иннайкин, шу сирни билатурганлардан уч кишини йўқ қилмоқчи, яъни бошларини кесдиримакчи!

Кал (чўчиб). Бўлди, бўлди! Ҳаммасини билдим, билдим! Боя икки киши эди, учинчиси ҳам қўшилган бўлса... у, албатта, мен бўламан! Оҳ, хайф унга қилган хизматларим!

Ёрқин. Сендан бошқа ҳам икки бечора бор-ку, уларнинг ким эканликларини биласанми?

Кал. Бўлди, бўлди, биламан! Ҳалиги кампир хола билан новча полвон! Улар тўғрисида боя ўзимга гапириб эди. Менинг тўғримда нима деди? Айтиб беринг, пошшам, нима деди?

Ёрқин. Сир билатурганлардан сенинг ҳам бошинг кетармиш. Буни менга бекнинг ўзи айтди. Энди гап бундай, Қал, мен бекдан қанча жиркансан ҳам никоҳига рози бўлдим. Қани, сен нима қиласан?

Кал. Нима қилар эдим? Сизнинг икковингизни топиштириб қўйдим, энди ўзим қурбон бўламан, шу!

Ёрқин (яна қараб келиб). Қал, нимага, биргина бекнинг ўзи тўрт бечоранинг бошини ейдир-да, унинг бошини ҳеч ким емайдир.

Кал. Ким есин? Шайтон есинми?

Ёрқин. Агар бир киши, озроқ ёрдам қилса, унинг бошини мен ер эдим! Сен ҳам қутилар эдинг, полвон билан хола ҳам...

Қал. Бечора юрт ҳам денг! Мунинг зулмидан дод деган юртни айтсангиз-чи! Кошки эди... Лекин, мен тақир миямга сиғдира олмайман.

Ерқин. Сенда ақп бўлса бўладир-да. Агар бир пи-чоқ, бир кичкина темиртак бўлса, мен унинг ишини, албатта, саранжом қилар эдим. Агар битта қилич билан қалқон бўлса шу даргоҳдан буткул қутилиб чиқиб кетар эдим...

Қал (*ўйлаб туриб, бирдан*). Ойимпошша! Агар шунча қилган хизматларим учун менга бератургани шу бўлса, шундай кишини ҳеч аяш керак эмас! (*Бир оз жим*.) Бу қонхўрни бирор бир нарса қила оладир деб сира ақлим етолмас эди. Лекин, сиз қила оласиз, бунга ақлим етадир. Бир хотин киши бундай ишларни минг эркакдан яхши бажара оладир, айниқса, ҳозир бекнинг сизга жуда итиқиб турган вақти... (*Қараб келиб*.) Пичоқ билан қилич-қалқонни мен топиб берамаи, бўлди!

Ерқин (*севиниб*). Агар топиб берсанг, уни дарров йўқ қилиб, ўзимиз тоғларга чиқиб кетамиз!

Қал. Тоғларга? Пўлатнинг ёнигами? Сизнинг хаёлингиз ҳали ҳам ўшандা экан-да?

Ерқин (*уялиб, ўнғайсизланиб*). Пўлатнинг ёнига эмас, ўша уруш бўлаётган жойга! Мен сенга айтаман: қутулайлик шу ердан, борайлик уруш жойига, қарайлик; ким зўр келса ўшанинг томонига ўтамиз-да, кетамиз! Енгган тараф кейин сизга катта амаллар берадир, мен шу мақсадга етсам бўлди. Ундан кейин дунёнинг менга кераги йўқ! Мен бу дунёда кўнглим хоҳлаган эрни топа олмадим. Бундан кейин ҳам топилишига ақлим етмайдир. Шу учун бутун аччиғимни қилич билан қалқондан оламан! Сиз менга эргашинг: сизни баҳтли қиласман! Ўзимни ҳалол қилиб бўлса ҳам сизни баҳтли қиласман!

Қал. Хайр, ҳали мана шу ишни тугатайлик, қолганини кейин маслаҳат қилармиз...

Ерқин. Сен, эҳтимол, менинг сўзларимга ишонмайтургандирсан. Бўлмаса, бекнинг ўзидан мазмун қилиб яна бир сўраб кўр, қани, нима дер экан, ақлинг бўлса фаҳмлаб оласан.

Қал. Сир билганларни ўлдириш тўғрисида боя ўзимга ҳам айтган эди. Лекин, ўз тўғримда... (*Эслаб*.) Ҳа, менга ҳам жиндек ишорат қилиб эди.

Ерқин. Яна бир мазмун билан сўраб кўр, дарров сезидирадир. У мағрур, ўзига ишонган одам; дарров

мазмун билан сөздериб, қўядир. Фақат, фаҳмлаб олиш учун мия керак.

К а л. Уни қўйининг, буни қўйинг, пошшам, мана шу оғир кунларга сизни солиб қўйган мен бўлсам, сизни қутқариб олатурган ҳам ўзим бўлай! Дунёга келиб мен ҳам бир яхши иш қиласай.

Ё р қ и н. Сен ёрдам қиласанг, бўлди. Қутқариш бўлса сени, Полвонни, холани — ҳаммангизни мени қутилтираман! (*Туриб қараб.*) Лекин, Кал, тезрак қимирилаш керак. Қанча кечикса шунча зарар, биласанми? (*Қора кўриб.*) Ана бирор келаётидир!

К а л. Ким? Ким у?

Ё р қ и н (*яқинлашиб, секин*). Жаллод! (*Калнинг елкасига қўлинни қўйиб.*) Иш бошланди, тугатиш керак! Яна бошқа гаплар бор, уларни кейинн гаплашармиз! Сергак бўл, ўлимга ҳукм қилингани кишисан! (*Югуриб чиқиб кетадир. Кал бошқа томондан чиқадир. Бир оздан сўнг мағрур кулиш билан кулиб Бек кирадир, орқасидан К а л.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Б е к, К а л

Б е к (*келиб ўлтирадир*). Ҳа-ҳ-а-ҳа! Мен Үлмас Ботирнинг қуёви бўлдим! Марра меники!

К а л. Ҳўш бегим, унадими? Рози бўлдими? (*Бекнинг ёнига ўлтирадир.*)

Б е к. Рози бўлиш ҳам гапми? Жуда олижаноб қиз экан-ку! Шу қадар одоблик, хийлагарки...

К а л. Ўзи ўз оғзи билан «розиман» дедими?

Б е к. Ҳа-ҳ-а-ҳа! Уни айтасан-а? «Агар лойиқ кўрсангиз» дейдир...

К а л. Ҳа, баракалла, бегим, шундай денг! Боя айтган эдим-ку, сизга унамаса кимга унайдир, ахир? Хонзодага теккани унамагани, сизга ўҳшаган билаги қувватликка тегмак учун эди, бегим. Қолган-қутганини мен ҳам хўп қулогига қўйинб, тайёрлаб қўйдим. Менга шадар берсангиз арзидир, бегим.

Б е к. Э... шаҳар дейсан-а... Дунё дегин, дунё! Бутун бошлиқ бир дунё бериш керак сенга! Сенга бературган дунё ер юзидан топилмасми экан, дейман.

К а л. Э... берироқ бўлса ҳам бўладир. бегим. Илоҳим умр — давлатингиз зиёда бўлсин! Бояги гапни те-

гишиб айтдим, сиз саломат бўсангиз, ўша бизга катта мукофот!

Бек. Йўқ. Қал, сенга, албатта, бир мукофот бериш керак. (*Кулиб.*) Сенга, хизматингга яраша ғалати бир мукофот бераман, Сени қанот қоқдириб осмонга учиртирамен! (*Куладир.*) Сени катта бир элга хон қилиб юбораман. Ҳали, ана у Ҳонпошанинг сенга озгина иши бор экан, ўшани қилиб бергил, ундан кейин мукофот нақд! (*Эслаб.*) Ҳа, айтканча-я... (*бирдан*). Бор, новча полвон билан холанинг мукофотини берсинглар! Бор, айт! Боя ўзингга айтиб эдим-ку! Бўронбойнинг қулогига қўйсанг бўладир, ўзи ҳам биладир. Бор тез!

Қал (*чўчиб ўзича*). Ана мазмун... Қизнинг гапи рост экан. (*Бекка.*) Менга ҳам шунақа мукофот бўлатурган бўлса, бегим...

Бек (*кулиб*). Бор тез! Сенга ундан ҳам ғалати, ундан ҳам қизиқ, жуда катта мукофот бераман! Бор! Тез бор! (*Қал чиқадир.*) Бор! Тез бор! Мукофот вақтида берилсун! (*Буёқдан отилиб Ерқин чиқадир.*)

ТҮҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Ерқин (*шошилиб чиқиб*). Бегим, борсинглар, Қални тўхтатсинлар! Мукофот берининг вақти яна жиндак бор. Ҳаммасини бир бермак керак! Бўлмаса Қални чўчитиб қўясиз. Қал чўчигандан кейин сир сақлаётмай қоладир!

Бек. Бўлмаса илгари унинг ишини тугатайлик!

Ерқин. Йўқ... унда менинг буоратурган ишим қолиб кетадир. Боя ўзларига айтиб эдим-ку!

Бек. Айтканча-я.. (*Жим.*) Нима қиласиз бўлмаса?

• Ерқин. Борсинглар, мукофотни тўхтатсинлар. Вақтида ўзим айтаман. Ҳозир ўзим бориб Қални тўхтатар, жанобларини овора қиласас эдим-у, лекин, менинг бу ишдан хабардор бўлиб кўринишм яхши эмас.

Бек. Жоним билан, Ҳонпошша! Нима десангиз мен рози. (*Яқин келиб.*) Лекин, Ҳонпошша, вақт қолмади. Қачон шу андишалардан қутилиб, (*Кулиб.*) бир отамлашамиз? (*Қаршишига бориб оладир.*)

Ерқин. (*ерга қараб, қизариб туриб*). Қал менинг ишимни бажариб келсун, ундан кейин Қал билан бирга бир базм қилиб, Қални тоза ишга соламиз, ҳамма

ҳунарларини бир-бир кўрсатганидан кейин уни «борса-келмас» сафарга узатиб... ундан кейин...

Бек (энтикиб). Ундан кейин-чи?

Еркин. Камина қулингиз жанобларининг ихтиёрларида...

Бек (оҳ тортиб.) Дод! Кални шу кечаёқ ишингизга жўнатинг, бўлмаса. Эртага кечкача етиб келсун!

Еркин. Қуллуқ! (Гаъзим қилиб эгиладир, Бек «маст» бўлиб чиқадир.)

Парда

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

Бу парда йигирма икки мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРЛАР

(кириш тартиби билан)

Нишобсой беги — бурунгидай.

Новча полвон — новча, йўғон, ҳайбатлик, фақат чиройлик одам, 40 ларда.

Кал — бурунгидай.

Хола — пакана, бужур, қотма, оғир бир кампир, 55 ларда.

Бўронбой — пакана, пишиқ, гайратли бир йигит, 30—35 ларда.

Ерқин — бурунгидай.

Нишобсой бегининг ҳарам уйларидан бири, оқ бўр билан бўрланган, кенг, ҳашамли бир уй: «келин тушдиға мувофиқ яхшилаб зийнатланган. Тўрида кичкинагина супача, у ҳам яхши безалган: унинг иккита ёнида иккита ўйма меҳроб, иккала меҳробга биттадан қадим замонининг ёғоч ва ҳашамлик сандиқларидан ўрнатилган, устларига турли-туман тоза кўрпалар ёйилган, кўрпаларнинг устига яхши, тоза чойшаблар ёпилган.

Уйда ҳеч ким йўқ, бир оздан сўнг магрур, шод лекин бир озандиша аломати бўлган ҳолда Бек кирадир. Яхши ясанган. лекин белида на камар ва на қилич бор.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (унинг зийнатини ва жойларини яхшилаб қарагандан сўнг). Жойида, жойида, келин келатурган уйга ўхшайдир. Лекин, шундай уйга келатурган келин тўйтомуша, вода·ванг билан келса бўлар эди. Аттанг... Аттанг... Мен билан келиндан бошқа уч киши биладир, холос. (Супачага ўтирадир). Хайр, мол яхши нарса, унинг қўлга келгани ўзи катта бир тўй·томуша, қийнабқийнаб бўлса ҳам охирда «гаҳ!» деганда қўлга қўнга-

ни яна ундан катта тўй-томуша! (Эшикдан новча Полвон кирадир).

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Новча полвон

Полвон. Ассалому алайкум!

Бек. Ҳа, Полвон, кел!

Полвон (кўзлари ўйда). Жойнида, жойнида. Уй бопланибдир.

Бек. (мағрур қарашлар билан полвонга қарайдир.) Букун Кални ҳам қаторимга ўтқуздим, кел, сен ҳам ўлтириб қол? (Ёнидан жой кўрсатадир.)

Полвон. Қуллук, бегим! (Бир чекага ўлтирадир).

Бек. Қалай, уй бопланибдиришми?

Полвон. Жуда жойнида, бегим. Каъл боя мақтаниб туриб эди. «Ўғлимнинг ўйини жуда галати қилиб ясаддим, кириб кўриб чиқ» деб, сизнинг йўғингизда киргали қўрқдим... Кал ўлгурда ҳунар кўп, Кал жуда уста кал.

Бек (пичинг қилиб). «Ўлгур» дема, «бор бўлгур» дегин, бирорнинг ўғлимнин тилаш яхши эмас.

Полвон. Э бегим, яхши кўрганимиздан айтаминда, бўлмаса Кал ҳаммамизниг отамиз эмасми?

Бек. Ҳа, шундай дегин (Жим.) Лекин, Калга яна бошқа бир иш топшириб эдим. Яхши бажардими экан? Сен ҳам ўёқ-буёққа сарасол солиб юрибсанми?

Полвон. Қайси тўғрини айтасиз, бегим?

Бек. Сенинг, айтканча, бу ишдан хабаринг йўқ. У сирни сену, холаю кал — учаланг биласан, холос. Мен сизга ишонаман. Шу учун бу ишини ҳам айтиб қўя қолай.

Полвон. Ҳа, албатта, бизнинг жонимиз ўзимизники эмас, сизники, бегим. Сиздан умидимиз ҳам шуда.

Бек. Қиз ўзи рози бўлди, бирмунча парсани шарт қилди, мен ҳам унадим, қилиб бердим; бошқа яна шартлари бор, уларни ҳам қилиб бераман. Қиз, жуда хурсандлик билан унаб турибдир. Ҳозиргина имом-домла келиб, йўкоҳни ўқиди (эслаб) ҳа, айтканча, имом-домланинг ишини нима қилдилар экан? Сен биласанми?

Полвон. Йўқ, мен у ишни билмас эканман. Ҳали ҳозиргина Кал еталаб юрган эди.

Бек. Ҳа, дуруст, Қал тўғрилагандир бўлмаса. Ҳам учала сирдошнинг биттаси-ку... (Дарров сўзни буриб.) Ҳали нима деб туриб эдим?

Полвон. Қиз хурсандлик билан унаб турибди, деган эдингиз.

Бек. Ҳа, ҳа... қиз қафасга тушди, қўлга ҳам вақти чоғлиқ билан қўнди. Лекин, шу қизга унча ҳам ишониб ета олмайман. Бу ўзи ўша ўзимиз билган Үлмас ботирнинг қизи эмасми? Мунда гап кўп. Унинг достонини кўп эшигданман. Ўз ризолиги билан ўйнаб-кулиб қўшилиб олгунча жуда эҳтиёт бўлиш керак. Қўшилиб олгандан кейин, албатта, тинчиб қоламиз.

Полвон. Никоҳ бўлса бўлибdir, бу кеча ўз ризолиги билан қўйинингизга кирап экан, яна тағин нима сидан қўрқасиз?

Бек. Шундай бўлса ҳам эҳтиётини қилдим-да. Хотин кишининг кўнглини худодан бошқа ҳеч ким билмайдир. Оғзида кулиб гапиргани билан дилида, худо биладир, қандай шайтонлар бордир? Шуни ўйлаб қўлимдан келганча эҳтиёт қилдим. Уйининг зийнатини Қалга топширганим ҳам шу сабабдан эди. «Бирорта ханжар-манжар, пичоқ-мичноқ шу уйдан чиқиб қолмасун; темиртак чиқиб қолса ҳам сен жавобгарсан!» дедим. (Полвон дандон соплик пичогини орқароққа сурib қўядир.) Қал, албатта, у ёғини тўғрилагандир.

Полвон. Ҳа, Қал деганингиз қўядирми?

Бек. Қизнинг ясан-тусанини бўлса холага топширдим. (Полвон сесканиб кетадир.) Үнга ҳам «ёнидан битта темиртак чиқса, бошингиз билан сиз жавобгарсиз!» дедим. (Полвон яна сесканадир.) У қўрқоқ хотин, албатта, ўз ишини билиб қиладир.

Полвон (зўрга). Хола деганингиз ким, бегим.

Бек. Э... Холани билмайсанми? Нон ёпатурган пакана, бужур кампир бор-ку?

Полвон (seskaniб, қалтираганроқ). Биламан... Биламан... Ҳа, қўрқитмасангиз ҳам сизнинг оғзингиздан чиқсан гапга жонини бермайдирми, бегим!

Бек. Ӯшандоқ бўлса ҳам қўрқитиб қўйган яхши. Хотин кишини сиз билмайсиз, мен биламан. (Bir oz жим.) Яқинда худо хоҳласа, сенга яхши бир хотин олиб бераман. Дуруст, обрўлик бир одамга ўғил қилиб қўяман. Сенга ҳам мана шунаقا уй ясатиб бераман. (Секин). Иннайкин, ҳали ҳеч кимга айтмагил, Бўронбойни йўй қилиб, сени Бўронбойнинг ўрнига — қўрбоши қил-

моқчи бўламан. Шуни билиб қўй. Лекин — оғзингдан чиқа кўрмасин. Ҳа!..

П о л в о н . Қуллуқ бегим. Мен дуои жонларини қилиб юра берай, Бўронбой ўзи яхши йигит.

Б е к . Бўронбой атганингдек яхши йигит эди. Аммо, кейинги вақтларда анча бузилди. Йигитлар яхши кўргани учун кибр пайдо қилиб қолибди. Баъзи бир беҳуда ишларни қилиб, бўлмагур гапларни гапирибдир. Мен ундаи одамни бир нафасда кўчага эмас, нариги дунёга ҳайдаб юборман... (Жим.) бор, қўлингга қилич — қалқонингни олиб эрталабгача шу эшикни пойла. Сенга ишонаман-а, Бўронбайнинг ўрнига сен қоласан! Эсингдан чиқарма! Мен чақирганимда кирасан, ҳеч кимни яқин йўлатмайсан, Қалдан бошқа ҳеч кимни ёниверингга яқинлаштирумайсан. Қалдан бошқа ким лозим бўлса, ўзим чақираман, ўшандада тегмайсан. Бўлмаса чоп! Ким бўлса ҳам аяма, чоп! Ичкаридан хотин-мотинлардан чиқиб қолса ҳам аяма! Эртага эрта билан рутбангни улуғ қиласан. Бир кечалик пойлоқчисан-а, билиб қўй! Ўзимга маҳрам қиласиб оламан, жуда чиройлик — 16 яшар, қирчиллама қизни олиб бераман: маза қилиб ётасан!

П о л в о н (ўрнидан туриб татэним қиласадир). Қуллуқ бегим, қуллуқ! Жоним ўзимни эмас, сизники, агар бир жоним экан, минг жоним бўлса ҳам сизники. (Эшикдан Қал кирадай.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Б е к , П о л в о н , Қ а л

Б е к . Ҳа, мана, Қал ҳам келди. Қел, кел, ота, кел.

Қ а л (яқин келиб). И мом-домлани жўнатдим, саломат жўнатиб бегимизга арз этдик.

Б е к . Ҳа, баракалла, бор бўл, Қал! Ишқилиб хурсанд қилдингми? Ҳафа бўлмай жўнадиларми?

Қ а л (кулиб). Хурсанд бўлишга кўнгиллари тўлмади, хафа бўлишга вақтлари бўлмади. (Новча полвон ҳайрон.)

Б е к . Ҳўп, майли, Қал, балли, ҳалиги ишни нима қилдинг?

Қ а л . «Ҳалиги иш» қайси иш? Қийин бўлди тушуниш...

Бек. Дарров эсингдан чиқиб қолдими? Хўп одамга иш буюрган эканман!

Кал (*ўйланиб кетадир*, бирдан уйнинг зийнатига қўзи тушиб). Ҳа, уйни ясаш тўғриси, бир темиртак тўғрисими?

Бек (*кулиб*). О... тўқимай ўлгур Кал--э... Тўғри гапира берсанг калчилик бўлмай қоладир-а?.. Ҳа, ўша уйнинг тўғриси.

Кал. Айтканча-я, бегим, ўзимнинг қадимги бегим: уйингиз қалай бўлибди? Маъқул бўлдими? Кўнглингиз тўлдими?

Бек. Уйнинг яалиши жойида, жуда жойида. У тараф нима бўлди дейман, ҳалиги нозик тарафи?

Кал. Битта темиртак, ё чўпу халак, ё синиқ тутак чиқиб қолса, мен жавобгар, бегим!

Бек. Баракалла, баракалла, хола нима қилди экан. Бор, айтиб чиқчи!

Кал. Холанинг ҳам гули очилгандир, ҳиди сочилгандир, туркӣ қилиб айтсак, келинойимни тайёр қилгандир. (*Чиқадир.*)

ТУРТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Полвон

Бек. Полвон, Қалнинг енгиллигини қара, гаплари оғзидан қуйилиб тушаётибди. Ичидаги гаплар тошига қайнаб, барқ уриб чиқаётибди. Шу сир сақлай оладирми? Сен уруш кўргансан, пишкансан, оғир сен, ҳовлиқмайсан, сенинг оғзингдан гап чиқмайдир. Лекин, Қалдан қўрқаман, ўзим кўп тайинладим. Сен ҳам сир дошлардансан. Тайинлаб қўй: оғзидан бир гап чиққундай бўлса, боши кетадир-а!

Полвон. Албатта, албатта, мен ҳам айтаман. Кал, сизнинг тўғрингизда ундан қилмайдир, бегим.

Бек. Қилмайдир деб бўлмайдир. Унинг оғзи бўш, ҳар нарсани қизиқчиликка олиб гапира берадир. Бор энди, чиқ, ишингга пухта бўл! (*Кулиб*).~ Бир кечалик қўриқчисан, яхши қўри. Берган нон-намагимни ҳалол қили! (*Полвон қуллуқ қилиб чиқмоқчи бўладир*). Ҳа, айтканча: Бўронбойни менга чақириб юбор, эҳтиёт бўл, у сирдан огоҳ эмас! Оғзингдан бир оғир гап қочмасин, ҳа! (*Полвон «хўп» деб чиқадир.*) .

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*ёлғиз, ўзича*). Ишлар ҳаммаси жойида, эрта билангача ҳамма иш бартараф бўладир. Қизнинг ўз ризолиги билан қўшилиб олсан, ундан кейин Ұлмас ботирнинг ҳам нафаси ичидаги қоладир. Тузоқ яхши қурилди. Ўтган сафар юборган хатим теккандир, эртага иккинчи хатни юбораман. Учинчи хатни, худо хоҳласа, келинчакнинг ўзи ёзар (*Эслаб.*) Ҳали, хатни қаерга қўйдим? (*Қўйинларини қарайдир.*) Ҳа, мана экан. (*Олиб кўриб кула-кула яна қўйнига саладир.*) Қиз ўзи унайтурганга ўхшайдир. Май ичкали унаб берса, у ёғи осон... Ўзим ичсам, ўзим қўйиб берсам, йўқ дея олмайдир, албатта. (*Ичкарига салом бериб Ҳола кираадир.*)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек. Ҳа, хола, келинг, қалай ҳамма ишлар жойидами?

Хола. Худога шукур, болам, ҳамма иш жойида.

Бек. Қиз тайёрми?

Хола. Қайлиғингиз тайёр, болам.

Бек. Ҳалиги айтданларимни қилиб ён-берини қарадингизми?

Хола. Айланай болам, янги уст-бошларини ўзим кийгиздим? Бу ерга олиб кираётуб яна қарайман.

Бек. Ҳа, баракалла, боринг энди, насиҳат қилиб, қулоғига қўйиб ўлтиринг. Керак вақтида Кал хабар берадир. Сиздан миннатдорман, эртага эрта билан инъом-эҳсонни катта оласиз. Лекин, оғзингизга эҳтиёт бўлинг! (*Кампир хола ичкари эшикдан чиқадир.*)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*ёлғиз, ўзича*). Бўлди, бу иш ҳам бўлди. Бу кампирнинг ҳам бир кечалик умри қолди. Э... ўзи ҳам ёшини яшаган, ошини ошаган, энди ўлаберса ҳам бўладир... (*Бир оз жим.*) Ҳайр, энди ишнинг энг каттаси

қолди. Уни ҳам тўғриласак, иннайкин, ишимиз ёлғиз қизга қараб қоладир. Қизга унамаслик учун энди баҳона ҳам қолгани йўқ. (*Бир оз жим.*) Йўқ, йўқ... Ўл-мас ботирнинг шу қизи менини бўлмаса асло мумкин эмас! (*Бир оз жим.*) Сирдонларнинг ишини тугатайлик, қизнинг кўнгли жойинга тушсин. Бўронбой шу ҷоқҷача келмадингиз-ку? (*Бўронбояй кирадир-да, йироқда қўл қовуштириб туради, кўзи уйнинг зийнатида.*) Кел, Бўронбой! Салом беришни ҳам билмайсан.

Бўронбояй (*яна кўзи уйда*). Бурунги меҳмонхона эмасми шу, бегим? Жуда бошқача қилиб юбориб-сиз-ку!

Бек. Ҳа, ўша меҳмонхонанинг ўзи. Ҳали ҳозирча кичкина хотинимни шу ерга кўчириб чиқмоқчи бўлман.

Бўронбояй. Ҳали ҳозирча деб ётибсиз, янги иморат солгунчами?

Бек. Йўқ... сени уйлантиргунча!

Бўронбояй (*уялиб*). Қуллуқ бегим, умру давлатнингиз зиёда бўлсун!

Бек. Берироқ, кел, гапни очиб айтай. (*Яқинлашадир.*) Ўтири, мана бу ерга. (*Секин ўтирадир.*) Ҳеч кимга айтма, дамингни чиқарма: сенга фалати, қирчиллама қиз топиб қўйдим!

Бўронбояй (*уялиб*). Қуллуқ бегим... Мен ҳали ёшман...

Бек. Э... ёш эмиш? Биз 16да уйланганмиз; ёш эмиш... Қўчқор пансотни биласанми?

Бўронбояй. Қайси Қўчқор пансот?

Бек. У, кўтармадаги қўрбошимиз бор-ку? Чиройлик, баҳайбат киши?

Бўронбояй. Э... ў... бирда қирғий ови қилиб берганми?

Бек. Ҳа... худди ўзи. Ана ўшанинг битта жуда кирчиллама 16 яшар қизи бор экан. Ўшани сенга олиб берай деб қўйдим. Мана бу уйни сизга бўшатиб бераман, худо хоҳласа?

Бўронбояй. Қуллуқ, бегим, қуллуқ, ҳали ҳам жуда кўп нон-тузингизни едик, ўшаларни ҳалолласак ҳам катта гап...

Бек. Сенга берган нон-тузим-ку ҳалол бўлди-я. Лекин йигитлардан бир-иккитаси берган нон-тузимни ҳаром қилишиб қўйишиди. Неъматга нонкўрлик қилишди...

Бўронбояй. Худо сақласин, бегим! Ундай йигитлар бўлса бетларини кўрмайлик, илоҳим!

Бек. Сени чақириганимнинг сабаби ҳам шу эди, мен сенга бўлган гапни илгари айтиб берайин: бошлаб Кал, иннайкин (*секин*) мана бу эшикнинг олдида турган новча Полвон, ичкарида нон ёпатурган бу «оқсоҷ» кампир бор, у... тил бирлаштирибдилар-да, катта бир иш бошлабдирлар.

Бўронбой (*танг қолиб*). Худоя тавба! Шу ўзимизнинг Кал билан мана шу новча Полвон-а?

Бек. Буларнинг бошлаган ишлари нима экан, дегин: сенинг йигитларингдан бирмуничасини йўлдан уриб ўшалар билан бирга бир кун бу ердан қочмоқ. Кўп яроқ-аслаҳа, иложи бўлса, пул-мол олиб кетиб, тўппатўғи Пўлат ўғрига қўшилмоқ экан!

Бўронбой. Пўлат ўғрига... Пўлат ўғри бўлса ҳозир жони бўғзига етиб қолди. Эрта-индин ҳамма нарсасидан, ҳатто жонидан ҳам жудо бўладир!

Бўронбой. Улар шу аҳволни билмас эканларда?

Бек. Билсалар ҳам хом хаёлга борадилар, хом хаёлга... Гўё булар Пўлат ўғрига бориб қўшилсалар, у зўр келар эмиш-да, кейин буларга катта амал тегар эмиш...

Бўронбой. Ўғридан амал олиб нима бўлар эди? Шу ҳам гапми, бегим.

Бек. Шуни айтаман-да, Бўронбой. Бу ҳам ҳали қаймоғи, иложи бўлса, мени ҳам ўлдирмакчи эмишлар...

Бўронбой (*сесканиб*). Ё пирам-э!..

Бек. Ичкарида кампир хола, ташқарида Кал билан Полвон қулай фурсатни пойлаб ётган эмишлар... (*Жим.*) Яхшики, мен бу ишларнинг ҳаммасини бурунроқ билиб қолдим.

Бўронбой. Сизнинг тўғрингизда ёмон ният қилган бўлсалар ўшаларнинг ўзларини йўқ қилиш керак эди!

Бек (*бирдан, лекин секин*). Ҳа, балли, Бўронбой! Сени шу учун чақириб эдим. Ўзинг бил, йигитларингдан биттаси билсин, Тошлоқми, Эргашми — қайси биттаси бўлса ҳам эслироғи, бошқа ҳеч ким билмасин. Иннайкин: эрта билангача ҳалиги учаласини жойлаймиз! Эртага қолмасин! (*Жим.*) Лекин, бу кеча атайлаб мен ўзим ёлғиз шу уйда ётаман, тешикнинг ёнига атайлаб новча Полвонни пойлоқчи қилиб қўяман, Кални атайлаб бу кеча ишга соламан. Қани, кўрайин-чи, нима бўлар экан. Менинг тўғримда сира қўрқманглар,

мен эҳтиёт қиласман, иннайкин: булардакаларнинг мингтасига ҳам сўз бермайман!

Бўронбой (*turap*). Энди мен чиқиб тараддууд қиласай бўлмаса!

Бек. Тараддууднинг кераги йўқ. Чиқиб, бемалол ётабер. Аzon вақтида Қални ётган жойидан, Полвонни шу ердан, холани ошхонадан топасан, аввал Қалин йиғиштири, кейин чиқасан-да, уни чакалакзорда тўғрилайсан! Бор, чиқ энди! (*Бўронбой юрадир.*) Шошма, мёнга қара! (*Келадир, секин.*) Улниклардан, қондан асар қолмасун, дурустми?

Бўронбой. Хўп, албатта уёғини тўғрилаймиз!

Бек. Баракалла, пухта бўл! Шу тўй, ҳамма зийнат, сеп-асбоб, иннайкин 16 яшар қирчиллама қиз сенини... маза қиласан. (*Бўронбой ўйланаб чиқиб кетадир.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек. Эрталабгача Бўронбой ҳам бу ишни бажарадир. Эрта-индин Бўронбой билан шеригининг ишини (*аста*) ўзим бажараман. Ундан кейин сирдошлардан битта ҳам қолмайдир. Қизнинг ўзи бўлса унгача ўзимники бўлиб қоладир. (*Ташқари ёқдан Қал кираадир.*)

ТУҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Қал

Қал (*кириб таъзим билан*). Ҳамма ётди, ухлади, бек қалайлар? Ёр-ёр, ичкарида қайлиқлари бўлди тай-ёр... Ёр-ёр.

Бек Ҳамма ётдими? Ухладими?

Қал. Ҳа, қачонлар эди-я. Ёлғиз Бўронбойгина ивирсиб юрибдир.

Бек. У ҳам ухлагали кетди. Хотиржам бўл!

Қал. Сиз билан чинакам гаплашай, бегим. Бўронбойни сиз ўзингиз чақиритириб эдингизми?

Бек. Бўлмасам-чи!

Қал. Орадаги сирни Бўронбой ҳам била берса, бошқа ҳам эшига берса, жазони Полвон билан хола тортса-ю, мен тортсан, яхшими?

Бек. Э... лақилламай ўл, Қал! Мен Бўронбойга сир айтиб ўлтираманми! Миянг борми сенинг?

Кал. Нимага бўлмаса бевақт, мана шу нозик кечада, нозик жойларга кириб юрадир?

Бек. Менинг бошқа ишим бор эди, чақиртирдим. Сенинг нима ишинг бор. Ё сен менинг устимга катта бўлиб келганмисан? Бошингни олиб қўйами, ҳозир?

Кал (тезгина.) Ишқилиб сирдан огоҳ қилганингиз йўқми?

Бек (ер тепиниб). Бир мартаба айтдим-ку, бас-да!

Кал (тез кета бошлиб). Хўп, бўлибдир! Бўлмаса, мен келинни олиб кетдим!

Бек. Шошма? (Кал орқасига қайтадир.) Бор, келинни чақириб чиқ. Холага айтсанг, ўзи ичкари эшикдан олиб чиқадир. Ичкарида хотинлардан эҳтиёт бўл. Иннайкин, (аста) майларни олиб кириб қўй! Узинг олдида тур. Мен чапак чалсам кирасан. Дурустми?

Кал. Жоним билан!

Бек. Лекин эшикнинг ёнида турганингда Полвон билан бир оғиз ҳам гаплашмайсан. Агар шарпангни эшитсан, бошингни оламан! Аввал мана бу жойларни тузат! Мен эшикка чиқиб келаман. (Бек чиқа бошлибдир, Кал жойларни тузатгали борадир.)

Кал (биран бурилиб). Шошманг, бегим! (Бек тўхтайдир.) Сиз билан яна астойдил гаплашай. Сиз ўзингиз кўп эслик одамсиз, баъзида эсингиzioni еб қўясимзи дейман.

Бек (аччиғланиб). Яна нима демакчисан, Қал?

Кал. Бу кун оҳингиҳиз худога еткан, бошингизга тожи давлат биткан. Айшингиз Жамшидникидан ўтган. Э... унда ҳам неча тош нарига кеткан кечаю, сиз, сиз менга азоб қиласиз! Мен нима гапирсам сиз кулиб, иржайиб жавоб беринг. Нима бу, пўписа?

Бек (кулиб). Гапиратурган гапинг шумиди?

Кал. Йўқ, гап бошқа; мана бу уйда бир темиртак қўйма дедингиз. Мен сиздан қўрқиб ёғоч қозиқларни ҳам суғуриб ташладим. (Теваракка қараб.) Борингки, чўп жинсидан ҳеч нарса қолмади, ишқилиб учлик нима нарса бўлса, ҳаммасини йўқ қиlldим.

Бек. Жуда яхши қилибсан, баракалла, Қал, иш бундай бўлибдир.

Кал. Гапим тугагани йўқ, шошманг.

Бек. Яна борми ҳали?

Кал. Қаймоғи энди келадир.

Бек. Бўл, тезроқ!

Қал. Уйингиз ҳозир сипоҳнинг уйига ўхшайдирми, йўқми? (Ўзи қараб.) Йўқ, йўқ... асло ўхшамайдир, бу уй: қиз болалар «келин-келин» қилиб қўғирчоқ ўйнашатурган уйга ўхшайдир, унда ҳам битта-яримта ча-лабузар ё темиртак бўладир. Хайр, уй майли, ўзингизни қаранг! Сиздай сипоҳ одам ҳамма вақт тилла қи-личини савлат қилиб тақиб юрмайдирми? Қепатангизни қаранг! Тошлоқ маҳалланинг сўфисига ўхшайсиз!..

Бек. Шундай кечада қилич тақиб юрсам яхшими? Шундай нозик одамнинг олдида-я?

Қал. Э... Бу кепата бўлан юрсангиз, эрта-индин у далла қиз елкангизга миниб оладир. Бу — умр савдоси, бегим. Сиз унинг олдида қилич тақсам яхши бўлмас дейсизми? Бекор — гап. Бу қизнинг ёнида қилич йўқ одам одам эмас, кимнинг қизи, ахир, биласиз-ку? Қи-лич уйинида отасини шоширган нарса бу!.. Э... бек, бек.. Неча жуфт хотинингиз бор-ку, ҳали ҳам хотин киши-нинг нима эканлигини билмайсиз: хотин киши кучли эркакни яхши кўрадир. Қишлоқ қизлари улоқчи йигит-ларни танлаб тегадирлар... «Юрагида ёли бор йигит» деган гап қаердан чиққан? Хотинлардан!.. (Бир оз жим.) Э... Бек... Бек... қиз, минг қилса ҳам энди сизни-ки, сипоҳликни қўлдан берманг. Садафсонлик тилла қилични ярқинлатиб тақиб олинг. «Базм вақтида бе-лимда турмасун» десангиз, рўбарўнгизга савлат қи-либ илиб қўйинг! Иложи бўлса (секинроқ) қайлиқ тў-рага буюринг, таъзим билан олиб илиб қўйисун! Нима бу бўшанглик? Энди бекликни қўлдан бериб қўядичи, шу одам!

Бек (мулойим кулиб). Гапинг рост, Қал, хўш, қи-личимни тақиб кирайин, бўлмаса.

Қал. Ҳа, баракалла, отангга раҳмат, сипоҳбачча! (Бек чиқадир.)

УНИНЧИ МАЖЛИС

Қал ёлғиз

Қаъл (севиниб, ўйнаб). Қойил қилдим, шайладим! Бу ҳўқиз шу гапларга ҳовлиқиб қилич тақиб кирса бор-ми? Худо берди денг! Иш қизда. Қиз, отасининг қизи, Пўлат ўғрининг ҳалигигдақаси бўлса... эплаб кетадир! (Ўйлаб.) Хўш... Энди мен мана бу жойларни тузатай-ин. (Тузата бошлиайдир.) Ундан кейин чиқиб келино-

йимни чақириб келайин. (Эсига тушиб.) Иннайкин, «базми жамшид»ни қизитмоқ учун май олиб кирайин... (Үйлаб.) Иннайкинчи? Иннайкин... Куёв поччанинг буйруқлари билан қўйдай бўғозланайин! Ҳимматингга балли, куёв почча, ҳимматингга! Қилган хизматимизга хўп ғалати мукофот бермакчисан, билиб юрибмиз. Дунёда ўзингдан бошқа эслик одам йўқ дейсан-а?.. Бўронбойни бизга қайраб солмоқчи бўласан, биламиз, биламиз! Билиб ишимизни қиласиз! (Тез чиқадир.)

УН БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ҳеч ким йўқ (одамсиз саҳна).

Ўй анча вақт бўш қоладир. Ичкари эшикни секингина очиб Хола кирадир. Уёқ-буёқ қараб ҳеч кимни кўрмагандан сўнг индамасдан чиқиб кетадир. Бир оздан сўнг ташқари эшикдан Пол вон бошини тиқиб қарайдир. Ҳеч ким йўқ-ку, мен, келин-оим бормиканлар деб эдим, дейдир, бир оз уёқ-буёқга қараб тургац, бошини олиб эшикни ёпадир. Бир оздан сўнг эшикдан Қал кирадир; қўлида феруза гулли, чиройлик тилла чавгинача билан битта катта ва битта кичкинагина қимматбаҳо хитой пишаси.

УН ИККИНЧИ МАЖЛИС

Қал ёлриз

Қал (чавгинча билан пиёлаларни сўрининг бир чеккасига қўйгач, чойшабнинг орқасидан — токчадан катта бир лаъл, яъни мис тобоқ оладир-да, сўрининг қирғоғига — ўрга ерга жойлашидирадир, сўнгра ҳалиги нарсаларини ўша лаълнинг ичига олиб қўядир). Мана бунинг оти — «майи ҳоб»... Узумнинг суви... шу сувни ячкандан кейин, бизнинг марҳаматли бегимиз, бева-бечораларнинг кўз ёшларини тўқадирлар... Биздай бева-бечоралар бегимиз учун кўз ёшларимизнигина эмас, қонларимизни ҳам тўка берамиз. Биздайлардан мингтасини жони — бекнинг бир оғиз амри-я! Лекин, Үлмас ботирдай одамнинг нозли қизи ҳам ёш тўкиб қолди-ку! Ҳа, дунё — шунаقا: бирорнинг кўз ёшини бирор қолдирмайдир. Үлмас ботир ҳам бир кун йиғлаб қолар, худо биладир, ҳозир ҳам йиғлаб ётибдирми?.. Бек келгунча мана бу узумнинг кўз ёшидан жиндак ичинб олайин! (Қуийб ичадир.). Бу кеча «базми жамшид» кечаси: сал

ширакайф бўлмасам бўлмайдир. (*Ичкари эшикдан хола чиқадир — олдида Ёрқин. Ёрқин ясанган.*)

ЎН УЧИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ёрқин, Хола

Кал (*ўйнаб-ўйнаб*). Келинг-э, келинпошша-э... кўзларимиз тўрт, қулоқларимиз ўн тўрт, интизоримиз бир юз тўрт, сабру тоқатимиз мўлт-мўлт бўлди... (*Холага яқинлашиб*). Оқарган соchlарингизга қурбон бўлайнин, аммажон! Холажон! Келинни хўб ясантириб, оро бериб, хонларнинг қизидай қилин олиб кирибсизми? (*Хола кулладир. Ёрқин жуда хафа.*) Келинни қолдириб ўзингиз секин-секин ичкарига қараб йўргаласангиҳ ҳам бўладир. (*Йўргалаб кўрсатадир.*) Ҳозир куёв тўра, бизнинг жўра келадирлар!

Хола (*Ёрқинга нима қилай, дегандай қилиб қарайдир, Ёрқин индамагач*). Хайр, яхши қол бўлмаса, болам! Куёвинг билан ширин-ширин ўйнашиб, кулишиб тонг отдирифил! (*Қизнинг пешонасидан ўпиб чиқадир.*)

ЎН ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ёрқин

Ёрқин (*жуда эзилган, умидсиз*). Кал, бери кел. (*Кал борадир.*) Қани у?

Кал. Ташқарига чиқди.

Ёрқин. Бир-иккита гапим бор эди, айтиб олай деб эдим, кириб қоларми экан?

Кал. Иўқ, гапираберинг. Ташқарида Полвон бор, у кириб келаётганида йўталадир, гапираберинг.

Ёрқин. Полвонга айтиб қўйғанмисан?

Кал. Ўзи биладир.

Ёрқин. Чиқ, айтиб кел, бўлмаса кўнглим ишонмайдир. (*Кал эшикдан бошини чиқариб айтадир.*)

Кал. Гапиринг, энди, қўрқманг!

Ёрқин. Ҳали ҳам кўнглим тинчлана олмай ётибди. Хайр, майли, секинроқ гапираман. (*Oғир, қалтираб гапирадир.*) Иш ёмон. Хола ҳеч нарсамни қўймади, пи-чиқчамни ҳам олиб қўйди.

К а л. (кулиб). Мен ҳам уйда ҳеч нарса қолдирмадим, ҳамма нарсани олиб қўйдим.

Ёрқин. Бу нима гап? Мен энди бўғиб ўлдираманми? Қандай қиламан. Уни бўғишга кучим етмайдир...

К а л (кулиб). Ноз билан ўлдириинг, ноз билан...

Ёрқин (тажанг, лекин оғир). Кал, сен мени алдаб юрганга ўхшайсан. Агар шу йўл билан жон сақламоқчи бўлсанг, алданасан. У вақт мен сени бир дамда йўқ қилдиришга ярайман. Лекин, мен сейнга яхшилик қилингиз деб эдим.

К а л (кулиб). Мен ҳам сизга яхшилик қилмоқчи бўламан. (*Жиддий*). Хотиржам бўлинг, мен сизни алдамайман, ваъдамиз-ваъда. Сиз фақат, уёқ-буёққа, кўз солиб, ҳушёр бўлиб турсангиз бўлди. Иннайкин, сиз унга «Кал бу кеча тугайдир, охирги марта бир ўйин қилиб берсин!» дениг. Шу — бас.

Ёрқин. Бу нимага? Фойдаси борми?

К а л. Ойимпошша, Кал тоғангиз фойдаси йўқ гапни гапирмайдир. (*Жагидан силайдир*.) Мен ўзим ташқарида — худди мана шу эшикнинг олдида бўламан. Лозим бўлса чапак чаласиз. (*Кулиб*). Хотирингиз жам, кўнглингиз беғам, вазифангиз кам, айшингиз «таралам» бўлсин!..

К а л (секин). Қиличини у ўзи олиб кирадир. Қалқон кейин керак бўлатурган нарса, ҳозир қалқонсиз ҳам иш қилаберасиз. (*Полвоннинг йўталган товуши*.) Ана, энди келаётидир!

Ёрқин (секингина). Йигитлар тайёрми?

К а л. Э... у кейин бўлатурган нарса. (*Эшикдан Бек кирадир*.)

УН БЕШИНЧИ МАЖЛИС

К а л, Ёрқин, Бек

К а л (Бекни севинч билан қарши олиб). Қелинчак тайёр. Үфрилик мол бўлса ҳам, лекин, жуда жойида келин, куёв почча, келинг. Қизгинамиз мунтазир сизга... (*Бек яқинлашадир, Ёрқин бир чекага чекиниб туриб, Бекка таъзим билан салом берадир*.)

Бек. Э қуллуқ, э, Ойимпошша, қуллуқ! (*Белидан қиличини еча бошлайдир*.)

Ёрқин (дарров бориб). Менга берсалар... (*Олиб супачанинг бир چекасига қўядир*.)

Бек. Йўқ, э, Ойимпошша. У ерга қўйманг: бу — сипоҳнинг қиличи; басавлат қилиб қозиққа илиб қўйяли! (Бориб қилични оладир. Ерқин бесаранжом. Бек қозиқ излаб уйни айланадир.) Оббо кал ўлгур-э, ҳунарини кўрсатаман, деб уйда битта ҳам қозиқ қўймабсанда! Чиройлик бўлсун деганингдир-да энди. (Баланд бир қозиқ кўриб узалиб туриб сопидан осадир.) Қалай, Ойимпошша, чиройлик бўлдими?

Ерқин (эўрга). Жуда чиройлик бўлди... (Ерқин билан Қалай бир-бирларига ҳайрон бўлишиб қарашадирлар.)

Бек. Шу кеча ҳамма нарса чиройлик бўлсун-да! Қани, ўлтуринг!

Ерқин (Қални кўрсатиб ишорат қиласадир.) Хўш, ўлтирамиз...

Бек (Қалга). Бор, чиқ, чақирганимда кирасан. (Қал таъзим қилиб чиқадир.)

УН ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек. Қани энди. Ойимпошша, ўлтуринг. (Ерқин секингина, адаб билан ёнига ўлтирад.) Қандай давлатга эга бўлганимни ўзим ҳам билмайман. Ўнгимми бу, тушимми?

Ерқин. Ўнглари, худо хоҳласа...

Бек. Хурсандмисиз, ойим?

Ерқин (уялиб). Минг марта...

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Шу чоққача нимага мунча таранг қилдингиз?

Ерқин. Илгарироқ етганиларида шошилиш бўлар эди-ю, эҳтимол, оз муддат учун бўлар эди. Энди сабр билан, қаноат билан бўлди, энди умрлик бўлди...

Бек. Сиз умрлик туришни хоҳлайсизми?

Ерқин. Мен отамнинг қизиман, шохдан-шохга қўниб ўрганганим йўқ эди...

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, Пўлат ўғричи, у — шоҳ эмасми?

Ерқин (қийналиб). У... оти бор, ўзи йўқ экан... Унинг отини эшитканман, лекин, элнинг оғзини тўсиб бўлмас экан, юкини ҳам менинг бўйнимга юкладилар... (Инғлагандай бўладир.)

Бек (қўлини Ерқиннинг елкасига қўйиб). Қўйинг, йиғламанг. Тегишиб айтаман. Келинг, йиғини қўйинг, кулагайлик, ўйнайлик. (Ерқинга кичик, ўзига катта пиёлага май қуядир.) Келинг, мана, йиғингизни тарқатиш учун гулдан ясалган дори бераман.

Ерқин (оладир). Тикан суҳбатида гул бўлмаса бўлмайдир, бегим... (*Ичадир.*)

Бек. Май ўткир бўлибдирими?

Ерқин. Менинг учун жуда ўткир.

Бек. Мен учун ўткир эмас-ку? (*Яна қуядир.*)

Ерқин (*уялиб*). Ўткирга ўткир таъсир қилар-миди?

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул... Қани ичай-лик!

Ерқин. Менга шу биттаси бас эди.

Бек. Э, бу нима гап? Сизни «Улмас ботирнинг қизи» деб ким айтадир? Ичаберинг!

Ерқин. Улмас ботирнинг ўғли эмас, қизи деб ҳамма айтадир.

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул... Майли шу бир пиёланни ичинг!

Ерқин (*оладир*). Мен бу кун жанобларининг ҳамма буйруқларига хўп дейман, лекин, буйруқларни танлаш ишини ҳам ўзларига ҳавола қиламан. Уйлайманки, буйруқлар ўзларига муносиб, шанларига яратшар буйруқлар бўлур деб... (*Бек ичадир, Ерқин Бекнинг қўзини ғалат қилиб туриб майни тўкиб ташлайдир.*)

Бек. Бу гапингиз ҳам маъқул... Буйруқни ҳам орқа олдимиизга қараброқ буюратурганга ўхшаб қолдик. Майли, майли! Хўп!

Ерқин. Йўқ, бегим, буюра берсинлар.

Бек (*ўзи қуийиб ичиб*). Ишқилиб, буйруқларни қайтармайсизми?

Ерқин. Йўқ, асло.

Бек. Кўп бўлса ҳам-а?

Ерқин. Қанча бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам... Лекин менинг буйруқ эмас, кичкина бир илтимосим бор, агар қабул бўлса...

Бек (*ўзи қуийиб ичиб*). Ҳа, балли-е, айтинг, жон билан. Кўз билан...

Ерқин. Жонлари билан кўзларига арзимайдир. Фақат бир оғиз сўз билангина...

Бек (*яна ўзи ичадир, боши қизиган*). Айта беринг, айта беринг!

Ёрқин. Кални охирги кунида бир ўйинга солсак деб эдим... Базм қизиса...

Бек (маст). Кални Калними? Хўп! Нима қилса дейсиз?

Ёрқин. Ўйинга солсак.

Бек. Ўйинга? Хўп!- Калними? Хўп! (Чапак чала-дир.) Кални ўйинга солса! Хўп! Дунёни ўйинга солсак ҳам майли! (Тикилиб Ерқинга қараб туриб бирдан бўйнига қўлини ташлайдир.) Мана ўйин... Ўйин... Юсуф Зулайҳо ўйини... (Ерқинни ўпмак истайдир, Ерқин юзи-га қўлининг олди томонини қўядир, Бек ўпадир, Эшик-дан Кал кирадир.)

УН ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин, Кал

Кал (кириб, ўзича, бирдан). Оббо, худо урди! (Куладир.)

Ёрқин (бирдан қизарип). Ана, Кал кирди!

Бек. А? Кал? Қани? Кал?

Кал. Мана мен, бегим! (Ўзича.) Арши аълога етиб қолибдир-ку, бу қари куёв...

Бек. Букун, биласанми, охирги кун!.. (Келиб.) А... Охирги кун деганимки... а... қизингнинг охирги қизлик куни!.. Шу букун бир ўйнаб берасан, Кал!..

Кал. Хўп, бегим, хўп. Охирги кун бўлатурган бўлса, мана мен ҳам ўйнайман, сиз ҳам биргалашиб ўйнай-сиз!

Бек. Мен? Мен ҳам ўйнайманми?

Кал. Албатта, шу қизнинг тўйида сиз ўйнамасан-гиз бўладирми?

Бек. Хўп, хўп! Бошла ўйиннингни!

Кал. Ўйиннинг аввалида биз ҳам жиндак томоқни ҳўллаб, бек бўлиб олайлик!

Бек ((бақириб)). Нима билан Қал?

Кал (Бекка ўхшатиб бақириб). Гул билан...

Бек (кулиб). Қал... Қал... Гул билан... Гул билан бек бўладирми? (Қуийб бериб.) Хайр, бўлсун! (Қал ичадир.) Қани, бошла энди! (Қал, турли ҳайвонлар-нинг тақлидини қилиб, охирнида айиқ бўлиб ўйнайдир.)

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Балли, Қал, балли!

Кал (үйинни тугатгаң таъзи и қилиб). Қани, туринг энди куёвпоча, бир эшикка чиқиб келайлик!

Бек. Нимага?

Кал. Сиз ҳам ўйнамоқчи эдингиз-ку!

Бек. Эшикка чиқмай... шу ерда... шу ерда ўйнасак бўлмайдими.

Кал. Дарров чиқиб келамиз. Шундай эшикнинг тагига... Мен сизни ясантириб қўяман, қизим кулатурган бўлинг-да! (Бек «хўп» деб ўрнидан турадир. Ерқин ҳам турив қўл қовуштирадир. Кал Бекни етаклаб олиб чиқиб кетадир.)

ЎН САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлиз

Ерқин. Бу нимага ишорат? (Бир-икки қадам босиб.) Кал ўлгур нима учун Бекни олиб чиқиб кетди? (Ўйладир, кўзи бирдан қиличга тушиб.) Ҳа... яхши, яхши. Кал ўлгур найрангни боплабдир. (Қиличга яқинлашадир.) Тузоқ яхши қурилган. «Мен Бекни олиб чиқиб кетдим. Қайтиб киргунча яроғли бўл!» дегани экан. (Чўзиладир, бўйи етмайдир; иргишлайдир, сапчийдир, яна етмайдир.) Оҳ, бўлмади, бўлмади! Иш бузилди... (Ўйладир.) Тўхта! (Ен-берисига қарайдир.) Қўйиб чиққундай нарса йўқми? (Девордаги чойшабтарни кўтариб қарайдир.) Йўқ! (Май чавгинчасини ерга қўйиб— бир оёғи билан устига чиқадир. Бўйи етмайдир, қўли қалтираб яна тушадир.) Бўлмади, бўлмади! Эшикдан бирор нарса топиб кирайин. (Чавгинчани жойига қўйиб ичкари эшикка борадир, эшик берк, очилмайдир.). Эшикни ҳам беркитиб қўйибди. (Бўшашиб). Иш қўлдан кетди. Бек калнинг ҳийласини тушуниб қолган бўлса керакки, қиличини жуда баланд жойга илибдир. Ҳой Кал ўлгур, аҳмоқ Кал, мени нобуд қилди! Илгарирак Кал ўлгурни йўқ қилиб бошқа бир ақли борроғи билан гаплашсам бўлар экан. Келиб-келиб шу мияси йўқ Калга ишонаманми? (Ўйладир турив бирдан супачага чиқар, супачадан токчага ўтар, ундан яна бир тапчага ўтиб қиличга чўзилар. Етай-етай беганда Полвоннинг ўйталгани.) Оҳ, (Иргиб ерга тушар.) Нобуд бўлдим!.. Расво бўлдим! Тугадим!... Энди қутилиш йўқ! (Эшикдан Бекни етаклаб Кал киради, Ерқин Бекни кўргач, ихтиёрсиз кулиб юборадир.)

ЎН ТҮҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Бек, Қал

Қал (*Бекни Ерқинга кўрсатиб*). Мана бу киши, шолипоянинг қоровули бўладир. Ҳозир шолипояда ўйинга тушганини кўрасиз. (*Бек тентиракланиб юрадир.*)
Бошласинми?

Ерқин (*зўрга кучаниб*). Майли, хоҳласалар бошласинлар.

Бек (*Ерқинга яқинлашиб*). Ўйнасам... сиз... сиз ўйнасам... ҳурсанд бўласизми?

Ерқин (*офир*). Албатта, букун ҳурсандлик кунидা, бегим...

Бек. Сиз нима билан... ишқилиб нима билан... ҳурсанд бўлсангиз. (*Рақс бошламоқчи бўладир.*)

Қал. Шошманг бегим, қайлиқ-тўра най чалиб берсинлар-да!

Ерқин. Мен най чалишни билмайман.

Қал (*қўйнидан кичкинагина бир най олиб бериб*). Бу кеча ноз сифмайдир, Ойимпошша! Бек ўйнаганда сиз чалиб берасиз. Сиз ўйнаганингизда Бек! Ҳа, бошланг! (*Ерқин хоҳламагандай олиб ўйин кўйини бошлиайдир. Қал катта мистобоқни олиб чилдирма қилаадир.*)

Қал. Ҳа, баракалла, ўйнанг шоввоз, ўйнанг!. (*Мистобоқни чалиб дам ўёғига, дам буёғига тўгадир, айланаб юриб қизнинг ёнида тўхтаб секингина.*) Қилични олдингизми?

Ерқин (*секин*). Мени нобуд қилдинг, Қал... Бўйим етмади.

Қал. Бўйим етмади? Ёмон бўлибдири-ку! (*Ўйлаб.*) Хайр, хафа бўлманг, йўли топилиб қолар. (*Бекка.*) Чаққон, чаққон ўйнанг шоввоз! Ҳа, мана мен ҳозир ҳаводор топиб келаман! Мундай ўйинчини хон ҳам кўрган эмас! (*Мистобоқни чала-чала чиқадир. Бир оздан сўнг яна мистобоқни чалиб кирадир. Яна ўйин қизийдир. Бек яхши ўйнайдир; маст бўлса ҳам берилиб ўйнагани учун яхши ўйнайдир. Бекниг ўйнида қилич чопиш, бош олиш, от чопиш, отни бирдан тўхтатиши, қалқон ушлаш ҳаракатлари бор. Қал бир оздан сўнг Бекни тўхтатадир.*) Тўхтанг, бегим, уст-бошингизни тузатиб қўяй, жиндак бузилиб қолибдир. Орқангизни ўгуринг! (*Бек орқасини ўгирадир.*) Қизим, куёвнинг камарлари қалай? Яхшими? Чиройликми? Келишибдирми? (*Бек-*

нинг камарига орқа томондан оташкурак, қаламдан, супурги ва бошқа турли-туман нарсалар илинган. Кал ўшаларни тузатмакчи бўйиб туриб қўйнидан пичоқ оладир. Ёрқинга кўрсатиб туриб Бекнинг орқа томонидан камарига осиб қўядир.) Мана, мана бу заркокилларни, туморчаларни кўрдингми, қизим? (Пичоқни Ёрқинга яна бир кўрсатиб.) Маза, қизим, маза! Мундай куёвни иккала оламдан ҳам топа олмайсан!

Ёрқин (хурсанд). Бегим жуда қизиқ бўлибдирлар. (Куладир.)

Кал. Шунинг етти пушти ўзи қизиқ ўткан.

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа!

Кал. Кулманг, бегим. Ҳали ўйиннинг учдан бирини ҳам ўйнаганингиз йўқ. Ҳа, бошланг шоввоз. (Ёрқин жуда шўх чаладир, Бек ортиқча маст, яна берилиб ўйнайдир.)

Ёрқин (чалишдан тўхтаб, енгил). Кал, бас энди, бегимни чарчатмайлик.

Кал (Бекка). Бас энди шоввоз, бўлди. Келинг, ўлтуринг. (Олиб келиб ўлтурғизадир.) Энди мен чиқиб кетай, қизим сизга ўйнаб берсин. (Секин чиқадир.)

ИИГИРМАНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ёрқин

Бек (кўзлари қизарган, ҳирсланган). Пошшакон, энди сиз ҳам ўйнаб берасизми?

Ёрқин (ноз аралаш). Ўйин билмайман. Билганимни лойиқ кўрсалар жоним билан... (Таъзим қилиб туради.)

Бек. Қурбон бўлайин, ўйнанг! (Орқасидаги осилган нарсаларни тортиб уза бошлайдир. Ёрқин кўриб қўрқиб кетадир.)

Ёрқин (тез бориб, ғалати қарашиб билан қараб). Мен ўзим олиб қўяй! (Пичоқдан бошқасини олиб ерга ташлайдир, пичоқнинг ўзи билан боғланган ишини кесадирда, пичоқни белнинг камарига — орқа томондан қистириб қўядир.) Бўлди, бегим. Кал ўлгур камарларига анча нарсани илиб қўйган экан...

Бек. Дунёнинг ҳаммасини илиб қўйса ҳам майли, шу кечада... ўйнанг, қўзидан!

Ёрқин. (ноз билан найни бериб). Чалиб берсинлар бўлмаса... (Бек найни олаётуб Ёрқиннинг қўлидан тутиб оладир. Иккаласи бир оз жим қоладирлар. Бек-

нинг ҳирсланган кўзлари қизда, қиз кулиб-қизарисерга қарайдир.) Ўйиндан кейин бегим. Чалсинлар!

Бек. Қайси машқни чалай, кўзидан?

Еркин. Хоҳлаганларини...

Бек (кўлини яна ҳам ўзига тортиб.) Айтинг, кўзидан!

Еркин. Бўлмаса «Дилхирож»ни чалсинлар! (Бек Ерқиннинг қўлини бўшатиб юбориб, «Дилхирож»ни секин-секин бошлайдир. Ерқин секин-секин ерга қараб ўйни айланадир. Шавқ кучайиб-тезлангандан сўнг Ерқин ўйинга бошлайдир.

Ерқин узоқ, чиройлик, ҳирс қўзғатувчи қилиб ўйнайди, тез-тез Бекнинг қаршиисига йўргалаб бориб муқом қиласадир. Бек жуда қизиб кетадир. Бек бирдан найни иргитиб ташлаб Ерқинга қараб югурладир. У, ўзини ўнглагунча маҳкам қучоқлаб олиб супачага ётқизадир. Ерқин пастда, Бек устида; Ерқин Бекни қучоқлаган бўлиб туриб белидан пичоқни олади-да, тўшакчанинг тагига жойлайдир.)

Еркин (қалтираб, зўрга.) Бегим, турсинлар, қийналиб кетдим...

Бек (овози титроқ, юраги ўйноқ). Бўлмайдир, кўзидан... Тоқат қолмади... Энди ҳеч, бир баҳонага унамайман... Менини бўласизми, йўқми? (Ерқин жим.) Бўласизми, йўқми?

Еркин (зўрга). Шамнинг биттасини ўчириб, биттасини токчага олиб қўйсингилар!

Бек. Иннайкин-чи?

Еркин (зўрга қалтираб). Иннайкин... билганилари!.. (Бек туриб шамнинг биттасини ўчирадир, биттасини токчага — бир бурчакка олиб қўядир; супача қоронғиликда қоладир. Бу орада Ерқин пичоқни олиб енгига жойлайдир. Бек яна қичқириб кела бошлагач, ўрнидан иргиб туриб қочадир. Бек қувладир. Узоқ қувлашадирлар. Бек қутирган түядай бўқириб, қучогини очиб, ҳирс билан қувладир. Ерқин, бир бурчакка бориб қисиладир. Бек, бериги бурчакдан қучогини кенг очиб, югуриб бораётганида Ерқин ҳам қучоқ очиб югуриб келадир-да, пичоқни қаттиқ зарб билан Бекнинг кўкрагига қадайдир... Бек бир-икки мартаба ёввойи товуши чиқарганидан кейин «гурс» этиб йиқиладир. Ерқин пичоқни сугуриб ташлайдир, ранги үчган, оппоқ оқарган. Бир оз қўрқиб қараб тургандан кейин ўликнинг қўйнида бир қоғоз қўриб қоладир-да, дарров эн-

гашиб оладир). Бу қандай қоғоз. (Бошини ўқиб кўриб.) Отамга! (Югурив бориб иккала шамни ҳам ёқадир. Ҳансира буриб ўқийдар.) Бу нима? Бу қандай гап? Сира тушунмай қолдим? (Ўйлаб кетадир.) Мана бунинг қилган ҳийаларидан бири бўлмасин? Отамни алдаш, мени осонгина хотин қилиб олиш учун қурилган тузоғи бўлмасин? (Ўйлаб). Ҳа... ўзи ҳам кеча мақтаниб туриб эди... Шу хил ҳийалар Пўлатнинг бошига етарми экан? (Ўйлаб туриб бирдан ўрнидан туриб кетадир.) Агар бошига еткан бўлса-чи!. Йўқ! Йўқ!. Мунинг олдини... Гап яна Қалда. Қал чинакам одам бўлса бу ишни эплайдир. (Ўйлаб, бирдан севиниб кетиб.) Пўлатни илинтириш учун қурилган тузоқ билан ёвларини илинтирасак-чи? (Ўзи куладир. Бирдан қарсак чаладир.) Қал, Қал!.. (Эшикдан Қал кирадир.) Полвонни ҳам чақир!.. (Қал Полвонни чақирадир.)

ИИГИРМА БИРИНЧИ МАЖЛИС

• Ёрқин, Қал, Полвон

Қал (кириб). Бу нимаси, Ойимпошша! (Орқаси-га тисариладир.)

Полвон (кириб). Ҳа, иш саранжом бўлибдир-ку! (Сира қўрқмасдан ўликни томоша қиласадир.) Шундай азамат киши-я... (Ёрқин ўйланадир). Қал, менга қара, ҳалиги мендан олган пичоқ қани?

Қал (гаранг). Қайси?

Полвон. Э... ҳалигина дандонсоплик пичофимни олмадингми?

Ёрқин (уйғонгандай бўлиб). Қандай пичоқ? Дандонсоплик дедингми? Бекнинг бошини еган пичоқдир? Мен иргитиб юборган эдим, қара!

Полвон (қағаб топиб оладир). Қип-қизил қон бўлиб ётадир. Олиб арта бошлайдир.)

Ёрқин. Қал! (Қал жим). Ҳой, имонсиз, қўрқоқ Қал, менга қара! Бўронбойлар нима бўлган?

Қал (зўрга). Бўронбойлар тайёр...

Ёрқин. Сирдан огоҳми?

Қал. Огоҳ...

Ёрқин. Бўлмаса, бошқаларини қўйиб туриб энг каттасини — Бўронбойни чақириб кел, бор! (Қал индамасдан, секин чиқадир.)

ИИГИРМА ИҚКИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Полвон

Ерқин (секин юриб қиличнинг ёнига борадир. Кўзи қиличга тушгач тўхтайдир). Полвон, бери кел! Тўнкак бўлиб ёт! Пастроқ! (Устига чиқадир.) Сал кўтариш! Тағин ҳам озроқ! Ҳа, бўлди! (Қилични олиб иргиб тушадир.) Қуллуқ, сенга Полвон! Хизматларингни асло эсимдан чиқармайман. (Полвон Ерқинга яқинлашадир. Кўзлари ҳирсланиб — ёниб кетадир. Ерқин сезиб қолиб ғалати бир кулиш била куладир, сўёни буриб.) Пўлат ботирни танийсанми?

Полвон. Танийман.

Ерқин. (қилични кўрсатиб). Мана шундай тоза қиличлар мана бу Бекка ўхшаган ноинсоф золимларга эмас, ўша Пўлат ботирга ўхшаган инсофли, ҳақ йўлида тортишиб ётган азаматларга келишадир. Бу золимларга сенинг ҳалиги пичоғинг ҳам увол, хайф!. Лекин сенинг у пичоғинг табаррук пичоқ!.. У ноинсоф бир бекни ўлдирди-ю, лекин мени, Кални, сени, ҳаммадан кераклиги бечора Холани ўлимдан қутқазди!

Полвон (бирдан рангги ўчиб). Холани? Қайси холани?

Ерқин. У... ичкарида ошхонада ётиб туратурган бир муштипар кампир бор-ку? (Полвон жим, рангги қаттиғ оқарган, пичоги қўлидан тушадир. Ерқин унга қарайдир.) Ё... Ё... Бечора кампирни ҳам саранжом қилдингларми? Нимага рангинг ўчди? Полвон!..

Полвон (зўрга). У кампир... менинг онам!!

Ерқин (ларзага келиб). Сенинг онанг!! (Иккаласи ҳам жим.)

Парда тушадир

БЕШИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн уч мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРЛАР

(кириш тартиби бикан)

Ч ол — дилкаш, нуроний чеҳрали бир чол, 60 ларда.

К оровул йигит — қўшиндаги ёш йигитлардан бири, 30 ларда.

1 вә 2 йигитлар — булар ҳам шундай.

П ўлат — бир оз ўзгарган, уруш киёфатида.

1 вә 2 чопар йигитлар — юқоридагилар каби.

Ўлмас ботир — жуда оз ўзгарган, фақат изтироб асари бор.

Қ ал — ўша Қал, бу жойда жуда жиддий.

П ўлатни и г қароргоҳи

Тоғ ёнбағрига тикилган чодир, кенг, уй каби. Зийнат йўқ. Елғиз деворларига қиличлар, қалқонлар илингандар. Тўрида тошдан бир жишилик супача. Устига битта пўстак ёпилган. Унинг ёнларига тўнгаклардан супачалар қилингандар, уларнинг устларида гиламлар.

Чол ёлғиз, бир чекада ўлтириб хаёл сурадир. Бир оздан сўнг ўзича сўзламакка бошлиайдир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ч ол ёлғиз

Ч ол (*ўзича*). Бу ишларнинг охири нима билан саранжом топаркан? Бу боғбондан чиққан ботиrimиз ҳеч бир кучга бўйин эгмак истамайди. Билмайман, унинг кўнглида хонга қарши тоғ-тоғ-адоват борми? (*Жим.*) Инсоф қилинмайдир; энг ақлли, донишманд одамлар ҳам инсофини қўлидан берганлар. Ўлмас ботирдай до-нишманд, зийрак одам борми? У ҳам бўлмас хоннинг этагига ёпишиб олиб, буқун, бутун эл-юрт дод деб турған хонни қутқазмоқ учун тортишиб ётадир. Тавба, за-

монамизнинг донишмандлари золимларнинг дуогўйиб бўлдилар. Афсус, афсус! (Жим.) Лекин, хонлик бизнинг боғбондан чиққан Ботиримиздан бошқага келишмайдир. Бошда 13—14 киши билан иш бошлаб, мана Зойнинг ҳадида неча минг кишилик хон қўшини билан савашатурган бир кучга эга бўлди. Ҳамма қилиқларидаң кўринадирким, мунда маҳзи адолатдан бошқа нарса йўқ. Шундай одамнинг қўли юқори бўлмасдан, агар бир-қонхўр, золимнинг қўли юқори бўлса... фалак тугил ҳар кимдан қайтиб кетаман! (Жим.) Бу кунлар ишни узил-кесил қилатурган кунлар. Ҳозир Пўлат ботир билан Үлмас ботир ўзлари майдонга тушканлар. Бу кун ё эрта бу кураш бартараф бўладир. (Жим.) Шу чоққача майдондан бирорта одам келмади, билмадик, нима хол бўлди экан? Кеч ҳам яқинлашиб келадир, бу кун ҳам бартараф бўлмай, эртага қолармикан? Қани, йигитлар, сўрай-чи, нималар эшилди экан. (Чақирадир.) Ҳой йигитлар! Йигит! («Хов!» деган товуши эшишиладир.) Бу ёққа кир! (Эшикдан Қоровул ўигит киради.)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Чол, Қоровул йигит

Қоровул. Ҳа, ота зерикиб қолдингизми?

Чол. Ўғлим, майдондан ҳеч бир хабар йўқми?

Қоровул. Йўқ, ота, ҳали-ҳозир ҳеч бир хабар йўқ. Ҳеч ким келмай ётибдир. Баъзида қаттиқ-қаттиқ қийқирган товушлар сал-пал эшишилиб қоладир. Ёв йигитлари баландга тирмашиб қолди, шекилли. (Ўлтирадир.)

Чол. Ундан бўлса букун бартараф бўлиб кетармикан, ўғлим?

Қоровул. На билай. Кеч яқинлашиб қолди, букун ҳам қолатурганга ўхшайдир. Лекин ота, ёв йигитлари ўнгурга етиб қолган эмишлар. Ўнгурга чиқиб олсалар, ишимиз ёмон эмасми?

Чол. Йўқ, болам, ўнгурга чиқиш жуда қийин. Агар бу ёқдан биз уриб бериб турсак, ёвни ўнгурга яқин йўлатмаймиз! (Бир оз жим.) Оҳ, бизнинг Пўлат ботир-енгиб кетсайди, ўғлим, шу мамлакат кўз ёши тўкишдан бир оз тўхтар эди.

Қоровул. Ҳамма юрт Пўлат ботирнинг тарафида-ку, шундай бўлса ҳам Ўлмас ботирнинг ошиғи олчи келаётидир, дейдилар. Билмадик, ҳақ ҳам шундай хор бўларми экан?

Чол. Ҳақ-ку, ҳеч вақтда хор бўлмайди-я, бир кун яна юзага чиқади-я. Лекин, болам, Пўлат ботирнинг узуги йўқолганидан бери кўнглим қора, ўша йўқолишдан фолибад қиласман.

Қоровул. Ҳа, айтканча-я, ўша узукни ким олди экан?

Чол. Мендан илгари ботиримизнинг ёнида хизмат қилиб юрган масхарабоз бир Кал бор эди-ку? Ўша олиб кетган. Ўндан бошқа одам эплаб ололмайдир.

Қоровул. Рости ҳам, узук билан бирга ўша Калнинг ўзи ҳам йўқолиб кетди-а?

Чол. Ҳа, баракалла, болам, Калда гап кўп эди. (Жим.) Мана мен ўша узукнинг йўқолишини фолибад қиласман, ўғлим. У узукда гап кўп эди, табаррук узук эди, биласанми ўғлим, у узукни бизнинг Пўлат ботиримизга ким берган?

Қоровул. Йўқ, ота, билмайман.

Чол (секин жилмайшиб). У узукни Пўлат ботирга Ўлмас ботирнинг қизи берган...

Қоровул. Ҳа, ҳа, ўша қиз бизнинг ботирни яхши кўрар экан, деб мен ҳам эшитган эдим.

Чол. Ҳа, баракалла. Пўлат ботиримиз илгари ўша Ўлмас ботирнинг боғбони эди-да. Хоннинг зулмига чидаёлмай, иннайкин ўша Ўлмас ботирнинг ёмонликларига тоқат қилолмай, аллақандай бир дарди қўзғалиб, мана буқун тоғларга чиқиб ўлтирибдир. Чиройлик, озода, сўлим боғларни ташлаб, мана, бу сарт тошли тоғларда ярим оч, ярим тўқ юрибдир.

Қоровул. Рост, ота, рост. Бор бўлсун, бизнинг ботиримиз, лекин!

Чол. Бу кун «Ўлмас ботир қўшин бошлаб урушгали чиқар эмиш», деган овоза бўлиб қолди; унда биз пастда — сойининг бўйида эдик. Ўша овоза ботиримизнинг қулоғига ҳам чалинган экан, илгари менга ўша овозани айтиб берди, иннайкин кулиб туриб «Ўлмас ботирнинг энг табаррук узуги менинг қўлимда; агар золимларнинг тарафини олиб менга қарши тиф кўтарса, бошини ҳам узукка қўшиб қўя қоламан», деди. Ана шуни ўйлаб туриб узукнинг йўқолганидан фолибад қиласман. (Ташқарида шарпа, қоровул югурниб чиқадир.) **Ким** келди экан? Майдондан хабар келди, шекилли.

(Чол ҳам чиқадир. Ташқаридан гаплашган товуштар эшистиладир. Бир йўғон товуш. «Э... иш бўлмай қолди. Пўлат ботир уч жойдан ярадор бўлиб айқилди, ҳозир олиб келаётибдирлар», дейдир. Сўзлаша-сўзлаша Чол билан яна иккита йигит кирадилар.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Чол, I ва II ичи йигитлар

Чол. Пўлат ботир ярадор бўлиб қатордан чиққаң эса, энди нима бўладир, болам?

I йигит. Ўзи ярадор бўлиб йинқилди-ю, лекин, дарров Иўлчибекни чақириб олиб ўрнинг қўйди: «Маҳкам бўласан, бўшашмайсан, бугун чидаб берсанг, эртага ёв бўшашадир» деди.

Чол. Билмадим, болам, фойдаси бўлармикан?

II йигит. Иўлчибек ҳам Пўлат ботирдан қолишмайдир-ку, лекин, йигитларнинг мазаси қолмади. Айниқса, ўнгурдаги йигитлар жуда ёмон чарчадилар.

Чол. Бу гапни гапирма, болам, агар бу гапнинг рост бўлса юртнинг яна шўри қуриди. (Ташқаридан шарпа, говур-гувур, «йўл бер! Коч! Секин-секин!» деган товушлар.)

I йигит. Ботирни олиб келдилар, шекилли. (Югуриб чиқадир, орқасидан II йигит чиқадир, чол қолиб Пўлатнинг жойларини тузатадир. Пўлат, икки йигит, уларнинг бўйинларига қўлинни ташлаган. Кирадир. Секингина жойига ўтқазиб, бир неча болишга ёнбошлишиб қўядирлар. Унинг яралари боғланган, ўзи гарангкарахтдир. Чодир йигитлар билан тўладир.)

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Чол, Пўлат, йигитлар

Пўлат (бир оздан сўнг бошини кўтариб секингина кўзини очадир). Мунча киши бу ерда нима қилиб турибсизлар? Бир менга, жиндек ярага шунча одамми? Боринглар, боринглар, майдонга киринглар! Ёвни енгмасдан, келсанглар, мен сиздан рози бўлмайман? (Ҳамма бир-бир чиқадир.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол

(Чол ҳам девордан бир қилич олиб чиқа бошлайдир.)

Пўлат. Ҳа, ота, сиз қаерга кетаётибсиз?

Чол. Болам, уруш майдонига. (Кулиб.) Ёвни, худо хоҳласа, мана мен енгиб келаман!

Пўлат. Ҳимматингизга балли, ота, лекин, менинг ёнимда қолтганингиз яхши, сиз билан гаплашатурган гапларим бор. (Чол индамасдан қилич-қалқонни жойига қўядир.) Ултуринг!

Чол (яқин келиб). Ўғлим, ярангни ўзим дори-дармон қилиб, яхшилаб қайта бошдан боғлаб қўяйми?

Пўлат. Йўқ ота, ўлтуринг. Яра деган нарса ҳеч тап эмас, тездан тузалиб кетадир. Бирдан уч еримга қилич тегмаганда, қатордан чиқмас эдим. (Чол яқинига ўлтирадир.)

Чол. Бир қилич ўнг қўлингга тегибдир, болам. (Бир оз жим.) Чап қўлинг билан қилич чопа олмайсанми?

Пўлат. Йўқ ота, бизнинг понсотларимиз орасида ҳам чап қўл билан қилич чопатургандари йўқ. Йигитларимиз орасида ҳам иккитагина бор.

Чол. Ўлмас ботир чап қўлида чопа олар эканми-кан?

Пўлат. Ўлмас ботир деманг, Ўлмас денг: Ўлмас ҳам деманг, қонхўр денг, қонхўр! (Бир оз жим.) У чап қўлида ҳам чопадир... Ҳатто... унинг қизи ҳам чап қўлида чопар эди... (Юзида узоқ бир хаёл сезиладир.)

Чол. Айткан-ча, ўша қиз қаерда экан ҳозир?

Пўлат (узоқ жим, сўнгра). Отa, бир сир бор эди, сизга айтмасам бўлмайдир, бир ҳафтадан бери беркитиб келдим, энди беркитишга имкон қолмади.

Чол. Ўғлим, мендан ҳеч қандай сирингни беркитма. Мен сенинг учун керак бўлса, жонимни беришга тайёрман.

Пўлат. Қуллуқ ота, қуллуқ. (Оғир дам олиб.) Ўша қиз билан менинг ўртамдаги гапларни эшитганмисиз?

Чол. Ҳа, бир оз эшитканман, биламан.

Пўлат. Ўша қизнинг отидан бир хат олдим.

Чол. Хат? Қизиқ, қандай хат?

Пўлат. Ҳатда: «Менинг бошимга ёмон кунлар тушди, худо хоҳласа, тез фурсатда қутилиб сенинг ёнингга бораман. Иложи бўлса, йигитларинг қаторида бир йигит бўлиб урушга кираман» дебдир.

Чол. Ўғлим, ёмон одамлар яна тағин бирорта шўрни сенинг бошингга ағдариш учун қилмайдиларми экан? Эҳтиёт бўл, ўғлим.

Пўлат. Билмадим, ота, билмадим, мен бу ерда, отаси ҳам бу ерда бўлгандан кейин у қиз қандай қилиб менинг ёнимга кела олар экан?

Чол. Узугинг йўқолганидан, ўғлим, мен фолибад қилиб қолдим. Ишқилиб, эҳтиёт бўл.

Пўлат. Ота, хотин киши аралашган ишда фолибадлар кўп вақт тўғри келадир. Лекин, мен хотин кишидан кўланкага ўхшаб ҳаммавақт қочиб юраман-ку?

Чол. Хотин киши қочганни баттар қувалайдир, болам. Сен кўланкага ўхшаб қочсанг, у офтобга ўхшаб қувладайдир. Ишқилиб, сени тангри арасин, болам.

Пўлат. (оғир). Ота, фолибадингиз тўғри. Ёв йигитлари ўнгурга етиб қолдилар. Бизнинг ўнгурдаги йигитларимиз жуда ёмон чарчаган. Энди, биз ютқизамиз, шекилли... (Жим.) Яраш сўраб Ўлмасга элчи юборсакми дейман? Ҳозир ярашсак, ҳеч бўлмаганда, йигитларимизнинг жонларини сақлаб қолиш шарти билан ярашиб олар эдик. Улар ўнгурга чиқсалар биз тамом бўламиз! (Ўзоқ жим. Ташқарида шарпа, ғовур-ғовур, бир оздан сўнг ҳансираф-ҳовлиқиб, бир йигит кирадир.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат. Чол, бир чопар йигит

И чопар (ҳансираф сўзлайдир, қоровул йигит чодирнинг эшиги ёнига келиб тинглаб турадир). Ботирим, ёв йигитлари ўнгурга чиқишиб қолишли. Йўлчибек бериғи тарафдаги йигитлардан бир мунчасини ўнгурга кўчирди, ҳозир ўнгурда жуда ёмон қаттиқ чопиш бўлаётидир. Йўлчибекнинг ўзи ҳам ўнгурда.

Пўлат (узоқ ўйлагач). Қатта-катта тошларни ағдариб сой бўйи йўлинини буткул беркитиб ташланглар ва у ердаги йигитларнинг ҳаммасини ўнгурга жилдиринглар. Бир иш қилиб ёвни ўнгурдан ҳайдаб тушириш керак. Бир нечта киши баландга чиқиб ўнгурга тош юматсин, ўзимизнинг йигитлар қўшилиб нобуд бўлса ҳам

майли... Ишқилиб ёвни ўнгурдан пастга ҳайдаш керак. Шундай қилсак ёвнинг анча шашти қайтадир. Унгача биз буёқдан тўғрилаймиз... Бошқа иложи йўқ! Бор! Тез бориб Йўлчибекка айт! (*Фижиниб.*) Агар қўлим ярадор бўлмаса ўзим борар эдим! (*Ч о п а р чиқадир.*)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

П ў л а т, Ч о л

П ў л а т (*ofipr*). Бўлмайдир, отажон, бўлмайдир. Ҳар нима қилганимизда ҳам бўлмайдир. Ўнгурни сақлаш ёв пастда вақтида мумкин эди, энди ёв йигитлари ўнгурга чиқиб солишаётган бўлса, уни сақлаб бўлмайдир. (*Ўйлаб кетиб*). Яна юзтагина янги чарчамаган йигитим бўлсайди, ёвни ўнгурдан суриб тушнириб, йўлларга тош юмалатдириб юборар эдим. Шундай қилсак ёв чарчагунча ўзимиз ҳам туриш бера олар эдик. Ёвнинг чарчашига ҳам кўп қолмаган эди...

Ч о л. Ноумид бўлма, болам. Ҳалиги айтганларингни қилсалар, иш яна жонланниб кетар.

П ў л а т. (*ofipr*). Йўқ, ота, иш қўлдан кетган. Қечгача қаторимизнинг ўзи ҳам бузилғусидир. Йигитларимиз битта-яримта қоча бошладилар. Улар ҳам ишнинг хунук боришини сезиб қолдилар, шекилли. Йўлчибекка ўхшаган эслик, ботир, ўлса ҳам майдонда мард кетатурган йигитларимиз кам. Улмас томонда бўлса ундей йигитлар битта ҳам йўқ... Ҳаммаси Ўлмаснинг ҳайбатидан қўрқиб урушадир. Бўлмаса, у қонхўр ўша йигитларнинг биттасига бўлсун кулиб муомала қилган дейсизми? Йўқ, йўқ, ҳаммавақт ғазабу қаҳр... Бизда, худога шукур, бирмунча мард йигитлар бор. Шундай бўлса ҳам биз ютқизамиз... (*Оғир дам олиб.*) Биз чарчадик. Энди йигитларимиз чидай олмайдирлар. Ҳалиги қочишлари ҳам зерикканларидан. Мен ишнинг хунуклигини ярадор бўлмасдан бурун билган эдим. Йўлчиини иш бошига қўйиб, йигитларни қизиқтирганимнинг сабаби, шу яраш таклиф қилинган вақтда душманни баъзи бир шартларга кўндиրмак учун эди. (*Қатъий.*) Энди, баъзи бир шартларни қўйиб туриб ярашмакдан бошқа чора йўқ!

Ч о л (*офир дам олиб*). Болам, бу қандай гап? Мен

ўзимга фолибад қилиб юрган бўлсам-да, енгишдан сира умид узмаган эдим... Ахир, биз ҳақ эдик.

Пўлат. (огир, заҳарли жилмайиб). Шундай экан-а, ота, ҳақ ҳам жойи келганда, шунақа енгилиб берар экан... (Қатъий.) Ҳозир икки тарафли бўлиш мумкин эмас, ишни қизингида бир тараф қилиш керак.

Чол. Яна ўзинг биласан, болам. Мен сендан аж-ралмайман. (Бир оз жим.) Ҳўш, энди нима қилмоқчи бўласан? (Пўлат жим, Пўлатга қарайдир!)

Чол. Энди нима қилмоқчи бўласан, дедим.

Пўлат (ўйда). Эндими? Мен ҳам шуни ўйлаб турибман. (Ўзоқ жим. Сўнгра бирдан.) Ота, мен бир иш қилиб майдонга борайин, уёқ-буёққа от чопиб йигитларни қизиқтириб турайин. Сиз йигитлардан иккитасини олиб элчиликка боринг!

Чол. Вой, болам-е.. келиб-келиб ёвнинг ёнинга омон тилашга бораманми?..

Пўлат (қатъий). Бошқа иложи йўқ. Ҳозир борсангиз енгилган бўлиб бормайсиз, албатта, баъзи бир шартларни қўямиз. Қабул қилиб ярашса-ярашди, бўлмаса битта қолгунимизгача урушиб, мардларча ўламида! Шартларимизга унаса, йигитларимизнинг жонларини саломат сақлаб қолар эдик, ҳаммадан ҳам уларнинг ота-она, қавм-қариндошларини, бизнинг ўз бошимиз майли, кета берсин... шартларимизни, иннайкин, бошқа гапира турган гапларни йўлда айтиб бераман. Менинг отим шу ердами?

Чол. Шу ерда бўлса керак. Хабар олайми? (Чиқадир, тез қайтиб кириб.) Шу ерда экан.

Пўлат. Турайлик бўлмаса. (Ўрнидан турадир, чол йўламакчи бўладир.) Қўйинг, ота, ўзим бақуватман. (Чиқа бошлийдирлар, ташқарида йигитнинг товуши: «Оқ байроқ! Ким у, ғор томондан оқ байроқ кўтариб келаётгандар?» Булар жойларида тўхтаб қоладирлар. Йигит сўзлайдир: «у... буёқдан бир йигит чопиб келаётидир. Ҳоёв! Ҳой!..» Булар бир-бирларига қарайдирлар.).

Пўлат. Ота, нима гап? «Оқ байроқ» дейдирми? Нима бало? Бизникилар ўзларича оқ байроқ кўтариб юборган бўлсалар-а?

Чол. Йўқ, болам, бизникилар сенинг буйруғингдан чиқмайдирлар. (Ташқарида йигитнинг товуши: «Уруш ҳам тўхтайдими, дейман? Шовқин-сурон эши-тилмай қолди. Ҳой йигит, Тез кел! Чоп!!»).

Пўлат. Йигит ким экан? Бир бало бўлганга ўхшайдир...

Чол. Болам, йигит келгунча ўлтириб тур. Бўлмаса толиқиб қоласан. Йигит келсни, аҳволин билайлик, шунига қараб иш қиласан. (Секин бориб жойларига ўлтирадирлар.)

Пўлат. Кўнглим аллақандай оғир воқеаларни сеза бошлади. (Бирдан.) Йўқ, ота, биз қўлимииздан келганин қилдик. Агар енга олмасак ҳам бизни ҳеч ким айблай олмайдир. Ҳали ҳам учтўрт ойдан бери савашамиз! Ҳеч бўлмаганда номимиз қоладир-ку! Биздан кейингилар жабру зулмга қарши мана шундай бош кўтариб чиқишининг мумкинлигини биздан ўрганиб қолсалар, шу ҳам биз учун катта гап! (Ташқарида йигитнинг товуши.) «Кимсан, ҳой йигит? Чоп! Тез бўл!» Йигит ҳам тезроқ кела қолмади... (Жим. Ташқарида от юрган товушлар, оёқ товушлари: бояги йигитнинг товуши «Чопармисан? Бор, кир! Орқандаги оқ байроқ кўтаргақ отлиқлар ким? Нимага жавоб бермайсан? Ҳой!!! II чопар ҳансирақ, ҳовлиқиб киради. Орқасидан думма-дум қоровул йигит. У, эшик олдида тўхтаб тинглайдир.)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, II чопар

II чопар (ҳансирақ). Ботир!

Пўлат (оғир). Ҳовлиқма! Нима гап?

II чопар (бўғиқроқ ҳансирақ). Ёв йигитлари билан ўнгурда жуда қаттиқ уруш бўлаётган эди, ёв томон бирдан ҳар ерда оқ байроқ кўтариб юборди, улар, ҳар жойда баробар урушдан тўхтадилар. Биз ҳам тўхтадик. Ҳозир ҳар ким турган жойида туриб қолди.

Пўлат. Сиз оқ байроқ кўтармадингизми?

II чопар. Йўқ. Биз кўтарганимиз йўқ. Йўлчибек айтдики, «Ёв урушдан тўхтаса, биз ҳам тўхтаб дам олайлик. Лекин, байроқни Ботирдан берухсат кўтартмайлик!» деди.

Пўлат. Баракалла, жуда яхши қилибдир. Тез бориб айт: ҳали байроқ кўтартмай турсинлар. Керак бўлса, ўзим буюраман. (Чолга.) Йўлчибекнинг анча эси бор. Лекин қўли юқори бўлиб турган вақтида... (бирдан II чопарга) Нимага қараб турибсан? Бор, тез!

II чопар (секин). Бошқа гап-молингиз йўқми
экан деб эдим... (Чиқа бошлайдир.)

Пўлат. Тұхта, менга қара! Сенинг орқангдан ке-
лаётган оқ байроқлилар кимлар?

II чопар. Мен кўрмадим.

Пўлат. Кўрмадим? (Чақиради.) Йигит! (Эшик ол-
дида тинглаб турган қоровул йигит кирадир.) Боя ни-
ма деб турган эдинг, оқ байроқ кўтарғанлар дедингми?

Қоровул. Ҳа, боя оқ байроқ кўтарған отлиқлар
йироқда кўринган эдилар, энди ҳозир улар ҳам яқинла-
шиб қолдилар.

Пўлат (II чопарга). Ушаларни сен кўрмадингми?

II чопар. Йўқ мен кўрмадим.

Қоровул. Ботирим, бу билмаса билмайтурган-
дир. Улар мана бу ўнг томондан — форнинг таридағи
йўл билан келишиб ётадирлар. Бу бўлса мана буёқдан,
ўзимизнинг катта йўлдан келди.

Пўлат (ўйда). Ҳа... шундай дегин. (Бир оз жим.
Бирдан.) Бор, ишингга бор! (II чопарга.) Тез бўл, сен
бояги гапларни Йўлчибекка етказ! (Иккаласи чиқадир-
лар.)

ТҮҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол

Пўлат (ўйда). Ота, ҳали мен нима деб туриб
эдим? Гапим чала қолди. (Чол жим, бир оз ўйлагач.)
Ҳа... мен демакки эдимки, қўли юқори келиб турган
вақтида ёвнинг бирдан бу хилда оқ байроқ кўтариши
нимага аломат бўлар экан?

Чол. Бир ҳийла-найранг бўлмасин дейман, болам.

Пўлат (кулимсираб). Қўли юқори келган томон
ҳеч вақтда ҳийла қилмайдир, балки, кучига ишонадир.
Ҳозир, ҳийланни биз қилсан бўлар эди. Ундан кейин:
Улмас деган нарса асло мундай жойда ҳийла ишлата-
турган одам эмас, у ўз кучига жуда ортиқча ишонган
кишидир.

Чол. Бўлмаса бу иш нимага ишорат бўлди?

Пўлат. Мен ҳам шунга ҳайронман. Ҳар нима бўл-
са ҳам бизга анча фойдаси бор: нимага десангиз, биз-
нинг йигитларимиз бир оз дам оладирлар. (Ўйлаб ке-
тадир, сўнгра секин.) Ё — биз томонда, ё — улар томон-
да бир гап бўлди, шекилли.

Чол. Биз томонда бўлса, биз билмас эдикми?

Пўлат. Биз томонда ўзимиз билмайтурган нарсалар бўлса ҳам мумкин. Лекин, биз билмаган нарсани, эҳтимол, ёвимиз билатургандир. (*Бир оз жим.*) Нима бўлса ҳамки, агар шу иш бўлмаса, оқ байроқни ё биз кўтарар эдик, ё ер билан яксон бўлар эдик. Ҳозир ҳарна енгилмаган бўлиб тўхтадик. (*Жим. Узоқ жимликдан сўнг ташқарида йигитнинг товуши.*) Ҳой отлиқлар, кимсан? Шошма! Үрнингдан қамирлама! Үзим бораман! (*Пироқдан гаплашган товушлар, оёқ товушлари, гап, бир оздан сўнг қоровул йигит шошилиб кирадир.*)

УНИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, қоровул

Қоровул (кириб). Сиз билан кўришмакчи бўлиб Үлмас ботир келибдир.

Пўлат (ҳайрон). Үлмас ботир? Үзими? Билиб айтасанми?

Қоровул. Орқасида битта йигити ҳам бор. У йигит оқ байроқ кўтариб келди. Бизнинг йигитлардан иккитаси бошлаб келибдир.

Пўлат (ўйлаб). Үлмас ўзининг кучини бир кўрсатиб олиб, иннайкин ярашмакчи бўлдими экан? Ҳалиги қаттиқ туриш билан бу оқ байроқ кўтариш ўртасида бир алоқа бор. Лекин элчи юбормасдан ўзи келгани нима? (*Бир оз жим.*) Хайр, бор, «Марҳамат қилинг!» дегил. Ота, жойларни тузатиброқ қўйинг! (*Йигит чиқар, чол жойларни ўнглайдир.*) Ўзингиз ҳам шу ерда— бир чекада ўлтуринг. (*Чол бир чекада ўлтирадир. Эшикдан Үлмас ботир ёлғиз кириб келадир. Пўлат бир-икки қадам босиб бориб кўришадир-да, ўз жойига уни ўтқазиб ўзи яқинига ўлтирадир. Жим.*)

УН БИРИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, Үлмаҳ ботир

Пўлат. Хуш келибдилар.

Ботир (օғир). Хушвақт бўл! (*Яна жим.*)

Пўлат. Нима хизматлари бўлса?

Ботир (огур). Уруш тўхтади: қўлим юқори бўлса ҳам оқ байроқни мен аввал кўтардим. Шунинг сабаби тўғрисида сен билан гаплашмакчи бўламан.

Пўлат. Марҳамат қилснилар, жон қулоғи сизда!

Ботир. Мен, маҳрамимни ҳам олиб келиб эдим, уни ташқарида қолдирдим. Сен билан ёлғиз гаплашмакчи эдим.

Пўлат. Бу киши менинг жуда яқин маҳрамим, балки отам ўрнидаги киши. Агар бемалол бўлса, сизнинг маҳрамингизни ҳам чақирсан.

Ботир. Пўлат, ҳозир сен билан бизга дунёда ҳеч бир маҳрам, дўст, ота-она демасдан, ёлғиз гаплашатурган вақт келиб қолди.

Пўлат (дарҳол). Ота, сиз чиқиб туринг! (*Чол чиқа бошлайдир. Орқасидан.*) Ташқаридагиларни ҳам чодирдан наригароқ олиб бориб туринг! (*Чол чиқадир. Ботирга.*) Энди икковимиздан бошқа ҳеч ким йўқ. Марҳамат қилғайлар.

УН ИККИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Үлмас ботир

Ботир. Мен сенинг мардлигинги билганим учун сен билан майдонда учрашганимга жуда хурсанд эдим. Шу учун урушда бир мартаба ҳам ҳийла ишлатмадим, ҳамма вақт сенга ҳурмат билан уруш қилдим.

Пўлат. Сиз юртга — элга қарши хон томонидан, бир ҳовуч золимлар томонидан урушиб ётганингиз учун сизга жуда қаттиқ ғазабим бор. Иннайкин: ўша хоннинг ноҳақлигини ўзингиз била туриб, бизнинг ҳақлигимизга тушуниб туриб, бизга қарши тиф кўтарасиз, бу яна бадтар ғазабни келтирадир. Шундай бўлса ҳам, сиздай улуғ Ботир билан мардлар майдонида синашиб қолишганим учун мен ҳам кўп хурсанд эдим.

Ботир. Лекин мард деган ҳаммавақт мард бўлиши керак. Иннайкин: ҳар нарсада мард бўлиши керак. Сен, менга кучнинг етмаслигини билганингдан кейин мардларча ўлиб кетмасдан, ё — тузукроқ бир шарт қўйиб ярашмасдан, номардлик йўлига кирдинг.

Пўлат. Номардлик йўлига кирдим? Хўш, қандай қилиб?

Ботир (жуда жиiddий). Пўлат, билиб туриб билмасликка солишинг бу яна катта номардлик. Шу но-

мардлик билан ютмоқчи бўлсанг, хато қиласан: мен яна уруш бошлайман, лекин, бу сафар сени жуда ёмон қиласан. Шундан кейин сен билан номардларча урушаман. У ҳолда сенга, йигитларингга, уларнинг қавм-қариндош, бола-чақаларига, қишлоқ элларига зарра марҳамат йўқ! Билдингми? Шунча беҳуда қон тўкилиб, қанча хонадонларнинг ер билан яксон бўлишига сенинг биргина номардлигинг сабаб бўладир.

Пўлат (ҳайрон). Нима демакчисиз, Ботир?

Ботир (бир оз юмшариб). Агарда шу номардлингни ҳали ҳеч ким билмаган вақтда бир иш қилиб ювиб юборсанг, менинг беҳадду поён газабларимни боссанг... Үзингга, йигитларингга — ҳаммангга омон бериб, мардларча бир яраш қиласан. Бўлмаса дунё қонга ботадир, қонга! Билдингми? (*Юшиоқ*) Лекин, Пўлат, мен сени яхши биламан: сенга номардлик қўл келмайдир, ярашмайдир.

Пўлат. Мен ҳеч бир номардлик қиласадим. Қилмайман ҳам. Сиз, қайси бир ишимни номардлик дейсиз? Айтинг, ахир!

Ботир (кўзига қараб олиб). Ерқин қаерда?

Пўлат. Қизингиз Эрқинми?

Ботир. Ҳа, ўша баҳтиқаро қизим Эрқин.

Пўлат. Мен қайдан билайн уни?

Ботир. У ишинг бир номардлик эди, мана бу то нишинг иккинчи номардлик бўлди. Пўлат, чинакам шунча номардмисан?

Пўлат. Номард деган сўзни эшитганимдан кўра ўлганим минг даража ортиқ. Менинг ҳам газабим қайнай бошлади. Айтинг, Ботир, мен нима номардлик қилибман?

Ботир. Рост айт, мардларча гапир. Эрқинни нима қилдинг?

Пўлат. Ҳеч нарса қиласадим ва қилмоқчи ҳам эмасман!

Ботир. Агар қилган ишинги гувоҳ билан юзинга чапласам нима қиласан?

Пўлат. Гувоҳ йўқки, чапласангиз?

Ботир (ёнидан бир хат олиб Пўлатга иргитадир). Мана гувоҳ, номард бачча, мана гувоҳ?

Пўлат (хатни тезгина олиб). Мен хат ўқишина билмайман, рухсат беринг, мирзамни чақирай. Э — үзингиз ўқиб берасизми?

Ботир. Бу сирни сен-мендан бошқа ҳеч ким билмаслиги керак. Ишонсанг мен ўқиб бераман. Шуни бил-

тилким, бу тўғрида на сенга ва на менга қилча ҳийла ҳам тўғри келмайдир; бу иш — менинг баҳтиқора қизимнинг номуси тўғрисидаги иш-а? Билиб қўй!

Пўлат. Мен сизга ишонаман. Ўқинг, тезроқ шу туҳматдан қутқаринг!

Ботир (*ўқийдир*). «Фалаба ва музafferият қўшинининг сардори улуг ботиримиз Үлмас ботирга саломдан сўнг андог маълум бўлсунким, исмат ҳарамида парвариш топган қизингиз Ойимпошшани ўзларининг жанг майдонида бўлганиларида фурсат топиб бадкирдор душманлари ва ялангоёқ — бесаруполар сардори Пўлат ўғри одам юбориб, бир кечада, ўғирлатиб кетибдир. Албатта, жанобларини жанг майдонида азмларидан қайтармоқ ва ўзининг шайтони нафсига фидо қилмоқ учун бўлса керак. Бу сирдан ёлғиз мен огоҳ бўлдим ва ёлғиз жанобларига маълум қилдим. Камина қуллари ҳам исматпаноҳ ҳамширани баднафс душманнинг қўлидан қутқазиб олишга ҳар йўл билан кўшиш қилгумдир. Тангри мадад берса, яқин фурсатда ҳамширанинг қутқариғанини севинчиласам керак, деб Нишобсоӣ босқоқлигининг беги камина қуллари!» (Хатни яна Пўлатга отиб уриб.) Нуима, бу?

Пўлат (*ёнидан бир хат олиб Үлмас Ботирга қараб иргитадир*.) Нуима бу? (Үлмас ботир тез очиб ичида ўқий бошлидир.) Овозингизни чиқариб ўқинг, мен ҳам эшитай. Иккаламиз баробар гувоҳ бўлайлик!

Ботир (*ўқийдир*). «Пўлат! Бошимга ёмон қийин ва оғир кунлар тушди. Ўзимни қутқариш чорасига кирдим. Яқинда ёқамни шу ҳалокатдан қутқара оларман, деб умид қиламан. Агар сиҳат ва саломат қутилсан, уйга қайтмайман, тўппа-тўғри сенинг ёнингга бориб, бир йигит қаторида урушга кирмакчи бўламан. Дунёда ҳеч бир хотии киши қилмаган ишни мен қилай! Дунёда ҳеч бир эркак қилмаган ишни сен қилиб турасан, дунёда ҳеч бир золим қилмаган зулмни менинг отам қилиб турадир. Бўш келма, ҳақсан! Ҳақ йўлда сенинг, менинг номусим кетса... майли!

Дийдорингга муштоқ: Эрқин».

Пўлат. Нуима, бу?

Ботир (*ҳайрон*). Чинакам, бу нима?

Пўлат. Менинг хат-саводим йўқ. Хатни ўзинги ўқидингиз, нима гап бу? Қандай гап?

Ботир. Эрқинни ўғирлаган сен эмасмисан?

Пўлат. Мен қиз ўғриси эмасман ва бўлмайман

ҳам! Мен, тожу тахт ўғрилари билан мардларча олишиб турган бир йигитман! Сизнинг қизингизни ўйлашдан ҳам қўрқаман...

Ботир. Ўйлашдан ҳам қўрқасан? Нимага?

Пўлат. Жанг майдонида ёлғиз жангни ўйлаш мумкин. Хаёл ёлғиз жангда бўлиши керак. Хаёли бошқа нарсаларга бўлинган кишилар, жанг майдонида ютқизадирлар.

Ботир (*ўзича*). Хаёли бўлинган кишилар жанг майдонида ютқизадирлар... Тўгри, рост! (*Пўлатга*.) Пўлат, мен қизимни қайда бўлса ҳам топишга тегишман. Сен ўғирлатдирамасанг, ким ўғирлатдирадир уни? Унинг сендан бошқа илингани йўқ...

Пўлат. Ботир, у — менга элинган бўлса, элингандир, мунга мен айбли әмасман, қизингизнинг ўзи айбли... Мен унга элинганим йўқ... Айниқса, ҳозирги вақтда мен сизни мардларча енгишдан бошқа нарсага элина олмайман!

Ботир (*оғир*). Шу учун сен баҳтисан, Пўлат! Жанг майдонида кўнгли тинч бўлганлар енгадирлар. Менинг кўнглим вайрон бўлди... (*Жим*.) Жанг майдони сенга ўхшаган — хотини, қизи, болачақаси, ишқилиб, бошқа илинчаги бўлмаганларнинг майдони! Менинг ҳам ҳеч кимим йўқ... Фақат биргина қизим борки, у — мен учун ҳар нарса (*қаттиқ*) қизимнинг номуси ўртага тушса мамлакати, юрти, хони, хонбаччаси... ҳар нарсасидан кечиб юбораман! (*Бир оз жим*.) Менинг қизим — қиз эмас, фарзанд эмас, бошимга битган бало! Хатини эшилдингми? Дунёда ҳеч бир хотин киши қилмаган ишни қилар эмиш... «бу йўлда номусидан ҳам кечиб юборар» эмиш... (*Шовқин солиб*.) Оҳ, болам, болам! У номус ўзиники эмас, отасиники эканини билмайдир!. Мен кимман, менинг номусим қандай номус... Муни ҳеч бир ўйламайдир! Мен — мамлакатнинг номуси, ўрданинг номуси, хон ва хонбаччанинг номуси, деб жанг майдонида қилинчга кўксимни бериб ётсам-у, менинг номусим поймол бўлиб кетаберса... Йўқ, йўқ, мен мунга асло чидай олмайман!.. (*Жим*.)

Пўлат. Хайр, энди нима қилмоқчи бўласиз?

Ботир. Пўлат, сенинг ёнингда — сендай бир ёмон душманимнинг олдида шу кунга қолганим учун ғазабимдан ёрилгулдай бўламан! Лекин, лекин... (*аста*) менинг кўнглимдаги фарзанд муҳаббати сенда йўқ, сен билмайсан! Сен ҳам ўз фарзандингни мендай севсанг, мендай кўнгил қўйсанг — ҳозир, шу онда нималар қил-

мас эдинг! Нималар!! Дунёни бузар, жаҳонни тилка-тилка қилиб юборар эдинг.

Пўлат. Қизингизни хонзода ўғирлатган бўлса ниша дайсиз?

Ботир (*босинқи*)¹. Хонзода ўғирлатмайдир, хонзодага ўғирлаттириш лозим эмас, ўзим бермакчи бўлганман. (*Ноумид*.) Сенинг ишингни тугатиб боргандан кейин тўй бўлмоқчи эди...

Пўлат. Қизингиз унармиди?

Ботир. Нега унамасин? Мен уни сенга ўхшаган ялангоёққа берниб ётибманми?

Пўлат. Бўлмаса... бўлмаса қизингизнинг кўнглини билмас экансиз... Қизингизни асло танимас экансиз... Қизингизни билмасдан-танимасдан севар экансиз... У — севги эмас!

Ботир. Қизимни танимасам — танимасман, унинг кўнглини билмасам — билмасман... Лекин уни севаман, у учун ҳар нарсадан кечаман!

Пўлат (*бемалол*). Қўлимдан келса мен ҳам излашиб берар эдим... Лекин, йўлимга ўзингиз ғов бўлиб турасиз.

Ботир. Қўй, сенинг исташинг, Нишобсој бегининг исташи менга лозим эмас! Мен ўзим истаб топаман ва кимнинг қўлида кўрсам, унга қўл узатган кишини топсам... ким бўлса бўлсин, этларини бир бурдадан қиламан. Хотин, бола-чақаси, авлод-ажоди, қавм—қариндоши... ҳеч биттасини эсон қўймайман! Ўз қўлим билан тилка-тилка қиласман!

Пўлат. Қизингиз ўзи яхши кўрса-чи?

Ботир (*бақириб*). Кимни?

Пўлат. Ўша қўл узатган одамни!

Ботир. Үндай бўлса қизим ўзи қочиб борар эди, уни кечаси келиб ўғирлатдирмаслар эди.

Пўлат. Рост, бу гапингиз тўғри. Ўша ўғирлатдирган одам сиздан улуфроқ, сиздан кучлироқ, сиздан ўткуурроқ бўлсаю кучингиз етмаса-чи?

Ботир. Бу мамлакатда мендан кучли одам йўқ! (*Иргиб ўрнидан турадир*.) Мен кетдим!

Пўлат (*туриб*). Хўш, қаерга?

Ботир. Қизим, бахти қора болам қаерда бўлса, ўша ерга!

¹Узини оғирликка олиб, осойишта, вазминлик билан

П ў л а т. Сиз бу ерга саройни, хонни, тожу тахтни сақлагали келгансиз! Бу йўлда қанча бегуноҳ бечораларнинг қонини тўқдингиз! Энди ишингизни чала қолдириб кетасизми? Бу мардликми, Ботир? Бояги гапларингиз менгагина хос гаплармиди?

Б о т и р (*оғир, кўнглидан сўзлайдир*). Мардлик — номус билан бўладир, менинг номусим поймол бўлди... Мен, ундан кейин мард ботир эмас, номард бир жаллод бўламан! Билдингми?

П ў л а т. Тожу тахтни сақлаш...

Б о т и р (*бақириб*). Менинг номусимни сақлай олмаган тожу тахтними? А? (*Иккаласи ҳам жим бўладирлар*. Ботир бўйини букиб секингина чиқа бошлидир. *Пўлат* ҳам индамасдан орқасидан юрадир. Бир—икки қадам босгандаридан сўнг ташқарида шарпа; тўхтайдирлар. Қоровулнинг товуши: «Ҳозир Ботирнинг ёнига киргали бўлмайдир, у ерда Ўлмас ботир бор!» Калнинг товуши: «Пўлат ботирга ишим йўқ, ўша Ўлмас ботирга ишим бор. Кирмасам бўлмайдир!» Бошиба бир йигитнинг товуши: «Йўлчибек тайинлаб юборди, Ўлмас ботирга зарур иши бор экан, қўйиб юбор, кирсин!» Яна қоровулнинг товуши: «Бўлмайдир, дедим, бўлмайдир!»)

П ў л а т (*ташқарига овоз қиладир*). Қўйиб юбор, кирсин, майли кирсин! (*Ташқаридан қоровулнинг товуши*: «Ҳа, энди кирабер, Ботир ўзи чақирди!» Эшикдан шошилиб **К а л** *кирадир*.)

УН УЧИНЧИ МАЖЛИС

П ў л а т, Ўлмас ботир, Қ а л

К а л (*кириб салом берадир*). Ўлмас ботир деганингиз ким?

Б о т и р. Мен! Нима ишинг бор?

К а л (*қўйнидан хат олиб бериб*). Тезлик била жавобини беринг! Эртага қолса ҳам кеч бўладир!

Б о т и р (*ҳаяжон билан ичида ўқийдир*). Ерқин! Ерқин қизим! Бахти қора қизим!.. Кимларнинг қўлига тушибсан. (*Пўлатга.*) Бояги хат қани? Ерқиндан келган хат?

П ў л а т. Ўзингизда эди, боя ўзингизга бериб эдим.

Б о т и р (*ҳаёл билан ёнларини қараб, хатни топадир. Сўнгра иккаласини солиштириб кўриб*). Ўзи! Худди

ўзи!.. (*Калга бирдан.*) Қани юр, йўл бошла! (*Чиқа бошлийдир.*)

Пўлат. Ботир! (*Жим.*) Ботир, нима гап?

Ботир (*Пўлатга қараб самимий*). Пўлат, кечир мени! Сенинг билан олишиб бўлдим! Ҳозир Нишобсойга жўнайман, қизни ўзи ўғирлатиб, сенга тўнкаган бекни бола-чақа авлоду аждоди билан тилка-тилка қиласан! Номуссин сарой, ҳамиятсиз сарой, тожу тахт лозим бўлса, ўзи сақлаб олсин. (*Тез чиқадир.*)

Пўлат (*гаранг, шошган. Қалнинг орқасидан бақиради*). Қал! Ҳой Қал! Қал дейман! (*Қаттиқ бақиради.*) Ушланг ўша Қални!.. (*Ташқарида тўполон. Пўлат эшик ёғочига суюниб қоладир.*)

Парда тушади

ОЛТИНЧИ ПАРДА

Бу парда саккиз мажлисдан иборатдир.

АРАЛАШАДИЛАР

(кириш тартиби билан)

Хизматкор — хон саройидаги хизматкорлардан, хўнук, жаллод нусха, 40 ларда.

Хонзода — чиройли, оппоқ, ёш йигит... 25 ларда.

Пўлат — боягидай, фақат шоҳона либос, тож кийган.

Чол — 5-пардадаги каби. Кийими бир оз тузалган.

Ёрқин — бурунгидай, ясанган.

Хон саройи

Хоннинг таҳт уйи. Бир томонда таҳт, таҳтга қарши томонда пастда бир эшик. Таҳтнинг тўри томон ёнида яна бир эшик. Уйнинг тўрт томон девори ўрнида одам бўйидан пастроқ шарқ усулида чиройлик панжара, орқасидан сердараҳт ва кенг бир боғча кўринадир. Ташқарилда тиниқ ойдин, уйда ой ёруги. Парда очилганда уйда жеч ким йўқ, таҳт бўш. Бир оздан сўнг панжаранинг орқасида икки киши кўриниб қоладир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Хизматкор, Хонзода

Хизматкор (*Хонзодани етаклаб кириб*). Сиз Хонзода бўлсангиз ҳам, бу ўрдада ўссангиз ҳам, унинг сириу асрорларини биз хизматкорларча билмайсиз. Бери келинг, мен сизга бир сирни кўрсатай. (*Таҳт ёнидаги деворнинг тешигига бир чўпни тиқиб тортадир*.) Мана, кўрдингизми? (*Торткач девордан бир эшик очиладирда, бир киши сиққундай жой кўринадир*.) Мана, бир киши bemalol сиғадир. Бу отангизнинг сир билатурган жойи эди.

Хонзода. Сир билатурган?

Хизматкор. Ҳа, сир билатурган. Вазири вузаролар, саркардалар, юртнинг оқсоқоллари, улуғ ботирлар баъзида бир-бирлари билан шу жойда учрашиб гаплашар эдилар. Ушашақа вақтларда отангиз шу жойга бирорта кўнгли ишонган одамни киргизиб қўйиб, ҳалигиларнинг ҳамма гапирган гапларини билиб олар эди. Бир-икки мартаба ўзи ҳам кириб турган экан...

Хонзода. Бу жой кўп одамларнинг бошини еган дессанг-чи!

Хизматкор. Тўғри, биз қатори одамлар бўлса ҳам дент! Бу жойда тилидан илиниб кетганлар ҳаммаси улуғ одамлар... Сотқин Иноқни биласизми? (Хонзода жим. «Сотқин Иноқ» деб эшишган эмасмиз?)

Хонзода. Эшишган эдим, шекилли. Эсимда қолмабдири.

Хизматкор. Ўша одам катта отангизнинг энг ҳушёр, эшірак вазири эди. Хитойдан, ҳиндидан, авғондан... қаердан бир элчи келса ўша сотқин Иноқ гаплашиб — иш битказар эди. Катта отангизнинг энг ишонган одами эди. Ўзининг ақлига, ҳушига мағур бўлиб кетиб, саркардаларнинг биттасини худди шу жойда бир нарса деб қўйган. Жавонининг ичидаги одам, оқизмайтомузмай катта отангизга етказган... Ўша кечасиёқ ўша одам саранжом бўлди! Хотинлари, бола-чақа, қавм-қариndoшлари катта отангизнинг олдига... Худди шу жойга йиғлаб келдилар. Катта отангиз, раҳматли кўп мудаббир одам эди, ҳалигиларнинг ҳаммасига катта инъом-эҳсонлар бериб «сиздан кўра менга яқин одам эди, топмай қўймайман!» деб алдаб жўнатди...

Хонзода. Ўзи йўқ қилиб-а?

Хизматкор. Бўлмаса бўлармиди? Подшоҳлик қилиш осон дейсизми? Иншайкин: Хитойдан келган катта бир ҳаким ҳам шу ерда гапирган гапи билан саранжом бўлди... У ҳам жуда ўткир одам эди... Луқмони ҳакимнинг шогирди экан... Бир авғон саркарда бор эди, уни ҳам йана шу жавони еган. Довулхон амакингизни, алланіма деган тоғангизни, Оғоча деган аммангизни... машшоқлардан Отакушоҳни... Ҳаҳ-ҳа... жуда кўп катталарнинг бошини еган бу жавон. Мунинг ичига кириб олган одам пашша учса биладир, пашша!

Хонзода. Шунча одам ўлдиришга ботирлик қилиган, шунча сиру асрордан хабардор одам ахийри келиб

нима бўлди? Бир ялангоёқнинг шарпасини эшитар-эшитмас қочиб кетди!

Хизматкор. Унақа ялангоёқлардан юз мингги келса ҳам қочмас эди-я, энг ишонгани кишиси Ўлмас ботир ишни бузиб қўйди-да...

Хонзода (жеркиб). Гапирма, ўшани! Унинг отини ҳам оғзингга олма!

Хизматкор. Гапнинг сирасини айтдим-да. (Жим.) Менга қаранг, яхши йигит, Пўлатнинг бу кеча шу ерга чиқиши аниқ. Мен одам қўйиб билдим. Бу кун қайин отаси ҳам...

Хонзода. Ўлмасни айтасанми?

Хизматкор. Ҳа, ўша Ўлмас ботир-да, қайин отаси! (Шаҳзода ижирғанадир.) У ҳам бу кечада шу ерга қизини кўргали, гаплашгали келар эмиш. Пўлат ўғрининг ёлғиз ўлтиратурган вақтлари ҳам кўп бўладир. У, кечалари кўп вақт ўзи ёлғиз ўлтириб чиқадир. Бир балоларни ўйтайдир, шекилли. Майли, бу кун... (Ҳалиги жойни кўрсатиб.) Шу ерга кириб бир поиланг. Агар тўғри келиб қолса-ниш битадир, бўлмаса эрта бор, индин бор.

Хонзода. Эрта ё индинга қолатурган бўлса — бўлмайдир. Энди менинг борлиғимни билиб қолсалар ҳам, эҳтимол.

Хизматкор. Булар қиёматда ҳам била олмайдирлар, хотиржам бўлинг. На қоровул, на воқеанавис, на тилчи — ҳеч нарсалари йўқ! Сизни икки ҳафсадан бери сақлаб келаман, яна кўп сақлашга ярайман. Сиз ишинингизни тутатиб олсангиз эди, мен ҳам тезроқ қочар эдим.

Хонзода. Тиллани-ку кўрдинг?

Хизматкор. Ҳа, кўрдим.

Хонзода. Шу — ишни бартараф қилиб олсам, менга ҳеч нарса керак эмас. Мени тутиб олиб ўлдирсалар ҳам майли. Тиллани сенга бераман. Ишқилиб шу ўртада юриб тур, башарти лозим бўлиб қолса, тилланинг қайдалигини сенга айтиб қолайин.

Хизматкор. Албатта, мен шу ўртада бўламан, лозим бўлганда ўзим ҳам кўмаклашиб юбораман.

Хонзода. Яхши (Жим.) Айтганча, ханжар қани?

Хизматкор (этик қўнжидан бир цироийлик, ханжар олиб). Мана, жуда ўткир ханжар. «Ҳе!» деб бир тортсангиз... тамом! Биласизми, бу ханжар кимники? Танимадингиз-а?

Хонзода. Танигандай бўлаётубман.

Хизматкор. Бу ҳалиги «оқ сарой»ли хотиннинг ханжари. Амакингиз бир катта ҳовузнинг бўйида ўша хотинни сўйиб қўймадими? Мана шу ханжар билан сўйган...

Хонзода. Э... ўша ханжар шуми?

Хизматкор. Ҳудди ўзгинаси. (Жим.) Энди сиз жавоннинг ичига кира берсангиз бўладир. (Эслаб.) Айтканча-я, бери келинг! Жавоннинг мана бу ерда иккита ёруғи бор, ўшандан уйнинг ҳаммаёғини кўриб турсангиз бўладир. Елғиз қолганида шайлайсиз! Қани, киринг, мен беркитиб қўйай.

Хонзода. Йўқ, мен ҳозир кирмайман. Улар узоқдан келсалар, мен у ерда қийналиб қоламан. Келар вақтларида дарҳол кириб оларман, сен борабер! (Эслаб.) Э шошма! Ичига киргандан кейин беркита оламани? (Қарайдир.)

Хизматкор. Занжири бўлса керак. (Қарайдир.) Йўқ, мана кичкинагина ҳалқачаси бор экан, хайр бўлди. Мен шу ўртада тураман, кела бошласалар шарпа қиламан, сиз дарҳол жавонга жойланасиз.

Хонзода. Келса қайси томондан келадир?

Хизматкор. Мана шу панжара томондан.

Хонзода. Бу эшикдан-чи?

Хизматкор. Бу ёқдан вазирлар, маҳрамлар, саркардалар, иннайкин фуқаро кирадир. (Яқин келиб.) Мард бўлинг, йигит!

Хонзода (қатъий). Ургатма!..

Хизматкор (мағрур). Бу иш — ҳазил эмас, сиз ёшсиз, ўргатмасак бўлмайдир. (Чиқадир.)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Хонзода ёлғиз

Хонзода (тактга яқинлашадир). Э эгасиз қолтан бечора тахт! Сенинг бу кунга тушиб қолишингни мен билар эдим... (Жим, тахтнинг зинасига ўлтирадир.) Бу саройлар ҳаммаси бўш қолди. Бу ерда тангридан ҳам қўрқмай давлат сурган отам Пўлат ўғрининг шаҳарга яқинлашганини эшитиб, бир кечанинг ичидаги борйўғини йиғиштириб қочди. Саройдагиларнинг ҳаммаси, битта қолмай қочди. Фақат, қаерга қочадирлар? Үлимдан қочиб бўлар эмишми? Үлимдан қўрқиб қўрқоқлик

кўчасига кириш, уларнинг аҳмоқлигини кўрсатмайдирми? Шу табиатлари билан яна эл устидан ҳукм қилиб келганлар. Садқайи кетсун сизга! Саройда қолиб, қелган ялангоёқлар билан урушиб ўлмайсизми? Мардлик билан ўлишда, ҳеч бўлмагандан, бир шараф бор! (Жим.) Мен қолдим. Мен қочмадим, ҳали ҳам қочмайман. Сарой, шу ялангоёқларнинг қўлига ўтгандан бери, мана шу (*ишора қиласди*) ҳалол хизматкорникида беркиниб юриб жон сақладим. Шундай қилиб юриб бир кун мақсадимга етаман; ўзимнинг паст, хор, ифлос рақибимни тожу тахтдангина эмас, дунёда нафас олиб юришдан ҳам маҳрум қиласман. (*ғижиниб*) янчаман, эзаман, ястайман!.. Ундан кейин ғазабим қонаидир, ундан кейин ўлсам ҳам, қолсам ҳам майли, бари бир... биламан, сезаман: менинг сўнг кунларим яқинлашиб қолди. Эртаниндин мен тугайман, лекин рақибни бўғмасдан, янчмасдан, эзмасдан ўлиб кетсан, дунё-дунё армон қўнглимда кетадир' (Жим.) Агар мен бу ялангоёқлар билан чиқишишсан, отамнинг ўрнига шуларнинг ўзлари менинг хон қилиб сайлашар эди. Ўзим отамдан норози эдим, шундай қилсан бўлар эди. Қилмадим, шу ишни қилмадим. Агар мен шу ишни қилганимда, ҳақиқатда, ҳамма ихтиёр Пўлат ўғрида бўлар эди. Мен шунга унаб ўлтираманми? Иинайкейин Үлмаснинг қизи кимники бўлар эди? У ҳам, албатта, ўғри Пўлатники бўлар эди! (Юракдан.) Оҳ!.. (Жим.) Эси йўқ қиз. Қелиб-келиб кимни севдинг? Бир ялангоёқни! Мен сенинг оёқларининг га йиқилиб ётмоқ учун бутун салтанат, сарой, кайфу сафони қурбон қилай, деб турганимда, сен кимга эргашдинг, эй эси паст қиз? (Жим.) Майли, мана букун сенинг ҳам йиғлар кунингдир. Сени ҳам йиғлатмоқ учун икки ҳафтадан берп фурсат пойлаб юраман. Бир неча фурсатлар қўлдан чиқди. Лекин, бу сафар фурсатни қўлдан бермайман. (*Шу чоқда хизматкорнинг ўйталаси товуши келадир.*) Келаётир, шекилли. (Панжара орқали эҳтиёт Силан қарайдир.) Ҳа, ялангоёқларнинг хони келаётидир. На бошида тож, на устида шохона либос! Яна ўша ялангоёқ боғбон, фақат, белида қиличи бор. Қандини есин. Қиличга у уста! Енди хизматкорлари ҳам йўқ... Соддаликни қаранг. Ялангоёқда... (Жим.) Букун Ёрқинхоннинг тўйи! (Куладир.) Жуда яхши! (Жовоннинг ичига беркинадир. Жим. Бир оздан сўнг оёқ товушлари, гаплар эшиштилиб, панжара ёнидан Пўлат билан Чол ўтадирлар. Озгина вақт ўткач, улар айланиб кирадилар.).

Пўлат, Чол

Пўлат (чуқур ўйда. Ярадор қўли ҳали боғлиқ. Тўгри бориб секингина таҳтга чиқиб ўлтирадир.) Ота, таҳт дёган нарса мана шундай кечаларда, ҳеч ким кўрмаганда ўлтириб ўйлаш учун яхши экан. (Чолга жой кўрсатадир.) Ўлтуринг ота, бир оз гаплашайлик. (Чол ўлтирадир.) Кундўз кунлари одам кўп келганда, ҳар хил бемаъни таъзимлар бўлганда таҳтдан жуда тўйиб кетаман... Ташласаму қочсам дейман! Менинг бўйнимга жуда оғир юкни юкладинглар, мен ўзим шундай бўлар деб асло ўйламаган эдим. Элнинг хоҳиши билан бу иш бир бўлди, кетди. Энди, ўша элга қўлдан келганча бир нарса бериш керак. Ҳар вилоятнинг беги, бурунгидай, ўз бошича хон бўлиб олиб, юртни хоҳлаганича сўриб ётса... Мунча қон тўкишнинг нима кераги бор эди? Неча кундан берин шуни ўйлайман. Нима қилсак экан?

Чол. Емон бекларнинг ўрнига яхши одамлардан бек қўйиш керак, болам.

Пўлат. Бу осонлик билан бўлатурган иш эмас. Ҳаммасини битта-битта ола бошласак, улар мамлакатда яна катта ифво қўзғатиб юборадирлар. Шу жойини хўп яхши ўйлаш керак. Мен, ҳали қайси вилоятнинг беги нималар қилган, ҳеч билмайман. Шу кунларда жуда кўп ариза кела бошлади-я? Ҳали у аризаларнинг кўпига жавоб бера олмадик. Вақт бўлмади. Иннайкин, ўша аризаларга қараб бир нарса қилиш ҳам қийин. Нимага десангиз, аризани ёзган одам ким, нима гараз билан ёзган, нима учун ва кимдан дод дейдир; бунинг ҳақиқатини биз билмаймиз. Эҳтимол, ўзи бек бўлмоқчи бўлганлар ёзарлар; эҳтимол, бек билан бўй ўлчашмакчи бўлган бой ёзар; эҳтимол, бекни ўз йўлига сола олмаган оқсоқол ёзар... Биз қайдан билайлик! Лекин, аризани ёзган одам бойми, камбағалми — шуни яхши билиш керак. Агар камбағал бўлса, аризаси кўпинча тўғри бўлади. Нимага десангиз камбағал бек билан бўй ўлчашмайдир: бекни ўз йўлига солиш етти ухлаб бир марта тушига ҳам кирмайдир. Камбағал, ўлганнинг кунидан ёзадир, ҳеч бир иложи қолмагандан кейин ариза берадир. (Жим.) Ҳар қалай, иккаламиз бир мамлакатни айланиб, жой-жойида иш қилмасак бўлмайдир. Бир бекнинг устидан кўп ариза тушса уни қамаб туриб

юртдан гап сўраймиз. Шунда юрт ҳамма дардини айтадир... Лекин, ота, мамлакатнинг ишларини қилмоқчи бўлган одам Ўлмас ботирнинг нозли қизи билан турмасин экан. Кеча кечаси «мана буларни менга ўқиб бергил!» деб беш-олти ариза берсам, аризани кўтариб уриб... (секин) севгидан, ўйнашидан тушиб келадир... (куладир.) Унга қолса, мамлакат ишини ҳам қилий унинг ҳам кўнглига қара!

Чол. Э... болам, хотин киши шундан бошқа ҳеч нарса тиламайдир... Лекин, Ёрқин пошша, сенинг ўйлингда неча ўлимлардан ҳатлаб ўтган қиз. Сенда унинг ҳаққи кўп. Мамлакат ишини ҳам қилий унинг ҳам кўнглига қара!

Пўлат. Э... ота, «мамлакат ишларидан бўшаган вақтларда гаплашайлик» десам, «мамлакатнинг ишлари қурсин, одоқ бўлармиди? Фалончига буюр!» дейдир. Йўқ, йўқ, ота, мен унинг кўнглига қараб юролмайман! (Жум.) Хайр, боринг, аризаларнинг ҳаммасини олиб келинг. Бир кўрайлик-чи, қайси бекнинг устидан шикоят кўп экан? (Чол тура бошлайдир.) Ота, лекин, менинг бу ерда эканимни қизингиз билмасин... Башартни сўраб қолса «саркардалар билан бир зарур иш тўғрисида гаплашиб ўтирибдир» денг. Кела кўрмасин! (Чол чиқатуриб яна орқасига қайтадир.) Ҳа, ни ма бўлди?

Чол. Ўглим, сенинг ўзингни ёлғиз қолдириб кета бераманими?

Пўлат. Ҳар кун ёлғиз қолдириб кетасиз, ҳеч нарса бўлмайдир-ку. Бораберинг. Мен ҳеч кимга жабру зулм қилганим йўқ! (Чол бўшашиб чиқадир.)

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат (ўзича). Бечора чол. Менга ота бўлиб қолди. (Ўрнидан турадир). Оппоқ, сутдай ойдин бўлди; боғ—тоғлардаги тўқайларга ўхшаб кетди. (Секин тушиб панжарага суюниб ўйга ботадир. Бир оздан сўнг секин-секин сўзлай бошладир.) Ёрқин, Ёрқин... Менинг учун дунёда ҳеч ким қилмаган ишларни қилди бечора... Мени деб рўзгордан кечди, мени деб ўлимдан-ўлимга ҳатлади... Мени деб хонзодалардан кечди, хонзодалардан!.. (Бир оз жим.) Унинг кўнглига ҳам бир оз қараш

жерак. Мамлакатнинг ишларига заар бермайтурган даражада... Кечалар узун, кунлар — ундан ҳам узун, ҳаммасига ҳам вақт топиладир. (Жим.) Мени деб Хонзодадан кечган одам, менинг кўнглимга ҳам қарасин! Менинг кўнглим — кўпнинг кўнгли; унга тегиб бўлмайдир. Фақат, кўпнинг кўнгли билан бирга унинг ғамини ҳам менинг кўнглимга солган — ўзи бўлди... Ўзи ҳам шуни ўйламоги керак. Мени, бир бечорани деб Хонзодадан кечган қиз, мунчаликка эсин югирилмаса, бўлмайдир. (Жим.) Хонзодани деса эди, мени демас эди, нима бўлар эди? Букун Хонзода билан бирга тупроқларга буланган бўлар эди... Дуруст, Хонзода Ерқинга кечакундуз бутун вақтини берар эди, лекин, бир неча ой, ё бир неча кун... ундан кейин яна бошқа бир Ерқинга бурилар эди. Ахири унда ҳавасдан бошқа нима бор? У қондан яратилган! У — кўз ёшлари билан ўсган! Унга завқ керак, бир кунлик, икки кунлик, бир неча кунлик завқ керак! Оҳ, шу завқ бандалари! Юртнинг ҳамма кўз ёши ўшаларнинг оёқ остларига қўйиладир. Биттаси... биттаси... (гижиниб) ҳеч бўлмаганда биттаси қўлимга тушмади! Янчар эдим бир! Манда ҳам уларга қарши тоғ-тоғ, дунё-дунё ғазаб бор эди!.. (Шу чоқда Хонзода бирдан отилиб чиқадир.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода

Хонзода (отилиб чиқиб). Сендаги ғазаб ғазабми? Ғазаб бизда!.. (Ханжар билан Пўлатга отилаадир. Пўлат «*ал*» дейдир, фақат, қиличини олишга улгира олмай қоладир. Лекин Хонзоданинг ханжар ушлаган қўлини билагидан соғ қўли билан ушлаб қоладир, орада ерга булашиб олишиши бошланадир. Пўлат ханжарни ярадор қўли билан энди оламан беганда нариги ёқдан бўкириб хизматкор кириб қоладир).

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода, хизматкор

Пўлат, уларнинг иккovi билан ҳам олиша бошлайдир. Охирда Хонзоданинг қўли Пўлатнинг қўлидан чиқиб кетадир, фақат, Пўлатга ханжар урншга яна ўнгли келмайдир. Хонзоданинг урган

ханжари бир неча марта Пўлатнинг ёnlаридан, биқинларидан ўтиб кетадир. Хизматкор зўр бериб Пўлатни тортгач, Хонзода қўлини бир оз яна бўшатадир. Шу чоқда панжарадан секингина пойлаб келаётган Ерқиннинг боши кўринадир. У, ичкаридаги аҳволни кўргач, «Оҳ, Пўлат» деб бақириб юборади да, сўнгра панжаранинг орқасидан йўқоладир. Бу орада хизматкор ўрнидан иргиб туриб, тахт ёнидаги эшикдан қочиб чиқмоқчи бўладир; у, эшикка етгани да қаршисидан Ерқин кириб қоладир. Пўлат бу орада Хонзоданинг қўлидан ханжарни тортиб оладир. Хизматкор Ерқинни кўргач, кўрқиб орқасига тисариладир. Кўрқиш ҳолатида секин-секин деворнинг бурчагига қисиладир.

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода хизматкор

Ерқин

Ерқин (югурниб кириб келадир-да, хизматкорга бир марта ғазабли қарагандан кейин Пўлат билан Хонзоданинг устига бориб, энди Хонзодани урмоқчи бўлиб турган Пўлатнинг қўлидан ханжарни тортиб олиб ташлайдир. Бу орада хизматкор чиқиб қочадир).

САҚКИЗИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода, Ерқин

(Аввал секингина Пўлат ўрнидан турадир, сўнгра Хонзода, иккаласининг ҳам қонаган, тилинган жойлари бор. Ерқин ранги ўчган. ҳайрон, жим.)

Пўлат (ҳансирағ турив, ечилиб кетган қўлини бир қўли ва оғзи билан секин боғлайдир, Хонзодага). Мардлик майдонидан қочиб кетиб хилватда йиқитмоқчи бўлган эдингми? Мардлар майдонида чидаш берган одам хилватда ҳам бўш келмайдир.

Хонзода (зўрга). Мардлар майдонида салтанат, давлат, тожу тахт талашадилар... (Бир оз жим.) Бу—ишқ, севги майдони, бу хилватда, ёлғиз-ярим жойларда—бурчак-паналарда бўладир...

Пўлат (ёввойи кулиб). Сизда севги борми? Сизда-я? (Яна масхара қилиб куладир.)

Хонзода. Севги сен учун масхара... биз учун ҳар нарсадан қиммат...

Пўлат (яна баттар кулиб). Сиз учун севги ҳар нарсадан қиммат? Ундан бўлса шу чоққача қайда эдин-

тиз? Севганингиз бир умр менини бўлгандан кейин келдингизми?

Хонзода. Менинг севганим — бир умр сенини бўлганий ўқ! Сен уни қилич билан, зўр билан тортиб олдинг. Ваҳоланки, севгида зор бор, зўр йўқ.

Пўлат. Зўр йўқ, зўр йўқ? (*Бориб ханжарни оладир ва Хонзодага қараб иргитиб*.) Мана бу нима? Бу ҳам зўрми?! (*Қаттиқ кулиб*.) Мана бу қонли ханжар ҳам зўрми?

Хонзода. Ҳар нима бўлганда ҳам салтанат, тожу тахт эмас...

Пўлат. Тожу тахт билан салтанат севгининг совфаси бўлгани учун ширин... (*Иккаласи ҳам жим қоладирлар*.)

Ерқин (*Пўлатга*). Бу нима гап, Пўлат? Мен сира англаёлмай қолдим...

Пўлат (*Хонзодани кўрсатиб*). Үзларидан сўранг...

Ерқин. Ханжар кимники? Бу нима ҳангома? Айтиб бер, Пўлат!

Пўлат (*куладир*). Эгаларидан сўранг...

Ерқин. «Катта саркардалар билан мамлакатнинг зарур иши тўғрисида кенгашинб ўлтирадир» дейдилар, панжаранинг орқасидан туриб бўлса ҳам гапирганингни эшитайин, деб келсам... бу аҳвол. Қани саркадаларинг? Қани кенгаш? Нимага мени ҳар ким алдашга бошлади? Үзимизнинг жонажон отамиз бўлган чол шундай деб ўлтиrsa... Бўлмаган кенгашни бўлди қилиб сени мендан қочирса... Нима қилдим мен? (*Бир оз қизишмоққа бошлайдир*.) Пўлат, рости ҳам сенга салтанат, тожу тахт керак бўлса...

Пўлат (*бақирадир*). Тожу тахт хонзодаларга керак? Сизга ҳам лозим бўлса, олаберинг, Ойимпошша!

Ерқин. Мен бақираманимдан кейин сен нимага бақирасан? Бақиришнинг нима кераги бор? Секин гапирсанг ҳам бўладир-ку! Бу нима қўполлик?

Пўлат (*яна қизиб*). Мен қўпол бўлсам, мени ҳайдангда, қаршингизда чиройлик, юмшоқ хонзодангиз турадир, ўшанга...

Ерқин (*бақириб*). Жим, ионкўр! (*Ўзича*.) Хонзода... Хонзода шуми ҳали? Бу чиройлик йигит Хонзодами? (*Эрксиз-эрксиз тикилиб қарайдир*.)

Пўлат (*энди секин бўлиб-бўлиб*). Тожу тахт... Салтанат... сизнинг юклаб қўйган юкингиз... Уни мен ҳар қанча оғир бўлса ҳам кўтариб олиб боришим керак... Тожу тахтнинг орқасида юрт бор, эл бор, халқ

бор... Уни ўйлаш керак. Унинг ғамини ейиш керак... Сиз менга тожу таҳтни бурунги хонлардай эмиб ётиш учун олиб берган бўлсангиз, ўзингизга қайтариб бераман. Менга ундаи тожу таҳтнинг кераги йўқ! Сиз олиб берган тожу таҳт юртнинг дардига даво бўлмаса, йўқ... Осимпошша, ундаи тожу таҳтдан мен кечайин, ундаи тожу таҳт эгасидан сиз кечинг!

Ёрқин (*хўрсаниб*). Ҳали ҳам юртни деган бўлиб мени буткул ташладинг... «Саркардалар билан бўлатурган зарур маслаҳатлар» деб мендан бутун кечиб юбординг... Икковимизнинг ҳалол йўлдош бўлиб қўшилганимизга мана уч ҳафта, яқин бир ой бўлди. Кечалари сени кута-кута тонг оттираман... «Юртнинг хони эмас, хизматкори бўлган Пўлат аризаларни кўриб, саркардалар билан гаплашиб, оқсоқоллар келса уларга насиҳат қилиб... иннайкин менинг ёнимга кирадир, менини бўладир» деб бутун кеча — тонг откуича кўзимни юммайман.... Сен бўлсанг, тонгга яқин чарчаб келиб ухлаб кетасан... Мен бўлсан сенинг чарчаб ухлаганингни томошча қилиб яна тонгни кундуз қиласман... Эртароқ кирган кунларингда бир қучоқ ариза билан кирасан. «Ўқиб бер» дейсан, ўқиб беравериб яна тонглар оттираман... Бир кун чидамасдан аризаларинги иргитиб юбордим... Ушанда мендан кечиб юборгундай бўлдинг! Билдим, билдим, ҳамма нарсани билиб турдим!

Пўлат. «Яхши кўраман, севаман» дейсиз, шуни чидаш билан кўрсатинг-да. Шунча вақт чидаш келган-сиз, яна бир оз чиданг-да.

Ёрқин (*бир оз ўйлануб тургач, Хонзодани кўрсатиб*). Мана бу чиройлик йигитга ўзимни кўрсатмак учун ўзининг олдида айтаман: ҳар қанча чиройлик бўлса ҳам мен бу Хонзодаларни севмайман! Сени, сен ялангёқ, сен бесарупо боғбонни ҳаммадан ортиқ севаман! Шунча вақт чидадим, энди яна чидайман! (*Бир оз жим!*) Лекин, Пўлат, чидашнинг ҳам ҳадди бўлиши керак... Мен ёшман... Менинг ҳавасларим ҳеч қаерга сигмайдир... Иннайкин, у ҳавасларни шу чоққача жуда зўр қийинчиликлар билан бўғиб келдим. У ҳавасларга еткунча ўлимлардан-ўлимга ҳатлаб... Энди у ҳавасларни яна ҳам бўғиб ётиш қўлимдан келмайдир! Сен — эркак, сиз эркакларнинг бағрингиз тошдан бўладир, сиз чидай берасиз... Лекин, биз — хотинлар чидай олмаймиз. Йўқ, йўқ... мен ўзим чидай омайман! Мундан кейин ҳар кун сенсиз тонг оттириш мумкин эмас! Билдингми, мумкин эмас! Мумкин эмас!..

Пўлат (оғир дам оладир). Агар бир оз сўнгроқ келсангиз, бир кечага эмас, бир умрга мендан айрилардингиз...

Ёрқин (чўчиб, бирдан). Нима учун?

Пўлат (Бориб ханжарни оладир). Мана бу олижаноб ошиқингиз сиз учун мени ўлдирмоқчи бўлиб келган экан.

Ёрқин (бақириб). Сени?! Сени ўлдирмак учун! (Газаб билан бўғзидан ёввойи товуш чиқараадир). Ҳа.. (Югуриб бориб Пўлатнинг қўлидан ханжарни оладир, қалтираб, титраб туриб секин Хонзодага қараб юрадир.)

Пўлат. (қаршиисига бориб тўхтатадир). Қўйинг, Ойимпошша! Бу кишига ўзининг ханжари ҳам ҳайф. Бу кишини шу бўйича кўчага ҳайдаш керак... Ҳалқни, юртни, элни бир кўрсин... Бир-бирларини таниснилар... Ханжарни менга беринг. (Қўлидан секин оладир.) «Хонзода Пўлатни ўлдирмакчи бўлган ханжар шу» деб қонлари билан бирга майдонга чиқариб осиб қўямиз. Хонзоданинг ханжари бир неча кун юртга томоша берсин! (Ёрқинга яқинлашиб.) Мени юрт учун яна бир мартаба ўлимдан қутқардингиз, келинг, ўша юртнинг ишини ҳам биргалашиб қилайлик! Юртнинг ишини биргалашиб қилгандан кейин... (Кучогини очадир.)

Ёрқин (эрксиз бақирадир). Пўлат!.. (Бориб қучогига кирадир, Хонзода жим.)

Парда тушадир.

УИЛЬЯМ ШЕКСПИР

ҲАМЛЕТ

(ТРАГЕДИЯ)

ТАРЖИМА

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Клавдий — Дания (Донимарқо) қироли.
Хамлет — Бурунғи қиролнинг ўғли, ҳозиргисининг жияни.

Полоний — Камергер (қиролнинг иноғи).

Хоратсио — Ҳамлетнинг дўсти.

Лаэрт — Полонийнинг ўғли.

Вольтманд

Корнелий

Розенкранс — Үрда (сарой) аҳиллари.

Гилденштерн

Озрик

Марцел

Бернардо — Зобитлар

Рейналдо — Полонийнинг хизматкори.

Франсиско — Аскар.

Фортинbras — Норвег шаҳзодаси.

Хертруда — Дания қироличаси, Ҳамлетнинг опаси.

Офелия — Полонийнинг қизи.

Баптиста — Театруда қиролича.

Бурунғи қиролнинг хаёли («Арвоҳиз»).

ПОП

Капитан

Элчи

Икки гўрков

Бир нечта актёр

Сарой ходими

Сарой йигитлари ва қызлари, баҳриялилар, элчилар, қирол майятидаги одамлар ва ғайрилар.

Воқеа Данияда кечади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Донимарқо мамлакатида Элсинор деган қаср (ўрда)нинг олди.

Пойлоқчиликда турган Франсисконинг ёнига
Бернардо келади.

Бернардо — Ким бор бу ерда?

Франиско — Йўқ, сен жавоб бер менга! Тўхта!
Кимсан ўзинг! Гапир!

Бернардо — Яшасин қирол!

Франиско — Бернардо?

Бернардо — Худди ўзи.

Франиско — Жуда вақтида келдинг.

Бернардо — Эндиғина соат ўн иккини урди. Бор,
Франиско, ётиб ором ол.

Франиско — Омон бўл, биродар, мени бўшатгали келибсан. Совук ёмон заптига олди, кўнглим алла нега фаш.

Бернардо — Пойлаб турганингда тинчликмиди?

Франиско — Ҳеч бир жонивор ўрмалагани йўқ.

Бернардо. — Бўлмаса, яхши туш кўриб ёт. Ҳорацио билан Марцель иккови мен билан бирга пойлоқда туришмоқчиди, кўрсанг айтгил, тезроқ келишсин. (*Ҳорацио билан Марцель келишади*).

Франиско — Ўзлари ҳам келишаётганга ўхшайди. Тўхта, ким у?

Ҳорацио — Шу мамлакатнинг дўстлари.

Марцель — Ва ҳам мамлакат қиролининг соидик табаалари.

Франиско — Тун ойдин!

Марцель — Кечир, номусли жанговар. Ким келди ўрнингга?

Франиско — Бернардо келди мешинг ўрнимга. Тун ойдин! (*Чиқади*).

Марцель — Хой! Бернардо!

Бернардо — Менга қара, Ҳорацио ҳам келдими?

Ҳорацио — Келганинамо.

Бернардо — Салом, Ҳорацио! Салом, севимли **Марцель!**

Марцель — Ҳалиги нарса яна кўринидими?

Бернардо — Менга ҳеч нарса кўринмади.

Марцель — Ҳорацио уни шунчалик бир хаёл деди, у мудҳиш арвоҳнинг бизга икки марта кўринганинга ишонгиси келмайди. Шу учун унинг ўзини қўймай олиб келдимки, бу кечани биз билан бирга ўтказсин, у арвоҳ яна кўрингундай бўлса, бизнинг сўзларимиз тасдиқ бўлсун, арвоҳнинг ўзи билан гаплашсан.

Ҳорацио — Мана, кўрамиз, у арвоҳимиз келмайди.

Бернардо — Ҳайр, ҳали ҳозир турайлик. Сен менга рухсат бергил, сўзларимизнинг тиши ўтмайдиган қулоқлариға яна бир ҳамла қиласай, бизга бир эмас, икки марта кўринган арвоҳни яна бир марта айтиб берай.

Ҳорацио — Яхши, ўтирайлик, қани, Бернардо ишмалар дер экан, қулоқ солайлик.

Бернардо — Кеча кечаси ана у,— қутбдан кунботишга томон йўналиб туратурған юлдуз, осмоннинг шу топда ўзи бўлинған қисмини ёрутмоқда, соат эса бирни урған эдиким, Марцель икковимизнинг кўзинизга...

Марцель — Тс-с-с... Жим тур! Ана ўзи шу ёқقا келаётир. (*Арвоҳ кўринади*).

Бернардо — Марҳум қиролнинг худди ўзи.

Марцель — Сен, Ҳорацио, илмлик одамсан, гаплашсанг-чи, у билан.

Бернардо — Қиролга ўхшайдими ахир? Ҳорацио яхшилаб қарагил-а!

Ҳорацио — Ухшаганда қандай! Камоли қўрқиб шошқанимдан безгак чиқиб кетди ҳамма ёғимдан.

Бернардо — Худди бизнинг гап қотмаганимизни хоҳлағандай кўринади.

Марцель — Ҳорацио, гаплашиб кўргил!

Ҳорацио — Кимсан сен, нима учун тун қоронгусидан фойдаланиб, қонундан ташқари, марҳум қирол-

жининг муаззам ва жанговар қиёфасиға кириб олдинг? Аршу-курснинг лаънати бўлсин сенга, сўзла!

Марцель — Унга қаттиқ тегиб қўйдинг.

Бернардо — Ана қайтиб кетаётир.

Хорацио — Тўхта, Гапир! Гапир! Лаънатлар ўқийман мен сенга, гапир! (Арвоҳ ўйқ бўлади).

Марцель — Кетиб қолди, жавоб бергиси келмади.

Бернардо — Сен нима дейсан, Хорацио? Рангинг оппоқ оқарган, ҳамма ёғинг қалтираб ётири... Кўп ҳам хаёлға ўҳшамайди-ку. Қани сен нима дейсан?

Хорацио — Худони шафи келтириб айтаманки, ўз кўзларим гувоҳлик бермаса, ҳеч қачон ишонмасдим.

Марцель — Қиролға ўҳшайди-а, шундаймасми?

Хорацио — Сен ўзингга ўҳшагандай. Норвегли билан урушған вақтидағи лиbosлари устида; ундан кейин, бир кун, жанжал қизиб кетган вақтда бир полякни чангидан даст кўтариб, музга келтириб урғанида худди бояғи сингари қовоқ солғанини ўз кўзим билан кўрган эдим.

Марцель — Қечанинг худди шу қўрқинч соатларида илгари ҳам икки марта кўринган эди. Ана ўша жанговарларча юруши билан ёнимиздан ўтган эди.

Хорацио — Муни нимага йўйишини билмайман, лекин менинг ақли қосиримча, бу нарса бизнинг давлатимиз учун улкан ҳалокатлардан хабар берадурған бир фоли бад.

Марцель — Яхши, ўлтурайлик, битта одам чиқиб менга айтиб берсинки, нима учун бу мамлакатнинг одамларини ҳар кун кечаси пойлоқчиликда турғузиб қийнайдилар? Нима учун ҳар кун янгидан-янги мис тўпларни қуядилар? Нима учун ўзга эллардан уруш қуролларини сотиб оладилар? Нима учун кема ясадиган ишчиларни якшанба билан бошқа кунлар орасида фарқ қолмайтурган даражада ишлатадилар? Нимага керак бу — пешана терлари билан қилинадиган ҳамда кечани меҳнат кунининг ишларида иштирок қилмоққа мажбур этадиган шошилиш тайёргарликлар? Ким шуларни айтиб беролади?

Хорацио — Мен билганимча айтиб бероламан. Ҳали эндигина руҳи бизнинг кўзимиэга намоён бўлған марҳум қиролимизини, ўзингизга ҳам маълумки, у фурурни орқасида дунё ҳукмдори билан бўй ўлчашмак савдосига тушкан. Норвег қироли Фортинбрас жанг майдонига чорлаған эди. Мардликда донғри оғоқларға кетган азamat қиролимиз Ҳамлет Фортинбрасни ўлдириди.

Қўллар қўйилиб, муҳрлар босилиб, мустаҳкамланган шартнома юзасидан ўшал Фортинbras, фақат азиз жонидан эмас, тамоми ерларидан ҳам жудо бўлиб, унинг ҳамма ерлари зафар соҳибиға ўтди. Башарти зафар Фортинбрасга мусассар бўлса, бизнинг қиролимиз ҳам, яна ўшал шартнома юзасидан, мағлубнинг ерлари қирол Ҳамлетга ўтгани сингари, ерларнинг бир қисмини ўшал Фортинбрасга бермакка мажбур эди. Яқин орада, мазкур Фортинбраснинг халафи бунёд ҳамири дағал бир маъдандан йўғурулғандай кўп асов, кўп ҳовлиқма бўлған ёш йигит, нафслари учун бир манфаат чиқа турған бўлса, бир бурда нон учун ҳар қандоқ ҳангамага дадиллик билан ўзини урадиган бошкесарлар тўдасини Норвег мамлакатининг теварак-атрофиға тўплаган эмиш. Бутун бу ишлар ҳукуматимизнинг тахминиға қарағанда, қўлдан чиққан ерларни қурол кучи билан қайтармоқ мақсадида қилиниб турған эмиш. Менинг фикри ожизимча, ҳалиги хил тайёргарликлар, ҳар томонға пойлоқчи қўйишлар, бутун мамлакатда ишқайнашининг иллати мана шу бўлса керак.

Бернардо — Менинг фикримча ҳам, айтганларининг тўғри, бошқа сабаб бўлмаса керак. Мана бу шумлик арвоҳининг, бутун яроқ-аслаҳаси билан пойлоқчилар ёнидан ўтиб ҳар кеча намоён бўлиб юруши ҳам шу сабабдан бўлса керак; азбаски ўткандаги ва келажакдаги икки жангнинг ҳам бонси марҳум қиролимизнинг ўзи ва ҳалиги арвоҳ ҳам бутун ўша кишиига ўхшайди.

Хораціо — Шугина бир зарра ҳам оқил кўзини хиракантиришқа кифоят қиласди. Румонинг энг шонли ва яшнаган вақтларида, азамат Юлийнинг* ҳалокатидан бир оз бурун, бутун соғаналар бўшалиб қолған. Ўлуклар эса оду воҳ қилиб, Румо кўчаларини айланышарди. Ушанда оловдан қўйруғи бор юлдузлар пайдо бўлған, шабнамлар қон рангига бўялған, офтобнинг юзларида келажак мусибатларга далолат қилган доғлар қаварған, мавт оламишиниг муваккили бўлған ой эса, хиракашган ва то явми қиёматғача хираки кетмасдек бўлиб кўринган эди. Мудҳиш воқеалардан хабар берувчи ўша хил аломатлар, ҳамма вақт қадарининг ҳуқимидан аввалроқ зоҳир бўлиб, муқаррар фалокатлар тўғрисида олдиндан хабар берниб турадилар. Ўлар ҳам кўкда ва ҳам ерда кўринмаклари мумкин: энди, шу топда, хуруж, бонг урғали бизнинг ва ватандошларимиз бошиға келди. (Арвоҳ яна кўринади.)

Жим бўлинг энди! Бу ёқقا қаранг! У яна қайтиб ке-

лаётир! Гулдурак билан ўлиб кета турған бўлсам ҳам, йўлинни тўсаман... Тўхта, арвоҳ! Салгина унингни чиқаришга ярасанг, гапириш қўлингдан келса, жавоб бер менга! Сени тинчитмак ёки мени томуғ азобларидан қутқаратурған қандай бир кори хайрни қилмоқ, лозим бўлса, жавоб айт менга! Агарда мамлакатингга бир фалокат хавфи бўлса, ул хавфни аввалдан билиб шу йўл билан унинг олдини олмоқ мумкин эса ҳамда шу нарсалар сенга маълум бўлса — жавоб бер! Агарда сен тириклик чоғингда тўплаған давлатингни ер остига кўмушга мажбур бўлиб, шу сабабдан ўлганингдан кейин ер юзида дайдиб юрмакка мажбур бўлған эсанг, гапир. (Ироқдан хўроздининг қичқиргани эшишилади.) Тўхта, жавоб қил! Тўхтат уни, Марцель!

Марцель — Ойболта билан чопишқа тўғри келса?

Хорацио — Тўхтамаса чоп!

Марцель — Ҳали ҳам турипти!

Хорацио — Ҳа турупти. (Арвоҳ кетади).

Марцель — Кетди. Мундоғ улуғ зотга пўписа қилганимиз яхши бўлмади. Унга ҳам ҳаво сингари, тири таъсир қилмайди. Бизнинг дўқларимиз уни ранжитиб қўйди.

Бернардо — Ул гапирмакчи ҳам бўлиб эди-ку, лекин хўроздиниг овози монеъ бўлди.

Хорацио — Ҳайбатлик қичқиришни эшигандан кейин, ул, жиноят қилғон одамдай бир чўчиб олди. Мен эшигандан эдимки, бу хўроздеган нарса, ўзининг баланд ва иттиқ овози билан кундуз тангрисини уйқудан уйғота турғон тонг жарчиси эмиш, ва унинг нидосини эшигандан ҳамоно, кечалари йўл йўқотиб эл кезадиган ҳамма арвоҳлар, дарёларнинг бағрида, ё ўт-аланга ичнада ерда ё кўкда — ишқилиб қай ерда бўлсалар ҳам, ўз тўрларига қайтармешлар. Шу топда кўрган ҳодисамиз мунга очиқ дадил.

Марцель — Дарҳақиқат, хўрозд қичқириғандан сўнг дарҳол йўқ бўлди. Дейдиларки, биз мавлуди Масиҳ байрамини қарши олатурғон кунимизда тонг муждаси бўлғон у жонивор қуш, бутун кеча қичқириб чиқармиш ва унда, айтишларига қараганда, ҳеч бир арвоҳ кўзга кўринишга ботинолмас эмиш. Ў кеча, кўп хайрли кеча; у соатлар шундай азиҳ ва мукаррам соатларки, уларнинг давоминда ҳамма юлдузлар безарар бўлади, ҳеч бир жодугар ажуза элга фалокат сочолмайди ва ҳеч бир соҳирнинг сеҳри таъсир қилмайди.

Ҳ о р а ц и о — Мен ҳам бу гапларни эшитганман ва бирмунчасиға эътиқодим ҳам бор. Қўйининг энди, кун чиқиши томонға қаранг: аргувоний ридо кийган тонг, адир бетидаги шабнамлар устидан юриб келаётир. Энди бизга ҳам пойлоқчиликдан бўшашиб вақти келди. Менинг маслаҳатим шуки, шу кечада кўрганларимизнинг ҳаммасини шаҳзода Ҳамлетга бирин-бирин айтиб берайлик; мен ўйлайманки, бизга келганда соқов бўлиб олган бу арвоҳ у билан хўп гаплашади. Бу сирни шаҳзодаға билдирилак лозимлиги хусусида ўйлайманки, икковингиз ҳам мен билан ҳамфирсиз. Бизнинг унга бўлган алоқамиз ва бўйнимиздаги вазифамиз ҳам шуни тақозо қилади.

М а р ц е л ь — Шундай қиласайлик. Шу кун эрта билан уни аниқ учратиб бўладиган жойни мана мен биламан.

(Чиқиб кетадилар).

ИККИНЧИ ҚУРИНИШ

Элсинор қасрида таҳт ўришган хона.

Қирол, қиролича, Ҳамлет, Полоний, Лаэрт, Вольтманд, Корнелий, сарой арбоби ва арконлари киришади.

Қ и р о л — Ази兹 биродаримиз Ҳамлетнинг вафоти қайғиси бизнинг кўнгленизга тўлиб фуқароларимиздан янги бир хотира бўлиб қалбимида сақланса-да, унинг била истисно ҳар бирининг юзларида акс этмаги лозим бўлса-да, лекин доимулавқот ҳис билан олишмоқда бўлған оқил, марҳум хусусида батаҳаммул ғусса чекмак билан бирға, ўзимизни ҳам эсдан чиқармаслиғимизни талаб қиласди. Мана, илгари, бизнинг ҳамширамиз мақомида бўлған, эндиликда эса бу жанговар давлатнинг қироличаси ва маликаси сифатини касб этган бу зотни, биз ўзимизга жуфт қилмоқни муносиб кўрдик. Ҳасратлар чекиб турниб, яна бир тарафдан хурсандликлар билан, бир кўзимизда табассум ва бир кўзимизда аччиқ кўз ёшлар бўлғонни ҳолда, биз бу никоҳ қайдиға доҳил бўлдик. Мотам овозалари билан тўй қўшиқлари навбатлашдилар. Севинчга қанча жой берилган бўлса, қайғиға ҳам шунча жой берилди. Бутун бу ишларда биз сизнинг томонингиздан ўз орзу ва хоҳишингиз билан берилган ҳикматли маслаҳатларга табаният этдик; ҳаммангиз ҳам

бизнинг миниатдорлигимизни қабул этингиз. Энди бошқа хусусса ўттайлик. Ўзингизга маълумки, ёш қирол Фортинbras, эҳтимол, бизнинг майдонталаб кучларимизни яхши билмаганикдан ёки қимматли биродаримизнинг вафотидан сўнг бутун давлатимизга зил кетган, энди бузилиб вайрон бўлишқа еткан деган хаёллар билан, боз устига ўз эътиқоди жуда баланд бўлғанинидан, унинг отасидан ҳаққоният йўли билан бизнинг азиз биродаримизга ўткан ерларнинг қайтарилмоғини талаб қилған мазмунда номалар юборабериб бизни зериктиришдан тўхтамай ётибдир. Энди бу мажлиснинг чақирилмоғи сабабини эшитингиз. Биз Норвег қиролига бир нома ёздик, — ул одам ёш қирол Фортинбраснинг амакиси бўлади. Дармони кетган ётқан жойидан қўзғалмайтурғон ва ўз жиянининг ияятларидан балки хабари бўлмаған бу одамдан тентак йигитнинг ҳовлиқишлиариға хотима бермагани талаб қилдик, зероки, ул йигит фақат Норвег мамлакати аҳолисидан қўшун жамъ қилмоқда эмиш, шу сабабдан, биз, севимли Корнелий ва ҳам Вольтманд-иқавингилизга, бизнинг хайриҳоҳлик билан ёзилмиш номамизни кекса норвежлига элтиб бермак вазифасини топширамиз. Сизнинг бу элчиликдаги ҳуқуқингизни мана бу дастурномада зикр бўлмиш қуюдот ила сақладик. Иўлға тушингиз! Сизга топширилган вазифаларни ҳаддал-имкон тез бажармак ила менга бўлған садоқатингизни кўрсатасиз.

Корнелий — Биз бу дафъа ҳам, ҳар дафъа бўлғани сингари, сизга ўз садоқатимизни кўрсатажакмиз.

Қирол — Бу хусусда менинг шакку шубҳам йўқдир. Хайр энди, оқ иўл берсин! (*Вольтманд билан Корнелий чиқиб кетишади*).

Хўш, Лаэрт, энди сендан эшитайлик. Сен бизга бирарзинг борлигини сўзламиш эдинг. Хўш, у арзинг нима хусусададир? Агарда сен Дания қиролидан кўнглиниг истаган нарсани, маъқул бир йўсунида сўрасанг, сўзлариниг беҳуда сарф этилган бўлмаяжакдир. Сенинг ҳар бир талабинг бўлса, Лаэрт, уларнинг нималардан иборат бўлғанини билмасдан туруб ҳам, ҳаммасига илгаридан ўз розилигимни билдириб қўймоққа розиман. Дания қиролининг падари бузрукворингга ўз илтифотини кўрсатмак учун омади бўлғани, зеҳининг қалбга ва қўлларнинг оғизга хизмат кўрсатмак учун омади бўлмоғидан зиёдадир. Хуроси калом, айтгил эй Лаэрт, кўнглингда қандоғ орзуларнинг бор?

Лаэрт — Эй улуғ ҳукмдор, мен сиздан Францияга қайтиб кетмак учун рухсат сўрайман. Мен, тож кийган вақтингизда сизни кутламоқ учун ўз ихтиёrim ила Францияни тарк этиб, Данияга келган эдим; эндиликда, ул вазифани бажарганимдан сўнг бутун фикрим ва зикрим ва орзу-ҳавасларимнинг Францияга томон ўйналганини иқор қилмоғим лозимдир. Сўнгра: подшоҳим, ажзу бандалик ила сиздан кечирим сўраб, яна ўша илтимосимни такрорлайман.

Кирол — Отанг розими сенинг кетмагиннга? Хўш, Полоний нима дейди?

Полоний — Подшоҳим, ул ўз ёлворишлири ила мени шунчалар танг қилдики, охирда розилик бермакка мажбур бўлдим. Эндиликда, ўзим розилик бермак баробарида, сиздан ҳам мунинг кетмагига ижозат бермагингизни сўрайман.

Кирол — Истаган вақтингда жўнайбер, Лаэрт. уни тасарруф қилғи... Хўш, Ҳамлет, сендан сўрайлиқ, Вақт ўз ҳукмингдадир, энг нозик орзуларингга қараб сен бизнинг жияннимиз ва ўғлимиз сен...

Ҳамлет — (ўз-ўзига): Ўғил қатори, лекин қариндош бўлишдан нари...

Кирол — Нима учун ҳанузгача ғам булатни сенинг чеҳрангга кўлага солиб туради?

Ҳамлет — Ундоғ бўлмаса керак, подшоҳим: мен офтобга ҳаддан знёда яқинман.

Киролича — Севимли Ҳамлет! Бу — кеча сингари қора кийимларингни ташлаб, Дания қиролиға дўстлик ила назар солғил. Қуи солинган киприкларингни кўтариб, оёқларинг остидан олижаноб отангнинг тупроқларини ахтармоқни бас қилғил. Бу — барчаға баробар мусибатдир; сен ўзинг биласан: ҳамма жон эгаси бир кун келиб табиат тақозоси ила бақо оламиға азм этмакка мажбурдир.

Ҳамлет — Тўғри, маликам, бу — барчаға баробар мусибатдир.

Киролича — Ундоғ бўлса, нима учун ул мусибаг сенинг кўзлигга ўзгача кўринадир?

Ҳамлет — Йўқ, маликам, ул мусибат ўзгача бўлиб кўринмайдир, балки, ҳақиқатда — ўзгачадир. На бу устимиздаги сиёҳ каби қора ридо, онажон, на бу — тантаналик аза, на бу — оғир фаръдлар, на бу кўзлардан тўклилаётган кўз ёши дарблари, на бу — юзларнинг мунғайиб кўриниши, на-да қайғунинг бу шакли, суврати ва

зоҳирӣ аломатлари — кўнглимдаги ҳасратни айтиб беролмайдир. Бу деганларимнинг барчаси кўзга ўшандоқ кўринмаги мумкин, зероки барчасининг ёлғондакам бўлиш эҳтимоли бор. Лекин менинг кўнглимда кечаетган нарсалар ёлғондакам бўлмайди: қолған ҳамма нарса—фақат қайғининг жабдуқ ва безакларидир.

Қирол — Отанг учун бу хилда мотам тутушинг ва ҳатто унинг ўлимидан сўнг болалик вазифасини ўташинг — сенга буюк бир шараф бағишлийди. Лекин билмагинг лозимки, отангнинг ҳам отаси бор эди, ул отангнинг ҳам яна ўз отаси бўлғон эди, иккалови ҳам охирда улардан жудо бўлишди. Саломат қолған ҳар бир киши, болалиқ вазифасини бажармак учун бир мунча вақт ғамли мотам либосларига бураимоққа мажбур, аммо лекин исрор ва инод билан аза тутабериш — ноинсоф бир ўжарлик аломати. Бу ҳолда аза одам боласиға ярашмайди; ул нарса — инсон иродасининг қазо ва қадар ҳукмига қарши осийлиқ қылғанини, инсон кўнглиниң қувватдан маҳрум эканини, кулфатларга чидаш қўлидан келмаганини, зеҳнининг калта бўлғанини ва равшан эмаслигини кўрсатади. Қани айтиб бергил: рўй бериши муқаррар ва муҳаққақ бўлган ва доим бўлиб келган бир ҳодиса учун бу қадар оғир изтиробларға тушмак ва мунчалар куйиб-ўртсанмакнинг нима даркори бор? Уёлғи! Бу қазо ва қадарни ранжитади, ўлганларни ранжитади, табнатни ранжитади ва ақл учун ҳам ярашмаган бир озор бўлиб тушади; ул ақлким, оталарнинг ўлимига жуда ўрганиб қолган ва дунёда биринчи дафъа ўлган кишининг ўлигини кўрганда ҳам, бу бугун ўлган кишининг ўлигини кўрганда ҳам тўхтамасдан бурушта: «Шундай бўлиши керак!» деб такрорлайди. Биз сендан сўраймизки, бу заиф гуссаларининг ташлаб, бизни отанг ўрнида кўргил. Билгил ва сен билан бирга барча билсники, бизнинг тахтимизга сендан бошқа яқинроқ турған ҳеч бир кимса йўқдир ва мен сени энг самимий оталар муҳаббати билан севаман. Энди сенинг Виттенбергга* қайтиб кетиб ўқушингни давом эттиրмак ниятингга келсак, бу нарса бизнинг хоҳишимизга мувофиқ эмасдир. Биз сендан ёлвориб сўраймиз: шу ерда қолғил ва шу билан бизнинг кўзларимизга тинчлик ва роҳат баҳш этгил, зероки ўрдамизнинг биринчи кишиси сенсан, эй бизнинг жиянимиз ва ўғлимиз Ҳамлет!

Қиролича — Эй Ҳамлет, ўз онангни сенга беху-

да ялинмоққа мажбур этмагил. Ўтинаман сендан, бизнинг ёнимизда қол, Виттенбергга кетма.

Ҳамлет — Маликам, ҳамма вақт ва ҳар тўғрида сизга итоат қилмоқ учун қўлимдан келганича тиришажакман.

Қирол — Мана бу гўзал жавоб. Сен ҳам, бизга ўхшаб, Данияда қолғил. Қани, кетайлик. Малика, Ҳамлетнинг бу лутфкор розилиги кўнглумга шу қадар ёқдики, шу бугун, ҳар дафъа май қадаҳи менинг лабларимга бориб текканда. тўп овозларининг ул хабарни булбулларға етказмакларини ва қирол оғзидан чиққан ва «саломатлигига кўтараман» деган овознинг, ердаги гумуллашларнинг бир акси каби осмонларда такрор этилмаганинг хоҳлайман. Қани, юринг! (Қирол, қиролича. Полоний, Лаэрт ва сарой аркони чиқиб кетишади).

Ҳамлет — Оҳ, бу пишиқ тана шабнамдек эриб, ҳавога айланиб кеталсайди! О, агарда қудрати азалия қатли нафс учун энг мудҳиш чоралар билан қўрқутмасайди! Ё раббий, ё раббий! Бу дунёнинг роҳатлари нақадар тубан, арзимас, юзаки ва самарасиз бўлиб кўринади менинг кўзимга! Олчоқ кўринади бу олам! Ул бетини ёввойи кўкатлар қоплаган, ҳамда — табнатда қўпол ва кўнгул оздирғич нима бўлса ҳаммаси ўша ерда битадиган қақир бир боқчага ўхшайдир. Иш бу даражага келиб етади деб ким айта оларди? Уннинг ўлганига фақат икки ой бўлди, халос! Йўқ, уннинг, у буюк қиролнинг ўлганига ҳали икки ой ҳам бўлғани йўқ. Ораларида, зотан, Феб билан Сатир орасидағи қадар катта бир айирма бор эди. Қандай мулойим бир муҳаббати бор эди уннинг онамга! Агар қўлидан келса, худонинг шамолига ҳам «уннинг юзларига дағал тегма» деб буйруқ қиласади. Эй, арзу само, нега мен эслашга мажбурман? Эр-хотиннинг ҳаваслари қондирилған сари хотин томоннинг ҳаваслари кучайгандай, онам унга қандай сурканиб борарди? Шундай бўлса ҳам, икки ой ўтар—ўтмас... Йўқ, бас энди бу тўғрида ўйлаш! Тубанликдир — сенинг номинг, эй хотин! Бир ой қадар қисқа бир муддат орасида-я! Шўрлик отамнинг тобутини, Необейя сингари кўз ёшлиларига гарқ бўлғани ҳолда қабристонга узатиб борған вақтида кийган кавшлари ҳали эскирмасдан туриб... Онам, ҳатто шундай бир хотин ҳам — аҳ, ё раббий! Ақл неъматидан маҳрум бўлған бир ҳайвон ҳам мундан наригисига чидолмасди! Шундай бир хотин ҳам, мен Ҳеркулес* полвонға на қадар оз ўшасам, отамга шу қадар оз ўхшаган амакимга... хотин

бўлуб ўтурибдир! Бу яна бир ой ҳам ўтар-ўтмас-а; кўзларидаги ёлғон ёшларнинг аччиғи кўкарган кўзларини ачиштиришдан тўхтамай туриб, у яна эрга тегиб олди-я! Қандай шармандалиқ!.. Қон булғаш ётоғига мунчалар шошилиб ўзини ташлаш! Муннинг оқибатидан бир хайр кутиб бўлмайди. Мен жим қолишға мажбур бўлганим учун, сен ўртангил, эй кўнгул!

(*Бернардо, Ҳорацио ва Марцель киришади*).

Ҳорацио — Салом, эй шаҳзода!

Ҳамлет — Саломат бўл, азизим. Агар хотирам янгишмаса, сиз Ҳорацио чиқарсиз?

Ҳорацио — Тўғри, ҳурматлик шаҳзода, айтканингизнинг ўзи ва ҳам доимул авқот сизнинг камтарни қулингиз.

Ҳамлет — Яхиси, «дўстингиз» дегил: бир-бири мизни шу ном билан зикр этадиган бўлайлик. Сени Виттенбергдан кетмакка нима мажбур қилди?.. Ҳа, Марцель!

Марцель — Салом, ҳурматлик шаҳзода...

Ҳамлет — Сени кўрганимга жуда хурсандман. Омонмисан. Фақат сен Ҳорацио, менга айтиб бер: нега Виттенбергдан кетиб қолдинг?

Ҳорацио — Эринчоқликлан шаҳзода.

Ҳамлет — Сенинг душманингга ҳам раво кўрмайман бу түвсифни. Ўзингга бу хилда бўҳтон ирғитмоқ билан менинг самнамни таҳқиқ қилимогингни истамайман. Эринчак эмаслигининг биламан. Ҳар ҳолда, Элсиборға нима иш билан келдинг?.. Кеткунингча биз сени анчагина майпараст қилиб қўямиз.

Ҳорацио — Шаҳзода, мен бу ерга марҳум падарингизнинг жаназасиға иштирок қилмоқ учун келдим.

Ҳамлет — Ўтунаман сендан, мактаб орқадошим, мендан кулмагид. Мен ўйлайманки, сен онамнинг тўйинга келгансан.

Ҳорацио — Жуда тўғри айтасиз, шаҳзода. Тўй билан аза бир-бирига улашиб кетди.

Ҳамлет — Манфаат тақозасидан бўлди, Ҳорацио! Аза кунларида пиширилган сергўшт овқатлар тўй кунлари яхна ҳолида дастурхонга қўйилди. Оҳ, у лаънат этилган кунга шоҳид бўлғанимдан кўра, энг ашаддий душманим билан бирга нариги дунёга кетишим қулайроқ эди. Шўрлик отам! Уни кўраётгандай бўламан.

Ҳорацио — Нечик яъни, шаҳзода?

Ҳамлет — Хаёл кўзлари билан, Ҳорацио.

Х о р а ц и о — Бир замон мен ҳам кўриб эдим. Қандай буюк қирол эди!

Ҳ а м л е т — Ул ҳар тўғрида мукаммал бир одам эди; унга ўхшаш бирорни кўрмак менга насиб бўлмас энди.

Х о р а ц и о — Мен у кишини ўтган кеча бир кўргандай бўлдим, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Кўргандай бўлдим? Кимни?

Х о р а ц и о — Қиролни, сизнинг отангизни, шаҳзода...

Ҳ а м л е т — Қиролни... Менинг отамни?

Х о р а ц и о — Бир дақиқафина, марҳамат қилиб, диққат билан қулоқ берсангиз, ҳайратингизни тарқатмоқ ва у мўъжиза хусусида сизга арз қилмоқ имконига эга бўлсам. Сўзларимнинг тўғрилиғиға мана бу жаноблар шоҳиддирлар.

Ҳ а м л е т — Тангри ҳаққи, сўрайман, гапир!

Х о р а ц и о — Мана бу жаноблар, Марцель билан Бернардо, унисиз туннинг чуқур зулматида, сурункасига икки кечада пойлоқчиликда туруб, мана бу ҳодисанинг шоҳиди бўлғанлар: буларниг кўзларига, бошдан-ёёқ қуролланған ва марҳум қиролға жуда ўхшаган аллақандай бир арвоҳ кўринган. Дабдабали қадам ташлаб секин-секин, улуғворлиқ билан, тонирқаған кўзлари олдидан қўлида ушлаган асоси қадар бир масофадан уч мартаба ўткан. Кўрқанларидан буларни тер босиб, тиллари айланмай қолған, шу учун булар у арвоҳ билан сўзлашолмаганлар. Булар бу мудҳиш сирни менга айтдилар. Эртаси куни мен ҳам пойлоқчиликқа булар билақ бирга бордим ва улар томонидан менга жуда батағсил айтиб берилганд қиёғанинг ўзида ўша соатда, ҳалиги арвоҳ яна зоҳир бўлди. Мен дарҳол танидим, сизнинг марҳум отангиз эди. Мана бу-икки қўлнинг бирбирига ўхшashi ҳам ундан ортиқ бўлмас.

Ҳ а м л е т — Қай ерда бу воқеа?

М а р ц е л ь — Биз пойлоқчилик қилған майдонда.

Ҳ а м л е т — Нечик, сиз у билан гаплашмадингизми?

Х о р а ц и о — Биз-ку сўз қотиб кўрдик, шаҳзода, лекин у бизга жавоб қайтармади. Аммо, бир қур, мен билан гаплашув қасдида, бошини кўтариб ҳаракат қилғандай ҳам бўлиб эди, бирданига хўрзонинг йиттиқ овози чиқиб қолди. Шу овозни эшиткандан кейин арвоҳ орқасиға қайта бошлаб, бир нафасда кўзимиздан ғойиб бўлди.

Ҳ а м л е т — Қизиқ, жуда қизиқ.

Х о р а ц и о — Менинг шу топда шу ерда турушим қандай түғри бўлса, бу ҳам шу қадар түғри, шаҳзода. ·
Биз, бу түғрида сизга хабар беришни ўзимизнинг бир вазифамиз деб билдик.

Ҳ а м л е т — Чинакам, азизлар, бу нарса мени ёмон ташвишга солиб қўйди. Бу кеча ҳам пойлоқчиликда турасизми?

Ҳ а м м а л а р и — Ҳа, турамиз, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Сиз ҳали қуролланған эди, дедингизми?

Ҳ а м м а л а р и — Ҳа, қуролланған эди, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Бошдан оёқ-а?

Ҳ а м м а л а р и — Ҳа, бошдан-оёқ.

Ҳ а м л е т — Нечик, сиз унинг юзини кўролмадингизми?

Х о р а ц и о — Йўқ, шаҳзода, кўрдик. Юз совути кўтарилиган эди.

Ҳ а м л е т — Жаҳли келиб қарагниди?

Х о р а ц и о — Унинг юзларида жаҳлдан кўра, маъюслик белгилари кўпроқ эди.

Ҳ а м л е т — Рангги ўчганниди ё қип-қизилниди?

Х о р а ц и о — Жуда ёмон ўчган эди.

Ҳ а м л е т — Нечик, сизга қарадиямми?

Х о р а ц и о — Жуда тикилиб қаради.

Ҳ а м л е т — Афсуски, мен йўқ эканман!

Х о р а ц и о — Сиз бўлсангиз, жуда кўрқардингиз.

Ҳ а м л е т — Эҳтимол. Кўп турдими?

Х о р а ц и о — Бирдан юзга еткизиб санаш муддатича.

Б е р н а р д о — Йўқ, кўпрақ, кўпрак!

М а р ц е л ь

Х о р а ц и о — Мен кўрганда ундан ортиқ эмасиди!

Ҳ а м л е т — Соқолида оқи бормиди? А?

Х о р а ц и о — Соқоли, марҳумнинг ҳаётида қандай бўлса, ўшандай эди; соқол ораларида кумушдек оқлари кўрниарди.

Ҳ а м л е т — Бу кеча мен ҳам сиз билан бирга пойлоқчиликка чиқаман; балки яна кўринар.

Х о р а ц и о — Чиқиши — турған гап.

Ҳ а м л е т — Агар бу арвоҳ отамнинг сувратида бўлиб келса, ҳамма дўзахлар оғизларини кенг очиб «гаплашма!» десалар ҳам, барибир гаплашаман. Энди ҳаммаларингга бир илтимосим бор. Бу арвоҳ тўғрисида ҳеч нарса демаган бўлсангиз, бундан сўнг ҳам оғиз очмангиз, бу кеча қандайгина ҳодиса рўй бермасин, фикр

қилиб ўйлангиз, лекин тилга келиб айта кўрмангиз. Хайр энди. Соат ўн бир билан ўн икки орасида майдончага келаман.

У чо ви — Рухсат этингиз, шаҳзода, ҳурматларимизни арз этайлик.

Ҳамлет — Мен сизга дўстлиғимни тақдим этганим каби, сиз ҳам менга ўз дўстлиғингизни ҳадя қилингиз. Хайр! (Ҳамлетдан бошқалари чиқишиади). Ҳамлет — (ўзича сўзланади): Отамнинг арвоҳи бутун яроқ-аслаҳаси билан зоҳир бўлибdir. Мундан хайр чиқмайди. Мундан хунук бир фожианинг ҳиди келади. Оҳ, тезрак кеч кира қолса эди. Унгача, эй кўнгул, тинч туришга ҳаракат қил! Қора қилмишлар, гарчанд уларни қора ер ўз бағрида беркитиб сақласа ҳам, одамларнинг кўзига намоён бўлмай қолмайди (чиқиб кетади).

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Полонийнинг уйида бир хона, Лаэрт билан Офелия киришади.

Лаэрт — Юкларим аллақачои кемага жойланди; хайр энди. Шамол ўнғай келиб кемалар жўнаб турса, беларволик қилмасдан, ўз тўғрингда хат ёзиб тур.

Офелия — Ҳали мунга гумон ҳам борми?

Лаэрт — Энди Ҳамлетга ва унинг сенга бўлған қуруқ илтифотиға келсак, унга шунчаки бир ҳавас, қонларининг туғёни деб қара. Булар ҳаммаси — кўкламдаги бинафша сингари нарсадир; у гул эртаки, лекин бақосиз, гўзал, лекин тез сўлади ва ўзининг шунчалар ширин ҳидини ёлғиз бир дақиқафина тарқата олади. Шугина.

Офелия — Чинакам шугнами?

Лаэрт — Ишонгилки, шундан ортиқ эмас. Табнат, ўсиш чоғида ёлғиз аъзоларга ва ҳам вужуднинг мустаҳкам бўлишиғанина зўр бермайди; ҳонақо кенгайгандар мия билан кўнгулнинг уҳдасига тушадиган вазифалар ҳам кўпаяди. Балки, шу топда ул сени севар. Балки, унинг ниятларни ҳалигача тоза ва покдир ва истакларининг соғлиғига ҳеч бир доғ тегмагандир. Лекин сен унинг юксак мавқенини ўйлаб, ўз ихтиёри ўзида бўлмағанини — яъни: ўз наслу наасаби қўлида ожиз бир қул эканини эсда тутишинг керак. Унинг ихтиёри, ундан пасрак турған одамлар сингари, ўз қўлиға берилиб қўйилған эмас. Нега десанг, бу давлатнинг иқболи ва ривожи унинг яхши — ёмонни англамогига боғлиқ. Бу тан-

лашға—асосий вужуднинг розилиқ бермаги лозим. Ҳам-
лет эса — ҳалиги вужуднинг боши, халос. Ўз сўзларини
амалда кўрсатиш учун унда қанчалик қувват бор деб
ўйлайсан? Улуғ Донимарқо мамлакатининг овози у
қувватнинг ҳаддини белгилаб қўйған! Шундай бўлған-
дан кейин, ул сенга сени севганлигини гапирган вақтида,
гапларига ҳалиги қувватға ишонган қадарнина ишон-
санг, жуда эслилик қилған бўласан! Ўзинг ўйла; унинг
сайраған афсоналариға жуда ишониб кетиб қулоқ бер-
санг, сенинг номусингга қандай ёмон бир доғ илашкан
бўларди; у ҳолда сенга — ё ўз қалбинги парчалашдан,
ё унинг нўхтасиз талабларига ён бериб, ўз иффатингни
қоралашдан бошқа нарса қолмайди. Эҳтиёт бўл, Офе-
лия, эҳтиёт бўл, севгили синглим! Ўзингни унинг эҳти-
росларидан қочириб юр, унинг муҳаббат ўқлари сенга
етолмасин. Энг эҳтиётлиқ қиз ҳам ўз гўзаллигини ой-
ға кўз-кўзласа, жуда эҳтиётсизлик қилған бўлади...
Қанча тўғри бўлсанг ҳам, тұхмат балосидан қутулол-
майсан. Баҳор тўнғичлари, ҳали тузук-қуруқ ғүппала-
рини очмасдан туриб, қурт-қушларға талай ем бўлади-
лар. Умр, шаффоф шабнам томчилари остида гуллаб
ётқанда, заҳарли ғамзалар унга айниқса ёмон таъсир
қиласди. Эҳтиёт бўл ишқилиб, эҳтиётдан дурустрек пой-
лоқчи йўқ ўзи. Ёшлиқнинг ўз-ўзи билан олишадиган
жойлари етиб ошади; яна тагии бегона душманлардан
ҳам ўзини қўрисинми?

Оғелия — Бу яхши кенгашларингни кўнглимга би-
тиб қўяман; кўнглимни пойлашади. Аммо лекин, сен
ўзинг ҳам, севимли акам, бетавфиқ сўфиларға әргашма;
бекишишта олиб борадиган довонли ва оғир йўлни мен-
га кўрсатиб қўйиб, ўзинг ўз панд-насиҳатларингга қу-
лоқ солмасдан, бир хил андишасиз ринд одамлар син-
гари, нуқул гуллар билан безалган айшу ишрат кўча-
ларига кириб қолма!

Лаэрт — Менинг тўғримда хотиржам бўл. Лекин
ҳаяллаганга ўхшайман... Ана, отам ҳам келиб қолди.

(Полоний киради)

(*Отасига*): Фотиҳа устига фотиҳа — хайр устига хайр
бўлди. Бахтим бор эканки, яна бир қур фотиҳангизни
оладиган бўлдим.

Полоний — Ҳали ҳам шу ердамисан, Лаэрт! Тез
бўл, дарҳол кемангга жўна! Уят бу! Шамол елканларни
шишириб ётибдир: сен ҳаммани маҳтал қиласан. (*Ўғли-*

нинг бошиға қўлини қўяди). Шу билан худодан сенга оқ йўл тилайман, ундан кейин тириклик тўғрисида бир озроқ ўгут қилиб ўтаман, ҳамма вақт эсингда бўлсин. Тилингга кўп эркинлик берма, миянгга келган ҳар бир фикрни айта бермасин, ўзинг ҳам ҳеч бир ишни ўйла-масдан қилма. Ҳаммага юмшоқ муомала қил, лекин ҳеч ким билан иноқ бўлма. Башарти сенга чинакам дўст учраб қолса, пўлат чамбарлар билан кўнглингга боғ-лаб ол, лекин ҳар бир мояқдан чиқкан ва ҳали тукчи-қармаган ошна билан қўл сиқиб кўришаман деб қў-лингни чарчатма. Бирорлар билан уришмоқдан сақлан, лекин беихтиёр урушадиган бўлиб қолсанг, ўзингни шундай туткилки, душманинг сендан ҳайиқсин. Ҳамманинг гапини эшиш, лекин ўз фикрингни ҳаммага айта берма. Ҳамёнингда бориға қараб кийим кий, лекин антиқа кийимлар савдосиға тушма, модага ҳам ортиқча берилма; устингда қимматбаҳо кийимларинг бўлар экан — майли, лекин уларнинг бачкана бўлиб кетиши яхши эмас, зероки одамнинг ўзини аксар — либосидан танийдилар. Бу нарса Франция мамлакатида, айниқса, зарур, негаким у ердаги кибор ва пурдон одамларнинг завқлари ҳам кўп ингичка ва нозик бўлади. Бирордан пул қарз олма, ўзинг ҳам ҳеч кимга қарз берма. Аксари дўст одамга пул қарз бериб пулдан ҳам ажрайсан, дўстдан ҳам; қарз олишга ўргансанг, тежаини унутасан, Ҳар нарсадан бурун ўзингга нисбатан, кечанинг ўрнига ҳамма вақт кундуз келиб турғандай, доимул авқот номуслиқ бўл, бу қондаға амал қилсанг, бошқаларга нисбатан ҳам номусли муомала қиладиган бўласан, Хайр энди; бу ўгутларим, оқ йўл фотиҳалари билан маҳкамлансин.

Лаэрт — Доим ҳурматингизни қилған бир фарзандингиз сифати билан хайр-маъзур қиласман.

Полоний — Қани, жўна энди; хизматчилар кутишиб қолишиди.

Лаэрт — Хайр энди, Офелия! Айтган гапларим эсингда бўлсин.

Офелия — Ҳамма гапларингни миянга солиб қу-лупладим, калити ўзингда.

Лаэрт — Хайр энди! (Чиқади).

Полоний — Хўш, Офелия, аканг нималар деди сенга?

Офелия — Шаҳзода Ҳамлет тўғрисида гапирди.

Полоний — Баракалла! Яхши қилибдир! Мен эшийтдимки, кейинги вақтларда сиз икавингиз тез-тез

хилватда кўришиб турар экансиз, кўришув хусусида сен ўзинг ҳам бўш келмас экансан. Шу хусусга эҳтиёт бўлсин, деб менга бу хабарни етказдилар, агар у гаплар рост бўлса, сен, ўз мавқеингни унча яхши тушумайсан ва ҳам — умуман номусли бир қизнинг ва хусусан менга қиз бўлған қишининг ўзини қандай тутмоғи кераклигини кўп ҳам ўйламайсан, шекилли, Ростини айт менга: орангизда қандай сир бор?

Офелия — Сўнг вақтларда ул, неча марта, ўзининг менга майли бўлғанини эътироф қилди.

Полоний — Майли борлиғини? Мундан маълум бўладики, сен ҳали ёшсан ва қандай балоға йўлиққанингни билмайсан. Эътироф қилди, дейсан, ўша эътирофларға ўзинг ишонасанми?

Офелия — Чинакам бу тўғрида нима дейишимни билмайман.

Полоний — Билмасанг, мен ўргатиб қўяман. «Мен ҳали эси йўқ бир қизман, шу учун бу қалбаки тангани ҳақиқий пул деб билибман» дегин. Ўз қадрингни билгин. Энди сўзларимни киноялар билан оғирлаштирумаслик учун, тўппа-тўғри айтиб қўяқолай: мени эл олдидага ерга қаратмагин.

Офелия — Чинакам севганлигига мени ишонтирумак учун кўп зўр берди, лекин тамом адаб доирасида.

Полоний — Бу ҳали «адаб»ни билар экан! Хўш гапир!

Офелия — Сўнгра бу сўзларни яна ҳам ишончлироқ қилмоқ учун қасамёд этди.

Полоний — Буларнинг ҳаммаси ахмоқ қушларни илинтирадиган тузоқ. Мен яхши биламан: қон қизиган вақтда кўнгил қасамларни бир-бир кетин тилга узатиб турушдан сира чарчамайди. Сен, қизим, у, илифи бор, иссиғи йўқ, ўтларни чинакам аланга деб ўйламагин. Улар ўзларига жуда кўнгил қўйиб ишонган вақтингда ўчиб қоладилар. Мундан нари, қизим, зиёратларни бир оз камайтиргин, ўз сўзларингга бир оз қиммат бериб, уларни буюртма билан гапиргандай, ҳар кимга тўка бермагин. Шаҳзода Ҳамлет тўғрисида айтадиганим шу: у—бир ёш йигит; уни боғлаб турған чилвир сени боғлаб турған чилвирдай таранг эмас, шу учун ул, сенга қарағанда, кўпрак ўйнай олади. Хулласи калом, Офелия, сен унинг онтлариға ишонмагин, негаким улар—энг покиза мақсадларнинг чиройлик либосларини кийган бўлсалар-да, «куфру исён» тилакларидан бошқа хизмат қилмайдилар, улар ёлғиз алдашда кўпрак

муваффақ бўлмоқ учун юзларига мўъминлик ва тақвадорлик ниқобини тўсадилар. Сенга бир йўла очиқ қилиб айтиб қўяйин: мундан нари биргина минутингни ҳам шаҳзода Ҳамлет билан беҳуда лақиллашқа сарф эта кўрма. Қайтариб айтаман, доим эсингда бўлсин айтганларим, у ённи ўзинг биласан.

Оғелия — Айтганингизни қиласан.

(Полоний чиқиб кетади).

ТҮРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Майдонча.

Ҳамлет, Ҳорацио ва Марцель киришади.

Ҳамлет — Изғирин ачитаётир. Совуқ чакана эмас.
Ҳорацио — Ҳа, ёмон чимчилабётири.

Ҳамлет — Соат неча бўлди экан?

Ҳорацио — Ярим кечага яқинлашгандир, дейман.

Ҳамлет — Иўқ, ярим кечага жом чалди.

Ҳорацио — Шундайми? Мен эшиитмабман. Ундей бўлса, арвоҳнинг ҳозир бўладиган вақти яқинлашибдир.

(Карнай, ўқ, тўп отиш овозлари эшиитилади).

Бу нима гап, шаҳзода?

Ҳамлет — Қирол ҳали уйқуга ётғаний йўқ; бу безбет нафс бандаси айш-ишрат, кайф-сафо сотаётир. Ҳарсафар, ул рейн майлари қадаҳини қўлиға олиб, бироннинг соғлиғига кўтарса, ўша онда ташқарида карнайлар чалиниб тўплар гумбурлайди.

Ҳорацио — Бу бир урфми?

Ҳамлет — Ҳа, урф. Гарчи мен бу мамлакатда туғулиб бу урфга ўрганиб қолған бўлсан-да, унга амал қилишдан кўра қилмаслиғни авло кўраман. Бу ҳаддан ташқари ичкилик базмлари туфайлидан бошқа ҳамма эллар орасида хунук донғимиз чиқсан; бизни ичкилик бандалари деб биладилар, «тўнғузлар» деган шарманда номлар билан атайдилар ва бу хил сўзлар бизнинг мардона азмларимизга ҳам таъсир қилмасдан қолмайди. Айрим инсонларға ҳам, табиат томонидан, баданларида туғма нишонлари бор кишилардай, биронта қусур берилиши кўп кўрилади. Ундей инсонлар она қор-

нидан тушишда-ёқ, ақлу ҳуш томонидан бино қилинған ҳамма девор ва қалъаларни бузувчи ёмон бир та-мойил, ё бўлмаса, энг мақбул сифатларга ҳам доғ қўн-дуратурғон бир одат билан бирга тушадилар, албатта; уларни бу тўғрида айблаб бўлмайди, негаким, туфма сифатларни ўз ихтиёри билан танлаб олиш ҳеч кимнинг қўлидан келмайди. Энди мен дейманки, бир оламға, бояғи айтганимдек, хоҳ табиий ва хоҳ ғаразли бир қу-сурнинг доғи қўнар экан, ўша қусурнинг ўзгинаси, афко-ри умумия назарида, ўша одамнинг — тонг шамоли каби тоза ҳамда одам боласиға бўладиган бутун камолат-ларнинг сўнг даражасига етиб борган фазилатларини ҳам қорайтириб қўяди. Жуда кичкина бир томчи ҳам, агар ифлос бўлса, кўп олий сифатларни булғашға ки-фоя қиласди. (*Арвоҳ қўринади*).

Х о р а ц и о — Бу ёққа қаранг, шаҳзода? Ана ар-вож.

Ҳамлет — Эй, малаклар, эй плоҳий қувватлар, бизни ўз ҳимоянгизга олингиз! Руҳи яздонмисан, ё зил-ли шайточмисан — ким бўлсанг бўл; ўзинг билан бирга самовий салсабил қатраларини келтирдингми ё жаҳан-намнинг оловли нафасларини олиб келдингми, ҳалок қилиш фикрлари билан келдингми? Модомики, сен бу жозиб сувра-тида намоён бўлибсан, сен билан гаплашмакка маж-бурман! Мен сени Ҳамлет, қирол — отам, Дания ҳоқо-ни деб атаяжакман! Ҳой, жавоб бер менга! Билласлик оловларида қўғурма мени; айт, дин амри бўйинча ер остиға кўмулган жонсиз суюкларинг нима учун кафан-ларини йиртдилар? Бизнинг кўз олдимиизда бу қадар тинчлик билан сени ўз қўйниға ётқизған согона нима учун ўзининг мармар жаг суюкларини очиб, ўз бағир-ларидан сени иргитиб ташлади. Бошдан-оёқ пўлат со-вутларға бурканиб, сен, эй жонсиз майит, нима учун ой ёруғида дайдиб юрасан, нима учун кечаларни ваҳ-малар билан тўлдирасан, нима учун биз аянч табиат қўғурчоқларининг шуурларини шундай қўрқунч кучлар билан ларзага келтириб, мияларимизда идрокимиз ет-майдиган саволларни қўзғатасан? Айт, нима учун мун-дай? Нима учун? Нима тилайсан биздан? (*Кўлага Ҳам-летни имлайди*).

Х о р а ц и о — Ул сизни ўз томониға чақираётир. Сизга, ёлғиз сизнинг ўзингизга бир нарса айтмак ис-тайдиганга ўхшайди.

М а р ц е л ь — Уни қаранг, қандай мулојим ҳара-

катлар билан сизни олисроқ жойларға тортаётір. Лекин сиз унга әргашманғ!

Хорацио — Иўқ, асло!

Хамлет — Ул бу ерда гапиришни истамайды. Шу учун чақириған ерига бораман.

Хорацио — Бора кўрмангиз, шаҳзода!

Хамлет — Нега бормайин? Нимадаи қўрқаман мен? Менинг ҳаётим шу топда йигиадан ҳам арzon; энди кўнглимга келсак, унга у ҳеч бир зарар еткиза олмайды, негаким ул ҳам унинг кўнгли қаби абадий зинда. Яна чақираётір. Энди мен борайин.

Хорацио — Севимли шаҳзода, борди-ю, ул, сизни денгиз тўлқинлари орасиға олиб кириб ёки денгиз устида осилиб турған баланд чўққининг одам қўрқатурған учларига олиб чиқиб, шундан кейин, бирданнига хунук бир кепатага кирса, сиз ақлнинг шоҳона қувватини уйғотиб жинни-минни бўлиб қолсангиз, унда нима бўлади? Ўзингиз ўйланг: ундаи қўрқинч баландликдан туриб чўққининг тагларида ҳайбат билан шовуллаб ётган қора юзли денгизга қараганда оддий вақтларда ҳам ҳар қандай одамларнинг боши айланиб, миясини қўрқинч фикрлар ўрайди.

Хамлет — Ул бурушта имлаб ётири. Бора бер, орқангдан бораман.

Марцель — Биз сизни юбормаймиз, шаҳзода.

Хамлет — Ол қўлингни!

Хорацио — Эслик бўлинг, борманг, шаҳзода!

Хамлет — Мени қазонинг ўзи чақираётір, ул менинг ҳар бир дармонсиз томиримни Намай* арслонининг азamat аъзоларига айлантираётір. Ана, ҳали ҳам чақираётір! Қўйинг, мени, азизлар! Кимки менинг йўлимни тўсмоқчи бўлар экан, ўзи арвоҳга айланади! Чекин дейман мен сизга! Бора бер, орқангдан етаман. (*Кўлага йироқлашади, унинг кетидан Хамлет*).

Хорацио — Бу арвоҳ, муни шу кўйга солди!

Марцель — Орқасидан борайлик. Бизнинг вазифамиз унга итоат қилмоқ.

Хорацио — Қетдик! Нима билан битар экан бу ишлар?

Марцель — Мундан маълум бўладики, Дания мамлакатига бир бало юзланган.

Хорацио — Худо — подшо эгам.

Марцель — Шаҳзодадан қолмайлиқ (*Чиқиб кетишади*).

БЕШИНЧИ ҚУРИНИШ

Майдончанинг бошқа томони

Ҳамлет билан құлала киришади.

Ҳамлет — Сен мени қай ерга олиб кетаётирсан?
Айт, бўлмаса мундан нарига ўтмайман!

Кўлала — Гапларимга астойдил қулоқ бер.

Ҳамлет — Берганман.

Кўлала — Ичида ғазаб-үқубатлар чекмоқда бўлганим дўзах ўтлариға қайтадиган вақтларим яқинлашмоқда.

Ҳамлет — Бечора арвоҳ.

Кўлала — Менга раҳминг келмасин, сенга бир сирни очаман. Шунга яхши қулоқ бер!

Ҳамлет — Гапир, қулоқ бермоқ менинг вазифам.

Кўлала — Бутун сирни билганингдан кейин, вазифанг ўч олмоқ бўлади.

Ҳамлет — Нима дединг?

Кўлала — Мен, отангнинг арвоҳиман, бирмунча вақтгача кечалари ер юзида дайдимакка, кундузлари эса оловлар орасида мудҳиш азобларни чекмакка маҳкумман. Менинг ер юзида, ҳаёт вақтимдағи гуноҳларим олов билан ювилиб кетмагунча бу ҳол давом этажак. Ўлим сирларини айтмаклик манъ этилган бўлмасайди, мен сенга шундай мудҳиш бир нарсани айтардимки, менинг ҳар бир сўзим қулоғингни парчалаб, тоза ва ёш қонингни тўнгдириб, юлдузлардай чарақлаб турган кўзларинги косаларидан чошиб чиқишқа мажбур қилар, жингалак соchlарингни тўғрилаб бошингдағи ҳар бир тукингни, қутурған жайранинг йигнлари каби тип-тик турғазиб қўйарди. Сўнмас оловлар тўғрисидағи ҳикоялар шаҳват ва қондан бино бўлған одам боласинининг қулоғига етмаслиги лозимдир. Ҳамлет, сени бу қадар эркалатиб севган отангни қачон бўлса ҳам бир вақт севган бўлсанг, қулоқ сол! Қулоқ сол, қулоқ!

Ҳамлет — Ё раббий!

Кўлала — Мен мудҳиш, ғайри инсоний бир жиноятнинг қурбони бўлғанман. Үчимни ол!

Ҳамлет — Жиноят?

Кўлала — Ҳар қандай ўлдириш ҳам олчоқ бир иш-ку, лекин бу ўлдириш — айниқса олчоқ, айниқса мудҳиш, айниқса, ғайри табиий!

Ҳамлет — Ҳой, бўл, бўл тезрак, ишнинг ҳақиқа-

тини менга билdir ва мен бир хаёл каби, мұхаббат худолари каби итрик қанотлар билан учуб бориб ўчингни оламан!

Кўла га — Азмингни кўруб турубман. Агарда сенга айтажак сўзларим кўнглингнииг энг чуқур жойларини ларзага келтирмаса, сен ҳам, «Лета» дарёси* бўйларида семириб чирийдиган бекорчи кўкатлар сингари ҳеч нарсага ярамасдинг! Энди, қулоқ сол, Ҳамлет! Менинг тўғримда, «боқчада ухлаб ётқан ерида илон чақиб ўлдирган» деб овоза қилдилар. Менинг ўлимим тўғрисида чиқарилғон уйдурма хабар билан бутун Дания элини алладилар. Эй нажиб болам, билгинки, мени чаққан илон шу топда менинг тожимни кийиб ўтиради.

Ҳамлет — О, менинг каромат соҳиби кўнглим! Амаким!

Кўла га — Ул қон булғовчи, ул зинокор, ақлининг соҳири қуввати ва ўзининг хоинона афсуслари билан,— о, лаънатлар бўлсин ул оқил ва ул қувватларғаким, одамларни йўлдан оздириш учун уларға бу даражада ҳокимият берилар экан! — Энг муттақий бир хотин бўлиб керилган қироличани ўзининг ҳайвоний нафсига тобиъ қилмоққа муваффақ бўлди. На мудҳиш тушкунлик бу, Ҳамлет! Мендан сўнг — менинг мұхаббатимнинг, ҳеч бўлмаса шугина бир ортиқлиғи бор эдик, никоҳ куни қилинған аҳду қарорлар донрасидан чиқмас эди,— ҳеч нарсага арзимайтурғон бир асоқ даражасига тушуш! Ўт атрофини ўрамоқда бўлған гуноҳлар самовий бир кўринишда зоҳир бўлғонда ҳам, ҳақиқий савоб қимирламасдан тура берганидай, ҳайвоний нафс ҳам, шу сингари, самовий мамлакатларга ўртоқ бўлиб ётмоқда жаннат роҳатлари ила ҳузур қилғон бўлсин, барibir ифлослиқ чуқуриға бориб тушади. Жим бўл! Тонг элчиси сабо қўзғолди шекилли, сўзимни калта қилмасам бўлмайди. Шу равишча мен, ҳар сафарги одатимни қилиб, овқатдан сўнг боқчада ухлағали ётқан эдим. Роҳат қилиб ётқан вақтимда амакинг, қўлида бир шиша «заҳри қотил» билан секингина менинг бошимға келиб, ҳалиги заҳарни қулоғимга қуюб юборди. У заҳар одамнинг қонига мұхлиқ таъсир қилади. Баданимизни йўлларида симобдан ҳам тез чопади; унинг таъсири билан энг тоза, энг соғлом қон ҳам қуюлиб, оқлик тушкан сут каби, дарров уйиб қолади. Менини ҳам шундай бўлди. Бир вақт қарасам, бутун баданимни, Лазарь авлиёнинг бадани сингари, жуда хунук яралар босган! Мана шу йўсун билан, укамнинг хоин қўллари, ухлаб ётқон

вақтимда, бирданига — ҳам ҳаётимни, ҳам тожу тахтими, ҳам қиролича хотинимни тортиб олди. Қора амалларим ҳадди аълосина еткан бир вақтда, ҳеч нарсага тайёрланмаган, тавба-тазарру қилмаған, боби раҳматдан кечирим сўрашға улгурмаган вақтимда бир варакасига ажал келиб, мана шу кўйимча, дунё-дунё журму-исёнлар билан майдони сиёсатда тўқтадим. О, мудҳиш, мудҳиш, мудҳиш! Сен агар ҳалоидан бўлған эсанг ўч олмасдан қўймайсан: дунёнинг қироллар ётоғи ҳайваний нафс ва муҳтариш ишқибозликлар билан бўлған маслиғи лозим; лекин сен мўлжаллаган ўч жазоси қандай қаттиқ бўлмасин, энг мудҳиш бир жиноятдан қўлингни тийгин: онангфа қарши ҳеч қандай душманлиқ ҳаракатларида бўлмасдан, уни Ҳақнинг ўз қаҳру ғазабиға ва ўз кўнглини тинталайдиган азобларга ҳавола қилғил. Хайр энди! Ялтироқ қурт тонгнинг яқинлашганидан хабар берәётир, унинг кучсиз ёруғи сўниб бормоқда. Хайр энди, Ҳамлет! Мени унутма! (*Йўқ бўлади*).

Ҳамлет — Эй, самовий қувватлар! Эй, ер! Яна нима бор? Жаҳаннамни чақирайми?.. Қандай олчоқлик! Эй юрак, жим бўл, бу қадар қаттиқ урма! Эй, менинг аъзоларим, бирданига мундай бўшанмасдан, бурунғи кучингизни сақлангиз! Сени унутмоқми? Ҳа, шўрлиқ кўлага, бу бошда эслаш қобилияти бор бўлиб турса мен сени унутмаяжақман. Сени унутмоқми? Ҳа, бутун бекорчи қайдларни, китобларда ўқулған нарсаларни, ёшлиқ ва кузатиш томонидан чизилған ва ҳаётдан олиниған бутун нақшларни хотира� саҳифаларидан силиб ташляяжақман. Миямда ёлғиз сенинг васијатинг ҳеч нарса қўшулемағани ҳолда, нуқул ўзи сақланажакди! Эй, жонийлар жонийси бўлған хотин! Эй алвости, алвости, кулиб турған малъун алвости!.. Қани менинг хотира дафтарим? Унга, кулиб-кулимсираб турған одамнинг ҳам алвостилик қилмоғи мумкин эканини ёзив қўйиш керак; ишонаманки, бу нарса, ҳеч бўлмағанда, Дания мамлакатида мумкин (*ёзади*). Мана энди, амаки, сиз бу номаға тиркалдингиз! Энди мундан сўнгги шиоримиз шу бўлади:

«Хайр энди, хайр энди, мени унутма!»

Хорацио — (*Пироқдан*). Шаҳзода! Шаҳзода!

Марцель — (*Пироқдан*): Шаҳзода, Шаҳзода Ҳамлет!

Хорацио — (*Пироқдан*): Худо ўзи сақласин.

Ҳамлет — (Йироқдан): Шундай бўлсин!
Ҳорацио — Қайдасиз, шаҳзода?
Ҳамлет — Мана мен, мана мен! Бери келингиз,
шерларим!

(Ҳорацио билан Марцель кирадилар)

Марцель — Ҳўш, шаҳзода?
Ҳорацио — Нима ҳоллар кечти?
Ҳамлет — Мўъжиза!
Ҳорацио — Бизга ҳам айтиб берсангиз-чи, шаҳ-
зода.

Ҳамлет — Йўқ, сиз бирвларга эшииттириб қўясиз.
Ҳорацио — Аммо лекин — мен эмас; онт бўлсин
кўкларга!

Марцель — Онт бўлсин!

Ҳамлет — Қани сиз нима дер экансиз унга? Ким-
нинг хаёлига келган дейсиз бу нарса, Ҳеч кимга айт-
майсиз-а?

Ҳорацио — Ҳеч кимга! Онт бўлсин!

Марцель — Мен ҳам онт ичаман.

Ҳамлет — Дания ўлкасида энг ёмон одам... учига
чиқкан алдамчи.

Ҳорацио — Айтадиган сўзи шугина бўлса, арвоҳ
сағанасидан чиқиб овора бўлмасиди.

Ҳамлет — Тўғри, жуда тўғри, бу сўзинг... Шундай
қилиб энди бизга, бошқа тафсилотларға ўтмасдан, би-
ри-биirimizning қўлларимизни қисишиб хайрлашмоқ-
қа тўғри келади. Сиз, ўз йўлингиз билан, ўз ишларин-
гиз ва тирикчилигингишга қайтарсиз. Ахир, ҳар бир ки-
шининг ўзига яраша ишлари ва эҳтиёжлари бўлади,—
мен бўлсам... Мен — ибодатға ўтираман.

Ҳорацио — Шаҳзода, сўзларингизда алла қандай
қизиқ мазмунлар бор... Тушуниб бўлмайди.

Ҳамлет — Бу билан сизни ранжитган эсам, чин
кўнглимдан таассуф қиласман!.. Чинакам, бутун кўнглим-
дан таассуф қиласман.

Ҳорацио — Мунда ҳеч қандай ранжиш деган нар-
са йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет. — Патрик авлиёнинг муқаддас номиға онт
бўлсинки, мунда ранжиш ва жуда кучлик ранжиш бор.
Энди арвоҳ тўғрисида шунигина демак журъатида бў-
ламанки, у — номусли зот экан. Башарти бизнинг ора-
мизда ўтган можарони билмак ҳавасингиз бўлса, у ҳа-
васни мумкин қадар босишга тиришингиз энди, дўстла-

рим, агар сиз дарҳақиқат менинг дўстларим, мактаб ва қилич-қалқон орқадошларим бўлсангиз, арзимас бир илтимосимни бажарингиз.

Ҳорацио — Жону дил билан бажарамиз, шаҳзода қани нима гап?

Ҳамлет — Бу кеча кўрганларингиз тўғрисида ҳеч кимга оғиз очмайсиз.

Ҳорацио

Марцель — Асло!

Ҳамлет — Қасам ёд этингиз!

Ҳорацио — Ишонинг, шаҳзода, ҳеч кимга, ҳеч қачон!

Марцель — Мен ҳам шундай.

Ҳамлет — Менинг қиличим номига қасам ёд этингиз!

Марцель — Бир марта қасам ёд этдик шаҳзода.

Ҳамлет — Ҳа, дарвоқиъ... Фақат қиличим номига қасам ёд этингиз дейман.

Қўлага — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — Ҳа, ошна, сен ҳам менинг сўзимни айттаётиссанми? Демак, сен, чинакам қимматли, қалбаки бўлмаған нуқра шу ерда экансан! Қани, тез бўлингиз. У, азаматнинг ертўладан чиқкан овозини эшиласизми?— Қасам ёд этингиз!

Ҳорацио — Нима деб қасам ёд этайлик?

Ҳамлет — «Кўрганларимизни кимсага сўзламаймиз!» деб қиличим номига қасам ёд этингиз!

Қўлага — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — *Hic et ubique?** Бошқа жойга кўчайлик. Қўлларингизни яна бир марта қиличим устига қўйиб, «кўрган-эшигларимизни кимсага айтмаймиз» деб қасам ёд этингиз.

Қўлага — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — Билиб айттинг «кўр каламуш». Сен, чинакам, ерни шу қадар тез кавлайсанми? Сен жуда уста ер қазувчи экансан!.. Дастрлаб, жойимизни яна бир қур алиштирайлик.

Ҳорацио — Кечани, кундузни келтириб айтаманки, ажойиб ва ғаройиб ҳоллар бу!

Ҳамлет — Үндай бўлса бу «ғаройиб»ни мусофири, бир ғариб каби қарши ол. Ер билан осмонда, Ҳорацио, етти ухлаб тушимизга кирмаган нарсалар шу қадар кўпки! Мана қаранг энди: илгари қилғанингиз сингари энди ҳам қасам ёд этингизки, мен, оллоҳнинг инояти билан, қандай ажиб ва сирлиқ ҳолларға тушсан, ҳаттоқи

ақли-ҳуши жойида бўлмаған одамдай ўзимни жинниликка солсам, сиз, қўлингизни ё мундай, ё мана мундай қилиб қовуштириб, бошингизни тебратиб, ё бўлмаса — «бўлди, бўлди тушундим! «ёки «Агар хоҳласақ, қўлимиздан келарди-ку «ёки» гапирищга қасд қилған бўлсак, ёхуд «Бизнинг эркимиизда бўларди», деганға ўхшашған ҳар хил қочиримлар билан, шунингдек шуларға ўхшаш икки маънига далолат этадиган бошқа бир сўз билан, менда, сизга маълум бўлған бир сирру асрор борлигини билдириб қўймайсиз. Бу тўғрида менга қасам ёд этингиз, сўнгра, керак бўлғандা, сизнинг кўмагингизга қўкларнинг лутфу марҳамати эришсин! Қасам ёд этингиз!

Кўла га — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — Тинчлан, тинчлан, эй безовта қилинған руҳ! Сўнгра эй ҳурматлилар, буқун муҳаббат ва ихлосим билан мен ўзимни сизга топшираман, ҳамда, камина қулингиз Ҳамлетдай ожиз бир одам, ўзини сизга бўлған майли ва қадрдонлигини исбот қилмоқ учун ниша қилишқа яраса, оллоҳнинг инояти билан ўшани қилмай қўймайди. Хўп; энди биргалашиб қайтайлик, лекин тилларингизни тишларингизнинг у томонида сақлангиз! Қунларнинг араваси изидан чиқди. Эй, бевафо фалак! Уни қайтадан изига солиш менинг ҳиссамга тушди! Қани, юринглар, кетди! (*Чиқадилар*).

(Парда тушар).

ИККИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Элсиор

Полонийнинг ҳовлисизда бир уй. Полоний билан Рейнальдо

Полоний — Мана бу пуллар билан қоғозларни, сен Рейнальдо, унга топшириб қўясан.

Рейнальдо — Хўп.

Полоний — Азизим, Рейнальдо, сен агар у билан кўришмасдан бурун унинг юриш-туриши тўғрисида ундан-мундан суриштирсанг, кўп эслик қилған бўлардинг.

Рейнальдо — Ўзим ҳам шундай қилмоқчи эдим.

Полоний — Баракалла, отангга раҳмат! Менга қара, азизим, сен энг аввал Парижда даниялилардан кимлар яшағанини, шунингдек, қай ердан пул топиб, кимлар билан қай ерда яшағанларини, қандай гурунгларга юриб, қанча пул сарф қилғанларини сўрайсан; Бу хилда олисроқ саволларни бериб бўлғанингдан кейин, менинг ўғлимни ҳам таний-танимаганларини билансан-да, сўнгра мақсадга яқинроқ саволлар бера бошлайсан. Аммо лекин бу маълумотларнинг сенга нима учун керак экани тўғрисида тўппа-тўғри гапириб қўймасдан, чунончи: «мен унинг отасини, дўстларидан бирмунчасини ва қисман унинг ўзини ҳам танир эдим» деганга ўхшаган сўзлар билан даромад қиласан. Сен мени яхши англаёлдингминкан?

Рейнальдо — Ҳаддул имкон.

Полоний — Ундан кейин «ҳа, унинг ўзини ҳам бир оз танир эдим, лекин у қадар яқиндан эмас, эшитишимга қарағанда, тентак фалон ишларни қилармиш» деган гапларни илова қилмоғинг ҳам мумкин: сўнгра билганинг қадар айбларни топиб, унинг устига юклайбер, аммо лекин унинг номусига доғ қўндиратирған гаплар, албатта, бўлмасин. Бу тўғрига эҳтиёт бўл; ўюнқароқ де, маншатпараст де, иш қилиб ёшлиқдан ва ҳурликда ўтадиган оддий гуноҳчаларни тақабер.

Рейнальдо — Чунончи масалан, унинг қимор ўйинлариға ҳаваси борлигини айтсамчи?

Полоний — Майли, яна тағин: унинг ичишни яхши кўрганлигини, дил озор, жанжалчи, оғзи бузуқилигини гапирсанг бўлади. Унинг тўғрисида бу хил гапларни гапиришга рухсат бераман.

Рейнальдо — Бу нарса, уни номусли қилиб кўрсатмайди-да.

Полоний — Сен ўз мулоҳазаларингга бир турли мулойимлик бера билмасанг, албатта, шундай бўлади-да. Сен, чунончи, ўзи «таъбан бузуқ эди» деб осилмайсан-да унга. Менинг истаганим бу эмас, сен унга фақат майда-чуйда айбларни тақ. Бутун бу гуноҳларнинг — ҳурлик асарлари, оташин кўнгилнинг учқун ва тарсиллашлари, ёшларда бўладиган қизғин қоннинг ўюнларидан иборат эканини шама қилиб ўт.

Рейнальдо — Фақат...

Полоний — Нима учун сенинг мундай қилмоғингни истайман мен, биласаними?

Рейнальдо — Иўқ, билмайман. Лекин билмакчи бўламан.

Полоний — Менинг мақсадим мана шундай, лекин бу мақсадимга етишим турған гап. Сен менинг ўғлимни ёшларнинг аксарида қўрула турғон майда-чуйда айблар билан айбласанг, — диққат қил — менинг сўзларимга, агар сенинг ҳамсуҳбатинг, яъни оғзидан ҳақиқатни эшитмакчи бўлған одам менинг ул ёш йигитда шу айбларнинг борлигини ўзи пайқаған бўлса, у ҳолда сенинг фикрингга қўшилади-да сенга: «жаноби ҳурматлик» ёки «дўстим» ё бўлмаса «зоти муҳтарам» деб хитоб қиласди, хулласаи калом, сенга ўша мамлакатнинг ёки сен билан сўйлашадиган ҳамсуҳбатингнинг одатира мувофиқ ном беради.

Рейнальдо — Жуда соз!

Полоний — Шундан сўнг... Шундан сўнг ул... Ҳа, воқеан, мен нима демакчи эдим? Мен бир нарса демакчи эдим-ку... Нима деб тўқтаған эдим?

Рейнальдо — Сиз: «Ул сенинг фикрингга қўшилиб мундай дейди» деган эдингиз.

Полоний — «Ул сенинг фикрингга қўшилиб мундай дейди»... Ҳа, дарвоқиъ, ул сенинг фикрингга қўшилади ва мундай дейди:— «Мен ул йигитни танийман; мен уни кеча ё шу кунларда, ё_фалон куни, фалон соатларда, фалон ва пистонлар билан, ўзингиз айтканингиздай чинакам, қимор ўйнаб турған, ёмон бадмаст бўл-

ған, ёки чавгон ўюнида бошқа бир ёш йигитни мот қилиб турған ҳолда кўрдим» дейди, ёки бир эҳтимол мундай дейди: «Одамни шубҳага тушурадиган бир жойға, яъни тўғридан тўғри байтуллутфга кириб кетаётқанини ўз кўзим билан кўрдим» ва ҳоказо, ва ҳоказо дейди. тушундингми энди? Сенинг ёлғонлардан қўйған тўрингға ҳақиқат балиғи ўзи отилиб келади. Мана, биз, зийрак одамлар, мана шунақа қилиб одамларни қўлға туширамиз, эгри йўллардан юриб бориб тўғри йўлға чиқамиз. Сен ҳам, шунга ўхшаш менинг сўзларимға амал қилиб, ўғлим тўғрисида ҳақиқатни билиб оласан. Тушундингми?

Рейналъдо — Батамом.

Полоний — Хайр бўлмаса, худоға топширдим. Оқ йўл берсин.

Рейналъдо — Саломат бўлинг...

Полоний — Узинга асло сездирмасдан, унинг юриштуришларидан, ўзидан ҳам хабардор бўлиб тур.

Рейналъдо — Жоним билан.

Полоний — Ҳа, унга айтиб қўйғилки, мусиқани жиддий зеҳн қўйиб ўқисин.

Рейналъдо — Албатта.

Полоний — Хайр энди. (*Рейналъдо чиқиб кетади. Офелия киради*). Сенга нима бўлди, Офелия? Тусингга одам қараб бўлмайди.

Офелия — Оҳ, қандай қўрқдим мен билсангиз!

Полоний — Нима учун? Айт тезрак!

Офелия — Уйда кашта тикиб ўтирган эдим. Бирдан шаҳзода Ҳамлет кириб келди; камзулининг ёқала-ри очиқ, ялангбош, пайпоғи тўпифига тушкан, пайпоқ боғичи йўқ... Ранги қўйлагидан ҳам оппоқ. Тиззалари дир-дир қалтираб бир-бирига уриб турибдир. Бутун кўриниши шу қадар аянчки, худди, даҳшатлардан гапириб бермак учун жаҳаннамдан чиққан одамға ўхшайди.

Полоний — Уни жинни қилған сенинг муҳаббатинг эмасмикан?

Офелия — Билмайман! Лекин ўзим, чинакам жуда ёмон қўрқдим.

Полоний — Нималар деди ул?

Офелия — Билагимдан маҳкам ушлаб олди. Ундан кейин, мени ушлаб турған қўлини чўзиб юбориб, иккинчи қўлини бошимға қўйди ва шу бўйинча юзимга тикилиб қолди, тикилганда ҳам шундай қаттиқ тикилдики, гўё, кейинча менинг сувратимни тортмоқ учун юзимдаги ҳамма белгиларни кўриб ва эсига сингдириб

олмоқчи бўлади. Шу ҳолда анча турди. Ундан кейин, қўлимни енгилгина силтагач, уч марта бошини юқори-қуйи иргатиб шундай ўткир, шундай чуқур бир оҳ тортики, «энди юраги ёрилиб жон беради бу» деб ўйладим. Шундан кейин қўлимни қўйиб юбориб уйдан чиқа бошлади, лекин юзи ҳали ҳам мен томонга ўгурилган, кўзлари бурушта менда эди. Мана шу аҳволда эшикка етиб борди, лекин кўзлари менда бўлғанидан эшикни ҳам кўрмасиди...

Полоний — Мен қиролға учрайман; қани юр мен билан... Бутун бу ҳоллар унинг муҳаббат орқасида жинни бўлғанини кўрсатади. Муҳаббатда, ўз қуввати билан ўзини ҳалок қилиш ҳолати бор, у ҳам, бу фоний дунёда одам болаларида бўладиган ҳар бир савдо сингари, одамни энг қаттиқ ишларга савқ этади. Мени кўп ёмон ташвишга солади бу нарса! Шу охир кунларда сен унга қаттиғ тега турған бирор нарса деб қўймадингмикан?

Офелия — Ҳеч нарса деганим йўқ. Сизнинг айтганингизни қилиб, фақат ёзган хатларини ўзига қайтиб бердиму, «Мени тинч қўйинг энди» деб илтимос қилдим.

Полоний — Ҳа, мана шу нарса жинни қилибdir бўлмаса. Мен унинг тўғрисида яхши мулоҳаза қилмасдан шошилиб ҳукм чиқариб қўйибман, энди ўкуна ётирман. Ул сен билан фақат ўйнашади-ю, натижада сени хижолат қиласи деб ўйлабман. Шу гумонсирашим чакки бўлған экан! Ёш бўғунда ақл ва тадбир ноқислиғи нақадар аён бўлса, бизга ўхшаған кекса одамларда ҳаддан ортиқ эҳтиётгарликлар ҳам шу қадар саринҳа ўхшайди. Қани, юр, қиролға учрайлик. Бу ҳолларнинг ҳаммасини унга арз этмак лозим. Шаҳзоданинг муҳаббатини ошкор қилишдаги хавф уни яшириб тутишдафи хавфдан кўра енгилрак кўринади. Қани, кетдик!

(Чиқиб кетадилар).

ИККИНЧИ КУРИНИШ

Урда (қаср) уйларидан бири. Қирол қиролича, Розенкранс, Гилденштерн ва бошқа ўрда аҳли киришади.

Қирол — Хуш келибсиз, азиzlарим, Розенкранс ва Гилденштерн. Сизни бу ҳолда шошилиш чақиртирмомизга, биринчидан, ўзингизни кўрмак иштиёқи, ик-

кинчидан, сизнинг хизматингизга кўрилган эҳтиёж сабаб бўлди. Сиз, Ҳамлетда воқиъ бўлған ўзгаришни, албатта, эшигтан бўлсангиз керак. Ул — ҳам зоҳирда ва ҳам ботинда аслига сира ўхшамайди. Уни ақлиҳушидан адаштиришда, отасининг вафотидан ташқари, яна бошқа иллатлар ҳам бўлдими, йўқми — унисини билмайман. Сизлар, ёш болалиғингиздан бери у билан бирга тарбия топиб, орзу-ҳавасларингизнинг ўҳшашлиғи орқасида ҳанузгача унинг ўртоғи бўлиб қолғанингиз учун, сиздан илтимос қиласаларингиз. Ҳамлетда илгари завқу-сафо майллари бор эди, энди улардан ҳеч бир асар йўқ, сиз ўша майлларни унга янада ҳис эттиромакка уринингиз ва яна, ҳар бир қулай фурсатдан фойдаланиб, уни бу қора кунларга туширган ва бизга маълум бўлмаган иллатларни ўрганингиз, дарднинг сабаби билингандан кейин, шояд, дармони ҳам топилиб қолса.

Қиролича — Қадрли меҳмонлар, Ҳамлет сизни кўп гапиради ва мен ишонаманки, унинг сизга қўйган қадар қўнгил қўйған бошқа иккى қадрдан дўсти йўқдир. Агар сиз бизга бўлған лутфинингизни кўрсатаман десангиз, бир неча вақт бизникона қолиб, бизнинг умилларимизнинг юзага чиқмоғига ёрдам беришингиз лозим. Биз сизларга шоҳона бир йўсунда миннатдорлик қилмоққа яраймиз.

Розенкранс — Зоти шоҳоналари ўз фуқаролари-ға, уларнинг ризолиқларини сўраб ўтурмасданоқ, фармон қила бермакка ҳақлидирлар.

Гилденштери — Биз сизнинг орзунгиз қаршисида тиз чўкамиз ва фармон бўлар-бўлмас қўлимиздан келган хизматни хокиполариға арз этмакка, жону дил билан ҳозирмиз.

Қирол — Қуллуқ сенга Розенкранс; қуллуқ, севимли Гилденштери.

Қиролича — Қуллуқ сенга, Гилденштери; сенга, севимли Розенкранс. Утинаман сиздан, ҳозир ўғлимининг ёниға борингиз. Ул ёмон ўзгариб қолди, (*Сарой аҳлига қараб*). Бу жаноблар Ҳамлетнинг ёниға олиб кирилсин.

Гилденштери — Азтаҳидил дуо қилиб жаноби кибриёдан сўрайманки, бизнинг бу ерда бўлишимиз ва ҳаракатларимиз шаҳзодаға — ҳам хурсандлиқ ва ҳам манфаат еткизсин.

Қиролича — Омни.

(Розенкранс ва Гилденштерн ва бошқа бир неча
сарой аҳли чиқиб кетишади)
(Полоний киради).

Полоний — Аъло ҳазрат, Данияға юборган элчи-
ларингиз севинчли хабарлар ила қайтиб қелдилар.

Қирол — Сен ҳамма вақт севинчли хабарлар кел-
тирасан.

Полоний — Тўғри дедиларми, подшоҳим? Ишо-
нингиз, эй менинг олижаноб амирим ким, менинг хиз-
матларим ҳам, менинг кўнглум каби, айни замонда —
ҳам парвардигорға ва ҳам ўзимнинг марҳаматлик қи-
ролимға бағишлиланған. (Қиролнинг ўзига астагина). Ё
менинг миям муҳим ишларда худди изининг ўзини то-
пиш қобилиятини файб эткан, ё бўлмаса шаҳзода Ҳам-
летнинг паришионлиғи сабабини кашф этканман.

Қирол — Тезрак гапир. Ишнинг нимадан иборат
эканини билмакка ошиқаман.

Полоний — Сиз, илгари элчиларимизни қабул
этингиз, подишоҳим, менинг айтадиган хабарим эса ях-
ши овқатдан сўнгги ширин мева бўлади.

Қирол — Бор, ўзинг чиқиб бошлаб кел уларни.
(Полоний чиққач) Азизим Ҳертрудга, бу, ўғлингнинг
жинни бўлиши сабабини кашф этдим, деган даъвони
қила ётириш.

Қиролича — Менга шундай туюладики, отасининг
ўлими ва бизнинг ортиқча шошилиб эвланмагимиздан
бошқа сабаб йўқ.

Қирол — Хайр, майли, кўрамиз. (Полоний қайтиб
киради, у билан бирга Волътманд ва Корнелий кири-
шади). Хуш келдингиз, азиз дўстларим. Қани, гапир,
Волътманд, биродаримиз Норвег қироли нималар деб
жавоб қилди?

Волътманд — Иқболларини тилаб саломлар арз
қилди. Биринчи кўришувимиздан сўнг, дарҳол, ёш шаҳ-
зода томонидан гўё полякларга қарши юрмак учун ўт-
казилгаётқан қўшун жамлашни тезлик билан тўхтатмоқ
хусусида фармон юборди; лекин, кейинча, ишларни ях-
шилаб текширгандан сўнг ул ҳаракатларнинг зоти
шоҳоналариға бир хавф туғдирмоқда бўлғанини қирол-
нинг ўзи ҳам билди. Фортнебрас, амакисининг қа-
рилиғи ва аҳволнинг оғирлиғидан фойдаланғани учун
қиролнинг кўп ғазаби келди ва жиянини қамоққа олин-
син деб буюрди. Шаҳзода, қаршилиқ қилмасдан, қи-
ролнинг сарзанишларига мутеълиқ билан қулоқ солди

»а, зоти шоҳоналарига нисбатан ҳеч қандай мусаллаҳ ҳаракат бошламайдиган бўлиб, амакиси олдида, ниҳоят қасам ёд этиб ваъда берди. Мунга хурсанд бўлган кекса қирол, унга ўзининг йиллик маошидан ташқари яна уч минг крон инъом таъйин қилди ва тўпланған қўшун билан Польша мамлакатига таарруз қилмоққа рухсат берди. (*Қиролға қоғоз узатади*): Шу билан бирга мана бу нома воситаси билан ул сиздан, жиянининг ўз қўшунлари билан бизнинг мамлакатимиз орқали бемалол ўтиб кетмагига рухсат сўрайди, мунинг шартлари ва амният жиҳатлари бу номада зикр бўлғондир.

Қ и р о л — Биз тамом қаноат ҳосил қилдик. Бўш вақтимизда бу номани ўқиб, хўп ўйлаб, кейин жавоб берамиз, аммо ҳозирча топширилған хизматни муваффақият билан бажарганингиз учун сизга миннатдорлик билдирамиз. Энди сиз бориб истироҳат қилингиз; кечқурун овқатни бирга қиласиз; бизнинг азиз меҳмонларимиз бўлингиз. (*Корнелий билан Вольтманд чиқиб кетадилар*).

П о л о н и й — Иш тамом хайрият билан битди. Менинг марҳаматли амири, сиз ҳам, эй малика, унангизки, қиролнинг азамати қандай, табааларнинг вазифалари ҳамнималардан иборат бўлмоғи хусусида ва ҳам кундузининг кундуз, кечанинг кеча ва умрнинг — умр экаини тўғрисида гапириб ўтурмоқ, кундузни ҳам, кечани ҳам, умрни ҳам бекор ўткармак бўлар эди. Камгаплик-ақлнинг жони, кўпгаплик унинг зоҳирий бир зийнатигина бўлғанилиғидан, мен ҳам гапни калта қиласман. Сизнинг олижаноб ўғлингиз жинни бўлған. Мен соддагина қилиб «жинни бўлған» дедим, зероки ҳақиқий жинниликнинг нимадан иборат бўлғани тўғрисида ёлғиз жинланганнинг ўзигина айтиб бералади. Бу — қолиб туrsин.

Қ и р о л и ч а — Ишдан гапиринг, фасоҳат камрак бўлсин.

П о л о н и й — Қасамёд этаман, маликамки, менда қасадан зўр бермак ғарази асло йўқдир. Хуллас: ўғлингиз жинни бўлған: бу айни ҳақиқатдир, мунинг ҳақиқат бўлиши — шоёни таассуф ва шоёни таассуфдирким, бу нарса—ҳақиқат... Сўзининг қондаси ниҳоят даражада бемаъни чиқди, шу учун мен фасоҳат билан хайр—маъзур қилиб, энди содда гапираман. Унинг жинни бўлғани тўғрисида ҳаммамизни фикримиз бир; энди фақат бу зуҳурнинг сабабини кашф этмак лозим; йўқ, зуҳур демасдан қусур десан асослироқ бўларди — зероки ис-

тар зуҳурнинг ва истар қусурнинг асоси, ҳар ҳолда қандай бўлса ҳам бир асосдан холи эмас. Бизнинг қўли-миздан келадигани шулғина, менинг мулоҳазамнинг қолғани ҳам мана шулғина. Менинг сўзларимни мезонга солиб кўрингиз. Менинг бир қизим бор. Мен уни «ўз қизим» дейман, зероки, ҳақиқатан ҳам у қизимдир. Хуллас, менинг қизим, отасига итоат қилмоқни вожиб билганлигидан,— шу нуқтаға диққат қилингиз, мана муни менга берди. Энди яхшилаб фикр қилиб бир натижа чиқарингиз (*ўқийди*): «Менинг кўнглимнинг илоҳий санами бўлған, гўзаллар гўзали Офелияға» Бу жумланинг қоидаси кўп хунук ва боз устига кўп бачкана. «Гўзаллар гўзали» — бу нима демак? Бу — ҳам хунук, ҳам бачкана. Хайр, нарисини эшитингиз (*ўқийди*): «Ул, бу номани ўзининг сутдек оппоқ кўксисда сақласин».

Қиролича — Чинакам, Ҳамлет Офелияға ёза ётирми?

Полоний — Сабр этингиз, маликам! Мен жумла ба жумла ўқуб бера ётирман (*ўқийди*): «Юлдузларнинг чарақ-чарақ ёнишиға, қуёшнинг кўк бетида сузишига, ҳақиқатнинг ҳақиқат эканига гумон қил, лекин менинг бепоён муҳаббатимга шак келтирма. Йўқ, тўйиб бўлмас Офелия, мен ўз оҳу фифонларимни шеър билан изҳор қилишға уста эмасман, шундай бўлса ҳам ишонгинки, мен сени чинакам ва астойдил севаман. Ҳозирча хайр, эй менинг бебаҳом! Жони танидан жудо бўлғунча бутун борлиғи билан сеники бўлған: Ҳамлет». Мана, отанинг сўзидан чиқмайдиган қиз нималарни келтириб берди менга. Менинг қизим, Ҳамлетнинг унга кўришадиган жойларни ва кўришув соатларини аниқ белгилаб, кўришув учун керак бўлған йўлларни кўрсатиб ёзған ҳамма мактубчаларни ҳам келтириб берди.

Қирол — Унинг муҳаббатига қиз қандай қараған?

Полоний — Менинг тўғримда сиз ўзингиз қандай фикрдасиз, подшоҳим?

Қирол — Мен сени бизга содиқ ва ҳурматга лоинқ бир киши деб биламан.

Полоний — Мен истар эдимки, сиз менинг тўғримда доим шу фикрда қолсангиз, башарти мен, шаҳзоданинг муҳаббати ортиқ даражада вусъат пайдо қила бошлиғинни пайқағандан сўнг, шаҳзоданинг дарҳақиқат ақлиға халал келарлик даражада қизимни севиб қолганини, бу мактубларни қизим менга бермасдан бурунроқ пайқаған эдим — пайқағанимдан сўнг, ўзимни

бир ёзув усталли ёки ёзув дафтари ҳолига тушурсам, ёхуд сўзсиз гувоҳ ролини ўйнаш даражасигача бориб етсам, ёки бу муҳаббатга, кўрмамишга олиб, бармоқ орасиданғина ва дахили йўқ бир назар билан қарасам... Сиз нима дер эдингиз менинг тўғримда, мана сиз, ва биз билан ўтирган ҳурматли маликамиз, нима дер эдингиз менинг тўғримда? Йўқ. мен дарҳол ишга киришдим ва ўзимнинг эси пас қизимга дедимки: «Шаҳзода Ҳамлет жуда баланд мартабалик одам; сен унга тенг эмассан; орангизда муҳаббат бўлиши мумкин эмас». Ундан кейин унга уйдан чиқмай ўтиришга, шаҳзодадан мумкини қадар ўзини қочириб юрушка ва ундан нома ва ҳадялар олмасқа қаттиқ буйруқ бердим. Ул мен берган пандларнинг жавҳарини ичди, шаҳзода эса, қолған гапни калтарак қилиб айтай, илгари қаттиқ хафа бўлди, ундан кейин авқотқа иштаҳаси қолмади, ундан кейин унда уйқусиэлик, заифлик, жавраш ҳоллари пайдо бўлди, кейинча аҳволнинг оғирлашуви натижасида у нарсалар, ҳозир ўзимиз кўриб турған ва ҳаммамизни баравар қайғиға солған жинниликка айланисиб кетдилар.

Қирол — Шундай бўлсами экан? Қиролича нима дейдилар?

Қиролича — Жуда мумкин нарса.

Полоний — Бирор марта мен «Бу шундай» деганимда шундай чиқмай қолған жойи борми?

Қирол — Агар янглишмасам, йўқ.

Полоний — (*Боши билан танини кўрсатади*): Агар адашгани бўлсан, мунин мундан жудо қилингиз. Бир марта изига тушканимдан кейин, етти қават ернинг остида бўлса ҳам, ҳақиқатни топмай қўймайман.

Қирол — Қай йўл билан биз мунинг шундай эканига ишона оламиз?

Полоний — Сизга ҳам маълум бўлса керакки, ул баъзида ана у «чил устун» тагида тўрт соат-тўрт соат айланади.

Қиролича — Ҳа, дарҳақиқат шундай.

Полоний — Ул ўша ерда айланисиб юрган вақтида унинг ёниға қизимни юбораман, шунда сиз билан мен парданинг орқасиға беркиниб турамиз. Ҳамма нарсани сиз ўз кўзингиз билан кўрасиз, агарда унинг севгига илинмагани, ҳамда севгидан эмас, бошқа нарсадан жинни бўлғани маълум бўлса, майли мен давлатхона иноги мансабидан бўшалиб, ё деҳқончиликқа, ё бўлмаса аравакашликка кирай.

Қирол — Бу ишни бир қилиб кўрамиз. (*Ҳамлет кўринади*).

Қиролича — Бечоранинг аҳволиға қаранг, дарди зўр. Мутолаа қилаётир.

Полоний — Ёлвориб сўрайман иккалангиздан, ўзингизни бир четка олингиз. Мен ҳозир гапга соламан уни. Менга ўз билганимча ҳаракат қилмоққа рухсат этингиз (*қирол, қиролича ва сарой аҳли чиқиб кетишиади; Ҳамлет киради, қўлида китоб*). Ҳўш, севимли шаҳзода Ҳамлет, қалай сиз?

Ҳамлет — Ёмон эмас, худоға шукур.

Полоний — Сиз мени танидингизми, шаҳзода?

Ҳамлет — Албатта, танидим. Сен—балиқчисандা.

Полоний — Йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет — Мен истар эдимки, сен ҳам шу одамларга ўхшаған номусли бўлсанг.

Полоний — Номусли дейсизми, шаҳзода?

Ҳамлет — Ҳа, бизнинг бу замонда ундан одам ўн мингларча киши орасида битта-яримта зўрға топилади.

Полоний — Жуда ҳақ гап, шаҳзода.

Ҳамлет — (Ўқийди): «Қўёш гарчи маъбуд бўлсада, ўлимтикларни силаб-сийпаб, ўлган итнинг танасида қуртлар пайдо қиласди». Сенинг қизиниг бор-а?

Полоний — Ҳа, бор.

Ҳамлет — Сен унга қуёшда юрушни манъ қил. Ҳомилалик гарчи худонинг инояти бўлса-да, аммо сенинг қизиниг ҳам ҳомила бўлмоғи мумкин бўлганидан, унга эҳтиёт бўл.

Полоний — Бу билан сиз нима демакчи бўласиз? (Ўзига-ўзи): Ҳамон қизимни гапиради! Лекин мени бирданига таний олмади, бурун балиқчи деб ўйлади. Унинг жиннилиғи анча кучайибdir! Ундан десам, ёшлиғимда муҳаббат орқасида мен ҳам кўп азобларни тортганман, ўзимнинг ҳам шу даражага етишимга сал қолған. Яна гапга солай-чи. (Унга): Нима ўқиб ётибсиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Сўз, сўз, сўз.

Полоний — Нима гап ўзи, шаҳзода?

Ҳамлет — Қимлар ўртасида?

Полоний — Мен сиздан, шаҳзода, шу ўқиб турған китобингизда нималар ёзилғанини сўраб ётирман.

Ҳамлет — Бўхтон ёзилған, ҳурматлик, бўхтон. Бу динли ҳажвчининг даъвосича, кекса одамларнинг соқоли оқ бўлармиш, бетлари ажинилар билан тўлармиш,

жира кўзларидан, елим дараҳтидан оқиб турадиган мой сингари, қуюқ бир мой томиб турармиш, бошларидан бир чимдим ҳам ақл деган нарса бўлмас эмиш ва шу билан бирга тиззалири ғоят дармонсиз бўлармиш. Мен бутун шу айтилганларнинг тўғри эканига тугал ва шубҳасиз ишонаман, лекин мундай нарсаларни бостирмаслиқ лозим, деб биламан, нега ким, сиз ҳурматлик ҳам, менга ўхшаған кекса бўлиб, қисқичбақа сингари олдинга босмасдан орқага...

Полоний — (Ўз-ўзига): Бу — жинни бўлса ҳам, лекин сўзларида бир интизом бор. (Ҳамлетга): Бу ерда шамоллаб қоларсиз, бошқа жойға жилсангизмикан, шаҳзода?

Ҳамлет — Қай ерга? Гўргами?

Полоний — Ҳа, дарҳақиқат, у ерда шамоллаш деган нарса бўлмайди (ўз-ўзига): лекин мунинг оғзидан баъзида кўп ҳурматлик сўзлар чиқиб қолади! Дарҳақиқат, жинни одамлар аксари шу қадар тўғри, шу қадар ҳурматлик ва соғлом маъни тўлған сўзлар билан жавоб қайтарадиларки, соғ одамлар у хил сўзларни осонлиқча тополмайдилар. Мундан ажралиб кетайинда, қизим билан муни қанақа қилиб кўриштириш тадбирини топайин. (Ҳамлетга): Баланд даражалик шаҳзода, энг теран ҳурматлар билан хайр-маъзур қилмоққа руҳсат этингиз.

Ҳамлет — Ҳеч нарса билан хайрлашмоқ истамасам-да, ҳаёт билан жон деб хайрлашардим, жон деб!

Полоний — Хайр, шаҳзода!

Ҳамлет — Ёмон жонға тегди-да, бу кекса аблаклар! (Розенкранс билан Гилденштерн киришади).

Полоний — Сиз, тақсирлар, шаҳзода Ҳамлетни қидира турғансиздир; мана ул киши.

Розенкранс — (Полонийға): Худонинг лутфи карами бўлсин сизга! (Полоний чиқиб кетди).

Гилденштерн — Ҳурматли шаҳзода!

Розенкранс — Қимматли шаҳзода!

Ҳамлет — Азиз дўстларим! Қалайсан, Гилденштерн, сен қалайсан, Розенкранс? Хўш, қалайсизлар?

Розенкранс — Ўрта даражалик одамлар қаторида яшаб келамиз.

Гилденштерн — Биз ҳар ҳолда, ортиқча баҳтли бўлмағанимиз учун баҳтлимиз. Биз тасодиф маъбудаси

Фортунанинг* дуррасидаги қимматбаҳо тошлар сингари ярқирамаймиз.

Ҳамлет — Ҳар қалай кавшларнинг чарми остида ҳам эмасдирсиз-ку?

Розенкранс — На унда, на мунда.

Ҳамлет — Демак камарининг ёни-берисида, унинг бутун хайру саҳовати тўкилатурған жойга яқин экансиз.

Гилденштерн — Ҳа, у билан иноқмиз.

Ҳамлет — Унинг маҳфий нозу нематларидан ҳам фойдаланаар экансизда? Бу ғоят табний бир ҳол: чунки ул ўзи бир бузуқ бир хотин. Нима янги гап?

Розенкранс — Агарда дунёнинг хайриятли бўла борғанини айтмасак, ҳеч бир айткулик гап йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет — Эҳтимол, қиёмат яқин бўлса; лекин бу хабар унча аниқ эмас. Энди, рухсат этингиз, мен сизга шахсиюроқ бир савол билан мурожаат қиласайин: сиз, қандай бўлиб Фортунанинг ғазабини қўзғатиб қўйдингизу, у сизни зинданга йўллади?

Гилденштерн — Нега зинданга бўлсан, шаҳзода?

Ҳамлет — Дания мамлакати зиндан бўлмай нима бўлсин?

Розенкранс — Ундей бўлса бутун дунё зиндан.

Ҳамлет — Ҳа, дарҳақиқат, кенглигига поён йўқ, бир зиндан. Ичиде беҳисоб хона, хоначалари билан, Дания — унинг энг ёмон хоналаридан.

Розенкранс — Биз мундай деб ўйламаймиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Демак, сизга ул зиндан бўлиб ҳам кўринмайди. Яхшилиқ билан ёмонлиқнинг маъниси — нисбатлик; ҳамма нарса улар хусусида сиздаги тасаввурга боғлиқ. Мен учун Дания мамлакати — зиндан.

Розенкранс — Балки, донг севгиси сизни унга шу қараш билан қарамоққа мажбур этадигандир. Сизнинг юксак интилишларингизга у торлиқ қиласидигандир.

Ҳамлет — Оҳ, ё раббий, дўзах азобидан оғир тушлар бўлмаса, бир ёнғоқнинг пўчоғи ичиде ҳам ўзимни кети йўқ элларнинг султони деб ҳис қиласидим.

Гилденштерн — Донг севгисин деган нарсани бор — ўғи ўша тушларингиздан ахтаринг-да, зероки донг севгисининг бутун моҳияти фақат ўша тушнинг кўлагасидан иборат.

Ҳамлет — Ундей бўлса гадойларимиз кўлагаю, қиролларимиз ва ҳам осмонга кўтариб мақтаған қаҳ-

рамонларимиз — ёлғиз гадойларимизнинг кўлагаси экан-да. Энди ўрдаға кирсакмикан, нега десангиз, гапнинг рости, менда муҳокама деган нарсага майл йўқ.

Гилденштерн — Амрингизга ҳозирмиз.

Ҳамлет — Ийўқ, йўқ, нима даркори бор? Мен сизни ўз хизматчиларим қаторига қўшмоқчи эмасман. Мен сизга бир номусли киши сифатида дейманки, ўзимникилар ҳам шу топда ошиб-тошиб ётади. Дўстлиқ юзасидан менга айтсангиз: нимага келдингиз бу Элсиноरға?

Розенкранс — Фақат жаноби олийингиз билан кўришмак учун, бошқа ишнимиз йўқ.

Ҳамлет — Мен қуп-қуруқ бир гадойман; сизга миннатдорлигимни билдирамак учун ҳам арзугундай бир нарсага эга эмасман; гарчанд менинг миннатдорлигим, азиз дўстлар, ҳатто битта қора чақаға арзимаса, ҳам, ҳар ҳолда, сизга миннатдорлиқ қиласман. Сизни бу ерга чақириб келтириларми, ё бўлмаса, ўз хоҳишинигиз билан бирданига келиб қолдингизми? Ишона беринг менга тамом. Гапириңг, гапириңг.

Гилденштерн — Сизга нима дейиншишимизни ҳам, чинакам, билолмай қолдик...

Ҳамлет — Барибири, нима десангиз деяберинг, ишқилиб менинг саволимга жавоб қайтса бўлди. Сизни чақириб келтирганлар. Мен муни кўзларингиздан кўриб турибман; уларда иқрорға ўхшаған бир нарса ёниб турибдири, сизнинг тавозенингиз уни сўндиrolмайди. Била-ман, бизнинг яхши қиролимиз ва қироличамиз сизларни чақиририб олғанлар.

Розенкранс — Чақиририб олишнинг нима ҳожати бор эди уларға?

Ҳамлет — Бор-йўғи мана шуни айтиб берасиз-да менга. Сиздан орамиздағи қадрдонлик ва ёшлиқдағи ўртоқлиқ ҳурматига, хуллас—энг улуг нотиқ ўйлаб топа оладиган энг таъсирлик нарсалар ҳурматига ёлвориб сўрайман, менга гапнинг ростини очиқ қилиб айтиб берсангиз: Сизни бу ерга чақиририб келтириларми?

Розенкранс — (Гилденштернга): Нима дейсан, нима деб жавоб қиласмиш мунга?

Ҳамлет — (Ўз-ўзига) Пичираша беринг, пичираша беринг! Сизнинг кўнглинигизни кўриб турибман мен. (Уларға) Менга нисбатан жиндаккина ихлосингиз бўлса, гапнинг ростини айтингиз.

Гилденштерн — Тўғри айтасиз, шаҳзода, бизни чакириб келтирдилар.

Ҳамлет — Нимага эканинни мен айтиб бераман сизга. Шундай қилиб менинг олддан сезишим сизнинг иқрорингиздан бурунроқ сўзлайди ва шу билан сизнинг қиролға ва қироличаға содиқлигингизнинг бир ҳаром тукини ҳам йўқотмайди. Сўнг вақтларда, сабабини ўзим ҳам билмаймән, негадир бурунғи қувноқлиғимни тамом йўқотдим, ўзимнинг оддий машғулотим ва машқларими ни ташладим. Ҳақиқатда, руҳим шу қадар қоронғики, ер юзи каби шу қадар чиройлик оғарида ҳам менинг кўзимга унумсиз бир жуққи бўлиб кўринади; тиниқ осмон каби ва офтоб билан ҳалланмиш шип сингари шу қадар шаъшаали, соябон остида ҳам, мен чириган ва бадбўй буғлар йиғинини кўраман. Қандай ажиг хилқат бу — одам боласи! Ақл каби, турли-туман қобилиятлар каби неъматлар унга нақадар сахийлиқ билан улашилган. Нақадар хушбичимли, нақадар ранго-ранг ҳаракатлари бор унинг. Юруш-турушлари билан ул — фаришта, уқувлилиги билан тангрининг ўзи! Коинотнинг зийнати, хилқатнинг тожи, ҳолбуки, менинг учун бир ҳовуч тупроқдан ўзга эмас. Кўнглимга тегди бу — одам боласи, хотин киши эса — беш баттар; аммо, эрманги кулишларингга қараб туриб ўйлайманки, сен мунга шономайсан.

Розенкранс — Мундай нарсалар менинг хаёлимга ҳам келган эмас, шаҳзода.

Ҳамлет — Ундей бўлса, одам боласи кўнглимга тегди, деганимда, нега кулумсирадинг?

Розенкранс — Одам боласи кўнглимга тегди деганингиздан кейин: «Ҳа... йўлда биздан кейинда қолган ва ўзларига шу томонға келаётқан актёрлар, энди, совуқ қарши олинар эканлар-да» деб ўйладим.

Ҳамлет — Қироллар ролини ўйновчини мен ҳурмат билан қабул қиласман ва зоти шоҳонаға тегишли ажрини бераман; ёвюрак ботирнинг қилич ва қалқониға ҳам иш топилади, ошиқнинг оҳлари ҳам мукофотсиз қолмайди; қизиқ ҳам ўз ролини ўйнаб битиради; масхарабоз бўлса, қуруқ йўтал бичлан кўкраклари қақшангандарни ҳам күлдириб ичакларини узади, хотин-қиз ролларини ўйновчи эса, шеърларнинг ўлчовига мундан бир қатор зарар келса ҳамки, ўз ҳисларини. Эркин-эркин тўка олади. Қандай актёрлар улар?

Розенкранс — Шаҳарда трагедия ўйинлари ўй-

наб, доим ҳурматлик шаҳзодага кўп маъқул бўлиб келган актёrlар.

Ҳамлет — Нима учун улар, бир шаҳарнинг актёrlари экан, дарбадарликка тушканлар? Бир жойда туриб иш қилсалар — ҳам обрўлари ортар, ҳам шуҳрат қозонған бўлардилар-ку?

Розенкранс — Сўнг вақtlарда чиққан қарорлар натижасида, менинг фикримча, улар шаҳарда томоша беришни тўқтатмоққа мажбур бўлғанлардир.

Ҳамлет — Шуҳратлари ҳам боёғидай, даромадлари ҳам ўша бурунғидайми?

Розенкранс — У гаплар қаёқда дейсиз?

Ҳамлет — Нега ахир? Балки, айний бошлиғандирлар?

Розенкранс — Йўқ, улар ўз вазифаларини бурунғидай маҳорат билан бажаралар, лекин ҳурматлик шаҳзода, сизга арз қилмоққа мажбурманки, шаҳарда тухумдан базўр чиқа олған бир мунча чўзахатлар пайдо бўлишди, чапак тўғонларининг ҳаммасини ана ўшалар олмоқда. Улар ҳозир халққа ёқиб қолғанлар улар томонидан оддий кўриннишлар деб атолғон бошқа томошаларни ёмон сўкишлар билан сўкуб,— ҳалигилар тўғрисида шу қадар кўп ёзмоқдаларки, ҳатто белларида қиличлари бор азаматлар ҳам, ифлос қалам эгаси тандидчилардан қўрқиб, бошқа театрларда кўринмас бўлдилар.

Ҳамлет — Нима, ҳозир театрда ёш болалар ўйнайтурғон бўлдими? Ким уларни ҳимоя қиласди, ким уларға ойлик беради? Ўзларининг ёш бола овозлари эркаклар овозига айланганда ҳам улар ўз ишларини давом этдирамиканлар? Модомики, уларнинг тирикликлари учун бошқа мадор бўлмаса, балки шундай ҳам бўлади. Улар ўзлари ҳам оддий актёrlарга айланадилар, ўшанда уларнинг келажак касбларига бир қатор нафрат билан қаровчи ана у қалам жиннилари тўғрисида уларнинг ўзлари нима дер эканлар?

Розенкранс — Иккала томон ҳам анчагина душманлиқ ҳаракатлари кўрсатди, халқ ҳам уларни бир-бирларига қайраб солинши айб деб билмайди. Ҳатто шундай вақtlар ҳам бўлдики, актёrlар билан муҳаррирлар томонидан аллақандай пичинглар қилмоққа журъят этилган пъесаларгина яхши даромад келтирилар.

Гилденштерн — Тўғри, шаҳзода, кўп бошлар ёрилди бу орада.

Ҳамлет — Ҳали ҳам ёш болаларнинг қўли юқори денг?

Розенкранс — Худди айтканлари, ҳурматли шаҳзода, Ҳеркулесдан ҳам юқори болалар, унинг маҳмилидан ҳам.

Ҳамлет — Мунинг ҳеч бир таажжуб қилинадиган жойи йўқ. Шу топда менинг амаким Дания мамлакатига қирол, отам марҳум вақтида амакимдан бутун-бутун жирканиб юратурғон кишилар, унинг суккка тушурилган бир сувратига эга бўлмоқ учун ҳозир йигирма, қирқ ва ҳатто юз олтин пул бералар. Мунда, табиий деган нарсамизда анчагина ўзгача бўлған бир кайфият кўриладиким, илми ҳикмат муни бир текширмаги лозим эди. (*Саҳна кетида бурғу ҷалған овоз эшитилади*).

Гилденштерн — Актёрлар келишди, шекилли.

Ҳамлет — Иккавингизни ҳам Элсиорда кўрмак билан кўп хурсанд бўлар эдим. Яқин келингиз. Қўлингизни берингиз. Меҳмондўстлиқ одоби биздан назокатли ва лутфкор бўлмоғимизни талаб қиласди. Рухсат этингиз, бўйнимда бўлган бурчимни назокатнинг бутун қоидаларига мувофиқ сизга қайтарайн, токи, актёрларни қарши олишда қўлланмоқ истаганим мулойимлиқни сизни қарши олғанимдағи мулойимлиқдан ортироқ деб ўйламангиз. Сизни кўрганимдан астойдил хурсандман, лекин менинг амаки—отам ва келинбу—онам ҳар ҳолда қаттиқ янглишадилар.

Гилденштерн — Нима хусусда, азиз шаҳзода?

Ҳамлет — Мен, шимоли-ғарбий-шимолий томонлардан шамол келгандагина жинни бўламан, аммо жанубдан эскан вақтларда қарға билан лочинни ажрата оламан. (*Полоний киради*).

Полоний — Салом, тақсирлар.

Ҳамлет — Менга қара, Гилденштерн, сен ҳам, Розенкранс. Ҳар бир қулоққа биттадан сомиъ. Мана бу, қаршингизда турған кекса гўдак, ҳалигача йўргакдан чиққан эмас.

Розенкранс — Балки, ул, йўргакка қайтадан ўралашиб қолғандир. Дейдиларки, кекса одамлар иккинчи марта болага айланармишлар.

Ҳамлет — Билиб туурманки, бу ҳозир актёрлар тўғрисида сўзламакчи. Мана, кўрарсиз... Сиз тўғри айтарсиз... бу ҳодиса душанба куни эрта билан рўй берган эди: худди шундай эди.

Полоний — Шаҳзода, мен сизга янги хабар келтирдим...

Ҳамлет — Мен ҳам, муҳтарам зот, Ротснуснинг Румода актёр бўлған вақтлариға онд бир янгилик айтмакчи эдим.

Полоний — Шу топда, жаноби шаҳзода, ўрдамизга актёrlар келишти.

Ҳамлет — Йўқ-эй.

Полоний — Ҳар нима агар.

Ҳамлет — Ҳар бир актёrnинг ўз эшаги ҳам бор дегин.

Полоний — Истар трагедия, ва истар комедия учун, тарихий пьесалар, пастораллар, чўпон комедиялари, тарихий пастораллар, тарбиявий-тарихий пастораллар, тарихий-трагикомик пастораллар ва ҳам ҳеч бир гуруҳга мансуб бўлмаған ва ҳеч нарса билан чекланмаган пьесалар учун бутун дунёда булардан яхши актёrlар топилмайди. Булар учун Сенека* унча оғир бўлмоғони каби. Пловтус* ҳам у қадар енгил эмас, Санъатнинг қаттиқ қоидаларини унинг ҳурлигига уйғун келтирмакда уларнинг тенглари йўқ.

Ҳамлет — О, сен, бани Йеронилинг қозиси бўлған Айфасса, қандай хазинанг бор эмиш сенинг!

Полоний — Қайси хазинани айтасиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Қулоқ сол: «кети йўқ севгилар билан севилган, у гўзал ва ёлғиз, биргина қизни».

Полоний — (Ўз-ўзиға): Яна қизимни гапира бошлади.

Ҳамлет — Оё, менинг сўзларим тўғри эмасми, эй кекса Айфасса?

Полоний — Шаҳзода, менинг ҳам бепано муҳаббат билан севган қизим бор бўлғани учун мени Айфасса дейдигандирсиз?

Ҳамлет — Биридан дигарини истихроj қилиш сира ярамайди.

Полоний — Нимани истихроj қилинади бўлмаса, шаҳзода?

Ҳамлет — Мана: «Лекин тасодифан, худо билади, нима учундир», у ёғини ўзинг ҳам биласан: «кутулмаги лозим бўлған нарса вуқуъға келди». Бу нима руҳоний байтнинг биринчи мисраидан масаланинг нимадан иборат бўлғанини ўзинг биласан. Нарисини давом эттира олмайман (кириб келаётқан тўртта ё бешта актёrlни кўрсатиб), мунинг сабаби мана бу! (Актёrlарга): Қадамларингизға ҳасанот, тақсирлар, ҳаммангизнинг, барчангизнинг қадамларингизға ҳасанот! (Уларнинг бирига): Хайрият, саломат бор экансиз, кўп хурсандман.

Хуш келдингиз, азиз дўстларим, хуш келдингиз! (*Бошқа бирисига*): Сен, дўстим юзларингни қалин соқол билан уртуш даражасига келиб етибсан, шу соқолинг билан менинг ғашимга теккали келмадингми бу Дания мамлакатига? (*Учинчиси бирисига*): Сен бўлсанг, ёш қаҳрамон қиз, сени кўрмаганимдан бери ўткан муддат орасида, волидай масиҳ номига қасамёд этиб айтаманки, осмонга бир пошна бўйи яқинлашибсан! Илоҳим, сенинг овозинг, қимматини йўқотиб истеъмолдан чиқарилган нуқрадай чиқиллаб қолмасин! Шундай азиз дўстларим, жуда ва жуда хурсандман мен. Дарҳол ишқа бошлилиқ! Француз қиргийчилари каби қандай қуш кўрсак, осила берамиз. Нима кераги бор вақтни бекор ўтказиб? Дарҳол биронта монолог бошлангиз! Ўз қобилиятингиздан қамуна кўрсатинг бизга. Биронта оташин монологни сен ўқиб юбор бўлмаса.

А к т ё р-1 — Нима ўқиб берайин, амр қилингиз, шаҳзода!

Ҳамлет — Сен бир марта менга бир парча ўқиб берган эдинг, саҳнада ҳеч бир ўқилмаган нарса эди, башарти ўқилган бўлса ҳам, ёлғиз биргина марта ўқилгандир! У пьеса одамларга ёқмади; одамларга увиљдириқдай бадҳазм бир нарса бўлиб кўринди, лекин бир менгина эмас, бу ишни мендан кўра кўпроқ биладиган бир мунча одамлар ҳам уни ғоят гўзал деб топдилар. Кўришиллари жуда яхши жойланған ва жуда эпчилик билан киритилган, ёзилиши содда бўлса ҳам, лекин кучлиқ. Эсимда бор, ўша вақтда бирор деган эдикни, бундай мазмунни назм билан едирмак учун туз камлик қилиди, аммо ҳижоларида, муаллифни катта кетишда айблайдиган ҳеч нарса кўринмайди. Шундай бўлса ҳам, пьесанинг самимият билан ёзилғани мияга соғлом ва тотли бир озиқ бергани, лекин унинг гўзал бўлишдан кўра кўпроқ ёқимли бўлғани тўғрисида ҳамманинг фикри бир эди. Менга ҳаммадан кўра кўпроқ бир жой, Энеуснинг Дедонаға* айтган ҳикояси, айниқса Приамнинг ўлдирилиши тўғрисидаги парчаси жуда ёқади... Агар ўша парча эсингда қолған бўлса, мана бу байтидан бошла... Оҳ, қандай бошланарди у?.. Ҳа;

Ҳирқон деви* каби чиқиб келди.
Пирр* қутуриб...».

Иўқ унақа эмас! Фақат, Пиррнинг номи билан бошланғанини биламан. (*Эсига келтириб ўқийди*):

«Ялдо туни каби ё бўлмаса
Уз нияти янглиф, қоп-қора.
Совутларни кийган ҳолда бирдан
У бераҳим Пирр ерларнинг
Қайси қаъри, қайси чуқуридан
Олиб чиқди шумлик отини.
Кўп ўтмасдан, лекин қора рангга
Аввалгидан кўра хунукроқ
Бошқа рангга табдил топдилар.
Ота-она, бола-чақаларнинг
Маъшум қонлариға бутунлай
Бўялмиши. Олов иссиғидан
Устларидаги қонлар қуриған...
Юнонлилар унга ўт қўйған сўнг:
Ваҳшийларча одам ўлдиришлар,
Хуцук қилмишларни ёрутти.
Фазаб тандиринда ёнған ҳолда,
адоватлар тўла беомон.
Кўрқунч кўзларини ўйнатиб
Приямни излаб турарди».

Полоний — (Актёрларга): Бундан нарисини, энди сен давом эттири. Азбаройи худо, шаҳзода, жуда чиройли ўқидингиз. Бу қадар салмоғида ўқушлиқ!

Актёр-1 —

— Ана топди уни бу томонда,
Юнонлиларни уриб юрганда;
Заниф эди лекин урушлари,
Гапга кирмас эди боболардан
мерос қолган қўҳна қилич;
чиқти Пирр унинг қаршисиға
тенг эмасди лекин кучлари;
Ҳиддатланиб ёйди қанотини
Чолнинг бошларинда тез қилич.
Жон топширди кекса подшо ҳам
Уша қилич зарби остида.
Приямнинг мағлуб бўлишини
 билган каби ё аввалдан,
бирданига мудҳиш гумурлашлар
Чиқди, ҳамда: нафас ўткунча
Маърурилло қулаб йиқилди!
Қонхўр Пирр кўргач кекса чолни,
Подшонинг худди кумушдак
Оппоқ соқол: оппоқ мўйларин,—
Ўйлаб қолди: ҳамда баландларда

Уткир қилич ҳам тўқтолди;
 Шундай ёмон Пирр тўқтолди.
 У шу онда ўзи қизиб турган
 ва қилмоқчи бўлған ишлари
 ўртасида оғир, қийнағувчи
 кураш борған одам сингари,
 Ўйға толиб қотиб туарди...
 Бел боғласа бўрон қўзғолмоққа
 Шунга ўхшаш ҳоллар бўларди:
 Тиник ҳаво, булут кўринмайди,
 Дараги йўқ жинни шамолнинг;
 Бутун дунё, худди, уйқуда
 Лекин бирдан: тинчлик бузилади
 Қалдироқлар мудҳиш қалдираб,
 Силкитади бутун борлиқни!
 Бу ерда ҳам худди шундай бўлди:
 Пирр ўйланишини тўхтатди.
 Қонсираган ўчлар уйғонишиб
 Уни яна ишга солдилар,
 Қутурди ул, ишга бошлади.
 Мудҳиш ишни қилиб ташлади!
 Қўклардаги Мирриҳ* маъбутига
 Ҳеч енгилмас уруш асбоби
 Ясаб берган «бир кўз» қаҳрамоннинг
 Донғғи кетган оғир болғаси,
 Ушбу онда Пирр Приямға
 Бериб турган кучли зарбини
 Берганмикан? Невлай, невлай-да...
 Шарманда бўл, уял, ерларга кир,
 Золим фалак, кўнгил йўқ сенда!
 Эй, маъбуллар, сизнинг арконингиз
 Маҳрум қилсин уни бир умр
 Адолатсиз, ҳиссиз қудратдан!
 Парчалансин учар араваси:
 Синдирингиз унинг гупчагин
 Қайирингиз кегайларини!
 «Олимп» тоғларининг тепасидан
 Итарингиз унинг ўзини
 Дўзахларнинг пастки қатига!

Полоний — Ортиқ даражада узун.

Ҳамлет — Сен, бу ҳикояни ҳам ўз соқолингға ўхшаб, қирилсин ва қисқартирилсин дейсанми? (Актёрға).
Марҳамат қилиб давом эттир. Мунга фақат кўча-кўй-

ларда айтиладиган одобсиз ашулаларгина ёқади; бошқа нарсаларнинг ҳаммаси уни эснатади, холос. Ҳекуба хусусини давом эттири.

Актёр-1 — «Оҳ, агарда уни, маликани ярим очиқ ҳолда шу топда бирор кўрса...»

Ҳамлет — (*Сўзини кесиб*): Ярим очиқ ҳолда?

Полоний — Нимаси бор мунинг, жуда яхши. Ярим ялонғоч маликани кўришга ҳамма қизиқади.

Актёр-1 — «Ул бечора хотин ярим урён,

Яланг оёқ... Ҳамда бошида

Илгариғи тожлар ўрнига

Алла қандай латта ўралған...

Белида ҳам фақат бир чойшаби...

Узида йўқ... Кучлик оловга

Кўз ёшидан қайноқ сув сепиб

Кўча-кўйда сарсон юрарди.

Бу орада: Пирр, у мажолсиз

Душманига, яъни хотиннинг

Мағлуб бўлган заниф эрига

Сўка-сўка зарба берарди;

Бир томонда хотин, зафар тўла

Қарғиш сўзлари-ла фалакнинг

Ғаддорлигин айтиб йиғларди,

Бу ишларни кўриб осмонялар ҳам

Кўз ёшидан дарё оқизиб,

Аччиқ-аччиқ йиғлар эдилар!»

Полоний — Уни қаранг, ранглари оппоқ оқариб, кўзлари ёшга тўлди. Бас, бўлди. Сенга айтаман, бўлди!

Ҳамлет — Бас. Кейин айтарсан қолғанини. Полоний, сен буйруқ қилғил, бу жанобларға яхши жой беришиб, мумкин қадар яхши муомала қилсинлар. Эшитдингми, мумкин қадар яхши деб ётирган. Негаким булар замонамизнинг вафойиқномаси. Билгинки, ўлганингдан сўнг мункар-накир топширатурған номан аъмолдан, тириклигингда булар томонидан сенинг хусусингда айтилажак ёмон фикр қўрқинчлироқ бўлади.

Полоний — Шаҳзода, мен буларга ўзларига яраша муомала қилажакман.

Ҳамлет — Йўқ, азизим, ундан кўра орттириб, кўп даражага орттириб муомала қил! Агарда ҳаммага ўзига яраша муомала қилинса, ким таёқ ейишдан бенасиб қолади? Сен буларга ўз даражанг ва сонингга муносиб муомала қил! Сенинг саховатинг ва яхшилифинг, булар-

нинг лойиқ бўлғанларидан ортиқроқ шараф баҳш этарди, сенинг ўзингга. Олиб кир буларни.

Полоний — Қани, юринг жаноблар.

Ҳамлет — Боринг энди, дўстларим; ўйин эртага бўлади. (Биринчи актёр ва Ҳамлетдан бошқалари чиқадилар). Ҳонзагуннинг ўлдирилишини бажара оласизми?

Актёр-1 — Бажарамиз, жаноби шаҳзода.

Ҳамлет — Яхши, бўлмаса эртага кечқурун ўйнаб берасиз, айтканимча. Агар лозим бўлса, менинг ўз томонимдан ёзилган ўн икки ёки ўн олти сатр келадиган байтларни ёд олиб пъесага қўшиб кета оласизми? Қўлингиздан келадими?

Актёр-1 — Албатта келади, жаноби шаҳзода.

Ҳамлет — Жуда яхши, бор, ана у чоннинг кетидан. Фақат, мумкин бўлса, уни масхара қилма. (Актёр чопиб кетади). Сиз билан ҳам, дўстларим, кечгача хайр-маъзур қилишаман, Элсинорга қадам ранжида қилғанларингиз учун жуда хурсандман.

Розенкранс — Қимматли шаҳзода...

Ҳамлет — Худога топширдим. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кетишади*). Мана энди ўзим ёлғиз қолдим. О, қандай ярамас, қандай олчоқ бир қулман мен! Ахир бу қандай шармандалик, мана бу ўйинчини бир тўқима гап, бир тасаввур қилинган эҳтироснинг ўзи шу қадар ҳаяжонға солади ва ул ўша тўқима гапга ўз қалбини шу қадар итоат қилдирадики, юзида рангдан асар қолмайди. Кўзлари ёш билан тўлади, юзларини даҳшат белгилари босади, овози заифлайди ва бутун борлиги ўша тасаввур қилинган сувратга айланади. Нима сабаб бўлади мунга?— Беҳуда бир нарса, бир Ҳекуба. Ҳекуба нима бўлади мунга — ё-бу нимаси бўлади Ҳекубанинг? Ҳолбуки бу — Ҳекубага йиғлайди. Билмадим, йиғламоқ учун менда бўлган сабаблар унда бўлса — қандай йиғлар эди ул? Бутун саҳнани кўз ёшлирига фарқ қилиб, томошачиларнинг қулоқларини даҳшатли сўзлар билбан қоматқа келтиради, гуноҳкорларни жиннилик даражасига еткизар, гуноҳсизларни ларзага туширар, нодонларни юзларини қизартирас ва ҳайратга тушкан томошачиларга даҳшатлар соларди. Менчи, мен нимаман: аянч ва содда бирbekорчи, одам жирканадиган бир ифлос, ўзига-ўзи ёрдам беришга ярамаган, шундай малъунона фириблар билан ҳам мамлакатдан ва ҳам ўз ҳаётидан ажраган қирол учун ҳеч нарса деёлмайдиган ва ҳеч нарса қиломайдиган бир беҳуда хаёлпараст. Е — қўрқаманми мен? — О, майли,

истаган бир киши мени олчоқ десин, бошимни ёрсин, соқолимдан бир тутам узиб олиб бетимга иргитсин, бурнимдан тортиб судрасин, «ёлғончи» деган сўз билан бўғзимни қора юрагигача еткизиб қопласин. Бутун шу ҳақоратларға чидаб туриб бераман! Модомики, энг мудҳиш озорлар ҳам менга малол келмас экан, менинг жигарим қуён жигари-ю, сафро деган нарса йўқ экан-да менда! Агар бу мундай бўлмаса, бу чоққача мен учиб юратурған ҳамма чўзахатларни мана бу номарднинг ичак-чавоқлари билан тоза тўйғазиб қўярдим. Қонхўр, ифлос, алвости, виждон азоби деган нарсани билмаган, ҳисдан ва қалбдан маҳрум олчоқ алвости!.. О, интиқом!.. Қандай эшакман мен! Ва қандай ажойиб ёвюраклик бор менда! Мен хониона ўлдирилган отанинг ўғли бўлиб туриб жазо бермакка ҳам ер ва ҳам осмон томонидан баравар ташвиқ қилинниб туриб... Худди бузуқ хотин сингари қуруқ сўзлар билан юрагимни бўшатаман, кўча қизлари ёки чўри хотинлардай сўкиш билан юпанаман! Қандай шармандалик!.. Ишга кириш-миям! Эшитишимга қарағанда, гуноҳкор одамлар, театр тамсиларида ўтириб, ўйиннинг мазмуни орқасида шу қадар талвасаға тушар эканларки, дарҳол ўз қилмишларига пушаймон бўлиб тавба қилас эканлар... Одам ўлдириш деган нарсанинг тили бўлмаса ҳамки бошқа ғалати во-ситалар орқасида уни юзага чиқариб бўлади. Мен бу актёрлардан — отамнинг ўлдирилишига ўхшаған бир одам ўлдириш тамсилини амаким олдида ижро қилдиртаман. Мен ўзим бўлсам, кўзимни олмасдан унинг юзидаги мазмунларни ўқиб бораман, мароқ найзаларини унинг энг чуқур қалблариға еткириб қарайман, агар шунда жиндаккина ташвиш асари кўрсатса ҳам ундан нари нима дейишимни биламан. Лекин, менинг кўзимга кўринган арвоҳ ёмон арвоҳ, яъни иблис бўлмоғи мумкин, зероки иблис, энг жозиб қиёфатларға кира олмоқ қудратига моликдир. Бас, балки, ул, мендаги ирода заифини сўйинистеъмол қилиб, ва менга ўхшаған одамлар устида бўлған қудрати орқасида, менинг руҳимни ҳалок қилмоқ учун жўрттаға мени алдайтурғондир! Менга далиллар керак! Мундан кўра кучлирак далиллар керак. Эртага ўйналажак пъеса, қиролнинг виждонини илинтиromoқ учун тузоқлиқ вазифасини бажаради.

(Чиқиб кетади).

УЧИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КУРИНИШ

Урдада бир уй.

Қирол, қиролича, Полоний, Офелия, Розенкранс ва
Гилденштерн киришади.

Қирол — Шунча гаплашиб билолмадингизми, нима учун ул ўзини бу ҳолда жинниликка солади? Мундай қылса ўз кўнгли бесаранжом бўлиб, бора-бора чинакамига жинни бўлиб қолмайдими?

Розенкранс — Мияси айниганини ул ўзи ҳам иқорр қилиб ўтирубдир, әммо лекин бу кайфиятнинг сабабини айтгиси келмайди.

Гилденштерн — Шунча зўр бериб бирор нарса билай дедик, сира яқин йўлатмади. Ҳозирғи аҳволи тўғрисида унинг ўзини очиқ гапиртирамиз деб уринған эдик, муғомбирлиқ билан ўзини жинниликка солиб, дарҳол биҳдан йироқлашиш ҳаракатига тушди.

Қиролича — Сизни яхши қабул қилдими?

Розенкранс — Яхши одоб кўргани бир киши сингари қабул қилди.

Гилденштерн — Лекин унинг нозик муомалалирида анчагина ясамалиқ борлиғи кўринниб турарди.

Розенкранс — Савол беришда унча мумсиклик қилмади, лекин жавоб беришда жуда сахий эди.

Қиролича — Сиз унга баъзи бир хил ўйин-кулгилардан таклиф қилиб кўрмадингизми?

Розенкранс — Маликам, биз йўлда бир тўда шаҳар актёрларини босиб ўтган эдик, шунни шаҳзодаға арз қилдиқ. Бизнинг бу ахборимиз уни қувонтиргандай бўлди. У актёrlар, балки, шу ўртада бирор жойда, ўрданинг ўзиладирлар, ва менинг билишимча, уларға, шу кеча шаҳзода ҳазратларининг ҳузурларида ўйин кўрсатмакка фармойиш берилган бўлса керак.

Полоний — Жуда тўғри. Мен ўша пъесани кўрмак ва эшитмакка қирол ҳазратларини розиитикларини олмоқ учун шаҳзода томонидан вакил этилганман.

Қирол — Мен розиман. Унда бу ҳил майлларнинг кўрилмаги мени қувонтиради. Утинаман сиздан, жаноблар, унинг майлларини қўллашингиз.

Розенкранс — Тиришамиз, подшоҳим. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кетишади*).

Қирол — Сен ҳам чиқ энди, севимли Ҳертруда. Биз Ҳамлетга одам юбордикки, тасодифан учрашиб қолғондай бўлиб, Офелия билан йўлиқишин деб. Қизнинг отаси билан мен, уларни кузатмак бизнинг ҳаққимиз бўлғанинидан, беркиниб туриб икковининг учрашувига шоҳид бўлмоқчимиз. У ҳолда, унинг гапу сўзларига қараб, уни бу даражага оғир қайғуға солған нима: толеъсиз бир муҳаббатни ё бошқа бир нарсами, билиб оламиз.

Қиролича — Итоат қиласман. Сенга бўлса, Офелия, шуни демакчиманки, Ҳамлетнинг эсу ҳушини йўқотишқа сенинг чиройнинг сабаб бўлғани билинса, жуда хурсанд бўлар эдим. У ҳолда сенинг гўзал хулқинг уни бурунғи матлуб йўлға қайтариб олиб чиқишиға ишонса бўлади.

Офелия — Маликам, мен ўзим ҳам чин кўнглимдан шуни тилайман (*қиролича чиқиб кетади*).

Полоний — Ана у ерда айланаб тур. Биз ҳам, марҳаматли амирим, ўз жойларимизни ишғол қиласланық. (*Офелияға*): Қўлингга китоб ол; бу машғулот сенинг ёлғиз ўтирганингга ҳақиқат рангини беради. Мундай гуноҳлар биздан кўпгина ўтади. Тақводор қиёфасиға кириб ва мўминлик йўллари билан шайтоннинг ўзини ҳам алдаб, унинг кўзига оппоқ паҳтадай кўринган вақтларимиз кўп бўлади...

Қирол — (*Четга*) эссиликим, бу айтканларинг жуда тўғри. Унинг бу сўзлари менинг қалбимға қандай оғир қамчи зарбалари тушираётир. Бузуқ бир хотиннинг рангларга қўмилган юzlари ҳам ўзларини эртуб турған қатлам остида, менинг безаклӣ сўзларим остидағи жиркангич даражада хунук феълларим қадар ифлос эмас. О, қандай оғир азоб!

Полоний — Унинг оёқ шарпалари келаётир, беркинайлик, подшоҳим (*беркинадилар*).

Ҳамлет — Ё ўлиш, ё қолиш — гап шунда! Ажабо, қайси бирни шарафлик ва олийжаноб: дилозор фалакнинг зарбаларига чидашми, ёки балолар денгизига қарши бел боғлаб, уларга қарши қўзғолиб, уларни барҳам беришми? Ўлим — бир уйқу ҳолос... Бундай уйқу орасида, биз, нафсизмизнинг мероси бўлган кўнгил аламларига, мингларча оғир дардларга хотима чека оламиз — зотан

кўнгулнинг унга томон ихтиёrsиз интилиб турғани оқи-
бат ҳам шу... Улмак — ухламоқ демакдир. Чинакам
ухламоқ... балки, туш кўрмак. Мана шуниси ёмон. Ус-
тимииздан бу фоний дунёниг бутун изтиробларини ир-
ғитиб ташлаб шу ўлим уйқусига кирганимиздан кейин
қанақа тушлар кўрап эканмиз? Шу ерда пича андиша-
га эҳтиёж бор. Мана шу масъала орқасида биз ўзимиз-
ни бу фоний дунёда қанча йиллар умр қилиш кулфати-
га боғлаб берамиз... Замоннинг зарбалари ва хунук
башараларига, золимларнинг зулмларига, киборлар-
нинг таҳқирлариға, рад этилган севгининг аламларига,
қонунларнинг бажарилишидаги имиллашларга, хуку-
матдорларнинг зулмларига ва қобил одамларнинг бош-
ларига ноқобил одамлар томонидан тушуриладиган бу-
туни калтакларга кимнинг тоқати бор? Кичкинагина бир
ханжарнинг биргина зарби билан шуларнинг барчаси-
дан қутулмоқ мумкин-ку! Ўлим сўнгидағи алланиманинг
қўрқуси, кетганилардан ҳеч бирини қайтармаған белги-
сиз ўлканинг ваҳимаси бўлмаса, ҳаётнинг ҳаддан таш-
қарни оғирлиги остида эзилиш, оҳ-воҳ қилиш ва терлаб—
пишувни ким хоҳлар эди? Шундай қилиб шуур деган
нарса орқасида биз ҳаммамиз қўрқоқ бўламиз. Шундай
қилиб, жазмнинг туғаса қизиллиғи ўрниға тушунча-
ниг сўнук тобушларни келади! Шундай қилиб тушунча,
дадил қилинмоғи лозим бўлган ишларнинг ижросини
ярим йўлда тўхтатиб қўяди ва бу ишлар ўзларнинг
«ҳаракат» деган номларини йўқотадилар... Энди жим!
Мана, гўзал Офелия келиб қолди. Ҳой Нимфа* қиз дуо
қилған вақтларнингда мен ва менинг бутун гуноҳларим
учун ҳам мағфират тилагил.

О ф е л и я — Шаҳзода, кўришмаганимизга анча бўл-
ди шекилли, бу орада кайфнингиз нечик бўлди?

Ҳ а м л е т — Илтифотингиизға ташаккур қиласман, ду-
руст, ёмон эмас.

О ф е л и я — Шаҳзода, баъзи-баъзида сиз менга хо-
тира учун ҳар хил нарсалар ҳадя қилғувчи эдингиз, қа-
лонлардан бери қайтармоқчи бўлиб юруб эдим; энди,
мана, олсангиз экан.

Ҳ а м л е т — Йўқ, йўқ, мен сизга ҳеч қачон ҳеч нар-
са ҳадя қилғаним йўқ.

О ф е л и я — Шаҳзода, ўзингиз яхши биласизки, ҳа-
дя қилгансиз ва ҳадянни бераркан, шу қадар таъсир
қилувчи сўзлар ҳам сўзлагансизки, улар ҳалиги ҳадя-
ларнинг қимматини минг қатла ошириб юборған. Энди,
уларнинг муаттар ҳидларни қолмағанидан кейин, ўзла-

рини ҳам қайтариб олингиз. Ҳадя бергувчининг муҳабати тугалгандан кейин, нажиб бир кўнгул учун, энг қимматбаҳо ҳадялар ҳам ўз қимматларини йўқотадилар. Олингиз уларни!

Ҳамлет — О-о-о! Сен номусли қизмисан?

Офелия — Шаҳзода!

Ҳамлет — Чиройлик ҳаммисан?

Офелия — Нима демакчисиз, бу билан?

Ҳамлет — Мана мундай демакчиман: Сен агар ҳам номусли, ҳам чиройлик бўлсанг, номусни олиб бориб чиройга боғлама.

Офелия — Чиройлилик учун, шаҳзода, энг яхши йўлдош, фазилатдири.

Ҳамлет — Йўқ, бундай эмас! Фазилат чиройлиликни ўз равишларига солғунча чиройлилик фазилатни совчилик кўйларига солади. Бир замонлар сени севардим.

Офелия — Мени шунга ишонтиришга мажбур этган эдингиз.

Ҳамлет — Сен менга ишонмасанг бўларди. Эски кундага қанча зўр бериб фазилат улаганинг билан, яна ўша кундалигида қолади. Мен сени севган эмасман.

Офелия — Демак, мен алданган эканман-да.

Ҳамлет — Сен тарки дунё қилиб узлатга чекин; бола туғиб гуноҳкор бандаларни кўпайтиргандан кўра шу яхши. Мана мен ўзим—анчагина мўъмин одамман, лекин чинакам тавба қиласман десам шундай ёмон гуноҳларим борким, онадан туғилмасам яхши бўларди. Мен—мағрур кекчи, шуҳратпаст одамман. Қулай келса шундай жиноятларни қила оламанки, ақл доираси улар учун торлиқ қиласди ва уларининг ҳаммасини юзага чиқармоқ учун умр ҳам вафо қилмайди. Менга ўхшаган одамларга ер билан осмон ўртасида сурунишининг нима даркори бор? Биз ҳаммамиз ҳам — алдамчимиз; бизнинг ҳеч биримизга ўшонма; шу учун роҳиба бўл дейман. Отанг қай ерда?

Офелия — Ўйда, шаҳзода!

Ҳамлет — Хайр, майли, эшикларини ичидан бер-китиб ўтураберсин уйда, ахмоқлигини ҳам ўз уйида қи-лаберсин, бошқалар олдида қилмасин. Хайр энди.

Офелия — Ё, парвардигор, ўзинг қўлла бу шўрликни!

Ҳамлет — Сен агар эрга тегмакчи бўлсанг, мен сенга тўёна ўрнига мана бўй малъун ҳақиқатни бера-ман: муздай пок, қордай тоза бўлсанг ҳам ҳеч қачон туҳматдан қутула олмайсан. Узлатга чекил, узлатга!

Жуда эр қилғинг келса, бир ахмоқни топиб тег, чунки эслик одамлар сизнинг қандай кўйларга солиб ўйнатишингизни яхши билишади, бор, узлатга чекил, қанча тез чекилсангиз, шунча яхши. Хайр энди.

О фелия — Ай, кўклар тангриси, ўзинг ислоҳ қил бу бечорани!

Ҳамлет — Сиз хотинларнинг бўёқчилиқ хосиятларингиз тўғрисида кўп гаплар эшитганман. Худо бир юз берган, сиз ўзингизга бошқа юз ясайсиз; сапчимасангиз — юролмайсиз, ноз-ситамлар қиласиз, кўнглунгизни сира билинб бўлмайди, ҳар бир худо бандасига ўзингизча лақаблар қўйиб, ўз ярамаслигинги ясама бир соддалиқ пардаси кетига яширасиз! Бўлди энди менга. Очиқ айтаман: мундан сўнг уйланиш деган гаплар йўқ энди! Бугунгача уйланниб қолғанлар ораларидан бир кишини истисно қилсақ, уйланган бўйинча қоладилар, аммо уйланмаганларга келсақ, улар энди шу бўйинча қолиб кетадилар. Узлатга чекил, бор.

(Чиқиб кетади).

О фелия — Оҳ, шундай ўткир ақл ҳам ўтмаслашар экан! Ҳамма хислатлар унда эди: сарой аҳлининг кўзи, ботирнинг юраги, олимнинг тили. Ул, гўзал элимизнинг энг ширин умиди, гули-чечаги, зарифлик нусхаси, ҳамманинг намунаси ва мисоли эди; ҳамма унга қарап, қанча қараса ҳам тўймасди. Шулар ҳаммаси, ҳаммаси йўқ бўлди! Мен-чи, мен? Бу дунёда мендан баҳтсиз хотин йўқ. Менга, ширин унли сўзларининг кайфи билан маст бўлған менга энди бу нажиб ва шоҳона заковатнинг, худди майдаги қўнғироқчалар каби ёқиндағина жингир-жингир оҳанг чиқариб турууб эндиликда создан чиққанини кўрмак насиб бўлди, гул-гул очилиб турған төнгисиз йигитлигидаги гўзалигининг жиннилик дарди билан қандай айниганини кўрмак қисмат бўлди! Вой шўрим қурсин. Илгари нималарни кўрган эдим, энди нималарни кўраётирман?

(Қирол билан Полоний қайтадилар).

Қирол — Муҳаббат! Йўқ, унинг миясини айнитган муҳаббат эмас! Ба, унинг сўзларида анчагина бир-бирига ёпишмаслиқ кўрилса ҳам, унинг чинакам жинни бўлғанифи билинмайди. Унинг кўнглида уни изтиробга тушурадиган алла қандай ўзгача бир нарса бор ва мен кўрқамки, унинг бу изтиробидан мудҳиш бир фалокат ту-

Фильмасин, шундай бир фалокатнинг олдини олмоқ учун қандай иш тутиш лозимлигини тезгина ўйлаб олдим, ва мана мундай бир қарорға келдим. Эрта-индин мен уни унмай қолған хирожларни ундуриб келмак учун Англияга юбораман, балки денгиз ҳаволари, ҳар хил мамлакатларни кўриш, янги таассуротлар, уни ўз-ўзидан бу қадар йироқлаштирган иллатни миясидан дафъ қиласлар. Хўш, сен нима дейсан мунга?

Полоний — Балки бу тадбирдан бирор нарса чиқиб ҳам қолар, лекин мен ҳануз ўша бурунғи фикримда, яъни унинг бу изтироблари ноумид муҳаббат орқасида чиқсан деган фикримда бардавомман. Хўш, Офелия, унинг айтган сўзларини такрорлаб ўтурмогинг лозим эмас; биз ўзимиз ҳам эшидик... Сиз, подшоҳим, иродангиз қандай бўлса шундай бўлингиз, лекин менинг фикримча, тамсил тамом бўлғандан кейин, ўз онаси — қиролича, унинг хафалиғи сабабларини билмакка ҳаракат қилиб кўрса ёмон бўлмас эди. Майли, пўписа қилиб гаплашсин, мен, сизнинг рухсатингиз билан эшик орқасида туриб, уларнинг сўзларини эшитиб оламан. Башарти, қиролича ҳам унинг оғзидан ҳеч бир сўз эшида олмаса, у ҳолда уни ё Англияга юборингиз, ё бўлмаса кемада... Кемага демакчи эдим? Хайр, уни ўз фаросатингиз билар.

Қирол — Шундай қиласман. Жиннилик дардига мубтало бўлған баланд рутбалик одамларни кузатувчисиз қолдириб бўлмайди.

ИККИНЧИ ҚУРИНИШ

Үрдада катта меҳмонхоналардан бири.
Ҳамлет билан актёрлар киришади.

Ҳамлет — Ўтинаман сендан, бу парчани мен ўқиб кўрсаткандаи ўқи, тутулма, текис чиқсин. Бизнинг бир мунча актёрларимиз каби бақирма лекин. Менга шовқин лозим бўлса, бу шеърларимни шаҳаримизнинг жарчисига берниб ўқутаман. Қўл билан ҳавони ёрадиган ҳаракатларга уича зўр берма, ва ҳар нарсанинг салмогини кузат, зероки эҳтироснинг оқини, тошқини ва ҳатто довули ичида ҳам ўшаларнинг шаштини қайтарадигон бир салмоқлиқни сақлаш лозим бўлади. Баъзидв баҳайбат бир йигит, тўзуб кетган «цирик»ни кийиб олиб, эҳтиросларини парча-парча қилиб йирта бошлайди ва шу билан маъносиз пантомималар* ва шовқунлардан

Бошқа ҳеч нарса англамайдиган орқа қатор томошачи-ларнинг қулоқларини қоматқа келтириб, ўшаларға маъ-қул бўлмоқ истайди; мана шундай ҳолларға чида буролмайман! Ортиқча кетишла Ҳеролларнинг* энг беомони бўлған «Термагант»* дан ҳам ўтиб тушишка ури-надиган шундай азаматларни тўғридан-тўғри қамчи-латқим келади. Марҳамат қилиб шу нарсадан сақлан-фи!

А к т ё р-1 — Хотиржам бўлингиз, шаҳзода ҳазратла-ри, менда бундай нарсалар бўлмайди.

Ҳамлет — Унча суст ҳам бўлма: иш қилиб ўзининг нинг эс-ҳушинг ўзиннга раҳбар бўлсин. Ҳаракатингни сўзиннга, сўзиннги ҳаракатингни мос келтиришга тириш, ва бутун диққатингни сарф қилиб табиийлик ва содда-ликинг чегарасидан чиқиб кетмасликка урин, зероки, ҳар қандай муболаға саҳна санъатининг мақсадлариға тамом-тамом зиндирип. Саҳна яхшилиққа ўзининг чина-кам юзини, ёмонлиққа унинг ўз башарасини кўрсатиб, сўнгра ҳар бир савдо-тарга ва замон ўтиши билан рўй-берган ҳар бир ўзгаришга ўзига яраша ифода берниб, табиатнинг ойнаси ҳукмида бўлмоғи лозимдир; театру деган нарса таъсис топган вақтдан бошлаб, то шу кун-гача ҳалиги айтилган мақсадлар шундан иборат бўлди ва бўлиб келмакда. Агарда ролни бажаришда ортиқча муболағаларға кетилса, ёки ортиқ даражада сустликка берилса, бу нарса, балки, билимсиз одамларға завқ бе-рар, лекин билгандарга ҳеч қачон ҳеч нарса беролмайди, ҳолбуки ўзинг ҳам инсоф қилиб унасанг керакки, бу хил биладиган одамларнинг маъқул кўришлари бутун театрнинг шовқинли олқишлиаридан кўра қиммат-лироқ. На сўзлари ва на ҳаракатлари билан одам боласининг на образи ва на ўхшашини беролмаган ак-тёрларга мақтовларнинг ҳеч аялмасдан сарф қилинғо-ниға мен ўзим шоҳид бўлғанман. Улар шу даражада эўр бериб, шу қадар бўкирардиларки, мен, «табиатнинг қандай бир эринчак мардикори яратди экан буларни?» деб ўйлардим, одам боласиға улар мана шу қадар бемаза тақлид қилдилар.

А к т ё р-1 — Менинг фикримча, бу нарса бизнинг тўдамиизда жуда оз кўрилади.

Ҳамлет — Таги-томири билан қурутингиз. Ундан сўнг бир иш қилингки, ўйинчиларининг ролға ўзларидан бир нарса қўшмасинлар. Шунаقا одамлар бор, у жаноблардан баъзилари, аҳамияти жуда зўр бўлған шунаقا муҳим бир нуқтаға ҳамманинг диққати тўпла-

ниб турған бир пайтда, нодон томошачини кулдирмак учун, йўқ ердаги қилиқларни қиласидилар. Бу — уят, санъатга ярашмайди ва фақат ўйинчининг шуҳратпарастлигини кўрсатади. Боринг энди, тайёргарчилигингизни қилинг.

(Актёрлар чиқиб кетишади)

(Полоний, Розенкранс ва Гилденштернлар киришади)
(Полонийға): Қани, нима жавоб бўлди? Томошани кўрмакка қиролнинг раъи борми?

Полоний — Ҳовва, қирол, қиролича билан бирга бу ерга келмакчи бўлди, эндиёқ келиб қолса керак.

Ҳамлет — Актёрларга айткил, тезрак бўлсинлар.
(Полоний чиқади. Ҳамлет Розенкранс билан Гилденштернга юзланади): Сизлар ҳам бориб уларни жадаллатингиз.

Розенкранс — Жонимиз билан, шаҳзода. (Иккови ҳам чиқиб кетади).

Гилденштерн — (Хорацио киради).

Ҳамлет — Ҳой, Хорацио!

Хорацио — Фармонингизга ҳозирман, шаҳзода!

Ҳамлет — Менга тасодиф инъом эткан кишилар орасида энг номуслиси сенсан!

Хорацио — О, қимматли шаҳзодам!

Ҳамлет — Мени мудоҳана қилаётир деб ўйлама. Сендан ҳеч қандай манфаат кутмагим мумкин бўлмагандан кейин нима учун мудоҳана қиласиди? Сенда биттагина бошингдан ўзга ҳеч нарса йўқ-ку, сени едиран-кийдирган ёлғиз ўша-ку? Камбағалға мудоҳана қилишнинг нима кераги бор? Иўқ, «асалга ўрганган тил фатқина чиркин бойлиқнинг қўлини ялади; ихчам тиззалар фойдаси тегадирганларнинг қаршисидағина букуладилар». Менга қара, энди. Бу ёш кўнглим одамларни танлаб уларни ўзига дўст қилишқа яраған куннинг ўзидаёқ менинг дидим сенда тўқтолди, зероки мен сенинг ҳар қандай оғирлиқларни, гўё ҳеч нарса бўлмағандай, чидаб ўтказа оладиган, турмуш нимаики нарса — саодатми, фалокатми — ҳаммасини шукур қилиб қабул этадиган бир одам бўлганингни кўрдим. Оллоҳнинг раҳмати бўлсин ул кимсаларгаким, кўнгуллари ҳам, миялари ҳам том ињтидолда бўлунади; ундан одамлар фалак қўлидағи оддий бир най эмасларки, улардан истанилган овозни чиқариб бўлса. Ўз нафси қўлида қул бўлмаған бир одамни кўрсатиб беринг менга, мен унга ўз қалбимда, қалбимнинг ўртасида энг ҳурматлик бир

жой бераман, ана сен худди шунақа одам сен... Хайр, бу гапларни бас қилайлиқ энди. Эсингда бўлса керак, мен сенга отамнинг ўлдирилиши тўғрисида баъзи бир тафсилотларни айтиб берган эдим. Бугун қиролнинг ҳузурида баъзи бир жойлари ўша тафсилотларга ўхшаб тушатурған бир пъеса ўйналади. Ўйин ўша жойға етган вақтида мен сендан ўтинаман, бутун диққатингни бир жойга тўплаб туриб, қиролни кузаткил. Агарда қиролнинг жинояти қайси бир тирқишдан бўлса ҳам юзага чиқиб, бир сўз ё бир ҳаракат билан ўзини кўрсатмаса, у ҳолда, кўзимизга кўринган арвоҳнинг саҳардан чиққан ҳабс арвоҳ экани билинади-ю, мен тасаввур қилған нарсалар — «Вулқон»* сандонидан ҳам қора бўлиб чиқади. Ишқилиб, кўзингни бир нафас ҳам қиролдан олмағил. Мен ўзим ҳам кўзларимни унинг юзларига нийзадак санчиб олиб кузатаман; ўйиндан кейин таъсуротларимизни ўртаға ташлаб, ўз кўзимиз билан кўрганларимизга таяниб туруб, қандай натижা чиқариш масаласини муҳокама қиласмиш.

Ҳорацио — Марҳамат қилингиз, шаҳзода. Агарда ўйин вақтида ул жиндак бир нарсанни ҳам менинг назарларимдан беркитиб қололса, кейин мени ҳар нима деб сўкунгиз.

Ҳамлет — Улар келаётирлар. Бепарво бўлуб кўриниш керак. Ўз жойингда бўл, Ҳорацио. (*Қирол, Қиролича, Полоний, Офелия, Розенкранс, Гилденштерн, ва бошқа сарой аҳли киришади. Хизматкорлар, фонус тутқанлар. Найлар Дания маршини чалишади*).

Жуда яхши. Озифим буқаламундан пиширилган таом, серваъда ҳаво олиб ейман. Бу нарсалар билан сиз бичилган хўрозингизни ҳам тўйғазолмайсиз.

Қирол — Мен сенинг жавобингфа тушунолмайман, Ҳамлет. Бў сўзларнинг менга ҳеч бир тегишлиги йўқ.

Ҳамлет — Энди менга ҳам тегишлиги қолмади. (*Полонийға*): Ҳурматлик зот, дорилфунунда ўқиган вақтинг менда саҳнага чиқиб ўйин ўйнағанингни гапирибмидинг?

Полоний — Ўйнаған эдим, жаноби шаҳзода, ҳам яхши актёrlардан ҳисобланардим.

Ҳамлет — Қандай ролларни ўйнағансан?

Полоний — Мен Қай Юлий Цезарь бўлиб ўйнаганман. Капитолийда* Брут томонидан ўлдирилган эдим.

Ҳамлет — Шундай ювош безакни ўлдирган бўлса, Брут ярамаслиқ қилибдир... Актёrlар тайёрми?

Розенкранс — Ҳеч бир кам-қўстсиз тайёр, ўйинни бошламоқ учун ёлғиз сизнинг фармонингизни кутадилар.

Киролича — Бери кел, Ҳамлет, менинг ёнимда ўтириш.

Ҳамлет — Йўқ, онажон, бу ерда яна ҳам кучлирак оҳанрабо бор.

Полоний — Ҳа, баракалла, ҳа! (*Киролға*): Гапка тушунаётисизми, подшоҳим?

Ҳамлет — (*Офелияning оёқларига бош қўйиб*): Гўзал Офелия, ёнингизда ётсам мумкинми?

Офелия — Йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет — Мен сиздан тиззангизга бош қўймоқ учун рухсат сўрамоқчи эдим.

Офелия — Буюрингиз, шаҳзода!

Ҳамлет — Сиз мени дағал бир нарса айтади деб ўйладингизми?

Офелия — Мен ҳеч нарса ўйлағаним йўқ.

Ҳамлет — Ҳар ҳолда қиз боланинг оёқлари остида ётиш яхши нарса-ку-я.

Офелия — Нима дедингиз шаҳзода?

Ҳамлет — Ҳеч.

Офелия — Бугун жуда хушчақчақсиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Қим, меними?

Офелия — Ҳа, сиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Ҳа, мен сизнинг кўнгил очувчинингиз бўлмоқчиман. Хурсандлиқ қилмасдан нима қилайлиқ? Менинг онамни қаранг, нақадар хурсанд! Ҳолбуки отамнинг ўлганига фақат икки соат бўлди.

Офелия — Янглишасиз шаҳзода: унга икки ой бўлди.

Ҳамлет — Шунча бўлдими ҳали?.. Ҳўп, ундаи бўлса қора кийимларни шайтон кийисин, мен энди суғур ҳошияли ва энг очиқ рангли лиbosларни кияжакман. Эй, ташгрим! Улганига икки ой бўлибdir, ҳали ҳам эсдан чиқмайди! У ҳолда умид этмак мумкинки, биронта буюк одамнинг бутун шуҳрати ўзидан сўнг яirim йилга-ча яшай олади! Шунинг учун унинг ҳар жойга кўп ибодатхоналар солдирмоғи лозим, йўқса Марям она руҳига қасам ёд этаманки, унинг қисмати ҳам пуржинага қўндирилған ёғоч отининг қисматидан ўзга бўлмайди: у отнинг мозор тошиға ўзингизга маълум, мана бу нарса ёзилған эди: «афсус, ёғоч от унутилди, афсус!.. бир умрга унтилди!»

(Най чалиниб, пантомим бошланади).

(Үйинда: Мұҳаббат билән құчоқлашқанлари ҳолда қирол билан қиролича кирадилар. Қиролича эрини үпади, сұнgra қаршиисида тиз чўкиб ҳимолар билан ўзининг мұҳаббатини англатади. Қирол қироличани ўрнидан турғазди, скамьяга чўзилиб ётади, бошини қироличанинг елкасига қўйиб туруб уйқуға кетади. Ундан кейин бошқа бир киши киради. Бу одам ухлаб ётқан қиролнинг тожини кўлиға олиб ўпкандан сўнг, унинг қулоғига заҳар қуяди-да, чиқиб кетади. Қиролича қайтиб кириб эрини ўлук ҳолида кўрганидан сўнг, жуда безовта бўлиб йиғлайди. Қотил ҳам ёнида иккита ё учта сўзсиз одам билан бирга кириб келиб, қироличага қўшилиб йиғламоққа бошлайди. Ўликни олиб кетадилар. Қотил қироличага мұҳаббат изҳор қилиб, унга ҳадялар беради. Қиролича илгари уни рад қиласди, лекин кейинча унинг таклифини қабул қиласди).

- О ф е л и я — Мунинг маъниси нима, шаҳзода?

Ҳ а м л е т — Мунинг маъниси менга ҳам қоронфироқ, лекин ўйлайманки, мунда алла қандай бир ёмон феъл тасвир қилинған бўлса керак.

О ф е л и я — Пантомима пъесанинг мазмуни билан қилинғанға ўхшайди.

- (Пролог—баёнчи киради).

Ҳ а м л е т — Мана бу йигит бизга ҳамма гапни тушунтириб беради. Актёр халқи ҳеч бир сир сақлолмайди: ҳаммага айтиб беради.

О ф е л и я — Пантомиманинг маънисини ҳам айтиб берадими?

Ҳ а м л е т — Сиз унга пантомим билан нима ишорат қилсангиз, ҳаммасига тушунади ва ишоратингиз қанча адабсиз бўлса ҳам ул дарҳол ҳеч бир уялмасдан ишоратингизни ўзингизга уқтириб беради.

О ф е л и я — Тилингиз заҳар сизнинг, шаҳзода, жуда ёмон заҳар. Қўйинг энди, пъесани эшитай.

П р о л о г — Ўзимиз ва ўйнайдиган трагикларимиз учун биз сиздан олийжаноблик, диққат, шу билан бирга сабру-таксавул сўраймиз.

Ҳамлет — Нима бўлди, бу прологи ё узук қошига ёзилған севги сўзларими?

Оғелия — Чинакам, жуда калта.

Ҳамлет — Худди хотин муҳаббати каби.

(Ўйинда қирол билан қиролича киришиади).

Ўйиндаги қирол

Кўнглимига севгиларнинг оловларини
Муҳаббатнинг худованди ёққандан бери
Ҳеч узулмас иплар билан улуғ Ҳиманай*
Иккимизни жуфтлаштириб қўйгандан бери
«Фебус» тушган салтанатлик, енгил арава*
У — «Нептун»нинг шўр тупроқли кенг ўлкасини
Ва «Телла»*нинг поёни йўқ зўр мулкларини
Ўттиз дафъа, ўттиз дафъа айланиб келди
Ўн иккилик ойлардан ҳам ўттизи яна,
Ўз нурини соча-соча ўн икки дафъа
Ўттиз кеча зулматини ёриб тарқатди!

Ўйиндаги қиролича

Ой ва кунлар у мунтазам юришлар билан
Яна шунча айланишиб, юриб келсалар.
Орамизда ҳукм сурган чинакам севги
Бир қатра ҳам, бир томчи ҳам камаймас дейман.
Аммо яна сўнг кунларда бир оз тобинг йўқ,
Бўшашгансан; қувноқлиғинг сира қолмаған.
Буни кўриб жуда ёмон ташвиш тортаман!
Ташвишларим зўр бўлса-да, сен, эй амирим,
Ўтинаман, ҳеч уларга эътибор қилма.
Ўзинг яхши биласанки, хотин қалбида
Севги қанча кучлик бўлса, шунча ташвиш бор,
Хотин қалби, ё маҳрумдир ҳар иккисидан,
Еки севги бўлған жойда ташвиш ҳам бор.
Муҳаббатим қанча кучлик, биласан ўзинг!
Сўзда эмас ишда муни қачонлар кўрдинг
Кўнглимдаги ташвишлар ҳам мунга баробар.
Севги кучлик бўлған ерда ташвиш ортади.
Ташвиш кучлик бўлған ерда севги ҳам кучлик!

Ўйиндаги қирол

Афсус! Бизнинг айрилишар кунимиз яқин:
Энди чидаш беролмайди бу бадан — ҳорғин.
Фақат сен-чи? Сен мендан сўнг яна кўп йиллар
Омонликда ва роҳатда яшаяжаксан;
Балки, бошқа бир одамга тўғри келарсан.
Балки, уни эр қиласан, кўнгул қўярсан.

Ўйиндаги қиролича

Қўй, гапирма! Ҳеч бир-ҳеч бир ундаи хиёнат,
Ундаи ёмон бир хиёнат мендан бўлмайди.
Тангirim ўзи қаҳр айласин бошқа эр қилсан!
Янги севган эскисини йўқ қилади-ку!

Ҳамлет — (Ўз-ўзига):

Булар ҳаммаси уларнинг бошига тушаётган таёқ,
таёқ.

Ўйиндаги қиролича

Хотин киши эрга тегса иккинчи дафъа,
Севиб эмас, бир манфаат кўзлаб тегади
Мен агар бошқа эр қўйнига кирсам,
Ўз эримни яна бир қур ўлдиридим демак.

Ўйиндаги қирол

Ишонаман, бу сўзларнинг тўғри! Афсуски,
Ниятларнинг ўзгариши кўп кўрилади;
Жазмларнинг эсларнингнинг асарларидир,
Жуда пишиқ жазмлар ҳам бўлади баъзан;
Лекин ҳаёт қувватидан маҳрум аксари
Ҳам бир мева мўрт шохда ҳам маҳкам туради.
Аммо пишгач, тегар-тегмас узилиши бор.
Ҳирсларимиз қўзголғанда ҳар нима деймиз,
Лекин ваъда ҳирслар билан бирга сўнади.
Шодлик, қайғи қанчагина кучлик бўлмасин,
Охир бориб ўзларича йўқ бўладилар.
Қайда шодлик қайнаб-тошса: шунда қайғи кўп
Жойи келгач, ҳар бир шодлик ғамға айланиб,
Оғир ғамдан бирданига шодлик чиқади...
Дунё ўзи фоний бўлгач, ҳисларимизнинг
Фонийлиги нима учун таажжуб бўлсин?
Ё—севгининг ихтиёри толеъ эркида,
Ё—толеънинг тизгинлари севги қўлида,

Бу масала ҳали ҳозир ҳал этилмаган.
Бир мард одам хор бўлғанда — ҳамма қочади,
Номард агар обрў топса — ҳамма унга дўст.
Севги билан толеънинг ҳам насиблари шу:
Пули борнинг дўстлари ҳам пули қадар кўп,
Пули йўқнинг—дўсти ҳеч йўқ, душмани сероб.
Бу сўзларнинг энг ҳикматлик натижаси шу:
Биз истаган нарсаларга тақдир кўнмайди,
Шу сабабдан кўп истакка ета олмаймиз;
Истак—бизда, фақат уни бажартирмайлар.
Хуллас, қарор шу бўлдиким, бошқа бир эрга
Ҳеч тегмайсан, фақат эринг ўлгандан кейин
Бу қарорнинг ўзгариши бўладиган гап.

Ўйиндаги қиролича

Сендан кейин бошқа эрга теккундай бўлсам,
Ер ўзининг неъматидан, осмон ўзининг,
Ериғидан, иссиғидан бермасин менга;
Умр бўйи роҳат нима билмай ўтайин!
Умидларим битта қолмай нобуд бўлсинлар;
Қисматимга қоп-қоронгғи зиндонлар тушсин;
Фалак чархи шодлиғимни ғамга бўясин;
Ошларимга бутун-бутун заҳарлар қотсин;
На еримда, на гўримда — аёв бўлмасин!

Ҳамлет — Борди-ю бу онтларни бузди?

Ўйиндаги қирол

Хўп, гўзалим, энди сен чиқ, кундуз куннинг
Ташвишидан бир озғина ором олайин,
Ширин уйқу чоғида бир оз тинайин.
Бошим ёмон оғирлашди! Чиқиб тур бир оз,

Ўйиндаги қиролича

Ухла, майли, уйқу сенга ҳаловат берсин,
Шуни билки, орамизга кимса киролмас!

(Ўйиндаги қирол ухлаб кетади, ўйиндаги
қиролича чиқади).

Ҳамлет — Маликам, қалай, пъеса сизга ёқдими?
Қиролича — Менингча, хотин ваъданни жуда ортиқча бериб юборди.

Ҳ а м л е т — Берган ваъдасида туради-да!

Қ и р о л — Сен мунинг мазмунини биласанми? Баъзи бир зааралик нарсалар йўқми?

Ҳ а м л е т — Асло, асло! Пъесадаги ҳамма нарса шундай бир ҳазил — ўйин ўйли билан ўтади. Ори рос, заҳар ҳам аралашади, лекин у ҳам ўйин тариқида. Ҳеч бир зааралик нарса йўқ.

Қ и р о л и ч а — Пъесани номи нима?

Ҳ а м л е т — «Қопқон». Қандай маънода? — Албатта, киноявий маънода. Унда Бенада бўлиб ўтмиш бир воқеа кўрсатилади. Қиролнинг номи «Ҳонзағу», қироличани номи «Баптиса». Мундан кейин нималар бўлишини ўзингиз кўрасиз. Жуда қабиҳ бир нарса бўлиб ўтади, лекин сиз-бизга барибир. Сизнинг ҳам, менинг ҳам виждонларим пок; демак, бу нарсаларнинг бизга дахли йўқ. Харш от безовта бўлади, биз нимадан қўрқамиз. Бизнинг бир қора мўйнимизга ҳам халал келмайди. (Люциан ролидаги актёр киради). Мана бу Люциан деган одам. Қиролнинг жияни.

О ф е л и я — Сиз, шаҳзода, баёнчи ролини жуда яхши бажараётисиз.

Ҳ а м л е т — Мен ҳар нарсанинг маънисини айтиб бераман. Агар қўрчоқбоз ўйинини кўрсам, сиз билан сизнинг хушторингиз ўртасида қандай можаролар ўтканини айтиб бераман.

О ф е л и я — Жуда ўткир пичингчи экансиз, шаҳзода, ҳаддан ташқари ўткир.

Ҳ а м л е т — Бир «дод» десангиз бўлди, ўткирлигим дарҳол йўқ бўлади.

О ф е л и я — Тобора айниб ётирасиз.

Ҳ а м л е т — Ҳамма эркакнинг сизга атаб тайёрлағани шу хил инфолдан ўзга нарса эмас... Қани, бошла, ҳой қотил!.. Қарғанинг «қағ-қағ» деб қичқирғанини эшиштаётиссанми? — Қон-қон!» дегани бўлади.

Л ю ц и а н —

Жиноятнинг ёмониға ҳозир бу қўллар!

Қулай фурсат ва ҳеч кимса мени кўрмайди.

Эй, дўзахнинг заҳар-заққум ёмон дориси,

Ҳикатанинг* ўзи сени вужудидан

Энг заҳарлик жавҳарини қўшиб ясади;

Үлдиргувчи кучларингни дарҳол кўрсатиб

Ҳам танини, ҳам жонини ҳалок қил бирдан!

(Ухлаб ётқан Ҳонзағунинг қулогиға заҳарни
қўйиб юборади)

Ҳамлет — Бу, қиролни ўз боқчасида заҳарлайди.
Қиролнинг номи «Ҳонзағу», Бу ўзи, соғ бир итальян
тилида ёэилған ҳақиқий ҳодиса. Мундан кейин у қо-
тилнинг қандоқ қилиб Ҳонзағунинг хотиниға эга бўл-
ғанини кўражаксиз.

Офелия — Уни кўринг. Қирол ўрнидан туриб
жетди.

Ҳамлет — У, ясама бир ёруғликдан чўчийди ше-
килли.

Полоний — Сизга нима бўлди, подшоҳим?

Қирол — Ўйинни тўхтатинг!

Қирол — Чироқ тутинг! Кўп чироқ тутинг!

Ҳамма — Кўп чироқ тутинг бу ёққал! Чироқ! Чироқ!
Чироқ! Чироқ! (Ҳамлет ва Ҳорациодан бошқа ҳаммалари
чиқади).

Ҳамлет

Кўйинг, майли, мажруҳ кийик додлаб югурсин,
Ўқ емаган қувноқ ғизол ўйнасин, кулсин,
Бирор ухлаб дам олғанда, бирор уйқусиз,
Бу дунёда ҳеч бир кунинг ўтмайди шусиз

Нима дейсан, Ҳорацио, бу фалак бир кун келиб ме-
нинг бошимга оғир савдоларни солса, бошимдағи чан-
тал бўлиб ётқан парлар ва баланд товонли оломоч кав-
шимдаги безаклар билан, мени, ҳар қандай актёр тўда-
сиға ҳам оларлар-а?

Ҳорацио — Ярим ойлик билан, шаҳзода.

Ҳамлет — Йўқ, бутун ойлик билан!

Дўстим Дамон, биласанки, бир замон мунда маъбуд
Зевс ҳоқон бўлуб, ҳукумат сурган. У маснадга бирда-
нига ким чиқди бугун? Ӯзинг яхши биласанки, оддий
бир ҳайвон!

Ҳорацио — Бу байтни қофияли қилиб айтсан-
гиз ҳам бўларди-ку, шаҳзода?

Ҳамлет — Эй, азиз Ҳорацио, мен учун ҳозир ар-
воҳининг ҳар бир сўзи минг тилладан қиммат! Пайқа-
дингми ўзинг ҳам?

Ҳорацио — Жуда яхши пайқадим, шаҳзода.

Ҳамлет — Ўйин, заҳарлаш кўрнишига еткан ер-
да-чи?

Ҳорацио — Уни ҳам пайқадим.

Ҳамлет — Ҳой, чолғичилар, бормисиз! Найлар ва

қўшнайлар. Модомики, ўйин қиролға ёқмади, демак...
кўнглига сиғмади! Ана халос... Ҳой чолғичилар!

(Розенкранс билан Гилденштерн киришиади).

Гилденштерн— Олийжаноб шаҳзода, икки оғиз-
фина сўз айтишка рухсат этсангиз.

Ҳамлет— Истасангиз, бутун бир ҳикоя сўзланг.

Гилденштерн— Қирол...

Ҳамлет— Ҳа, нима бўлди қиролға?

Гилденштерн— У ҳозир хонасиға чекилди ва
кайфи жуда ёмон бузуқ.

Ҳамлет— Ичкиликдан.

Гилденштерн— Йўқ, шаҳзода, сафродан.

Ҳамлет— Сиз агар бу хабарни менга етқизмас-
дан, қиролнинг ўз табибига етқизган бўлсангиз, кўп оқи-
лона бир иш қилған бўлар эдингиз. Мен агар сурги-
мурги ёзиб берсам, бу нарса, у кишининг кайфларини
яна баттар бузади.

Гилденштерн— Олийжаноб шаҳзода, ўз фикр-
ларингизни бир озроқ бўлса ҳам интизомға солиб, гап-
нинг ипидан ўзингизни бу даража олиб қочмасангиз.

Ҳамлет— Мана, мен «гаҳ» десангиз «қўнадига»
бўлдим. Сайранг!

Гилденштерн— Онангиз қиролича жуда хафа
бўлиб қолди ва мени сизга юборди.

Ҳамлет— Қадамларингизга ҳасанат!

Гилденштерн— Бу хил ҳаддан ортиқ юмшоқ
муомилаларнинг вақти эмас, марҳамат қилиб менга соғ-
лом бир жавоб берсангиз, онангиз томонидан менга юқ-
латилган вазифани бажарган бўламан, марҳамат қи-
либ жавоб бермасангиз, сизнинг афвингизни сўраб-
келган йўлимға кетаман ва менинг ишм битган бў-
лади.

Ҳамлет— Жавоб беролмасам-чи?

Гилденштерн— Нима учун, шаҳзода?

Ҳамлет— Миям айнинг бўлса қандоқ қилиб мен-
сизга маъқул бир жавоб бероламан? Агарда қўлимдан
келганча берадиган жавобим сизни қондиратурған бўл-
са; мен сизнинг ёки тўғриси, ўзингиз айтканнингиздай,
онамнинг хизматлариға тайёрман. Қани, ишга киришай-
лик! Хўш, онам нима дедилар?

Розенкранс— Онангизнинг сўзларича, сизнинг
феълларингиз у кишини қайғифа ва ҳайратга солибдир.

Ҳамлет— Онасини ҳайратга соглан бола ажойиб
бола бўлади. Фақат, онадафи бу ҳайратнинг кетида
яна бошқа гаплар чиқмасмикан?

Розенкранс — Онангизнинг хоҳишиларича, уйқуға кетмасларидан бурун сиз у киши билан ўз уйларида кўришмагингиз лозим.

Ҳамлет — Агар у киши бизга бир эмас, ўн марта она бўлсалар ҳам айтганларини қиласдиқ. Яна бошқа сўзларингиз йўқми менга?

Розенкранс — Шаҳзода, бир замонлар сиз мени яхши кўрардингиз.

Ҳамлет — Ҳамма ўғри ва кисавурлар руҳига қасам ёд этаманки, ҳали ҳам яхши кўраман.

Розенкранс — Ундай бўлса, шаҳзода, сиздаги паришонлиқнинг сабаби нима? Сиз ўз қайғи-ҳасратларингизни ўз дўстингиз билан баҳам кўришдан бўйин товлайсиз ва шу билан сизни нажотга олиб чиқадиған эшикни ўзингиз беркитиб қўясанiz.

Ҳамлет — Салтанат қайғиси, севимли дўстим.

Розенкранс — Нега мундай дейсиз, шаҳзода? Ахир, қирол сизни Дания тахтининг валиаҳди, қилиб қўйибдиларку!

Ҳамлет — У-ку шундай-а, лекин... «пичан ўсгунчалар от ўлиб бўлади» дейдилар. Бу мақол бир оз эскирган, лекин (найчилар киришади). Ҳой найчи, менга бер найингни! (Розенкранс билан Гилденштернга): Менга қаранг, жаноблар, шамолнинг қаёқдан эсканини билмак учун ҳавоға учирилган хашакдай, нимага «ҳа» деб менинг теграмда айланасиз, ё мени тўр билан чулғаб олмоқчи бўласизми?

Гилденштерн — Йўқ, шаҳзода, мен ўз ҳаракатларимда ортиқча дадиллик кўрсатсам-да, лекин бу нарса менинг сизга бўлған муҳаббатимнинг самимийлигини кўрсатади.

Ҳамлет — Мен бу нарсага кўп яхши тушунолмайман. Мана бу найда бирор нарса чалиб бергил.

Гилденштерн — Чалолмайман, шаҳзода.

Ҳамлет — Утиниб сўрайман.

Гилденштерн — Чинакам чалолмайман.

Ҳамлет — Мен ўтинаётирман.

Гилденштерн — Рес айтаман, шаҳзода, чалолмайман.

Ҳамлет — Бу ҳам ёлғон айтишдай осон бир нарса. Бармоқларинг мана бу тешикларни идора қиласди, мана бу еридан пулайсан, шу билан жуда ширин чалғи овози чиқади!

Г и л д е н ш т е р н — Шундай бўлса ҳам, чалолмай-
маз. Мунга ҳунар керак, у ҳунар менда йўқ.

Ҳ а м л е т — Ундан бўлса сиз мени қандай паст бир-
махлуқ деб ўйладингиз? Сиз ўзингиз шундай осон бир-
найнинг ҳам товушини чиқара олмайсиз экан, мени най
чалғандай чалмоқчи бўласизми? Менинг жон сирларим-
ни кўнглимдан тортиб чиқармоқчи бўласизми? Менинг
бутун торларимни — паст нардадан баланд пардагача—
ҳаммасини чалиб сайратмоқчи бўласизми? Мени қан-
дай асбоб деб ўйласангиз ўйлайберинг; мени бузишга
ярайсаниз, лекин чалишга ярамайсан! (*Полоний киради*).
Оаодатнингизни тилайман, ҳурматлик.

П о л о н и й — Шаҳзода, қиролича ҳозир сиз билан
гаплашмак истайди.

Ҳ а м л е т — Ана у булутни кўринг. Худди туяга ўх-
шайди.

П о л о н и й — Оллоҳга онт этаманки, туянинг худ-
ди ўзгинаси

Ҳ а м л е т — Йўқ, тулкига ўхшайди.

П о л о н и й — Ҳа, ҳа, худди тулканинг ўзи.

Ҳ а м л е т — Йўқ, йўқ! Кўпрак балиққа ўхшаб ке-
тади.

П о л о н и й — Ҳа, чинакам, худди балиққа ўхшайди.

Ҳ а м л е т — Яхши, бориб айт, мен ҳозир бораман.
(*Ўз-ўзича*). Булар билан чинакам жинни бўлиш ҳам
ҳеч гап эмас. (*Полонийга*). Ҳозир етиб бораман.

П о л о н и й — Шундай деб айтаман. (*Чиқиб ке-
тади*).

Ҳ а м л е т — «Ҳ о з и р» деб қўйинш осон, дўстларим,
сизлар ҳам энди ишинингизга борингиз. (*Гилденштерн,
Розенкранс ва Ҳорацио чиқиб кетишади*). Мана, кечა
афсунгарлари учун қўл келадиган вақтлар бўлди; шу
топда гўрларнинг оғизлари очилиб, дўзах ислари бир-
данига ҳамма ёқни босади. Мен ҳозир қайноқ-қайноқ
қонларни шимириб, шундай мудҳиш ишларни қилишга
ярайманки, у ишларга кўзи тушса офтобдай нарсани
ҳам қалтироқ босади... Фақат, онамнинг ёнига боришим
керак ҳозир. Эй, кўнгил, ўз йўлингдан чиқма; бу мус-
таҳкам кўкракка Нерон* кўнгли асло кира кўрмасин.
Мен қаттиқ бўлоламан, лекин, ҳеч вақт бераҳм бўлол-
майман. Менинг ҳар бир сўзим унга ханжар бўлиб бот-
син, лекин қўлим кўтарила кўрмасин. Майли, бу дафъа
менинг кўнглим ҳам, тилим харидор бўлсинлар. Қан-
ча дўқлар ва пўписалар қилсан ҳам, уларнинг сўздан
ишга айланишига йўл қўйма, кўнглим!

УЧИНЧИ ҚУРИНИШ

Урдада бир уй.

Қирол, Розенкранс ва Гилденштерн киришади.

Қирол — Мен ундан хафаман, ундан кейин унинг жиннилигига йўл қўяберишининг ўзи ҳам хавфу хатардан холи эмас. Тайёрланиб турингиз. Мен ҳозир керакли фармойишларни қиласман ва у сиз билан бирга Англияга жўнаб кетади. Унинг телбалиги орқасида мамлакатнинг осойишина халал етмагига йўл қўймаслик бизнинг вазифамиз.

Гилденштерн — Фақат сизнинг сояи давлатингида яшайдиган шу қадар кўп одамларнинг осойишини қайғирмоқ муқаддас вазифа.

Розенкранс — Узини тўрли заарарли нарсалардан кўриш учун бутун ақлу фикрини ишга солмоқ ҳатто хусусий кишиларнинг ҳам вазифалари, демак бу вазифа подшоҳининг уҳдасига яна ҳам кўпрак тушмаги лозим, зероки ўз фуқароларнинг эминлиги унинг ҳаёттиға боғлиқ. Подшоҳининг ўлими бир кишининг ўлими эмас. У ўлим, худди гирдоб сингари, ўзига яқин турғанларнинг барчасини бағрига тортиб кетади. Подшоҳ — баланд бир тоғнинг тепасида турған жуда катта бир ғилдиракка ўхшайди; ҳадди-ҳисоби йўқ одамлар эса, худди кегайлар сингари, унга боғланғанлар. Агар у йиқилғундай бўлса, унинг шовқин-сурон билан тушибининг ўзида ҳалиғиларнинг ҳаммаси ҳам баравар ҳалок бўлади. Қиролнинг охи ҳеч қачон якка чиқмайди; унга ҳамма вақт бутун халқнинг фарёди келиб қўшилади.

Қирол — Утинаман, тезлик билан жўнатиш тараддусини қилингиз. Бу онгача ортиқ даражада зўр эркинлик билан фойдалаиган ва бизни қўрқитаёткан таҳликанни кишангага солайлиқ.

Розенкранс —

Гилденштерн — Биз дарҳол тайёрланамиз.

(Улар чиқиб кетадилар, Полоний киради)

Полоний — Подшоҳим, шаҳзода Ҳамлет ҳозир қироличанинг ёниға бораётир, мен бўлсан парда кети-

та беркиниб туриб, ҳамма гапларини эшитиб оламан. Амин бўлингизки, қироличанинг ундан койиши жуда қаттиқ бўлади; ҳар ҳолда, ўзингизнинг ҳикматли сўзларингизга мувофиқ, ҳақиқат ҳолни яна ҳам равшанроқ англамоқ учун, сўнгра, сўнгра оналарнинг ўз табиятлари юзасидан болалариға нисбатан кўп ҳам холис бўла олмaganлиқларини назарга олиб туруб, онадан бошқа яна бир ҳолис гувоҳнинг ҳам усталиқ билан ҳамма гапни эшитиб олмоғи зарур. Офиятда бўлунг, подшоҳим. Сиз истироҳатга ётқунингизча, ёнингизга кириб ҳамма гапни айтиб бераман.

Қирол — Қуллуқ сенга, севимли Полоний. (*Полоний чиқиб кетади*). Йфлос қилмишменинг сассиқ бўйлари то етти қават осмонгача етиб боради. Бу жиноятга дунёдағи энг биринчи, энг эски бир лаънатнинг, яъни ўз биродарини ўлдирув лаънатининг тамғаси урилган, истакларим ва иродам мени ҳар қанча ибодатга томон тортиб турсалар ҳам, мен ибодат қилолмайман. Қилмишменинг мудҳишлиги ниятларимдан кучлироқ. Мен ҳозир, бирданига иккى вазифани бажармакка мажбур бўлғон бир одамнинг аҳволига тушганман. Қайси бирини бажаришни билолмайман: на унисини қилолмайман, на мунисини. Акамнинг қони бу малъун қўлларга шу қўлларнинг ўзларидан иккى баравар қалироқ бир қатлам бўлиб уюшганда ҳам у қонларни ювиб қўлларни яна қордай оппоқ қилиб қўйиншга етадиган ёғумурлари йўқмикин, аё, бу шавқатсиз осмонларнинг? Мағфиратнинг вазифаси гуноҳларни енгиллаштириш бўлмаса, унинг кераклиги нимада? Ва ибодатининг ҳам қуввати иккى ёқли эмасми? Бири гуноҳ қилишдан сақланишга ёрдам берса, яна бири зоҳир бўлған гуноҳларнинг кечирilmагига хизмат қилмайдими? Менинг жиноятим — кечмишдаги иш; юзимизни қиблага томон буради... Хўш, қандай сўзлар билан бошлайин ибодатимни? «Эй раббим, кечиргил менинг одам ўлдириш каби оғир жиноятимни!» десамми!? Йўқ, ундан десам, ўша жиноят орқасида қўлга кирган неъматлардан, тож-тахтдан, ҳукуматдан, хотиндан ҳалигача фойдаланиб келаман. Бу неъматлардан кечмай туриб мағфиратқа эришмак мумкиними? Бу фоний дунёнинг порахўр адолатини олтин билан сотиб олиш мумкин ва у, гуноҳкорни оқлаб боради; жиноятчининг бутун топғанлари аксар шу сотиб олишларга кетади, лекин у ерда, осмонда бундай эмас. У ерда найранглар кор қилмайди ва бутун феъллар ўз рангларида аён бўладилар: уларнинг барчасини бутун

урён ҳолида баён қилиб бермакка биз ўзимиз мажбур бўламиз. Энди нима қилиш керак? Нима қилиш керак?! Тавба ва пушаймондан қандай самаралар чиқинини билишга уринмоқ керакми? Уларнинг нимага фойдалари тегади? Кўнгилда астойдил тавба ва пушаймон бўлмағандан кейин, у хил урининшинг нима кераги бор?.. Оҳ, ўлимдан ҳам қорасан, эй менинг виждоним! Эй менинг гуноҳлар билан булғаниш шўрлиқ кўнглим, у гуноҳлардан сен ўзингни қанча қочирсанг, улар шу қадар оғирлиқларини соладилар сенга!.. Эй кўнглимнинг малаклари, бир зўр бериб менга кўмаклашингиз!.. Букулингиз, эй менинг букилмас тизларим, эй менинг тош-метин кўнглим сен ҳам юмшар ва янги туғилган боланинг пайларидек мулоҳим бўл! Билки, ҳали раҳмат эшиклири ёнилғани йўқдир!.. (*Тиз чўқади. Қўлида ялонғочланмиш ханжари билан Ҳамлет киради*)

Ҳамлет — (Қиролнинг кетида туриб): Шу топда зарба берсам жуда қулай тушади. Үл ибодатда, мен фурсатдан фойдаланаман... Унда бу тўппа-тўғри жаннатга кетади, аё менинг ўч олишимдан мақсад шумиди?.. Иўқ, муни ўйлаг қилиш керак. Бу малъун менинг отамни ўлдириди, мен ўша ўлдирилған отанинг биргина боласи, қотилни бирданига жаннатка йўллайин!.. Бу нарса ўч олиш эмас, мурувват ва қарам қилиш бўларди. Бу, менинг отамни хонинлик билан ўлдириди; ўлнига тайёрланмаған, ҳаддан ташқари ноз-неъмат билан тўйған ҳамда, гуноҳлари, баҳордаги табиат сингари, тамом гуллаб-яшнааб турған бир пайтда ўлдириди. У гуноҳларига қандай қилиб жавоб берётганини худодан бошқа ким билади? Кўрилған аломуатларга ва ўз тахминларимға қарағанда, унинг аҳволи ниҳоят даражада оғир; шу ҳолда бу одам ўз қалбини тавсия қилиб, йироқ йўлга бемалол чиқиш учун тадбирларни кўриб ва тамом тайёрланиб турғанда муни ўлдириш билан мундан ўч олған бўлармидим? Иўқ! Шошма, ханжарим! Тайёр бўлиб тур! Бу маст бўлиб учиб қолғанида, қаҳру газабга тўлғанида, ёки қон бўлғаниш ётоғида айш-ишират қилаётганида, ёхуд қимор чоғида оғзидан бузуқ сўзлар чиқиб турғанида ё бўлмаса муқаддас бўлмаган ишлар билан шуғулланиб турғанида зарбангни туширасан! Шундай бир онини топиб туруб унга шундай зарба бerasанки, ёлғиз оёқлариниң қиблага томон бурилғани ҳолда ифлос қалби ўзи тушадиган дўзахдан ҳам баттаррак қорайған бўлади! Онам кутиб қолди мени... (*Қиролга қараб*): Ибодат деган нарса кўнгил учун мужар-

раб бир даво бўлса ҳамки, лекин сенинг кўнглингни соғайтиrolмайди, балки аламларнигина орттиради. (*Ҳамлет чиқиб кетади, қирол ибодатини қилиб бўлиб, ўрнидан туради*).

Қирол — Сўзлар кўкларга томон кўтарилгани ҳолда, фикрлар ерларниг бағриға қараб кетмакда, фикрсиз сўз ҳеч қачон кўкларга кўтарила олмайди. (*Чиқиб кетади*).

ТҮРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Қироличанинг уйи.

Қиролича билан Полоний киришади.

Полоний — Ҳозир келади. Сал пўписа қилиброқ тапиринг; шундай қилишингиз лозим. Унинг ҳаддан ташқари хунук ҳаракатларига чидаш имкони қолмағанини ва зоти шоҳоналарини унга қаҳр-ғазаб қилишдан ёлғиз раҳмдиллик ҳислари тўхтатиб турғанини унинг ўзига айтингиз. Мен бўлса, мана бу ерга беркиниб, дамими чиқармасдан тураман, сиз, яна қайтариб айтаман, унга мумкин қадар қаттиқ муомила қилингиз.

Ҳамлет — (*Саҳна кетидан*): Онажон! Она!

Қиролича — Амин бўлингиз: менинг ташвишимни қилмангиз, чиқинг энди, кирниб келаёттир.

(*Полоний деволға осилған гиламнинг кетига беркинади. Ҳамлет киради*).

Ҳамлет — Хўш, нима хизматингиз бор эди, она?

Қиролича — Ҳамлет, сен отангни қаттиқ ҳақорат қилдинг.

Ҳамлет — Йўқ, онажон, менинг отамни қаттиқ ҳақорат қилған сиз ўзингизсиз.

Қиролича — Гапирма! Сен менга тентакларнинг жавобини қилаётирсан.

Ҳамлет — Сиз ҳам мени бир гуноҳкор қаторида сўрай ётирсиз.

Қиролича — Бу нима деган гап, Ҳамлет?

Ҳамлет — Сиз нима истайсиз мендан?

Қиролича — Менинг кимлигимни унутаётирсан!

Ҳ а м л е т — Йўқ, муқаддас салб номиға қасам ёд этаманки, унугаётганим йўқ! Сиз маликасиз, эрингизнинг укасига хотин бўласиз, ва худонинг лутф инояти билан бу шундай бўлмаса экан деб чин кўнгилдан тилак тилайман, эй ўзимнинг онам!

Қ и р о л и ч а! — Мен кераклик одамларни чақираман, улар сенга гаплашиш одатини ўргатиб қўядилар.

Ҳ а м л е т — Ўтириңг! Кўнглиңгизнинг ҳамма сирру асрорларини кўрсатадиган ойнани рўпарангизга келтириб қўймағунимча, ўрнингиздан жилолмайсиз.

Қ и р о л и ч а — Сен нима қилмоқчисан мени? Улдурмакчимисан ё? Дод! Дод! Одам борми?

П о л о н и й — (*Гилам кетида*): Дод!

Ҳ а м л е т — (*Қиличини суғуриб*): Ҳа, қаламушми? (*Гилам орқали қилич солади*). Тамом бўлди! Тилладан гаров қиламанки, тамом бўлди!

П о л о н и й — (*Гилам кетида*): Ўлдируб қўйди мени! (*Ўлади*).

Қ и р о л и ч а — Ё раббий! Нима қилиб қўйдинг сен!

Ҳ а м л е т — Чинакам, ўзим ҳам билмайман... Қирол бормиди? (*Гиламни қайтириб, Полонийнинг ўлигини судраб чиқаради*).

Қ и р о л и ч а — Қандай ёмон, қандай қонли жиноят!

Ҳ а м л е т — Ҳа, қонли жиноят бу: бу ҳам, қиролни ўлдириб, ўнинг укасига тегиш билан баробар жиноят!

Қ и р о л и ч а — Нега «қиролни ўлдириб» дейсан?

Ҳ а м л е т — Ҳа, қиролича, мен шундай дейман. (*Полонийға юзланиб*): Энди сен, эй аянч масхарабоз ва ўзиники бўлмаган ишларга аралашиб юрадиган телба, сен энди мени кечир! Сендан кўра улуғроқ бир одам бор эди, мен сени ўша деб ўйлабман; тақдирингга тан бер. Энди сен ўз тажрибанг билан биласанки, ортиқча иш кўрсатаман деганлар баъзида фалокатка йўлиқиб қоладилар. (*Қироличага*): Қўлларингизға алам бериншини бас қилинг. Дамингизни чиқармасдан туринг; мен сизнинг юрагингизга бир алам бермакчиман; агарда у юрак хеч нарса кор қилмас бир маъдандан иборат бўлмаса, агарда жиноятга кўникиш орқасида ҳар қандай ҳисдан маҳрум бир мисга айланмаган эса, мен унга ачитиб-ачитиб бир алам берайин дейман.

Қиролича — Хўш, менинг гуноҳим нима? Нима учун сен мендан мунча қаттиқ коййисан?

Ҳамлет — Сен шундай бир гуноҳ қилгансанки, унинг олдида хижолатнинг ранги ўчади, тавозеънинг гўзаллиги қолмайди, савоб риёға айланади, масъум муҳаббатнинг пешонасидағи гуллар тўклиб тушиб, унинг ўрниға йирингли яралар пайдо бўлади, никоҳ алоқасига кираккан, берилган ваъдалар қиморбознинг гаровига айланади! Чинакам, мундай жиноят олдида никоҳнинг муқаддас шартлари бекорчи, бемаъни сўзлар мажмуасидан иборат бўлиб қолади! Сенинг гуноҳинг олдида ҳатто осмоннинг юзи қизариб, ер шундай бир ҳолатга тушадики, қиёмат қойим бўлмадими кан деб ўйлаб қоласан киши ва бутун шу нарсалар сенинг савдои ва бемаъни қилмишларингдан!

Қиролича — Гулдираклар сингари мунча беомон ҳужум қиласан, гуноҳим нима, ахир?

Ҳамлет — Сен мана бу сувратни бир кўр, мана бунисига бир қара. Ака-уканинг суврати. Муни кўр, биттасининг юзида қандай гўзалликларнинг жилвалари бор; Ҳеппарнионники сингари жингалак соchlар, Юпитерники сингари пешона, Миррихники сингари амирона ва баҳайбат назарлар! Илоҳлар қосиди Аторуднинг*, енгилгина қанот қоқишлилар билан кўкларга учиб чиқиб осмонни қучоқлаб турған адирнинг энг баланд ерига бир нафас тўхтолғанидағи қадду-қомат! Гўё ер юзига ҳақиқий бир инсон баҳш этмоқчи бўлиб ҳамма илоҳлар бу танланған зотга ўз тамғаларини босганилар! — Мана шу одам сенинг эринг эди... Энди мунга қара; қани, унинг орқасидан ким келар экан; мана бу сенинг ҳозирғи эринг! Бу — ўз акасини ўлдириш билан дунёдан яхшилиқ зотини қуритган ярамас бир маҳлуқ! Кўзларинг қай ерда эди сенинг? Азамат юксакликларни ифлос бир ботқоқлиққа алмаштириб, шу ботқоқда чириб кетишга нечик ярадинг сен? Чинакам, чинакам қай ердайди сенинг кўзларинг? Муҳаббат орқасида бўлди дема! Сенинг ёшинга етканда ҳар қандай қизғин қон ҳам қайнашдан тўхтаб, совуниб, ақлининг йўлиға юрадиган бўлиб қолади. (*Сувратларни кўрсатади*). Қайси бир эси бор одам муни мунга алмаштиromoқ истайди? Сенда эс-ҳуш деган нарса бор, албатта, йўқса ўй ўйлашга ярамаган бўлардинг, лекин сендаги эс-ҳуш, эрингнинг укасига тегишкага розилиқ берган онингдаёқ фалаж касалига йўлиқиб, ишдан чиқкан бўлса керак, ё бўлмаса жиннилик деган нарса ҳам одамни мундай хатоларға

тушурмасиди. Жиннилик деган нарса одамнинг эси-ҳушини шундай катта ва равшан бир фарқ кўрилиб турған жойда, танлаш неъматидан бу қадар маҳрумлик даражасига олиб бормайди. Қайси бир малъун шайтон икки кўзингни маҳкам боғлаб қўйиб, шу маҳлуқни танлағил деб сенга буюртди? На сезиши, на кўриши, на эшитиш ва ҳидлаш қувватларимиз, на қўл ва кўзларимиз, ҳаттоқи соғлам ҳисларимизнинг касал бўлакларидан ҳеч бири бу эспасликни қилмасиди! Оҳ, бу шармандалик! Қани сенда шарм деган нарса? Эй оташин жаҳнам! Мадомини, сен ёши анчага бориб қолған бир хотиннинг ҳирсларини бу қадар ловуллатишига қодир экансан, демак ахлоқ, ёшлар назарида, ўз олови билан эриб-эриб кетадиган мумдан бошқа нарса бўлолмайди. Қор ҳам туташиб ёнишга ярағандан кейин, эсу ҳушнимиз орзу-ҳавасларнинг бузуқлиқларига йўл қўйиб турғанидан кейин, қайноқ ҳисларнинг талқини остида ишланган гуноҳларга шармандалик тамғасини босиш нега керак?!

Қиролича — Оҳ, бас қил, Ҳамлет! Сен мени ўз кўнглимнинг чуқур жойлариға кўз ташлашга мажбур қилдинг ва мен унда шундай қора доғларни кўраёттирманки, дунёда ҳеч нарса билан уларни ювиб бўлмайди!

Ҳамлет — Шу доғларни кўриб туриб ҳам, жиркангич оғилда яшаб, ифлос ётоқнинг сассиқ бўйларини ҳидлаб ва бир арава гўнг устида муҳаббат нашъаларини суришда давом этмак. Ҳамда...

Қиролича — Бас, энди бир оғиз ҳам гапирма! Сўзларнинг қулоғимга худди ханжардай ботмоқда! Бас энди, севимли Ҳамлет!

Ҳамлет — (Давом эттириб):... ҳамда, бурунғи эринингнинг бир ҳаром тукига арзимайдиган, қотил ва йильтқич бир маҳлуқнинг қўйнида! Қиролнинг эмас, одам боласининг нуқул айбини кўрсатадиган бир масхара-боз қўйнида! Годшоҳлиқни ва ҳукуматни ғасб қилиб олған, токчадаги қимматбаҳо тошни ўғирлаб чўнтағига беркитган киссанвур қўйнида...

Қиролича — Бас!

Ҳамлет — (Давом этиб): Қийқимлар ва латтапутталардан ёсолған қирол қўйнида! (Арвоҳ кўринади): Эй самовий маҳофизлар, қанотларингиз остиға олингиз мени! Эй ажойиб хаёл, сен мендан нима истайсан?

Қиролича — Эй вой! Тамом эсдан оғди!

Ҳ а м л е т — Ҳиддатидан ва ўч олиш ташналигидан куюб-ёнғони ҳолда, сен берган қўрқунч буйруқнинг бажарилишини ҳалигача тасхир қилдириб келган чучмал ўғлингдан койигани келдингми? Қани гапир!

А р в о ҳ — Эсингдан чиқарма! Бу дафъа мен сенинг ёнингга ўтмасланган азмингни қайрағали келдим. Фақат онангни кўр— у даҳшатлар ичида. Руҳий курашларда енгиб чиқмоғи учун сен унга ёрдам бер. Гаплаш у билан.

Ҳ а м л е т — Нима бўлди, сизга ойи?

Қ и р о л и ч а — Йўқ, сен айт, ўзингга нима бўлди? Нега кўзларинг бўшлиқларга тикилган ва нима учун бўш ҳаво билан гаплашасан? Даррандаларники сингари жавдираған кўзларинг тарқоқ ўйларингдан нишон бермакда. Бу ҷоққача бошингда уйқуға кетгандай тек ва ювош ётқан соchlаринг нима учун майдонға чақирилған аскарлар сингари тип-тиқ бўлиб олғанлар? Севимили болам, телбаларча жаврашларнинг ўт ва алангларини бардошнинг муздай томчилари билан бир оз со-вутиб ол. Кимга қараб-ётирсан?

Ҳ а м л е т — Унга! Унга! Уни қара, ранглари нақадар ўчган, кўзлари қандай аччиғланиб қарайди. Бу агар ўч олиш тўғрисидағи насиҳатларини жонсиз тошларға қилған бўлса, улар ҳам мунинг аҳволини кўруб жўшға келадилар; (*Арвоҳга*): Менга мундай қаравшлар билан қарама, йўқса раҳмдиллик билан юмшарған кўнглимда оловлари ўчиб, менинг қилмоғим лозим бўлған ишлар ҳам бошқа шаклга киради. Сенинг ўчингни олиш учун қон тўкиш ўрнифа, кўз ёши тўкиб қоламан!

Қ и р о л и ч а — Ким билан гаплашаётисан?

Ҳ а м л е т — Ҳали сен ҳеч нарса кўрганинг йўқми?

Қ и р о л и ч а — Ҳеч.

Ҳ а м л е т — Эшитганинг ҳам йўқми?

Қ и р о л и ч а — Ўз гапимиздан бошқани эшитмадим.

Ҳ а м л е т — Бу ёққа қара! Уни қара, отам бечора аста-аста қайтиб кетаётир... Худди ҳаёт вақтидағи сингари... Совут киймаган... Уни қара, эшикка етиб қолди... (*Арвоҳ йўқ бўлади*). Кетди.

Қ и р о л и ч а — Булар ҳаммаси кўзга кўринган вахималар; хаёлнинг ўйинқароқлиги ва телбаликнинг безгак сингари хуружларидан келади.

Ҳ а м л е т — Ҳаёл эмиш, безгак эмиш! Бекор гап, безгак йўқ менда! Менинг томирим ҳам, худди сенинг томирларинг сингари уриб турибдир, унинг зарб уриш-

лари худди чолғичининг зарблари сингари салмоғлидир. Мен сўзлаган сўзлар телбалик асари эмасди, агар сени мунга ишонтирмак лозим бўлса, айтганларимнинг ҳаммасини битта-битта такрор қилмоққа тайёрман. Жинни одамда мунча эслаш қуввати нима қилсин? Йўқ, ойи, дардга ором бературған овунчоқтар билан кўнгил аламларини тинчтишга уринма: «Бу гапираётган ўз қилмишим эмас, ўғлимнинг телбалиги» деган хаёллар билан ўзингни овунтирма. Бу билан сен юзадаги ярани тузатиш ўрниға, унинг тузатилишини баттар тасхирға соласан, ва унинг заҳарлик йиринги ички аъзоларнинг тарқалиб, сени ҳалок қилади. Холиқнинг даргоҳига бош ур; барча қилмишларнинг тавба қил ва келаётган балонинг олдини ол; фойдасиз кўкатларни гўнглама, баттар авж олади. Бу ўтунчларим учун мени кечир, бизнинг ҳаддан ортиқ семирган ва нафас олол маслиқ даражага келган бу ҳаром замонамида фазилат нуқсондан кечирим сўрамоққа ва хорлиқ билан унинг олдига тиз чўкиб ундан «сизга ёрни бериншам мумкинми?» деб ёлвормоққа мажбур.

Қироли ча — Оҳ, Ҳамлет, кунглимини қайта-қайта яраладинг.

Ҳамлет — Ярамас бўлагини чиқариб ташлаб, қолған ярими билан, соф ва тоза бўлиб яша. Тун ойдин. Энди мундан нари амакимнинг ётоғига кирма, сенда тавфиқ деган нарса бўлмағанда ҳам тавфиқли бўлиб кўрин. Ҳеч бир маъқул далилларга кўнмайдиган ва иблисдан иборат бўлған одатдай хунук нарса ҳам, яхшилиққа ва савоб ишларга кўниктирадиган бўлса, бирданнига фариштага айланади ва шу билан, бизга кийилиши унча қийин бўлмаған мӯъминлик кийимларини кийгизади. Шу кечча нафсингни тий, эртага бу иш яна ҳам осонроқ бўлади, ундан кейин борған сарн енгиллашиб кетаберади; зероки одат деган нарса туғма тахсилотларни ҳам ўзгартириб юборади, у, девни ҳам дафъ қилишга ва ҳатто бутунлай уриб ташлашга ярайди. Яна бир «тун ойдин» қилай ва агар худодан раҳмат талабида бўлсанг, менинг ҳақимда сўрамоғингни ўтунай. (*Полонийни кўрсатиб*): Энди бу ҳурматлик тўғрисиға келсак, ўз қилмишимдан жуда пушаймонман; парвардигор буни менинг туфайлимдан, мени мунинг туфайлидан, ишқилиб иккаламизни баравар қаҳр қилмоқчи бўлди; ва шу сабабли жаллод асбоби билан бу ерга келиб, жаллодлиқ вазифасини бажармакни менинг гар-

данимга юклади. Мен муни ўз ҳимоямға оламан ва қилған ишим учун жавоб бермакка тайёрман. Тун ойдин! Инсон бўлмоқ учун бераҳмлик қилмоққа мажбур бўлдим! Ишнинг боши қайғили бўлди, лекин нариси мундан ҳам оғир бўлади!

Киролича — Мен нима қилдим энди?

Ҳамлет — Мен айтканларни қила кўрмангиз. Яна ўша севгили қиролингизнинг ётогига кириңгиз, юзларингизни лабларига тутингиз, «жоним» деб эркалатганларини эшитингиз, сўнгра, баъзан кўнгил айнитадиган ўпишлари, малъун бармоқлари билан бўйинларингизни қитиқлашлари ва бошқа-бошқа севишлари или шу кеча иккимизнинг ўртамиизда ўтган можаро тўғрисида сизни лақиллатмоққа мудаффақ бўлған вақтида, сиз унга тўппа-тўғри айтингизки, менинг бу жиннилигим—найрангдан ўзга нарса эмас, ва менда жиннилик деган нарсадан асар ҳам йўқ. Сизга ярашадигани шу. Узингиз ўйлаб кўринг, ахир: сиздай гўзал, эслик ва иффатлик бир қиролича ўша сассиқ бақа, ўша кўршапалак, ўша семиз мушукка унинг билмаган сирларини айтмасдан туроладими? Ким сақлай оларди бу сирни? Соғлом ақлнинг деганларига ва ишониб айтилган сирларнинг муқаддаслигига қараб ўтирумасдан, қафасни кўтариб, томга чиқинг, у ерда қафаснинг даричасини очиб юборинг, ичидаги қуш пириллаб учиб кетади, сўнгра ўзингиз ҳикояларда донғри чиққан маймун сингари, қафас ичига кириң ва қафас билан бирга тарақлаб ерга тушинг-да бўйингизда қолсин!

Киролича — Ишонгилким, агар сўз — нафас олиш ва нафас олиш—ҳаёт демак бўлса, шунча айткан сўзлардан биттасини айтмак учун ҳам менда ҳаёт деган нарса кифоя қилмайди.

Ҳамлет — Айтганча: мени Англияга жўнатаётганларидан хабарингиз борми?

Киролича — Афсуски, хабарим бор. Сенинг жўнашинг аниқ.

Ҳамлет — (Ўз-ўзиға): Муҳр босилган ёрлиқ тайёр ва уни тегишли жойиға элтиб бериш вазифаси менинг мактаб орқадошларимдан икки кишига топширилган, у икки орқадошга мен, ўзимни чақмоқчи бўлиб турған заҳарли илонға қандай ишонсанам, шундай ишонаман. Уларға, мени қопқонға тушурмак вазифаси топширилған. Майли, олиб борсинлар. Ўз мушаги билан ўзи портлайдиган мушакчининг томошасини кўриш қизиқ бўлади. Мен агар уларни туёқлариға бурунғиси-

дан кўра кучлирак бир мушакни боғлаб то ойға еткунча учирмасам, алам қиласи лекин. Чинакам, иккови ҳам айёриқ устига қурилган икки ниятнинг бир кечада юзма-юз келиб қолувлари, ғалати бўлади! (*Полонийни қўрсатиб*): Энди сени, ҳурматлик зот, елкага ортиб бутун ичак-чавақларинг билан бирга нариги уйга олиб чиқишқа тўғри келади. Тун ойдин, ойи! Кўрининши нақадар жиддий ва тааммуллик, индамасдан, тинчгина туришини қаранг, ҳолбуки ҳаёт қатида бу донишманд маслаҳатчи ва маҳмадана бир масхараబоздан ўзга эмасди. Қайни кел энди муҳтарам зот, сенинг ишингни саранжом қиласи. Тун ойдин, ойи! ,

(*Киролича чиқиб кетади. Униңг орқасидан Полонийни елкасига олганича Ҳамлет чиқади*).

Парда тушади.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Үрдада бир үй.

Қирол, қиролича, Розенкранс ва Гилденштерн киришади.

Қирол — Ундағи чуқур оҳ тортишлар, талваса ва изтиробларнинг яширин сабаблари бор бўлса, уларни менга билдирамагинг лозим; бизга уларни билиш керак. Үғлинг ўзи қани?

Қиролича — Бизни холи қолдирсангиз. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кетишади*). Оҳ, азизим, нималарни эшифтадим мен кечаси!

Қирол — Нима гап, Ҳертруда? Ҳамлетни қандай ҳолда кўрдинг.

Қиролича — Жинни ҳолида. Шамол билан басма-басчилликка киришган денгиз каби қутиради. Қўрқинч, тутқаноққа ўхшаған шундай ҳолатларнинг бирида алла нарсанинг шарпаси эшитилди; ул, «каламуш, каламуш!» деб қичқириб дарров қиличини ялонгѓочлади-да, гиламга қараб солиб, тентаклик хатоси билан, у ерда беркиниб турған шўрлиқ чолни ўлдириб қўйди.

Қирол — Даҳшат! Агар ўша ерда бўлсақ биз ҳам шу қазоға йўлиқардиқ. Уни эркин қолдириш бўлмайди; сенга ҳам, менга ҳам — ҳар кимга ҳам хатари бор. Бугунги қонли қылмишға ким жавобгар бўлади? Етарлик даражада эҳтиёт қылмағанлар деб бизни айблайдилар. Бу жинни шаҳзодани ўз вақтида халқ орасидан четлатмак бизнинг вазифамиз эди. Лекин бу ёш тентакка бўлған ихлосимиз бизни шу даража кўр қилдики, шу қадар аниқ нарсага ҳам ақлимиз етмади. Биз ҳам шу хусусда худди манфур бир дардга йўлиқдан одам сингари иш қилдик; у одам ўз дардини тилга келиб айтишдан уялади-да, бутун аъзойи-бадани шу дард билан чириб ўлади. Қани унинг ўзи?

Қиролича — Полонийнинг ўлигини кўтариб бир ёққа кетди. Лекин худди олтин сингари, паст маъданлар аралашған бўлишиға қарамасдан, унинг кўнгли ҳарқалай тоза ва оппоқ кўйича қолди. Қилған қилмисиға афсус ейнб тоза йиғлади.

Қирол — Қани, юр, Ҳертрудада! Қуёш тоғ тепасидан бош кўтариб чиқар-чиқмас, Ҳамлетни кемага жўнатамиз. Унинг томонидан содир бўлған мудҳиш жиноят тўғрисига келсак, биз ишга муносиб бир маъни бермак ва уни ёпиб юбормоқ учун бутун ҳукуматимизни ва бутун эпчиллигимизни ишлатмакка тўғри келади. Ҳой, Гилденштери; (*Гилденштерн ва Розенкранс киришади*), дўстларим, ёнингизға бир неча одам олингиз, Ҳамлет жиннилик чоғида Полонийни ўлдириб, онасининг уйидан алла қайға кетибдир. Шаҳзодани ахтариб топингиз, у билан юмшоқ муомала қилиб гаплашингиз, ўликни эса даҳмага юборингиз. Ўтинаман, тез бўлингиз. (*Розенкранс ва Гилденштерн чиқиб кетишади*). Қани, юр, Ҳертрудада. Биз доно дўстларимизни чақириб ниятларимизни сўзлаб берамиз ва етарлик даражада эҳтиёт тадбирларни кўрилмагани орқасида юз берган хунук ҳодисани ҳам билдирамиз. Шундай қилсак, ўз мўлжаллигига томон худди замбарак ўқидай учиб кетаётган бўхтонлар, бизга тегмасдан, ҳеч нарса кор қилмайдиган бўш ҳавода ёрилсалар мумкин. Кўнглимда шундай даҳшат, шундай қўзғолон борки!

ИККИНЧИ ҚУРИНИШ

Урдада бошқа бир уй, Ҳамлет киради.

Ҳамлет — Бирор билмайдиган жойға жойланди.

Гилденштерн

Розенкранс — (*Саҳна кетидан*): Ҳамлет, шаҳзода Ҳамлет!

Ҳамлет — Нима шовқин? Ким у Ҳамлетни чақириған? Ана ўзлари. (*Розенкранс билан Гилденштерн киришади*.)

Розенкранс — Уликни нима қилдингиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Ўз жинсига, яъни тупроққа қўшиб қўйдим.

Розенкранс — Қай ерга беркитганингизни айтсангиз, у ердан даҳмага жилдирсак.

Ҳамлет — Ҳаёлингизга ҳам келтирманг.

Розенкранс — Нимани?

Ҳамлет — Ўз сиримни эмас, сизнинг сирингизни яширадиган бўлушкимни. Ундан кейин, савол берадиган бир «булутча» бўлғанидан кейин қиролнинг ўғли қандай жавоб берсин?

Розенкранс — Сиз мени «булутча» деб биласизми?

Ҳамлет — Шундай азизгинам, мен сизни, қиролнинг инъом-эҳсонини, унинг садақаларини ва ҳатто ҳокимиятининг бир қисмини шимадиган бир «булутча» деб ўйлайман. Аммо — лекин у хил кўмакчиларнинг қиролга баъзан жуда катта фойдалари тегади. Қиролимиз уларни, йўқотмакдан кўп кавшамак учун, маймун ўз овқатини милкида сақлагандай милкида сақладиди. Сизнинг ундан шимиб олғанларнинг янга ўзингизга лозим бўлғанда, у боради-да сизни, «булутча» сингари наҳояти бир сиқиб олади, сиз янга бурунғидай қуп-қуруқ бўлиб қолаберасиз.

Розенкранс — Сўзларнингизга тушунолмайман, шаҳзода.

Ҳамлет — Ундей бўлса, жуда хурсандман: маъқул гап нодон қулоқда тўхтайди.

Розенкранс — Сиз, шаҳзода, ўлик жасаднинг қайди эканини бизга айтишга ва биз билан бирга қиролнинг ҳузуринга боришга мажбурсиз.

Ҳамлет — Қирол ҳозиргача жасадда бўлмаса ҳам, жасад ҳозиргача қиролда бўлиб келаётпир. Қирол «ҳеч» демакдир.

Гилденштерн — Нима, нима, шаҳзода?

Ҳамлет — Ҳеч нарсага арзимайдиган бир нарса. Қани мени унинг ёнига бошлангиз. Бекинмачоқ ўйнайдиган бўлармиз.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Бошқа бир уй. Аркони билан бирга қирол киради.

Қирол — Мен унинг ўзини ҳам, ўликни ҳам топиб келишга буюрдим. У одамни эркин қолдириш жуда хавфли, лекин қонун талаб этган ортиқча тадбирларни унга нисбатан қўллаб бўлмайди. Бемаъни авом уни парастиш даражасида яхши кўради, зероки авомнинг муҳаббатига мия эмас, кўз раҳбарлик қиласи, мундай

ҳолларда у авом жиноятнинг ўзига эмас, жазонинг оғирлигига қарайди. Бутун ишларни силлиқлик билан ўтказмак учун, шаҳзоданинг бу бирданига чиқиб қолған сафарини илгари хўп ўйланиб пишитилган қилиб кўрсатмак лозим. Қасалнинг аҳволи оғир бўлғанда, ё оғир дорилар қўлланиш (*Розенкранс киради*), ё ҳеч нарса қўлланмаслиқ даркор бўлади. (*Розенкрансга*): Хўш, қани, ишлар не ҳолда?

Розенкранс — Ўликни қай ерга беркитганини сира билолмадик.

Қирол — Үзи қани?

Розенкранс — Мана бу уйда; зоти шоҳонадаларининг уни чақиртиromoқларни интизоран, пойлаб турмоқдалар.

Қирол — Айт, ҳозир олиб келсинлар.

Розенкранс — Ҳой Гилденштерн, шаҳзодани олиб кир бу ёққа.

(Ҳамлет билан *Гилденштерн киришади*).

Қирол — Жавоб қил бизга, Ҳамлет: Полоний қани?

Ҳамлет — Зиёфатда.

Қирол. — Нечик яъни зиёфатда? Қай ерда.

Ҳамлет — Шундай бир жойдаки, ўзи емайди, балки уни ўзини ейдилар. Унинг ёнига қуртларнинг сиёсий қурултойи тўпланған. Емак тўғрисида келгандаги қурт ҳамма подшоларнинг подшоси. Биз кўп ҳайвонларни, ўзимизни боқсинга деб боқамиз; биз ўзимизни қуртлар учун боқамиз-да! Семиз бир қирол билан арвоҳ бир гадой бир таомнинг икки навъи, бир дастурхонда турған икки хил овқатдан иборат, халос. Валлоҳи аълам биссаваб.

Қирол — Ҳайҳот!

Ҳамлет — Одам боласи, қиролни ейиб қорни тўйған бир қурт билан бир балиқни қармоққа илинтириб, қуртни ейиб қаппайған у балиқни яна ўзи еса мумкин.

Қирол — Нима демакчисан сен бу билан?

Ҳамлет — Ҳеч, мен сизга фақат, бир камбағал одам ичагида бир қиролнинг қандай ғалати саёҳат қилмоғи мумкин бўлғанлигини изоҳ қилмоқчи эдим.

Қирол — Полоний қани?

Ҳамлет — Беҳиштда. Мунин биллиб келмак учун бир одам юборинг, башарти у ерда бўлмаса, сиз ўзингиз уни қарши томондан қидиринг. Шу билан биргага, башарти сиз уни шу ой орасида тополмасангиз, у ҳол-

да сизнинг димоғингиз унинг ҳидини галереяга кетақ диган шотининг тагидан исқаб қолар.

Қирол — (*Уз арконларидан баъзиларига*): Ахтариб топинглар!

Ҳамлет — Хотиржам бўлингиз; унинг ўзи ҳам сизнинг боришингизга мунтазир.

(*Сарой аҳилларидан баъзилари чиқиб кетишади*).

Қирол — Ҳамлет, сенинг у мудҳиш қилмишинг түғрисида на қадар ташвиш торсан ҳам, ҳар ҳолда сенинг саломатлигинг биз учун қиммат. Мана шу сабабдан сен йилдирим тезлиги билан Данияни тарк этмагинг лозим. Йўлға ҳозирлан, кема тайёр; ўнгай шамол эсмакда, йўлдошларинг мунтазир, сенинг Англияга жўнамагинг учун лозим бўлған бутун фармонлар берилган.

Ҳамлет — Англияга?

Қирол — Ҳа, Ҳамлет, Англияга.

Ҳамлет — Яхши.

Қирол — Сен бу янгиликни, бизнинг мақсадлари мизни бурундан билган кишидай қабул қилинг.

Ҳамлет — Чунки мен бир фаришта билан гаплашиб тураман, у бўлса ҳамма нарсани билиб туради. Яхши, Англияга жўнайлик. Хайр энди, севимли ойижон.

Қирол — Иўқ, Ҳамлет, сени севадиган отангни айтмайсанми?

Ҳамлет — Иўқ, мен онамниғина айтаман. Ахир, отам билан онам эр-хотин деган бир тандан иборат бўлади, шу учун ёлғиз онамниғина дейман. Хўш, энди! Англияга жўнайлик.

(Чиқиб кетади).

Қирол — (*Розенкранс ва Гилденштернга*): Орқасидан изма-из таъқиб қилиб тезлик билан кемага олингиз. Мен истайманки, шу бугун албатта жўнаб кетилсин. Бу иш учун керакли амрлар ва муҳрлар босилған. Тез бўлинг! (*Розенкранс ва Гилденштерн чиқиб кетишади*). Хўш, севимли биродаримиз—Англия қироли, агар, сен, биз билан бўлған дўстлиқ муносабатларингга бизнинг қудратимиз ишорат этган даражада баҳо бера олсанг; Дания қиличи билан очилған яра ҳали ҳам баданингдан кеткани йўқ, ахир: у ҳанузгача қизариб турди ва сен ўзинг ҳам ҳалигача бизга хирож тўлаб

келасан, шу ҳолда, бизнинг номимиздан сенинг номингга ёзилған ва Ҳамлетнинг мутлақ ўлдирилишини талаб эткан ёрлиғимизни ижро қиласан. Эй, Англия қироли, у ёрлиқни тезроқ бажариш ҳаракатини қил, негаким, бу одам менинг қонимни бузиб, безгакдан ҳам баттар ҳолларга солади, менинг бу дардимни сен тузатмагинг лозим! Бу амримнинг бажарилганини эшиштмагунимча, на хурсандлық юзини кўраман, на роҳат деган нарсани биламан.

(Чиқиб кетади)

ТУРТИНЧИ КУРИНИШ

Данияда бир қаср, Фортинбрас, капитан ва аскарлар киришади.

Фортинбрас — Ҳа, боринг капитан ва менинг номимдан Дания қиролиға ҳурматлар арз қилинг. Унинг ўз ризолиги бўйинча, мамлакати орқали қўшиналаримни олиб ўтишга ундан рухсат сўрағанимни айтинг. Қаерда кўришилмакчи бўлинганини ўзингиз биласиз. Агарда зоти шоҳона биздан бирор нарса сўрайдиган бўлсалар, ўз ҳурматларимизни арз қилмоқ учун, биз зот ҳузурларига ҳозир бўламиз. Муни у кишига эшиштиринг.

Капитан — Албатта етказаман, шаҳзода.

Фортинбрас — Хўп, жўнанг энди, лекин эҳтиёт бўлинг. (Аскарлари билан чиқиб кетади. Ҳамлет, Розенкранс ва Гилденштерн киришади).

Ҳамлет — (Капитанга): Бу қандай қўшин, айтиб берасизми?

Капитан — Норвег қўшуни.

Ҳамлет — Қай томонға боради?

Капитан — Польшаға томон.

Ҳамлет — Саркардаси ким?

Капитан — Норвег қиролининг жияни Фортинбрас.

Ҳамлет — У нима қилмоқчи: Польшанинг то кўкрагигача бориб кирмакчими, ё чегарадан нарига ўтмайдими?

Капитан — Биз бу мамлакатнинг кичкина бир қитъасини забт этмак учун бораётимиз; лекин, у қитъадан ҳеч қандай даромад йўқ. Агарда ўша қитъани менга ижараға ол десалар ижара ҳақи учун беш червонни ҳам ортиқ кўрардим, беш червонни! Е Норвег ё Польша у қитъани бутунлайга сотмоқчи бўлғанларида ҳам, ҳеч ким ҳалигидан ортиқ бир чақа бермас эди.

Ҳамлет — Демак, польшалилар у қитъанинг мудофааси учун ҳаракат қилмас эканларда?

Капитан — Аксинча; мудофаа учун қўшин жамланган.

Ҳамлет — Бу қуруқ чўл масаласини ҳал этмак учун иккى минг одамнинг бошини еб, йигирма минг червон сарф қилишга тўғри келади. Мана, ортиқ даражада махфий ва ҳаддан ташқари узоқ чўзилған осойиштариқ орқасида пайдо бўлған фасод; бу фасод ичида ёрилади ва касалнинг ўлимига сабаб бўлади... Берган маълумотларингиз учун қуллуқ сизга.

Капитан — Худонинг лутфу карамида бўлингиз. (*Чиқиб кетади*).

Розенкранс — Йўлға давом этмак истамайдиларми, шаҳзода?

Ҳамлет — Сиз бориб туринг; орқангиздан дарров етаман. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кетишади*). Бу учрашув менга жуда қаттиқ таъсири қиласиди ва мени ҳеч бир тўхтосиз ўч олишқа тортади. Энг юксак саодат уйқу ва емак-ичмакда деб ўйлайдиган бўлса, одам боласига қандай ном бериш керак? У ҳолда унинг номи дарранда. Маълумки, бизни бунёд этган Холиқ бизга ҳар нарсани сиғдира турған ақл неъматини бахш этган, ҳам келажакни кўра олиш қобилиятини берган, бизни шундай бебаҳо ҳадялар билан сийлаған; лекин бу нарсалар бизнинг ўзимизда қолиб, бекор чириб кетсин учун эмасиди. Мени секин ҳаракат эттирган нима? Ҳайвонларга хос фаромушми ёки ишнинг оқибатига ҳаддан ташқари диққат қилиб ўрганган эҳтиёткорликми? Ҳолбуки, ўша эҳтиёткорликни тўртга бўлинса, унинг бир бўлагидагина соглом ақлга йўлиқамиз-у, қолған уч бўлагига қўрқоқлиқдан бошқа ҳеч бир нарса топилмайди... Узим ҳам билмайманки, нега мен ҳанузгача ўз-ўзимга: «уни қилиш керак, муни қилиш керак» деб келаман? Ҳолонки, ўша айтганларимни қилмоқ учун менда асос, ҳавас, куч, имкон ҳаммаси, ҳаммаси бор. Ернинг ўзидек мустаҳкам мисоллар мени шунга еталайди. Далил керак бўлса — мана, шу қадар кўп сонли ва қувватли қўшин; мардлигига самовий шуҳратпарастлик келиб қўшилған ёш шаҳзоданинг қўл остида, белгисиз хавф-хатарга тамом бир қурамаслиқ билан қараб, энг қўрқинч таҳтикаларга, ҳатто ўлимга қарши олдинга босиб бораётир, булар ҳаммаси нима учун? — Арзимас бир парча ер учун! Чинакам буюк одам бўлмоқ учун, асосли сабаблар бўлмағанда унча

ҳам ён бермаслик лозим келади; номусга тааллуқли бўлғандан кейин кичкина бир ҳашакни ҳам талашмоқ лозим бўлади... Хўш, ўлдирилган отам, шарманда қилинған онамнинг ўчини олмоқ учун ҳамма асоссларга эга бўлиб туруб, яна ҳам, худди ўлган одамдай, ҳаракатсиз қолиб кетганимдан кейин — ким бўламан мен? Ҳолбуки, мен йигирма минг кишининг менинг ёнгинамдан ўтиб, беҳуда шуҳратнинг бўш ваҳимаси учун муҳаққақ ҳалоқатка кетаётгандарини, гўристон бўлиб ўз ўликларини сифдиришқа ҳам торлиқ қиладиган арзимас бир қитъа ер учун, худди роҳат қилғани кетаётгандай, яққол ўлимга томон бепарво бораётгандарини кўриб ўтираман. Оҳ, бу кундан бошлаб бутун ўйим — ё қон ичишда бўлсин, ё ҳеч нарсада бўлмасин.

(Чиқиб кетади)

БЕШИНЧИ ҚУРИНИШ

Элсинор. Ўрдада бир уй. Қиролича билан Ҳорацио киришади.

Қиролича — Мен у қиз билан кўришмак истамайман.

Ҳорацио — Қандоқ қилайлиқ қиз ўзи сўраб ётири. Афтидан унинг ақлиға бир оз халал келганга ўхшайди.

Қиролича — Хўш, истагани нима экан?

Ҳорацио — Ул, отаси тўғрисида кўп гапиради, бу дунёда нима кўрсанг, ҳаммаси ёлғон дейди, оҳ-воҳ қиласди, кўкракларига муштлайди, ер депсинади, сўнгра, ярим-ёртисини зўрға тушуниб бўлған нутқлар сўзлайди. Сўзларида маъни йўқ, лекин эшитканларни ўйға солиб қўяди. У сўзларнинг ўзаро робитасини қилирмоқ ва унинг бир-бирига боғланмаган фикрларидан боғланниш топмоқ ҳаракатига тушиб қоласан, киши. Киприк қалтиратишлари, бош тебратишлари ва турли ҳаракатларига қарағандан кейин, чинакам, бутун шу нарсаларда, ҳарчанд белгисиз бўлса ҳамки, лекин аччиқ ва ҳузуниш бир фикр борми деб қоласан. Сиз уни қабул қилиб гаплашсангиз бўларди, йўқса, ўзингизга қинғир қарайдиган кишилар ўртасида ҳар хил гап-сўзлар бўлмоғи мумкин.

Қиролича — Хайр, майли, кирсин. (*Ҳорацио чиқиб кетади*). Ёмон қилмишнинг хосиятидан бўлса керак, менинг хаста кўнглим учун жиндак бир нарса ҳам, алла қандай мудҳиш бир фалокатнинг шарпасини бера-

ди. Жиноят ҳамма вақт аблаҳона бир ишонмасликка томон судрайди ва сир очилишидан қўрқиб, ўз сиринни ўзи очиб беришдан бошқа нарсага ярамайди.

(*Офелия билан бирга Ҳорацио киради*).

О ф е л и я — Қани Дания мамлакатининг чиройлик қироличаси?

Қ и р о л и ч а — Сенга нима бўлди Офелия?

О ф е л и я — (*Ашула айтади*):

Нимасидан танир эдим севган ёримни

Кўп ичидা ўтса агар кўз олдимдан?

Оёғида чарм кавши, қўлда ҳассаси,

Бошларида пилдироқдай ҳожи тўппидан.

Қ и р о л и ч а — Севимли қизим, бу ашуланг билан сен нима демоқчи бўласан?

О ф е л и я — Қулоқ солингиз, биласиз (*ашула қилади*):

Оҳ, маликам, тамом бўлди, ўлди у шўрлик...

Кўкрагида бир умрга сўнди аланга...

Бошлариға болиш бўлди кўм-кўк ажириқ,

Катта бир тош бостирилди юмшоқ баданга...

Ё раббий! Ё раббий (*Ҳўнграб йиғлайди*).

Қ и р о л и ч а — Менга қулоқ сол, Офелия.

О ф е л и я — Йўқ, сиз қулоқ солинг. (*Ашула*).

Тоғ қоридай оппоқ эди унинг кафани...

(*Қирол киради*).

Қ и р о л и ч а — Муни кўринг қирол, қандай аянчли!

О ф е л и я — (*Давом этади*):

...Олисдағи юксак тоғнинг қорларидан оқ

Гуллар билан кўмилишиди жони йўқ тани,

То гўргача борди ҳамма ёш оқизароқ.

Қ и р о л — Қалайсан, севимли Офелия?

О ф е л и я — Тузук, ёмон эмас. Илтифотингиз учун тангри ярлақасин. Дейдиларки, бойқуш нонвойнинг қизи* бўлган экан. Биз ҳаммамиз, подшоҳим, ўзимизнинг нима эканмизни биламиз, лекин нима бўлишимизни

айта олмаймиз. Худованди карим дастурхонингизни ўз ҳузури билан мукаррам қилсин.

Қирол — Отанг тўғрисида қочирим қилганингми?

Офелия — Утинаман сиздан, бу гапни бас қилайлик; фақат сиздан бу нима деб сўрағанларида жавоб берингиз!

(Ашула):

«Эрта бизда севиш куни*. Тонг ёришгаんだ,
Гўзал ёrim, теразангни келиб чертаман».

Ваъдасига вафо қилиб саҳар келди қиз.

Иигит дарров эшик очиб олди қўйниға;

Қиз у ерга қиздай кириб, жувондай чиқди...

— Қирол — Бас қил, Офелия!

Офелия — Қўрқманг! Куфурга бормайман. (Ашула):

Уйланаман деган эди, шунга чорлайман...
Сизнинг фикрингизча у нима деб жавоб
қайтаради?

Ашула.

Мен ваъдамда туролмасам, сен айбликсан.

Хунук гап эмасми бу? Хунук-а? (Ашула):

Бу; чинакам шармандалик! Шундай эмасми?

Приямнинг арвоҳига онт ичаманки,

Бу замонда бутун ёшлар шундай қилади!

Қирол — Бу қиз анчадан бери шу ҳолға тушганми?

Офелия — Мен ҳали ҳамма ишлар тўғриланиб кетади, деган умиддаман. Бардош қилиб кутмак керак, аммо мен ҳар ҳолда уни совуқ тупроққа ётқизғанларини ўйласам, кўз ёши тўкишдан ўзимни тиёлмайман. Акам эшигади ҳамма гапни... Сўнгра берган маслаҳатингиз учун сизга қуллуқ қиласман... Аравам қани менинг? Ширин уйқу тилайман сизга: марҳаматли қиролича ва сизларга ҳам гўзал хонимлар: Ширин уйқу! Ширин уйқу!

(Юғуриб чиқиб кетади)

Қирол — (Хорациога юзланиб): Утинаман сендан, орқасидан бор, изма-из кузат. (Хорацю чиқиб кетади).

Буларнинг барчаси, отанинг ўлими орқасида чиққан улуғ мусибатнинг заҳарлари. Биласанми, Ҳертруда, фалокат келадиган бўлғанидан кейин, ёлғиз келмасдан тўдалашиб келади. Илгари отасининг ўлими, ундан кейин ўзининг ҳайдалишига фақат ўзи сабаб бўлған ўғилнинг кетиши. Ундан кейин, содиқ Полонийнинг ғойиб бўлиши тўғрисида ҳар хил хаёлларга тушган авом ҳам безовта бўла бошлайди. Биз чолни яширин кўмиб чакки иш қилдиқ. Шўрлиқ Офелия эси ҳушини йўқотди, эсу ҳуш бўлмаса одам нимага айланади? Кўғурчоққа, ҳайвонга... ҳаммадан ваҳималик гап шуки, Офелиянинг акаси Франциядан яширин равишда қайтиб келибдир. Бу қутурған йигит, сирли бир парда орқасида ҳаракат қилиб, бирор нарсанинг қасдида юрганга ўхшайди. Отасининг ўлими тўғрисида хунук тафсилотларни бирга минг қўшуб унга еткизадиган чақимчилар ҳам оз эмас, бошқа аниқ маълумот бўлмағанлигидан, Полонийнинг ўлими тўғрисида бизни айблашдан ҳам тоймайдилар. Бутун бу нарсалар, қимматли Ҳертруда, бизнинг танимизнинг кўп еридан оғироғир яраламакда.

(Саҳна кетидан шовқин).

Қиролича — Нима шовқин у?

(Сарой ходими киради).

Қирол — Пойлоқчиларни чақиринг! Эшикларни яхши пойласинлар! Нима гап унда?

Сарой ходими — Бир ёқса қочинг, подшоҳим! Қирғоғидан тошиб чиққан Муҳит денгизи ҳам қирғоқликни бу даража босмайди: қўзғолончиларға бош бўлиб олған Лаэрт сизнинг содиқ одамларингизни бирин-бирин уриб келаётир. Газаби келган оломон уни «амиримиз» деб атамоқда. Дунё эндиғина яратилди деб ўйлайсан, киши; қадимғи қоидалар бутун-бутун унтилған ва у оломон, янги қирол сайлашда юқори ҳукуматнинг бирдан-бир асос ва пойдевори бўлған урф — одатларни рад қилиб, «биз Лаэртни сайлаймиз! Ул бизга қирол бўлади!», деб томоқ йиртмоқда. Тўпписини осмонға ирғитиб, чапаклар чалиб: «Лаэрт бизга қирол бўлади! Лаэрт бизнинг қиролимиз!» деб шу қадар қаттиқ бақираётирки, шовқини осмонға етади деб ўйлайман.

Қиролича — Йўл йўқотган бу хоин кўпакларниң әгри изга тушиб олиб, хунук-хунук ҳуриб келишларини кўринг!

Қирол — Эшикни синдирилар. (*Саҳна кетидаги шовқин авж олади; қўлида ялонғоч қиличи билан Лаэрт келиб киради. Орқасида оломон*).

Лаэрт — Қирол қани? Сиз, дўстларим, ташқарида турингиз.

Оломон — Йўқ, биз сен билан бирга бўламиз.

Лаэрт — Ишнинг бу томонини ўзимга қўйиб берингиз.

Оломон — Хўп, майли.

Лаэрт — Ташаккур қиламан. Эшикларни пойлангиз. (*Оломон чиқади*). Қани номард қирол, отамни топиб бер менга!

Қиролича — Ўзингни совут бир оз, севимли Лаэрт.

Лаэрт — Қонимнинг ҳар бир совиган томчиси бутун дунёга мени номашруъ ўғил деб эълон қиласди! Отамнинг юзига «бузуқ хотиннинг эри!» деган таънани ирғитиб, номусли, иффатли ва гуноҳсиз онамга «бузуқ» деган номни тақади!

Қирол — Айтгин-чи, Лаэрт, сен ўз ғазабингни нега бу қадар улкан қилиб кўрсатишқа тиришасан? Бу нима қилғанинг? Қўйиб юбор уни; бизнинг хусусимизда ташвиш қилма. Тангри ўзи қиролларнинг шахсларини шундай қалин девор орқасида сақлайдики, хиёнат ўз мақсадларини кўрсатади-ю, лекин улларни юзага чиқаришдан ожиз қолади. (*Лаэрт*): Айтгин-чи, сени ҳовлиқтирган нима? Халақит берма унга Ҳертруда. Гапир, Лаэрт.

Лаэрт — Отам қани менинг?

Қирол — Улди.

Қиролича — Лекин унинг ўлимига қирол айбли эмас...

Қирол — Қўйиб бергил, саволларини менинг ўзимга берсинг.

Лаэрт — Унинг ўлишига нима сабаб бўлди? Мени ахмоқ қилиб ўйнамоқчи бўлғанларга йўл қўймайман! Падарига лаънат фуқаролиқ садоқатининг! Падарига минг лаънат садоқат қасамининг! Виждон, худодан қўрқишиш деган нарсалар кетсин жаҳаннамга, мен ўз жасадимни жаҳаннамнинг абадий оловларига маҳкум қилишга у дунёда ҳам, ҳозирман! Чинакам мен бу дунёда ҳам, ўз ҳаётимни фидо қиламан... Нима бўлса — бўлсин!

Менинг биргина истагим бўлса, у ҳам — ўлдирилган отам учун бир иш қилиб ўч олмоқдир!

Қирол — Ким сенинг қўлингни боғлаб турибдир?

Лаэрт — Ўз иродам! Агар бутун дунё қўлимдан ушлаганда ҳам қайтмас эдим. Энди менинг асбобларим тўғрисиға келсак, мен уларни шу қадар эҳтиёт билан қўллайманки, оз нарса билан кўп иш қила оламан!

Қирол — Лутфкор Лаэрт, отангнинг ўлишидаги ҳақиқий сабабларни билиш учун бу қадар ташна экансан, уларни билганингдан кейин, ўч олиш истакларинингни юзага чиқармоқ учун, ҳеч кимни аямасдан душманни-дўстни, ютганни-ютқизганни ҳаммасини баравар сира аямасдан уриш нияting борми?

Лаэрт — Унинг душманлариға ҳеч бир марҳамат бўймайди!

Қирол — Уша душманларнинг кимлигини билмак истайсанми?

Лаэрт — Унинг дўстлари учун қулоқларимни кенг қилиб очаман ва жўжалари учун ўз жонидан кечадиган раҳм қуши сингари, бутун қонимни улар йўлига тикаман!

Қирол — Мана бу сўзлар, ҳам отасини севган ўғилнинг ва ҳам ҳақиқий қаҳрамоннинг оғзидан чиқадиган сўзлар. Отангнинг ўлимида қилча айбим йўқлиғи унинг вафотига ниҳоят даражада хафа бўлғаним, яқин вақтда сенга худонинг кундузидаи равshan билинади.

Оломон — (*Саҳна кетидан*): Иўлини тўсманглар унинг! Майли, кираберсинг!

Лаэрт — Нима шовқин у? (*Гуллар ва похоллар билан жуда қизиқ қилиниб безалган Офелия киради*). Эй, осмон оловлари, миямни қўфириб ташлангиз! Уч баравар шўрланған кўз ёшларимни тамом куйдириб кўриш қобилиятидан маҳрум қилингиз! Офелия, самолар номига қасам ёд эгаманки, тарозининг биз ўтирган палласи оғир босмағунча, сени жинни қилғанларға зарба беришдан тўхтамайман! Эй, кўклам чечаги! Эй, қимматли, бебаҳо синглим!. Е раббий, оё ёш қызларнинг ақли қари чолларнинг ҳаётлари сингари мўрт бўладими? Одамнинг табиати ниҳоят даражада таъсиранувчандир: аччиқ бир зойат бизга ўзимизнинг энг эхши бўлагимиз баҳосиға тушади.

Офелия — (*Ашула*).

Пешонаси очиқ ҳолда кўмдилар уни...

Оҳ — қурсин менинг шўрим, шўрим қурсин!

Қўзимиздан оқиб турған ёшлар тўлқини
Уни босқан тоғ сингари тупроқни ювсин...

Хайр энди, кантарчам!

Лаэрт — Агар ақлинг жойида бўлиб-да, мени ўч олишқа қизиқтиранг, сўзлаган сўзларинг мана бу жиннилик қадар ишонтиргувчи бўлолмасиди.

Офелия — Сиз ҳам қўшилиб айтишсангиз-чи! (*Aшула*): Кўмдилар уни!... (*Сўзлайди*): Қандай келишган нақарот бу? Бу ерда ўз соҳибининг қизини но- бут қилған хоин бир саркор тўғрисида сўзланади.

Лаэрт — Бу беҳуда нарсада ҳам, лекин, чуқур мазмунлар беркиниб ётади.

Офелия — (*Гулларни сараларкан*): Мана бу би- бария чечаги... Бу — эсдалик учун... Унутма, гўзалим, унутма!.. Мана, бинафшанинг бир хили; бу ҳам мени эсласин учун.

Лаэрт — Ҳатто жинни бўлиб туриб ҳам бизга, тушунчангиз эсингиздан йироқ тушмасин деб, фойдали дарс бериб ўтурибдир.

Офелия — (*Қиролға*): Мана, қашниг гули. Бу — сизга, мана бу қўнгироқ гуллар ҳам сизга (*қироличага*) мана сизга «судаб» чечаги*... Мана бу кичкинтақ гулни ўзимга олиб қоламан. Муни «гулҳайр» дейдилар, лекин сиз келганда мунинг маъниси, меникидан бошқачароқ бўлади. Мана қашқар гул... Мен сизга бинафшанинг асл ўзини ҳам келтирардим, фақат отам ўлиши билан уларнинг ҳаммаси бир нафасда сўлиб қолди... Дейдиларки, ўлганда қийналмай ўлган эмиш. (*Aшула*),

Сен азизим, Робинжоним, бутун шодлиғим...

Лаэрт — Эй, қайғи, яъс, ғазаб ва ҳатто сен эй жа- ҳаннамий жиннилик! Бу қиз сизнинг ҳаммангизга ажиб бир гўзаллик баҳш этган!

Офелия — (*Aшула*):

Энди унинг қайтмоғидан умид йўқ асло,

Энди бизга умр бўйи қайтиб келмайди.

Үлди шўрлик дағн этдилар, гўридан чиқиб

Энди бизнинг ёнимизга нечик келолсин?

Соқоллари қордан кўра оппоқроқ эди...

Үлди шўрлик дағн этдилар, на кўз ёшлари, на фифонлар энди уни қайтаролмайди...

Оҳ, ё раббий, енгил бўлсии ётган тупроғи.

Бутун христиан руҳлилар учун дуо қилишдан тўх-
тамайман... Оллонинг раҳмати бўлсин сизларга! (Югурб чиқиб кетади).

Лаэрт — Эй, яратган тангри, кўраётирсанми бу-
тун бу ҳолларни?

Қирол — Рухсат бер, Лаэрт, мен сенинг мусибат-
ларингга қўшилай; агар рад этсанг, мени муқаддас бир
вазифадан маҳрум қилған бўласан. Бир нафасга бу ер-
дан чиқайлик. Ўзингга қарашли одамлар орасидан энг
эсликларини ёнингға ол; улар иккаламизнинг ҳам сўз-
ларимизни тинглаб сен билан менинг устимда ҳукм-
ларини чиқарсинглар. Башарти, улар бизни, нима тўғри-
сида бўлса ҳам ё бевосита, ё билвосита айбли деб
топсалар, биз мунинг ажри учун тожу тахтимизни, иш-
қилиб ўзимизники деб билган ҳамма нарсамизни сенга
бермак вазифасини ўҳдамизга оламиз. Агарда ҳеч бир
тўғрида бизнинг айбимиз бўлмаса, у ҳолда бардошинг-
дан бир озғина ҳисса ажраткил, сенинг ўч олиш таш-
налигинги қондирмоқ учун биз иккаламиз бирликда
ҳаракатга киришамиз.

Лаэрт — Хўп. Ўнинг ўлиш равши: қабри бошида
байроқлар ҳилпирамаган, қилич-қалқон ва жанг асбоб-
лари тупроғи устида ётмаған спрлик маросими; шундай
баланд рутбалик бир одам кўмилганда бўладиған тан-
таналардан ҳеч бирининг бўлмаслиғи — бутун шу ҳол-
лар шу қадар баланд овоз билан фарёд қиласиди, гўё
осмоннинг ўзи бу тўғрида ернинг қулоғиға карнай ча-
либ ундан ҳисоб сўраб ётганға ўхшайди.

Қирол — Бу тўғрида ҳеч ким сенга тўққинлик
қилмайди, сенинг мудҳиш ойболтанг гуноҳкорнинг бо-
шини танидан жудо қилмоғи лозим. Ўтинаман сендан,
юр бу ёққа.

(Чиқиб кетадилар)

ОЛТИНЧИ ҚУРИНИШ

Хорационинг уйи. Хорацио билан хизматчи киради.

Хорацио — Мени ким кўрмакчи?

Хизматчи — Алла қандай баҳриялилар. Уларнинг
даъволарича, қўлларида сизга тегишли зарур бир хат
бор эмиш.

Хорацио — Чақир бўлмаса. (Хизматчи чиқиб ке-
тади). Ҳайронман дунёнинг қайси бурчидан менга мун-
дай хат келмаги мумкин... Балки шаҳзода Ҳамлетдан-
дир?

1. баҳрияли — Тангри ёрлақағай!

Хорацио — Сени ҳам.

1-баҳрияли — Тангри хоҳласа, албатта, мундай бўлади. Мана Англияга жўнатилмиш элчидан сизга мактуб. Сизнинг номингзаз Ҳорацио бўлса, бу мактуб сизга.

Ҳорацио — (Ўқийди): «Ҳорацио, бу мактубни ўқир бўлсанг, бир иш қилиб икки кишини қиролнинг ёнига олиб кир: уларнинг қўлида менинг томонимдан қиролга ёзилмиш мактублар бор. Денгизга чиққанимизга икки кун ҳам бўлгани йўқ эдиким, денгиз ўғриларининг яроқ-аслаҳалик бир кемаси бизнинг кетимизга тушди. Кемамизнинг уларники қадар яроқланмағанини ва елканли кемачамизнинг уларнидан кўра сустрак эканини билгандан кейин, ўғрилар бизга ҳужум қилдилар ва биз ҳам жуда қалтис бир тадбирга киришдик. Яъни мен кемаларни бир-бирига ёндоштириб туриб уруш бошлишга буйруқ бердим ва шу билан биз ёқалашиб кетдик. Бирданига ўғрилар кемаси бизнидан ажраблиб кетиб, мен ўзим ёлғиз ўғрилар кемасида қолдим. Ўғрилар одам охун бўлиб чиқдилар, фақат улар нима қилғанларини ўзлари яхши биладилар. Бир иш қилки, мактублар қиролнинг ўз қўлига тушсин, сўнгра, оёғингни қўлингга олиб, мени қарши олмоққа югур. Мендан шундай гапларни эшитасанки, ҳайратингдан тилинг тутилади; лекин у сўзлар, ичларидаги маънилар олдида ҳеч бўлиб қоладилар. Менинг қайдা бўлганимни баҳриялилар кўрсатишади. Розенкранс билан Гилденштерн ҳамон Англияга сафарларини давом эттирмақдалар. Мен сенга улар тўғрисида кўп нарсаларни айтиб бераман. Хайр энди. Ҳамлет». Яхши, юринглар менинг кетимдан; мен сизга мактубни топшириш йўлини кўрсатман... Тез бўлингиз лекин; чунки сизни менга йўллаған кишининг олдиға мени етказмажигиз лозим.

(Чиқиб кетадилар).

ЕТТИНЧИ ҚУРИНИШ

Ўрдада бир уй. Қирол билан Лаэрт киришади.

Қирол — Энди сенинг виждонинг менинг пок эканимни ўз меҳри билан мустаҳкам қилмоғи лозим. Олий-

жаноб отангни ўлдирган қотилнинг меңга ҳам қасд қилинни билганингдан кейин, мени дўст деб танимогинг керак.

Лаэрт — Менинг фикримча, бу — дарҳақиқат шундай. Фақат шуниғина айтиб берингиз: нега сиз бу жинояткорона феъллари учун гуноҳкорни қонунли масъулиятга тортмадингиз? Буни сиздан ўз шахсий эминлигингиз, азамат ва донишингиз талаб қиласиди-ку!

Қирол — Бу хилда иш тутишимга икки муҳим нарса сабаб бўлди. Сенга, балки, унча муҳим бўлиб кўрилмас, лекин менинг назаримда уларнинг аҳамияти жуда катта. Унинг онаси бўлған қиролича ўз ўғлини жуда яхши кўради, у билан эса — билмадим, бу камолатми ё нуқсонми — менинг ҳам ҳаётим, ҳам кўнглим шундай қаттиқ боғланганки, йўловчи етакчисиз йўл босолмагани сингари, мен ҳам усиз бир қадам ҳам қўёлмайман. Аксар сўров қилишдан менинг тийган сабабларнинг яна бирни — халқнинг Ҳамлетни ҳаддан ташқари яхши кўришиши. Бу мусибат халқнинг назарида Ҳамлетни ҳамма гуноҳларидан тозалаб, ёғочни тошқа айлантирадиган чашма сувидай, шаҳзоданинг мақсадларини ювиб, оппоқ қилиб кўрсатарди. Мана шу сабабдан, менинг учағон ёйларим мўлжалланган ерга бориб тегиш ўрина, мундаи қаттиқ бўрон чоғида менинг ўзимга қайтиб тегмаги мумкин эди.

Лаэрт — Мен отамдан, яъни энг олижаноб одамдан ажралдим; энди мундан нари топилмайдиган нарсалар билан мақташ мумкин бўлса — ҳамманинг наздида бутун камолотларнинг бирдан-бир намунаси бўлған синглим эса бутунлай эсдан ажраб, жинни бўлди. Лекин, буларнинг ҳаммаси учун менинг ўч олишим керак!

Қирол — Шундай деб ўзингни уйқудан қолдириб юрма. Ўйламагилки, биз бўшанг ва ярамас қилиниб яратилғанимиз ва ҳамма етқан озорларға, хурсандлик билан вақт ўтказиш деб қарай оламиз. Яна ҳам очиқроқ қилиб айтай. Мен сенинг отангни, ўз-ўзимизни қандай севадиган бўлсак, шундай самимий севги билан севар эдим, ва сўзим, албатта, сени қондирса керак. (Элчи киради): *Нима дейсан?* Ё бирор хабар борми?

Элчи — Шаҳзода Ҳамлетдан мактуб бор. Муниси зоти шоҳоналарнига, мана муниси қироличаға.

Қирол — Ҳамлетдан? Ким олиб келди муни?

Элчи — Алла қандай баҳриялилар олиб келган эмиш. Мен ўзим уларни кўролмадим: мактубни Клав-

дио қабул қилиб олған, менга топширди. (*Чиқиб кетади*).

Қирол — Лаэрт, қулоқ сол, мен сенга бу мактубни ўқиб бераман. (*Ўқийди*): «Улуғ ва қудратли подшоҳим! Сизга маълум қиласманки, мамлакатимизнинг чегараларига яқин бир жойда мени қирғоққа ташладилар ва эртага зоти шоҳоналарининг ҳузурларига беиззат ҳозир бўлмоққа ижозат бермаганинг ўтинаман. Ҳашанд, ижозатингиз билан, ҳеч бир қўрилмаган ва ундан зиёда, ҳаммани ҳайратда қолдирадиган бу қайтишманинг сабабини айтиб бераман. Ҳамлет» Бу қандай гап бўлди? Ўзи ёлғиз қайтармикан у, ё бошқалар ҳам биргамикан? Хунук бир ҳазил бўлдими бу, ё чинакам рўй берган воқеами?

Лаэрт — Хат ўшаникими?

Қирол — Шубҳасиз ўшаники. Мана мунда кичкина бир варақаси ҳам бор экан. Мунда: «Ўзим ёлғиз қайтаётирман», дебдир... Нима қилдим энди мен? Нима маслаҳат берасан?

Лаэрт — Мен ўзим ҳам бутунлай шошиб қолдим, подшоҳим. Хайр, майли, қайтсинглар. Шодлик воқеалариға эришиб, худди унинг ўз юзига қўрқинч хитоб билан: «Мана мундай номаъқулчилиқ қилибсан» деган сўзларни иргита олсам, юрагимни тимдалаб турған дард тузалиб кетади.

Қирол — Йўқ, ундаи қилиш ярамайди... Нима қилдик бўлмаса... Лаэрт, сени идора қилмоқ ҳуқуқини мента бергил.

Лаэрт — Хўп, подшоҳим, аммо, икковимизнинг ярашмагимизни талаб қилмаслиқ шарти билан.

Қирол — Йўқ, мен сени ёлғиз ўз-ўзинг билан яраштираман. Унинг келгани рост бўлса, ул энди яна қайтиб Англияга борғали кўнмас, негаким илгари ҳам унча хоҳламасдан кетган эди. У ҳолда мен уни имтиҳонга тортаман, бу имтиҳондан эса сира бўйин товламайди у. Ана шу айтганимча бўлғанда уни ўлдиришга ҳеч ким томонидан ҳеч қандай норозилиқ кўрсатилмайди ва ҳатто ўз түкқан онаси ҳам ўлимни бир тасодифини деб қўяди.

Лаэрт — Подшоҳим, сизнинг маслаҳатларингизга мувофиқ иш тутмоққа ҳозирман ва мени жазо қуроли қилиб қўлламоқ билан жуда масъуд этасиз.

Қирол — Шундай бўлади. Сен Францияға кетганингдан кейин, бу ерда, Ҳамлет ҳузурида, сенинг бир

ҳунарингни мақтадилар. Ҳаммасини бир қилиб олғанда, сенинг ҳамма ҳунарларинг орасида, биргина ўша ҳунарнинг, гарчанд у ҳунарига мен ўзим айрίча аҳамият бермасам-да, Ҳамлетнинг жуда ёмон рашкини келтирди.

Лаэрт — Ү қандай ҳунар экан, подшоҳим?

Қирол — Еш йигитларнинг тўпписидағи гулларга ўхшаган бир нарса бўлса ҳам, лекин безак бўлиш жиҳатидан ҳар ҳолда зарур. Саломатликка хизмат этиб уларнинг ўзларини муҳтарам бир қиёфада кўрсатадиган мўйнили пўстинлар қари чолларга қандай келишса, енгил ва олифта безаклар ҳам ёш йигитларга шунча ярашади. Мундан кейин бир ойча бурун бу ерда нормандиялик бир бегзода яшарди. Мен французларни бурундан бери кўриб келганман, ҳатто улар билан майдонға тушиб урушганман, шу учун уларнинг от минишга жуда уста бўлғанларини биламан. Лекин ҳали нормандияликнинг от миниши жуда бошқача эди. Эгарда худди қуйиб қўйғандай ўтирас; отни кўнгли истаган кўйларга солиб, ҳайвоннинг ўзи билан ҳам қуюлишиб кетгандай кўринарди. Мен шу қадар ҳайрон қолған эдимки, бошқа шу хил нарсаларнинг бўлиш имкони ҳеч бир хаёлимға келмасиди.

Лаэрт — Нормандиялик дедингизми?

Қирол — Ҳа, нормандиялик.

Лаэрт — Ҳаёт номиға онт ичаманки, у одам — Ламундинг ўзгинаси.

Қирол — Ӯшанинг ўзи.

Лаэрт — Мен уни яхши танийман. У, чинакам ўзмамлакатининг энг чиройлик одамларидан.

Қирол — Жисмоний ҳаракатларга ул нақадар мөҳир бўлса ҳам, кўп хусусда, айниқса қиличбозлиқда, сенинг ортиқлиғингни иқорор қиласарди ва ҳам: «бу тўғрида у билан бўй ўлчашадиган одам чиқишиға ишонолмайман» дерди. Үнинг даъвосинча, унинг ўз мамлакатидаги энг ўткир қиличбозлар орасида ҳам, сен қадар ўткир, чаққон, бу қадар мўлжали тўғри ва қўли ихчам қиличбоз топилмас эмиш. Бу мақтовлар Ҳамлетнинг шу қадар ғашига тегиб, унда сен билан бўй ўлчашмакка шунчалар ҳавас қўзғолдики, сен билан бир қиличбозлиқ қилишиб кўрмак учун сенинг Данніяға чақирилимоғингни неча марта мендан талаб қилди. Биз ўз мақсадимиз учун энди мана шундан фойдаланамиз.

Лаэрт — Нима демакчисиз, подшоҳим?

Қирол — Мана қара, сен отангни чинакам яхши кўрармидинг ё бўлмаса сенда кўрилган ғазаб мусибат-

нинг фақат зоҳирни кўринишигина эди-ю, кўнглиниг у ғазабга бегонамиди?

Лаэрт — Нечун сиз менга бу саволни беради-сиз, подшоҳим?

Қирол — Отангни севганинг тўғрисида ҳеч бир гумоним йўқ, албатта: муни хаёлингга ҳам келтирма. Асло! Лекин мен биламанки, муҳаббат деган нарса вақтнинг ўтишига қарайди; кўп мушоҳадаларга таянган тажрибам билан яна шуни ҳам биламанки, вақтнинг ўтиши билан севгининг ҳарорати ҳам, оловлари ҳам бир оз босилади. Севги аллангасининг ўзида пилта учун ёки қуюндиға ўхшаған бир нарса борким, вақти келгандан у нарса алланганинг ўчишига сабаб бўлади. Ҳеч қачон ҳеч бир нарса ўзининг бутун камолатини сақлаётмайди, негаким, камолот, ўзининг мўллиғи ва сероблиғи билан ўз-ўзини ўлдиради. Кўнглиниг бир нарсани хоҳласа, ўша хоҳлаб турған вактимизда у нарса мавжуд бўлиши керак, негаким хоҳиш деган нарса ўзгарувчан келади. Дунёда қанча тил, қанча қўл, қанча тасодиф бўлса — хоҳишининг ҳам шунча баҳоналари, узурлари ва совунишлари бўлади. У ҳолда олдимизда турған вазифанинг бажарилиши ҳам мусофирирнинг афсуси сингари бир нарса бўлиб қолади, бу афсуснинг зарари ҳам борйўғи шундаки, одамга таскин беради... Хўп, энди яна ўзимизнинг эски дардимиз тўғрисиға келайлик. Ҳамлет қайтиб келаётир. Ўз отангнинг ҳақиқий ўғли эканингни сўзда эмас, ишда кўрсатмак учун сен энди ни мақилмоқчисан?

Лаэрт — Мен ҳатто ибодатхонада бўлса ҳам унинг калласини олсан дейман!

Қирол — Қотил учун ҳеч бир жой муқаддас эмас, ўч олиш бўлса ҳеч қандай мониъни билмайди. Сенга энди, Лаэрт мана мундай қилиш керак. Уйингдан чиқмай ўтира бер. Ҳамлет қайтиб келгандан кейин, сенинг бу ерда бўлғонингни эшигади. Биз унинг ёнига бир неча кишини юборамиз, улар, бояғи французнинг маълум мақтолари орқасида туғилган сенинг шуҳратингга неча баравар жило берниб гапирадилар. Єўнгра биз иковингизни бир-бирингизга рўба-рў қилиб қўйиб, биримиз сени деб, яна биримиз уни деб астойдил гарав боғлаймиз. Биронта учун ўтмасланмаган қилич топиб олишсенга ҳеч гап эмас, ва шу билан отангнинг ўчини олган бўласан.

Лаэрт — Худди айтганингиздай қиласман. Ҳатто қиличининг устига заҳар суйкаб қўяман. Мен бир табиб-

дан жуда ғалати бир дори сотиб олдим. Уша доридан қиличнинг учи жиндақкина суйкаб қўйилгандан кейин қиличнинг учи баданга теккандা бир томчи қон чиқса бас; ундан кейин у одамни ҳеч қандай дори-дармон қутқаролмайди. Жиндақкина яра ҳам ўлим билан на-тижаланадир. Ана шу доридан қиличнинг учига суркаб қўяман, сўнгра Ҳамлетни салгина задалай олсам, унинг иши тамом бўлади.

Қирол — Яхши, бу ишни яна бир қўр ўйлашиб кў-рамиз, матлабимиизга етказадиган нарсанни яна бир марта торозиға соламиз. Агар бу ишнимиз бориб чиқмайди-ған бўлса — ёки ниятимиз билиниб қоладиган бўлса, бу нарсага қадам қўймай турганимиз яхши. Башарти, биринчى тажрибамиизда муваффақ бўлолмасак, ундан ҳам яхшироқ иккинчи режамиз чизилған бўлиши керак. Яъни бир тадбир топиш керак. Шошма! Ўйлашга имкон бер... Ҳа! Шу топда миямга яна бир фикр келди: Қайси бирингиз бир зарб туширсангиз, ҳар зарбингизга тантаналик қилиб бир соврун берамиз, шунда Ҳамлет уришга жуда қизиқиб кетиб, ташна бўлғонида сув сўрайди, ана ўша пайтда бир қадаҳда илгари тайёргаб қўйилған ичимлик берилади. Унинг бир ютуми кифоя. Сенинг заҳарлик қиличнинг ўз вазифасини бажарол-маса, унинг вазифасини менинг бир қадаҳ ичимлигим бажаради. Жим бўл! Аллакум келаётир! (*Қиролича киради*). Нима гап, Ҳертруда?

Қиролича — Фалокат устига фалокат. Лаэрт, синглинг сувға ботиб ўлди.

Лаэрт — Е раббин? Ботиб ўлди? Қаерда?

Қиролича — Сой бўйида бир тун тол бор, сўлған япроқларини сўқур сувнинг ойнадай тиниқ бетларига ташлайди. Синглинг, ана ўша жойға борған экан; бошида — қоқи гул, чолағон ўт, оқ гул, ундан кейин чўпонларимизнинг қўпол тилида ёмон бирном билан аталаидиган, лекин содда қизларимиз томонидан «ўлик бармоғи» деб юритиладиган оч бинафшараңг гулдан тўқилган ғалати бир гулдастаси бор экан. Уша гулдастани толға осмоқчи бўлиб чиққан экан, шох ўлтирип синиб кетиб, қиз шўрлиқ гулдастаси билан сувга йиқилибди. Сувда қаварған кўйлаги уни ачаганина гум устида айлантириб юрубдир, у бўлса, ўзининг қўрқинч ҳолда бўлғанидан хабари йўқ, эски ашулаларни айтиб, худди денигиз қизи ёки табнат томонидан шу хил табний фалокатлар учун яратилмиш маҳлуқ каби сув бетида сузаберибдир. Бу ҳолнинг узоқ давом этмаги мумкин эмасди.

Қўйлаги, сувни шимиргандан кейин, оғирлашиб, уни сувнинг бағрига тортибdir, ва шу билан шўрлиқ қиз суюқ балчиқлар орасида ўз ўлимига қовушибdir...

Лаэрт — Демак тамом бўлди! Бечора синглим ботиб ўлди...

Киролича — Афсус, ботиб ўлди!

Лаэрт — Ўзи ҳам, шўрлик Офелия, сувга серобсан, шу сабабдан мен кўз ёшимни чиқармай дейман. **Фақат...** (*Аччиқ-аччиқ ишглайди*). Одамнишг хусусияти шу: одам боласи ҳар қадар ўз-ўзидан хижил бўлса ҳам, табиат ўз қонунларини бузмайди. Мен бутун дардларим учун ишглаб бўлганимдан кейин, менда хотинлар сезгиригининг кўлагаси ҳам қолмайди! Хайр энди, подшоҳим. Шу топда энг оловли сўзлар билан дунёни бузардим, ҳайфки, мусибатнинг зўрлиғи орқасида рўй берган бу беъмани бўшанглиқ у — сўзлар оловини бутун-бутун сўндириб ташлаған...

(Чиқиб кетади).

Кирол — Юр, орқасидан борайлиқ, Ҳертруда. **Унинг саркашлигини** иўқталағунча ўлиб бўлдим; кўрқаманки, мана бу кейинги зарба унинг кейинги жиннилигини яна қўзғаб қўймасин. Қани юр, қўлдан чиқармайлиқ.

(Чиқиб кетадилар).

БЕШИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Элсинор.

Гўристон.

Қўлларида асбоблари (беллар) билан икки гўрков киради.

1-г ўрков — Ўз-ўзини қасд билан ўлдирган қизни христиан маросими билан кўмарилилар?

2-г ўрков — Кўмадилар, дедим-ку сенга. Қавла, тезрак. Унинг ишини терговчи хўп текшириб кўриб, христиан маросими билан кўмишга лойиқ топибдир.

1-г ўрков — Нечик бундай бўлсан, ахир? Бўлмаса, ўзини қасдан сувға ташламасдан, беихтиёр ботиб ўлгандир?

2-г ўрков — Эҳтимол, шундай деб ҳукм қилганлардир.

1-г ўрков — Мен ўйлайманки, бу ерда бир қасд бўлмай иложи йўқ. Беихтиёр ботаётган одам қутулиш учун зўр беради. Агар ўзи қасдан ботаётган бўлса, ундай одамдан бир феъл содир бўладики, у феълнинг уч бутоғи бор: ҳаракат этмак, ишга киришмак ва бажармак... Демак, бу қиз беихтиёр эмас, қасдан ботиб ўлган.

2-г ўрков — Бас энди, ишингни қил.

1-г ўрков — Гапимни тугатай! Чунончи, масалан, мана бу — сув, хўш мана бу ерда, чунончи, бир одам турибдир, жуда яхши! Агарда у одам ўз оёғи билан бориб сувда ботган бўлса, унинг ўлишига ўша юриб борғани сабаб бўлди. Шу ерига яхши қунт қил. Йўқ, агар сув оқиб бориб уни ботирған бўлса, демак у одам, қасдан эмас, балки беихтиёр ботиб ўлди; яъни ўз ўлимиға ўзи сабаб бўлмаған садам ўз жонига қасд қилған бўлмайди.

2-г ўрков — Ҳали қонунда шундай дейилганми?

1-г ўрков — Қонунда, терговни шу йўсинда ўтка-
зилсин, дейилган.

2-г ўрков — Менингча, гапнинг таги мана мунда:
бу қиз агар давлатлик хонадондан чиқмаса, христиан
маросими билан кўмилиш унга насиб бўлмасди.

1-г ўрков — Жуда тўғри айтинг. Бундан чиқадики,
ўзларини ўлдириш учун бошқа қора ҳалққа қарағанда
уларға кенграк йўл қўйилған бўлса, давлатлик одам-
ларнинг шўри экан-да. Кел энди, белкурақни бер бу
ёққа. Аммо менинг фикримча, бобон ва гўрковдан
бадавлат одам йўқ. Уларнинг касблари Одам Ато вақ-
тидан бошланади.

2-г ўрков — Бу нима деганинг: Одам Ато бегзода-
миди?

✓ 1-г ўрков — Биринчи марта қўлиға асбоб олиб иш
қилған одам Ато эди.

2-г ўрков — У вақтда қўл билан асбоб нима қили-
син?

1-г ўрков — Бу динсизнинг гапини қаранг! Сен ҳа-
ли муқаддас китобдан ўчунча бехабармисан? Муқаддас
китобда: «одам Ато ерни кавлади» дейилган. Қўли ҳам
бўлмаса, асбоби ҳам бўлмаса ерни қандай кавлайди?
Энди мен сендан бир нарса сўрайман. Агар тўғри жа-
воб беришга ярамасанг, дарров бориб тавба-тазарруъ
қил.

2-г ўрков — Хўп, сўра.

1-г ўрков — Тошчи, кемачи, ёки дурадгордан пи-
шиқроқ иш қилатурған яна ким бор?

2-г ўрков — Дор ясайтурғон уста бор. У ясаған дор
қанча одам тортилиб кетса ҳам, дор ҳанузгача мустаҳ-
кам туради.

1-г ўрков — Бу жавобинг маъқул. Дор, чинакам
мустаҳкам туради. Фақат, унинг мустаҳкам туриши ким
учун? Ҳатоға кетканлар учун. Мана, масалан, сен ўзинг
дор ибодатхонадан ҳам мустаҳкам деб, сен ҳам ҳатоға
кетдинг. Демак, сени дорға жўнатиш керак бўлади.
Миянгни кавлаб кўр, балки бошқа бир жавоб топа-
ларсан?

2-г ўрков — Тошчи, кемачи ё дурадгордан кўра пи-
шиқроқ иш қилатурған яна ким бор, шундайми?

1-г ўрков — Ҳа, баракалла, шунинг жавобини бер,
вассалом.

2-г ўрков — Яхши. Ҳозир айтаман.

1-г ўрков — Хўш...

2-гўрков — Жавоби шуки, азбаройи худо, жавоб беролмайман.

*(Ҳамлет билан Ҳорацио кириб,
олисда тўхтайдилар)*

1-гўрков — Бас энди, бунинг устида бош айлантириб ўтирма, эринчак эшакни қанча урганинг билан югуртиrolмайсан. Башарти, сенга шу саволни берсалар «гўрковлар» деб жавоб қил, негаки улар тиклаган бино то қиёматғача етади. Бор, бирор нарса топиб кел, томоқни ҳўллайлик.

*(2-гўрков чиқиб кетадир).
(1-гўрков гўр қазиб туриб ашула айтадир):*

Бир замонлар ёш эдим,
Севгига йўлдош эдим,
Шуларни ўйлаб дедим,
Шундан яхши ниҳма бор?
На қайғи бор, на ҳасрат...
Фақат ҳузур-ҳаловат...
Эрта роҳат, кеч роҳат,
Ҳар куни кўклам, баҳор...

Ҳамлет — Бу тентак ўзи қилиб турған ишига тушунмайди, шекилли. Гўр кавлаб туриб ашула айтади.

Ҳорацио — Қилатурған иши бу бўлғандан кейин кўнукмай иложи йўқ.

Ҳамлет — Рост айтасан. Оз иш қилатурған қўл нозикрак бўладир.

1-гўрков — (Ашула):

У замонлар ўтди энди... кетди бедарак,
Энди мана ерни кавлаб терганим суюк.

(Бошчаноқ): Бош суяги... (Чиқариб ташлайди).

Ҳамлет — Бу бошчаноқнинг бир замон тили бор эди, балки, ашула айтишға ҳам ярағандир. Энди келиб ана у тентак, биринчи марта одам ўлдирган Қобилининг чакка суягидай бўлиб, бор кучи билан срга ураётир. Аблаҳ, бу жасадга мунича ҳазар қилиб қарайди, балки, бу ўз замонида, ўзини ҳатто худо даражасига қўйған

бир ҳукумат улуғи бўлғандир. Оё, шундай бўлиши мумкин.

Ҳорацио — Мумкин, шаҳзода.

Ҳамлет — Ёки ҳар йўлиққан: «комонмисиз, азизим», ё бўлмаса «кайфингиз нечук, ҳурматлик» деб мулоэмматлар қилған бир сарой аҳли, ёхуд «ўзимга бермасмикан» деган тамаъ билан «фалончи»нинг отини «фалон, пистон» деб мақтаган бир таъмакор бўлғандир.

Ҳорацио — Шундайдир, шаҳзода.

Ҳамлет — Энди келиб бу бош қуртларға насиб бўлған, қуртлар уни пок-покиза еганлар, мана бу эшак гўрков бўлса, унинг чакка суюгини бел билан янчиб ўлтирибдир. Агар биз фойдалана билсак, бу нарса катта ибрат бўларди. Бир замон нақадар парваришлар билан силаниб-сипаланган бу суюклар, оё «суюк» ўйинида соққалиқ вазифасини кўриш учунгина яратилғанмиди? Шуни ўиласам, суюкларим сирқираиди.

1-г ўрков — (*Ашула*):

Турмуш билан кураш қилиб шунда йиқилдинг
Тилайманки, енгил бўлсин ётган тупроғинг.

(*Бошқа бир бошчаноқни иргитади*).

Ҳамлет — Ана, тағин биттаси. Бу, балки, бир муфтининг бошчаноғидир. Қани унинг ривоятлари, масала масаллари, мулоэмматлари ва ингичка нукталари? Мана бу жоҳилнинг мунча омилона муомалалариға нега индамай туради. Ва нега уни ҳақорат даъво қилиб қозихонаға чақиртирмайди? Ай! Мана бу жаноб, ҳар хил васиқа, ҳужжат, ижро варақалари, раҳмномалар билан яроғланиб олиб, ўз вақтида қанча мулкларни ўзиники қилди экан? Унинг шу топдағи ҳолини, бир замонлар фаросат билан тўла бўлған бошларини кўринг! Оё бунинг шунча даромадлари, тўплаған дунёлари, агар иккى, баравар ортиқ бўлғанларида ҳам, шу топда, бунинг ётқан ерини иккى қарич бўлса ҳам кенгайтириб беришга ярайдиларми? Бунинг қўлидағи васиқалар, бу йиғилмаларнинг ўзи шу тобут сандиқчасига зўрга сиғарди, ҳолбуки энди сандиқчаға ўзи жойланибдир.

Ҳорацио — Бемалол жойланибдир, шаҳзода.

Ҳамлет — Ва сиқа ёзилатурған қалин қофозлар қўй терисидан бўлади шекилли?

Ҳорацио — Ҳа, шаҳзода, қўй терисидан, ундан кейин бузоғ терисидан бўладир.

Ҳамлет — Демак, ҳалиги васиқа қоғозлариға эга бўймоқ учун уринатурғон ҳам қўйлар билан бузоғлар экан-да. Ана у азамат билан бир гаплашиб кўрай. Ҳой тақсир, бу гўр кимники?

1-г ўрков — Меники. (*Aшула*):

Турмуш сендан зўр келиб,
Сен турмушдан енгилиб...

Ҳамлет — Менинг ўйимча сен бу гўрнинг ичига тушиб олғанинг учунгина уни ўзимники дейсан.

1-г ўрков — Сиз бунинг ташидасиз, шу учун сизники бўлолмайди. Мен бўлсам, ҳали унинг ичига кириб ётмасам ҳам, ҳарқалай, ўзимники дейман.

Ҳамлет — Гўр деган, расми, тириклар учун эмас, ўликлар учун кавланади, шу учун, ҳазрат, сени ёлғончи десак мумкун.

1-г ўрков — Йўқ, гарчи мен бунинг ичига тушиб олған бўлсам-да, ёлғондан йироқман.

Ҳамлет — Бу гўрни кимга қазиб ётиран? Эркак кишигами?

1-г ўрков — Ҳеч бир эркак кишига эмас.

Ҳамлет — Ундаи бўлса, хотин кишигами?

1-г ўрков — Хотин кишига ҳам эмас.

Ҳамлет — Қимни кўмадилар бўлмаса?

1-г ўрков — Тириклигида хотин киши, эндиликда эса — худо раҳмат қилсин, бир марҳума бўлған кишини.

Ҳамлет — Бу азамат жуда сўз-танлар чиқди-ку. Бу билан гаплашганда ҳар бир гапни ўлчаб гапиришга тўғри келади. Самолар номига онт этаманки, Ҳорацио дунёнинг ишларига сарасоп солиб қарағанимдан бери, яъни шу сўнгри уч йил мобайнода, мана шундай бир Фикрга келдим: замонамиз шу қадар иттиглашдик, авомнинг оёқ уни ҳаваснинг товонига тегиб унинг ғашини келтира бошлади (гўрковга): қачондан бери бу касб билан шуғулланасан?

1-г ўрков — Унугилмас кунлар орасида энг унугилмаси бўлған, яъни марҳум қиролимиз Ҳамлет Фортин-брасни енгган кундан бери.

Ҳамлет — Унга неча йил бўлди?

1-г ўрков — Шуни ҳам билмайсизми ҳали? — бир масъум ҳам биладиган гап-ку! Бу воқеа ёш шаҳзода Ҳамлет туғилган куни юз берган эди, шаҳзода Ҳамлет бўлса жинни бўлиб қолиб, Англияга жўнатдилар.

Ҳ а м л е т — Нега жўнатдилар Англияга?

1-г ў р к о в — Жинлангани учун. У ерга бориб яна эсу-ҳушини топиб олади, борди-ю тополмаса, унда ҳам зарари йўқ.

Ҳ а м л е т — Нега?

1-г ў р к о в — Билинмайди. Чунки у ерда ҳамма жинни.

Ҳ а м л е т — Нечик жинланди у?

1-г ў р к о в — Айтишларига қарағанда, жинланиши жуда қизиқ бўлған.

Ҳ а м л е т — Нечик яъни?

1-г ў р к о в — Бирданига эсини йўқотиб, жинланга-ну қўйғон.

Ҳ а м л е т — Ниманинг устида жинланган, ахир?

1-г ў р к о в — Дания тупроғи устида. Менинг ҳам гўрковлиқ қила бошлаганимға ўттиз йил бўладир. Жу-да ёш вақтимда кириб эдим бу ишга, шу иш билан қа-ридим.

Ҳ а м л е т — Одам боласиға тамом чириб йўқ бўлмоқ учун қанча вақт керак бўладир?

1-г ў р к о в — Одамига қарайди. Баъзилар тиригла-ридаёқ шу қадар чирийдиларки, зўрға гўристонға етиб келадилар. Баъзилар саккиз, баъзи бирлари эса тўқ-қуз йилғача чидайдилар, кўнчилар албатта тўққиз йил туриш берадилар.

Ҳ а м л е т — Нега кўнчи бошқалардан узоқроқ чи-дайди?

1-г ў р к о в — Маълум. У ўз ҳунари орқасида шу қа-дар ошланған бўладикин, сув унинг терисига зўрға таъ-сир қилади, ваҳоланки, мен сенга айтсан, сув деган нарса ўлик жасадни жуда тез нобут қиладир. Мана бу бошчаноқни кўринг. Ернинг тагида роса йигирма уч йил ётган...

Ҳ а м л е т — Кимнинг боши?

1-г ў р к о в — Бузуқ бир хотиндан бўлған бетавфиқ фарзанднинг боши, аммо-лекин сиз, ким деб ўйлай-сиз?

Ҳ а м л е т — Билолмадим.

1-г ў р к о в — Беҳаё ҳазиллари учун ҳеч қаерда ро-ҳат юзини кўрмасин илоҳим. Бир кун менинг бошимға бир шиша «Рейн» шаробини қуйинб юборган эди. Хул-лас, бу бош — ўрда қизиқларидан Юрикники.

Ҳ а м л е т — (Бошини қўлиға олиб): Чинажам-а?

1-г ў р к о в — Айни ўзи.

Ҳамлет — Бечора Юрик. Мен буни танир эдим, Ҳорацио. Ҳушчақчақликда назири йўқ эда, хаёли топғонлиги одамни ҳайрон қолдиради. У мени елкасида кўтариб катта қилған эди. Мен уни жуда яхши кўрардим, энди бўлса мана бу бош чаноги нафратимни қўзғатади, кўнглимни оздиради. Мана лаблари, жуда кўп ўпканман, лекин саноги эсимда йўқ... қани қаерда қолди сенинг ҳазилларинг, ҳой Юрик, ашулаларинг, чандишиларинг, қирол дастурхони теграсида ўлтурғонларинг, ичакларини узадиган қаҳқаҳа портлатишларинг?.. Ҳайҳот. Шу топда ўзингни кулдирмак учун бўлса ҳам биргина ҳазилинг қолмаған. Милкларинг бир-бирига киришган. Сен энди бурунғидай чиройлиқ хотинларнинг пардозхоналарига кириб «юзингизга арава-арава упа-энликни чаплағанингиз билан ўз аслингиздан йироқ кетолмайсиз» деб, уларни кулдиролмайсан... ўтина-ман сендан, Ҳорацио, менга бир нарсани айтиб бергил...

Ҳорацио — Нима дейсиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Оё, Македонияли Искандар ҳам, тупроқда ётаркан, шу ҳолда бўлиндимикан?

Ҳорацио — Ҳеч бир шак-шубҳа йўқ.

Ҳамлет — Худдиг шунақа қўланса ис чиқардими-кан? Ўв-в.

Ҳорацио — Албатта, шаҳзода.

Ҳамлет — Жасадимизнинг қолдиқлари қандай паст нарсаларга ишлатилар экан, Ҳорацио! Искандарнинг суюклари бирорта идишга қопқоқлик қилаётгандир деб ўйлашдан ким бизни манъ қилолади?

Ҳорацио — Бу нарса, хаёлнинг ортиқча ўйини бўларди.

Ҳамлет — Ҳеч, биз агар хаёл қилиб кўрсак, та- мом bemalolliq билан ва тўғри йўлдан сира адашмасдан, чунончи мана бу нарсани тахмин қила олардик: Искандар ўлди, Искандарни кўмдилар, Искандар тупроққа айланди, тупроқ эса ер демак, ердан лой қилинадир, энди, Искандар айланган лойдан бўза идишига қопқоқ ясалмайди, деб ким айтиб оладир?

Цезарь кимдир? Ер юзини қалтиратған ҳукмдордир, Ўлгандан сўнг ул ҳам бориб қора ерга табдил топди. Бир замонлар ер юзига ҳакам бўлған шундай бир куч, Ҳайҳот, энди деволларға ишлатилган қора лойдир.

Энди, жим. Ўзимизни бир чеккага олайлиқ. Қирол, қиролича ва бутун аркони шу томонға келаётирлар.

(Бошларида руҳонийлар бўлғони ҳолда жаноза маросими кўринади. Офелия тобути кетида Лаэрт ва навкарлар келмакдалар, улардан сўнг қирол, қиролича ва аркони.) Ким бўлди бу? Тантана деган нарсалардан асарҳам йўқ, демак жонидан тўйған бир вақтида ўзига қасд қилған биронта обрўли хотин бўлса керак. Ҳа, обрўли одамға ўхшайдир. Бирор жойға беркиниб туриб томоша қилайлик.

(Хорацю билан бирга бир томонға чекилади).

Лаэрт — Яна қандай маросими бор — қилинатурғон?

Ҳамлет — Бу сўзлаб ётган — Лаэрт бўлади, но мусли ва нажиб йигит... қунт қил.

Лаэрт — Яна қандай маросим қолди?

1-роҳиб — Бизга ижозат этилган кўмиш маросимлари қилинди. Унинг ўз ажали билан ўлганлиги шубҳалик, агарда юқоридан буйруқ бўлмағанда бунинг жасади то сўнг Истрофилғача покланмасдан ётаберарди ва такбир-таҳлил ўрниға унинг ўлигини тошлар ва кесаклар билан узатардилар, энди-чи, энди: покдоман қизларнинг гўрларига қўюлатурғон қизлиқ гулдастасига эга бўлди ва уни сўнг манзилингача жом овозлари остида узатмоқдалар.

Лаэрт — Демак, бошқа ҳеч нарса қолмабдири-да?

1-роҳиб — Иўқ. Уз ажаллари билан кетган бошқа бандалар учун ўқилатурған «ракам» дуосини бунинг ҳақида ҳам ўқийтурғон бўлсақ, кўмиш маросимини ҳақорат қилған бўлардик.

Лаэрт — Энди буни ўз сағанасига тушурингиз, гўзал ва масъум тупроқларидан баҳор бинафшалари уҳансин. Сенга, эй тош кўнгилли роҳиб, шунингниа дейманки, сен дўзах оловлари орасида тишиларингни бир-бирига киришитириб нижиниған вақтингда, менинг синглим фаришталар тўдасиға қўшилған бўлади.

Ҳамлет — Нима ган! Бу кўмилаётган гўзал Офелиями?

Қиролича — (Тобут устига гуллар сочиб): Юлиб олинған гулга энг сўнғи гулларни қўшай — алвидо. Офелия, менинг Ҳамлетимга тегарсан деб умид қилған эдим, бу гулларни сағанангфа эмас, келинчаклик ётинггфа сочарман деган эдим.

Лаэрт — Бераҳм қилмишлари билан сени ойдай ёруғ ақлингдан жудо қилған ким бўлса, уч қават балолар ўн мартадан бориб ўшанинг ёқасиға ёпишсин! Туп-

роқ ташламай туринг. Тўйиб бўлмас синглимни яна бир бор кўриб олай. (*Иргиб гўрга тушади*). Энди кўмаберинг соғонани. Илгари бир адир, ундан кейин ўзининг баландлиги билан қадимғи «Пелион»* тоги, ҳатто-ки ложуварт «Олимпиюс»нинг кўкларга тегадиган чўқ-қилари қадар юксак бир тоғ тиклангунча, ўлигини ҳам бостира беринг тупроқ билан!

Ҳ а м л е т — (Олдинға чиқиб): Ким — у мунча маъюслик билан ўз дардларини айтиб, ўзининг аччиқ фарёдлари билан дарбадар юлдузларға ёлворган, уларнинг ўз жойларидан қимирламасдан, ювощи сомиълар каби тинчфина туриб, бунинг туганмас ҳасратларига қулоқ бермакларини сўраған? Мана менман, данияли Ҳамлет! (У ҳам ирғиб соғонаға тушади).

Л а э р т — Шайтон чанг солсин имонингға.

(Ҳамлетнинг томогидан бўғади. Олишув).

Ҳ а м л е т — Яхши тилак тилагали ярамас экансан. **Марҳамат қилиб мени бўғушингни бас қил.**

Тежанг, узи қора одам бўлмасам-да, ҳарқалай, феълим ёмон, эҳтиёт бўлишға маслаҳат бераман... Ол қўлингни...

Қ и р о л — Ажратиб қўйинг!

Қ и р о л и ч а — Ҳамлет, Ҳамлет!

Ҳ а м м а — Яхшилар.

Ҳ о р а ц и о — Олижаноб шаҳзода, тинчланингиз!

(Одамлар уларни ажратиб қўйиб, соғонадан чиқарадилар).

Ҳ а м л е т — Йўқ, кўзларим абадий юмулғанча бу йўлда олишмоқдан тўхтамайман.

Қ и р о л и ч а — Нима тўғрида гапираётисан, севимли ўғлим?

Ҳ а м л е т — Мен Офелияни севардим. Қирқ минг оғайнининг севгиси бир тараф бўлса, биргина менинг севгим ўзи бир тараф. (*Лаэртга*): Сен унинг йўлида нималар қилмоқчисан?

Қ и р о л — Кўрдингми, Лаэрт, бунинг ақли бошида эмас.

Қ и р о л и ч а — (*Эрига*): Худо ҳаққи сўрайман, гапирмай туринг!

Ҳ а м л е т — Унинг йўлида нималар қилмоқчисан дейман? Үлумнга йиглайсанми? уни деб кураш бошлийсанми? Үзингни очдан ўлдирасанми? Тирноғинг би-

лан кўксингни тинталайсанми? Заҳар ичасанми? Тимсоҳ гўши ейсанми?

Шуларни ҳаммасини мен ҳам қиласман... Нега келдинг бу ерга? Юрагинг куйиб келдингми? Гўрга сакраб тушмак билан мени хижолат қилғали келдингми?.. У билан бирга ўзингни тириклай кўмдирмакчи бўлсанг, мени ҳам кўмсинглар! Модомики сен тоғлар тўғрисида бир вайсаб ўтting, милион арава тупроқни бизнинг устимизга тўксунларда, баландлиги олдида Осса* тоғлари ҳам бир ҳолдай бўлиб қола турғон тупроқ йигини кўтарилсин ва унинг чўққиларини саратоннинг жаҳаннам оловлари қўфурсин! Сен ўкурмакчи бўлсанг, мен ҳам сендан қолишмайман!

Қиролича — Бунинг яна телбалиги тутди, лекин тезда ҳушига келади. Сўнгра, янгигина тухумдан чиққан олтин тукли болаларини ўз қанотлари билан исита турған капитар сингари, даррав ювошланиб, жимгина қайғисига бериладир.

Ҳамлет — Менга қара, нима учун сен менга мунақа хиллиқ билан қарайсан? Мен сени ҳамма вақт яхши кўриб юрардим-ку... хайр майли, бу ерда Ҳеркулесдай одамнинг қўлидан ҳам ҳеч нарса келмайди! Майли, мушук кўнгли хоҳлағанча миёвлай берсин, ит ҳар ҳолда ўз деганини қиладир.

(Чиқиб кетадир).

Қирол — Азизим Ҳорацио — ўтинаман, сендан, орқасидан борғил. (Ҳорацио чиқиб кетади). Сен, Лаэрт, кечаги маслаҳатимизни эсингда тутиб, яна жиндак бардош қилиб тур, энди оз қолди. Йиши қанча керак тезлик билан бартараф қиласмиш. (Қироличага): Азизим Ҳертрудга, айтғил, ўғлингни кузатсинлар (қиролича чиқиб кетади). Бу гўрнинг устига жонли бир ҳайкал ўрнатиш керак. Яқинда тинчликка ҳам қовушармиз, унгача бардош этагини ушлашимиз лозим. (Чиқиб кетадилар).

ОЛТИНЧИ ҚУРИНИШ

Үрдада катта бир хона. Ҳамлет билан Ҳорацио киришадир.

Ҳамлет — Буни бас қилайлиқ энди, азизим. Бошқа хусусга ўтайлик. Ӯша вақтдағи ишлар-ку — ҳаммаси эсингда бордир?

Ҳ о р а ц и о — Нега бўлмасин, шаҳзода?

Ҳ а м л е т — Ҳорацио, менда бир кўнгил кураши бошланиб кўзимдан уйқу деган нарса тамом қочиб кетди. Мен ўзимни кишинга боғланган гуноҳкордан ҳам баттаррак бандга тушганимни сезардим, сўнгра мен ўзимга бир дадиллик бердимки, мана энди, шу ишимга хурсанд бўлиб ўлтирибман. Бепарволиқ деган нарса баъзизда бизга кўп катта хизматлар кўрсатади, буни билиб қўйиш керак, ҳолбуки муваффақиятсизлиқларимизнинг аксариси илгаридан пухталаниб қўйилған тাখминлар орқасида рўй беради. Бу бизга, устимизда, бизнинг тақдирларимизни идора этган бир улуҳият борлигини кўрсатади.

Ҳ о р а ц и о — Айни ҳақиқат.

Ҳ а м л е т — Устимга янги чакмонимни кийиб кечадаги хонамдан чиқдим, қоронғида, тимискиланиб юриб уларни ахтара бошладим ва топдим. Муҳрланган номани қўлга тушургач, яна қайтиб уйимга келдим. Бу муваффақият менга дадиллик берди, сўнгра, эҳтиёт деган нарсани сира 'ўйламай, номани очишқа қарор бердим; нима чиқди дегин ундан?

Қирол Клавдийнинг кўнгли қинғир одам эканлигига яна бир далил келиб чиқди, яъни қуидағи мазмунда бир нома ўқудим:

Елғиз Даниянингни эмас, балки Англияниң осоишишталиғи ҳам матлуб бўлғанлиғидан ва ҳам Ҳамлетдай зарарли одамни соғ қолдириш ярамаганлиғидан, шу номани олган ҳамон, унға — эс-хушини тўплашқа, ўзингизга эса пичоқ қайрашға ҳам фурсат бермасдан, мазкур Ҳамлетнинг бошини кессангиз...

Ҳ о р а ц и о — Иўқ-эй?

Ҳ а м л е т — Мана номанинг ўзи: бўш вақтингда ўқуб кўр... Бошқа гапларни ҳам эшиитмак истайсанми?

Ҳ о р а ц и о — Истаганда қандай, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Уларнинг мени қопқонға тушурмак истаганларини жуда аниқ сезардим, шу учун менга зеҳни қобилиятларимни кўп зўр бериб ишлатишга тўғри келмади. Иш режаси ўз-ўзидан чизилиб қолди. Ўлтирдимда, қўлимдан келган қадар хушхат қилиб, бошқа битта нома ёздим. Мен ҳам, бир замонлар бошқа давлат сингари, очиқ ва хушхат қилиб ёзишни айб деб билардим, шу учун у одатимдан қутулиш менга анча қийин бўлди, шундай бўлса ҳам, дўстим, ўзим-ўзимга катта

хизмат қилдим. Менинг нималар ёзғанимни билмак истайсанми?

Ҳорацио — Албатта, муҳтарам шаҳзода.

Ҳамлет — Англия, Даниянинг содиқ хирожгузори бўлғанлиғидан мен унинг қироли олдиға қўйидағи қаттиқ талабни қўйдим: «Башарти сиз, бизнинг биродаримиз ва иттифоқдошимиз бўлған Англия қироли, сулух дарахтининг бошоқларидан туғулган гулдастасини қўлига ушлаб иккавимизнинг ўртамизда кўкариб турушини истасангиз, шу номани топширганларни тўхтовсиз ўлум жазосиға маҳкум қиласиз, шу билан бирга уларни қай йўсунда бўлса ҳам сўроқ қилиб ўлтирмайсиз ва ҳатто калима айтмоқлариға ҳам фурсат қолдирмайсиз».

Ҳорацио — Янги номани қандай қилиб муҳурлай олдингиз?

Ҳамлет — Бу ерда ҳам менга тангрининг ўзи ёрдам қилди. Чўнтагимдан отам марҳумнинг муҳри чиқиб қолди, унда Даниянинг давлат тўғруси бор эди. Номани бурунғидай қилиб жойладим, устига унвонини ёздим, муҳр босдим, ундан кейин астагина бурунғи жойиға жойлаб қўйдим. Бунн ҳеч ким кўргани йўқ. Эртаси куни денгизда ўғрилар билан урушимиз бўлди, унинг оқибати эса ўзингга маълум.

Ҳорацио — Демак, Розенкранс билан Гилденштерн муҳаққақ ўлумга кетибдирлар-да?

Ҳамлет — Бўюнлариға қўйилған вазифани улар ўзлари сўраб ва тилаб олдилар, шу учун уларнинг ўлумларига кўнглим ачишмайди, у ўлум, ўзларининг ортиқча урунишлари учун бир мукофот. Икки кучлик душман зарбаси ўртасида қолған кучсизнинг шўри қурисин!

Ҳорацио — Қандай ярамас одам экан, бу қирол!

Ҳамлет — Энди сен ўз кўзунг билан кўриб турасанки, менинг гарданимга муқаддас бир вазифа юклатилган, бу вазифа — ундаи, яъни: отамни ўлдирган, онамни ярамас бир хотинға айлантирган, Дания халқининг истаклари билан менинг умидларим орасиға ҷақир тиканак бўлиб кирган, ва ниҳоят, менинг ўзимни ҳам қўлға тушурмак учун фириб тузоқларини қурған номардан ўч олмоқдир. Уни мана шу қўлларим билан уриб ўлдирмакка виждан юзасидан ҳаққим йўқми менинг? Бу йирингли ярага бундан сўнг ҳам одам болаларини кемира бермакка йўл қўйсам, оё менинг томонидан бир жиноят бўлмайдими?

Х о р а ц и о — Энди элчиларнинг Англияда ўлдирилганлари тўғрисидағи хабар шу яқин кунларда қиролга эшитилиб қолса керак.

Ҳ а м л е т — Албатта, бу кун-эрта эшитилади, лекин унға қадар ўтатурған фурсатдан фойдалана оламан. Баъзида одам боласи «бир» дегали ҳам улгурулмасдан ўлиб қолади. Ҳорацио, Лаэртни фаромуш қилганим учун чин кўнгилдан афсус ейман. У билан менинг аҳволимни бир хилда демак мумкун. Мен у билан дўст бўлиб қолиш талабида астойдилман, фақат менинг тинкамга теккан нарса унинг ўз мусибатлари билан гердайиши бўлди.

Х о р а ц и о — Ҳам, бирор келаётир.

(*Озрик киради*).

О з р и к — Зоти шоҳоналарининг Данияга яна қайтиб келмаклари билан табрик қиласман.

Ҳ а м л е т — Қуллуқ, Ҳорацио, бу сук чибнин билан танишмисан?

Х о р а ц и о — Иўқ, шаҳзода, таниш эмасман.

Ҳ а м л е т — Ундаи бўлса шарафлик эмишсан, зеро-ки бу билан таниш бўлмоқ фақат шармандаликка сабаб бўлади. Унинг даромади, ерлари жуда кўп. Агарда бир ҳайвонни бошқа ўзи сингарни ҳайвонлар устидан қирол қилиб қўйилса, бу азамат ўша қиролнинг дастархонига ҳам қўл узатади. Бу ўзи фақатгина бир олақарға-ю; лекин, боя айтғанимдай, ўзига старли ерлари ва ифлослиқлари бор.

О з р и к — Қийматли шаҳзода, башарти зоти шоҳоналарининг бўш вақтлари бўлса, қирол ҳазратлари томонидан менинг уҳдамга юклатилган вазифани эшитсалар.

Ҳ а м л е т — Агар бўш вақтим бўлмагандага ҳам, қиролнинг истагини жону дилим билан эшитардим. Фақат, шапкангни ўзига тегиши бўлған жойға қўйғил. Унинг жойи бошда эмасми, ахир?

О з р и к — Қуллуқ, шаҳзода жаноблари... Фақат ҳаво шу қадар иссиқки...

Ҳ а м л е т — Аксинча, бу кун ҳаво совуқ: шўмол шамоли бор.

О з р и к — Дарҳақиқат, шаҳзода, бу кун пича совуқ бўлиб турибдири.

Ҳ а м л е т — Ҳар ҳолда, менинг билишимча, бу кун ҳаво жуда иссиқ ва дам.

О з р и к — Тўғри айтадирлар, шаҳзода жаноблари, бу кун ҳаво шу қадар иссиқ ва дамки, таърифга сифмайди... фақат, шаҳзода, қирол ҳазратлари жанобингиш учун бирор билан катта бир гарав боғлаша турған бўлдилар ва шуни сизга эшиитирмакни менга топширдилар. Масала мана бундан иборат...

Ҳ а м л е т — (*Унинг шапкасини кўрсатиб*): Илгари буни кийиб олинг.

О з р и к — Азбаройи худо, шаҳзода, менга бу қулайроқ... азбаройи худо бу қулайроқ. Шундай қилиб, шаҳзода, масала шундан иборатки, яқинда ўрдаға бир ёш йигит кириб келди, жуда кўркам, жуда тарбиялик ба ҳар навъ камолатларга эга бўлған бу йигитнинг номи Лаэрт эди. Унинг мижоз ва табиатини, ва ҳам бошқа олий сифатларини тегишли даражада мадҳ ва ситойниш этмак учун сўз вафо қилмайди. Лекин, ҳар ҳолда, унинг нозиклик, чаққонлиқ ва одобликда барчаға намуна бўлғонини айтмасдан туриб бўлмайди. Хуллас, у — шундай ноёб бир йигитки, унинг суҳбатидан энг баланд даражалик одамлар ҳам завқ ола биладилар.

Ҳ а м л е т — Сен уни на қадар балогат ва фасоҳат ишлатиб мақтаганинг билан, муҳтарам дўстим, унинг фазилат ва камолатлари ўз порлоқлиларидан бир заррасини ҳам йўқотмайдилар, мен биламанки, энг соғлом эс ҳам ундағи сифатларининг туганмас рўйхати орасида қолиб, ўзини йўқотади ва у эсга, сўнгра, ҳеч қандай ҳисоб ёрдам қилмайди. У сифатларни фақат жамъ ҳолида олмоқ лозим, ва шунда улар шу қадар кўп минқдорда тўпландиларки, ундаи юк ҳар қандай кемага ҳам сув юзида салмоқтиқ бералади. Энди шахсан менинг ўз тўғримда келинса, мен чин кўнгилдан қувониб туриб дейманки, Лаэрт — юксак қобилиятларга эга бўлған бир йигитдир. Унда бебаҳо ноёблиқлар шу қадар мўл тўпланишиши, унинг тўғрисида ҳақ гапни айтмоқ учун фақат мана мундай демак мумкун: у, ўз тенгини фақат ойнада кўра олади-бошқа ҳар қандай таъриф ва тавсиф унинг суратини эмас, ёлғиз аянч бир кўлагасини кўрсата оладир.

О з р и к — Зоти шоҳоналари, унинг тўғрисида айни ҳақиқатини ўзини марҳамат қилдилар.

Ҳ а м л е т — Фақат, азизим, нима кераги бор бутун бу гапларнинг? Бу ёш йигитнинг шаъшаали тасвирини сертакаллуп ва серҳашам сўзларинизнинг кераксиз бе-заклари орасига олмоқ нега керак?

О з р и к — Шаҳзода жаноблари...

Ҳ о р а ц и о — Қийматли шаҳзода, бу билан унинг ўз тилида эмас, бошқа бир тилда гаплашинг, шундай балки, сўзингизга тезрак тушунар. Чинакам, шундай қилиб кўрунг.

Ҳ а м л е т — Фақат, у ёш йигит тўғрисида бу гапсўз нима учун бошланди?

О з р и к — Лаэртни айтадиларми, шаҳзода?

Ҳ о р а ц и о — Бунинг ҳамёни қоқланди: у олтин ҳалли сўзларнинг ҳаммаси ишлатилиб бўлди.

Ҳ а м л е т — Шундай, азизим, Лаэртни айтаман.

О з р и к — Сиз эмас, шаҳзода, фақат жоҳил одамларнина...

Ҳ а м л е т — Ташаккур этаман, сен мени улар қаториға қўшмадинг. Лекин сенинг фикринг билангини мен яхши одам бўлолмайман-да, гарчанд у фикринг ҳатто самимий бўлғанда ҳам, у ёғини айт.

О з р и к — Сиз эмас, шаҳзода, фақат жоҳил одамларнина Лаэртнинг яна бошқа юксак камолотини билмасалар мумкун.

Ҳ а м л е т — Бу фикрингга қўшулишга журъат этолмайман, чунки мақталған Лаэртни ўзим билан тенглаштиришга тўғри келиб қолмасин деб қўрқаман. Бир одам тўғрисида тўғри бир ҳукм бермак учун киши илгари ўз-ўзини яхши билмаги лозим.

О з р и к — Мен унинг ёлғиз биргина хусусда тугал камолотга эга бўлғонини қабул қиласман. Эл сўзига қарафана, унинг бу хусусдаги қобилияти жуда бошқача.

Ҳ а м л е т — Қайси хусусни айтасан?

О з р и к — Қиличбозлик ва ҳанжарбозлик ҳунарни эмиш.

Ҳ а м л е т — Демак, бир эмас, икки ҳунари бор. Хўш, гапир.

О з р и к — Қирол сизнинг томонингизни олиб унга қарши олти аداد яхши барбари от қўймоқчи. Лаэрт бўлса, эштишимга қарафана, сизга қарши олти аداد қилич ва олти аداد француз ҳанжари қўймоқчи эмиш? У қилич ва ҳанжарларнинг жуда ажойиб қинлари, камарлари ва бошқа асбоблари бор эмиш? Айниқса қутиларнинг учтаси жуда бошқача эмиш.

Ҳ а м л е т — Қути деганинг нима? . . .

Ҳ о р а ц и о — Шаҳзода, бу одам сизга ҳамма нарсанни иғнасидан ипигача айтиб бермагунча сизни озод қилмайтурғонға ўхшайди.

О з р и к — Қути деганим, шаҳзода, қиличининг чарми.

Ҳ а м л е т — Айни истироҳат вақтим шу ерда айланниб

тураман. Агар қиролға маъқул бўлса Лаэрт ўз ниятидан кайтмаган эса, тегиншли кишиларга буюрингиз: қиличларни шу ерга олиб келсинлар. Мен гаравнинг қирол фойдасиға ҳал бўлмоғи учун бутун қучимни сарф қиламан: башарти бу нарса менга насиб бўлмаса, баданимнинг бир неча жойида зарб излари ва балки жароҳатлар бўлғани ҳолда шарманда бўлиб майдонга чиқаман.

Озрик — Жавобини худди шу мазмунда эшитдирмакка буюрадиларми?

Ҳамлет — Албатта, безаш бўлса ўзинг ўз билганинча безарсан.

Озрик — Тамом садоқат билан ўзимни зоти шаҳзодаларининг марҳаматларига таслим қиласман.

Ҳамлет — Жаҳон-жаҳон саломатликлар тилайман. (Озрик чиқиб кетади). Яхшини, у ўзини-ўзи бирорвларнинг марҳаматига таслим қиласди, йўқса ҳеч ким ўз ихтиёри билан уни ўз марҳаматига олмас эди. Ҳеч бир тил бунинг тўғрисида бир оғиз яхши сўз деёлмасди.

Ҳорацио — Бу ўз тухумининг пўчоқлари, ўз миясида қолғани ҳолда уясидан учиб чиққан қизилништоннинг худди ўзгинаси.

Ҳамлет — Бу одам онасининг қучоғида ҳам, эмчакка оғиз солмасдан бурун шунаقا суралган бўлса керак. Менга маълум бўлған бир қанча шу жинсдаги қушларға ўхшаб, бу ҳам, шу беҳуда замонамизни жинни қилған бутун феъл ва ҳаракатларга тақлид қилмоққа урунади. Лекин бу ёлғиз зоҳирий томонигағина эргашади. Бутун бу жўн фириблар — қўлларидан еллигич тушмайдиган эси бор ва эси йўқлар назарида қадр ортдирмоқ ҳавасидан ўзга нарса эмас, фақат буларнинг ҳаммасини яхшилаб бир пуфласанг кули кўкга учади!

(Сарой ходими киради).

Сарой ходими — Жаноби Шаҳзода, қирол, Озрик деган ёш йигитдан, шу жойда душманингизга мунтазир турғанингиз хусусида сизнинг жавобинингизни эшитти ва Лаэрт билан ҳозир олишмоқчи бўласизми ёки олишувни бошқа бир вақтға қолдиromoқ истайсизми — шуларни билиб келмак вазифасини менга топширди.

Ҳамлет — Мен ўз қароримда мустаҳкам туратурған одамман ва қиролнинг орзусига қараб иш қиласман. Агар, қирол хоҳласа, Лаэрт билан ҳозир олишаман, агар хоҳламаса, олишувни бошқа кунга қолдираман. Ҳар доим, шу топдағи сингари ҳозир тураман.

Сарой ходими — Қирол, қиролича ва бутун сарой аҳиллари тездан бу ерга келадилар.

Ҳамлет — Марҳамат қилсингилар.

Сарой ходими — Шаҳзода, қироличанинг истаги шуки, сиз олишувдан илгари Лаэртга бир неча оғиз мулойим сўз айтсангиз.

Ҳамлет — Қироличанинг истаги ўрнига келтирилади. (*Сарой ходими чиқиб кетади*).

Ҳорацио — Шаҳзода, менга шундай туюладики, қирол бу гаровни ютқазади.

Ҳамлет — Бўлмас. Лаэрт Францияда бўлинган вақтларда, мен ҳар куни қиличбозлиқдан машқ қилдим, шу учун мен енгсам керак. Лекин, бу ишга юрагим, қалбим шу қадар ачишадики, сен, Ҳорацио, тасаввур ҳам қилолмайсан. Хайр, майли, барибири...

Ҳорацио — Шаҳзода, кейинга қолдирсак яхши бўлмайдими?

Ҳамлет — Бекор гап! Бунақа беҳуда ваҳималар — фақат хотин кишини қўрқутишға ярайдир.

Ҳорацио — Кўнглиңгиз жиндак бир ваҳима сезгундай бўлса ҳам, унинг сезгисига ишонингиз ва олишувдан воз кечингиз, уларға бу кун кайфингиз жойида бўлмағанини билдирингиз.

Ҳамлет — Ҳаёлимға ҳам келтирмайман, мен кўнглиңнинг олдиндан сезишларига қарамасдан иш қиламан. Ҳатто чумоли ҳам худодан бензин ўлмайдир. Ажалим етган бўлса кечиктиրмакнинг нима фойдаси бор? Йўқ, агар ажалим етмаган бўлса — нимадан қўрқаман! Ўлум бу кун келадими ё кейин келадими, барибири, бизнинг ҳамма вақт тайёр бўлишимиз керак, вассалом! Одам боласи ўз ҳаётига ўзи тугал ҳоким бўлолмағанидан кейин, ундан хоҳ эрта ажралсин; хоҳ кейин — барибири эмасми?

(*Қирол, Қиролича, Лаэрт, Озрик, сарой ходимлари ва канизлар киришади. Канизлар, қиличлар, қиличбоз биялайдири, курсича, қумай, қадаҳларни келтирадилар*).

Қирол — Бери кел, Ҳамлет. Бер менга қўлингни, бу қўлни қўшиб қўймоқчиман. (Ҳамлет билан Лаэртнинг қўлларини бир-бираига қўшади).

Ҳамлет — Мени афу эт, Лаэрт мен сени ҳақорат қилдим, сен ҳақиқий бир бегзодаға яраша йўсунда, мени афу эт. Шу ерда ҳозир бўлғанларнинг ҳаммаси ҳам

менинг шу сўнг вақтларда руҳ ҳасталиги билан қандай қийналғанимни сенга айтиб берганлардир. Мен сенга қандай бўлса-да бир озор еткизган эсам, номусунгни таҳқир қилған бўлсан, фақатфина телбалик орқасида қилғанимни шу ерда балан овоз билан эълон этаман. Лаэртни таҳқир қилған Ҳамлетми? Ҳамлет эмас. Модомники Ҳамлет ўзи мавжуд бўлмағани ҳолда Лаэртни ҳақорат қилған экан, у ҳолда ҳақорат қилувчи Ҳамлет бўлмайди. Ҳамлет бу тўғрида гунаҳкор бўлғанини бўйниға олмайдир. Айб унда эмас, унинг телбалигида. Шу ҳолда, демакки, Ҳамлет ўзи ҳам озор еганлар тарафиди. У шўрлиқ душманларнинг энг ашаддийси бўлған телбаликдан озор еган. Кўп гувоҳлар олдида қилингган бу иқрор, сизга озор бериш ишига менинг иродам аралашмағанини очиқ исбот қилишға яраған бўлса, менинг у қилмишимға оддий бир тасодиф сингари қарагил. Ўйнинг томидан ошириб ўқ отаркан, билмасдан ва кўрмасдан, ўз туғушған акамни ўлдириб қўйсам, гуноҳкор бўлармидим?

Лаэрт — Менинг севиб ўрганган кўнглим мени ўч олишқа савқ этмаги лозим эди. Ҳам: шу вақтгача шундай бўлиб келган эди, фақат энди мен қониқдим. Шундай бўлса ҳам, шаҳзода, бу ишда тажрибаси бўлган кишилар менга «ярашканинг билан номингға доғ тегиб қолмайди» демагунларича, номус қонунларниға мувофиқ тамом ярашиб кетишга ризолиқ беролмайман. Сиз менга ҳозир эътироф ва муҳаббат таклиф қилаётисиз, уларнинг иккавини ҳам қабул қиласман ва иккавини ҳам ҳеч бир бузмайман.

Ҳамлет — Мен ҳам буни қабул қиласман, ва шу билан иккаламиз биродарларча олишувға бошлай оламиз... Қиличларни берингиз. Тез.

Лаэрт — Менга ҳам қилич берингиз.

Ҳамлет — Мен сен учун, Лаэрт, мўлжал вазифасини бажариб бераман. Менинг тажрибам ёнида сенинг ҳунарнинг зулумот кечаларидаги юлдузлар сингари жуда ёруқ порлайди.

Лаэрт — Сиз мендан кулаётисиз, шаҳзода

Ҳамлет — Қасам ёд этаманки, йўқ.

Кирол — Қиличларни тут, Озрик. Севимли жияним Ҳамлет, гаравнинг нималардан иборат эканини биласанми?

Ҳамлет — Биласман, подшоҳим. Сиз, энг занф томон учун бу қадар сахийлиқ билан энг катта гаравни қўйғансиз.

Қирол — Мен бу тўғрида қўрқмайман. Иккавинги
зарбаларниң ҳунарингиз ҳам менга маълум. Гарчи Лаэрт ас-
боб қўлланишда моҳироқ бўлса ҳам, натижа яна биз-
ники.

Лаэрт — Бу жуда оғир. Бошқасини бер.

Ҳамлет — Бу менга ярайберади. Ҳамма қиличлар-
нинг узунлиғи бир хилда эмасми, Озрик?

Озриқ — Худди деганингиз, олижаноб шаҳзода.

(Иккала томон олишувга ҳозирланади).

Қирол — Бир қадаҳ шаробни устал устига қўйин-
гиз. Агар Ҳамлет биринчи ва иккинчи зарбаларни бе-
риб, учинчига учинчи билан жавоб қайтарса, замбарак-
лар гумбирлаб оташ очсинлар, қирол Ҳамлетнинг соғ-
лиғига қадаҳ кўтаради, сўнгра, Дания мамлакатида би-
рин-кетин ўткан тўрт қиролнинг тожларини безаган ин-
жилардан ҳам қийматли ва энг катта бир инжини
Ҳамлетнинг қадаҳига ташлайди. Қадаҳларни бу ерга
қўйингиз. Ҳамлетнинг соғлиғига қиролнинг қадаҳ кў-
тарганини сурнайлар карнайларга, карнайлар замба-
ракларга, замбараклар кўкларга, кўклар ерга эшийт-
дирсанлар. Қани, бошланг, сиз ҳакамлар, кузатиб ту-
ринг.

Ҳамлет — Бошлайиқ.

Лаэрт — Бошладиқ, шаҳзода. (Олишув бошла-
нади).

Ҳамлет — Бир.

Лаэрт — Йўқ.

Ҳамлет — Ҳакамлар нима дейди?

Озриқ — Бир зарб берилгани аниқ.

Лаэрт — Ҳўп. Давом этайик.

Қирол — Йўқ, шошманг. Май! Ҳамлет, бу инжи
сеники! Сенинг соғлигингга кўтариайик! Унга қадаҳ ту-
тунгиз.

*(Карнай овози, замбаракларнинг гумбурлагани
эшитилади).*

Ҳамлет — Йўқ, илгари ишни битирайик. Қадаҳни
усталга қўя туринг. Давом этамиزمи? (Олишув яна
бошланади). Яна бир зарба.

Лаэрт — Тўғри, унайман.

Қирол — Үғлимиз зўр келади.

Қиролича — Ким билади? Уғлимиз хом семиз, ҳансираш одати бор, шу учун тезда чарчаб қолармикан. Ҳамлет, мана бу рўмолчани олиб терингни арткил. Қиролича сенинг ғалабанг учун қадаҳ кўтараётир, Ҳамлет.

Ҳамлет — Қуллуқ, маликам.

Қирол — Ичма — Ҳертруда.

Қиролича — Кечирингиз менни, подшоҳим, ичким келаётир. (*Ичади*). Сен ҳам ич, Ҳамлет.

Қирол — (*Ўзига-ўзи*): Қадаҳда заҳар бор эди. Энди фурсат кетди.

Ҳамлет — Йўқ, маликам, менга май ичишга ҳали вақт бор.

Қиролича — Кел, юзингни артиб қўяй.

Лаэрт — Бу дафъа, подшоҳим, зарбани мен бераман.

Қирол — Беролмайсан дейман.

Лаэрт — Бераман. (*Ўз-ўзига*): Ҳеч кўнглим бўлмайди.

Ҳамлет — Қани, учинчи зарбани беришайик. Сен, Лаэрт, ҳалигача мен билан ўйнашиб келдингми, дейман. Кўрсат энди ҳунарингни, йўқса менга ёш бола сингари қараганингдан гумонсираб қоламан.

Лаэрт — Ҳа, сизнинг фикрингиз шуми ҳали. Қўрамиз бўлмаса. Бошладиқ. (*Олишув бошланади*).

Озрик — Иккала томондан ҳам ҳеч гап йўқ

Лаэрт — Зарб бериш мана бунақа бўлади.

(Ҳамлет яраланади. Олишув қизғинлиғида иккала томон бир-бирининг қилиғини алмаштириб олади. Сўнгра Лаэрт ҳам яраланади.)

Қирол — Ажратиб қўйинг, қизиб кетишди.
(*Қиролича йиқилади*).

Озрик — Қироличани кўринг... Нима бўлди унға?

Хорацио — Иккави ҳам қонға беланди. Шаҳзода аҳволингиз қалай?

Озрик — Аҳволингиз қалай, Лаэрт.

Лаэрт — Ўз тузогига ўзи тушкан эси пас қушнинг аҳволи қандай бўлар эди. Шундай, Озрик менинг ўз макрим, ўзимга қарши ишлади, энди ўлмай иложим йўқ.

Ҳамлет — Қироличаға нима бўлди?

Қирол — Қонни кўриб қўрқиб кетди.

Қиролича — Йўқ май ичкан эдим, шундай бўлди... Майдан бўлди! Оҳ, ўзимнинг бебаҳо Ҳамлетим... Майдан бўлди... Унда заҳар бор эди... мен заҳарланим... (*Ўлади*). .

Ҳамлет — Хиёнат. Ҳамма эшикларни ёпинг. Со-тилиш, хиёнат.

ЛАЭРТ — Овора бўлма, Ҳамлет... Ҳамлет, сен ярангансан, ўлдирилгансан демак... Дунёда ҳеч қандай дори фойда бермайди, фақат ярим соат умринг қолди... қўлингдағи малъун қилич учи учланган, учига заҳар суркалган... ўзимнинг ёмон ниятларимга ўзим қурбон бўлдим... кўрдингми оёқда туролмасдан йиқилдим, энди бир умур кўтарилемайман... онанг ҳам заҳарланиди... қиролда, ҳамма айб қиролда!

Ҳамлет — Ҳа. Қиличга заҳар суркалган, қани бўлмаса кучингни кўрсат, эй заҳар! (*Қиролни яралайди*).

Ҳамма — Хиёнат, хиёнат!

Қирол — Кўмаклашинг, дўстларим. Қўруғланг мени... Яраланганман, холос...

Ҳамлет — Малъун данияли, қонбулғар, қотил! Тагигача ич бу қадаҳни! Менинг онамга узилмас боғлар билан боғли эдинг, бор унинг кетидан. (*Қирол ўлади*).

ЛАЭРТ — Жазосини тортти. Заҳарни у ўзи тайёрлаған эди. Олижаноб Ҳамлет, мен сени афу этаман, сен ҳам мени афу эт. Сенинг ўлимингга мен масъул бўлмаганимдай, отамнинг ўлимига ҳам сен масъул эмассан. (*Ўлади*).

Ҳамлет — Сени ҳам худо ўзи ярлақасин... мен ҳам кетингдан бораман. Ҳорацио, мен ўлаётирман. Алвидо, шўрлиқ қиролича. Сизларга, даҳшатдан оқарған ва қалтираған ҳолда бу мудҳиш манзарани томоша қилаётған сиз сўзсиз шаҳидларға, агар вақтим бўлса, ўлим келиб бўғзимға чанг солмаган бўлса — кўп нарсаларни айтиб берар эдим... Шундай, Ҳорацио, мен ўлаётирман. Сен яшайсан ва ҳамма гапдан хабардор бўлганинг учун, мендан норози бўлғанлар олдида мени оқлайсан.

Ҳорацио — Шаҳзода, сиз мени яшаб қолади деб ўйламанг. Менинг кўнглум данияли эмас, румоли... Қадаҳ тагигача ичилгани йўқ ҳали...

Ҳамлет — Қадаҳни менга бер. Бер дейман, бўлмаса, қасамёд этаманки, тортиб оламан қўлингдан!. Эй, қадрдон дўстим Ҳорацио, ҳеч кимга маълум бўлмаган кўп сирлар ўша бўйинча билинмасдан қолаберса, ўлганимдан сўнг номимға қандай зўр доғ илашади. Сен агар,

мени жиндаккина яхши кўрган бўлсанг, жаннатроҳатларини бир ёққа қўйиб туриб, бу серташвиш дунёда яшаш на қадар қийин бўлса ҳам, менинг қора ёзмишими ни одамларга гапириб бериш учун дунёда тур. (*Саҳна кетидан—олисдан милтиқ овозлари ва марш эшистилади*). Бу қўшун юруши нимага аломат?

О з р и к — Ёш шаҳзода Фортинбрас тантана билан Польшадан қайтиб бу отиш овозлари билан Англия элчиларига салом берәтири.

Ҳ а м л е т — Мен ўламан энди. Ҳорацио. Заҳар менинг кучларимни енга бошлади. Англиядан хабар келгунча мен чидаш беролмасам, фақат мен сезаманки, ҳалқ Фортинбрасни сайлайди. Мен ҳам, ўлум олдида Фортинбрасга қўл кўтараман. Керак гапларнинг ҳаммасини унга бир-бир айтиб бер. Бошқа тўғрида — жим (*Улади*).

Ҳ о р а ц и о — Энг олижаноб бир юрак урушдан тўхтади. Тупроғинг енгил бўлсин, олижаноб шаҳзода! Фаришталар тўдаси бошингда қўшуқ айтиб ухлатсин. (*Саҳна кетида тантанали марси*). Нима бу тантана овозлари? Шундай бир вақтда шундай бир жойда нима учун тантанали овозлар келади?

Ф о р т и н б р а с — Қани ўзи? Қани?

Ҳ о р а ц и о — Нимани кўрмакчисиз, шаҳзода: мусабатларнинг энг зўрини, фалокатларнинг энг кучлигиними? Олдинға кетишнинг даркори йўқ. Ҳама нарса кўз олдингида.

Ф о р т и н б р а с — Мудҳиш маърака! Эй мағрур ўлум, ўзингнинг абадий кушхонангда қандай қонли дастурхон тайёрламоқчи эдингки, бирданига ҳалок қилинган бу қадар шоҳона қурбонларга муҳтож бўлибсан?

1-элчи — Чинакам мудҳиш манзарә ва бизнинг Англиядан келтирилған хабарларимиз жуда кеч қолибдир. Бизнинг хабаримизни эшигадиган қулоқлар энди ҳеч нарса эшита олмайдилар ва берилган буйруқнинг бажарилганини, яъни Розенкранс билан Гилденштерннинг ўлдирилганини била олмайдилар. Ким бизга ташаккур билдиради?

Ҳ о р а ц и о — Сизга ташаккур билдирамак учун, яна қайтиб очилған вақтларида ҳам сизга буйруқ берганликлари фарз қилинған оғизлар ташаккур билдирамас эдилар, албатта. Улар ҳеч қачон ундаи буйруқ берган эмаслар. Лекин бу қонли масалани қўйиб турайлиқ. Сиз ҳам, эй Польша фотиҳи шаҳзода, сизлар ҳам, эй

Англия элчилари, тегишли кишиларга буюрингиз, бу ўлукларни халқ қўрадиган баланд бир жойга олиб чиқиб қўйсингилар ва менга ижозат берингиз: бу мудхиш ишларнинг қандай бўлиб ўтканини сизга бир-бирин сўзлаб берайин. Бу ерда жазосини тортған ўлуклар ҳам бор, тасодифан ўлдирилганлар ҳам бор, баъзи ўлумлар тасодиф орқасида келди, баъзилари эса ҳақнинг иродаси билан бўлди, аммо натижа жазо калтаги ўша калтакни бошқалар учун тайёрлағанларнинг бошларида синди. Бир оғиз ҳам ёлғонга ҳожат кўрмасдан ҳама гапни айтиб беришга ярайман.

Ф о р т и н б р а н с — Биз ҳамма сирни билмакчимиз, шу учун тезлик билан саройнинг энг (зийрак) зерак одамлари чақирилсин. Энди менинг ўз тўғрумга келинса, мен ўз ҳиссамга тушкан бу бахтни маъюслик била қабул қиласман. Дания таҳтиға ўлтироққа менинг ҳаққим бор, шу ҳақни даъво қилатурған фурсат келди.

Ҳ о р а ц и о — Халқнинг кўпи унинг раъийга қўшилатурған бир киши исмидан, у тўғрусида ҳам гапириб бераман. Лекин, бу кутилмаган ҳодисалар билан шу топда бутун миялар паришон, бошқа суйиқасдлар ҳали тузулиб улгургани йўқ, шу фурсатни ғанимат деб билib тўхтовсиз ҳозир ҳаракат қилиш керак!

Ф о р т и н б р а н с — Бақо оламиға қовушқан Ҳамлетни тўрт капитан қўлға олиб баланд тобутқа солсинлар. Агарда ўз кучларини кўрсатмак учун кенг йўл берилиганда, ҳукумдорларнинг энг буюги бўлур эди, уни олиб кетаётқанларида, сиз — жанг карнайлари, унинг оқ кўнглида энг олий сифатлар бўлғанини баланд овоз билан эълон қилингиз. Бошқа ўлукларни ҳам олиб чиқингиз. Бундай манзара бу ерга эмас, уруш майдониға ярашади, аскарларға ўқ отмоқ амри берилсин.

*(Ўлукларни олиб чиқишади. Мотам марши ва
милтиқлардан ёйилма отиш овозлари эшигилади.)*

НАШРГА ТАЙЁРЛАШ ПРИНЦИПЛАРИ ҲАҚИДА

20-30-йилларда эълон қилинган асарларни ҳозирги ёзувга ўғиришнинг қатор қийинчиликлари мавжуд. Маълумки, бу асарлар араб (1929 йилгача) ва лотин (1940 йилгача) графикаси асосидаги ёзувда чоп этилган. Араб алифбоси асосидаги ёзувимизга инқилобдан кейинги дастлабки йиллардаёқ муайян ислоҳлар киритилгани, натижада инқилобдан аввалги нашрлардаги ёзилиш шакли билан кейинги шакл фарқ қилган. Боз устига, тилемизнинг имлоқоидалари қатъий нормалаштирилмагани важҳидан турли нашрларнинг имлоси турлича бўлган (масалан, айрим газеталарда туркӣ тилларга хос сингармонизм бўртиб кўринса, айримларида бу нарса кўринмайди). Кейинроқ, лотин графикасига ўтилган дастлабки йиллар бу каби турличалик янада ортган. Мазкур нашрга Чўлпоннинг юқорида санаб ўтилган даврларда ёзилган ва чоп этилган асарларидан намуналар киритилди. Утмиш меросимизга, хусусан, 20-30-йиллар адабиётига қизиқиш ортган бугунги кунда ҳам, таассуфки, уларни эълон қилиш принциплари илмий асосда ишлаб чиқилганича йўқ. Шулардан келиб чиқиб, нашрга тайёрлашда оралиқ йўл танладик:

1. Айрим сўз ва сўз формаларининг ёзилиши (масалан: шевага хос сузлар, русча сўзларнинг ёзилиши, доимий учрайдиган қўшимчалар) аслича қолдирилгани ҳолда, айримлари (масалан, киши номлари) ҳозирги ёзувга мувофиқлаштирилди.

2. Тиниш белгиларининг ишлатилиши ҳозирги имлога имкон қадар яқинлаштирилди. Таржималарда асл манба таъсири яққол сезилган ҳолларда (масалан, баъзи сифатдош ва развишдош оборотлари) тиниш белгилари аслича қолдирилди.

Мазкур нашр Чўлпон ижодий меросини ўқувчига яхлитроқ ҳолда стказиш ниятида амалга оширилди. Чўлпон асарларининг илмий-танқидий матнини тайёрлаш эса, умид қиласизки, яқин келажакнинг иши бўлиб қолади.

И З О Х Л А Р

«Ўзбек ёш шоирлари». 1922 йил Тошкентда Ўзбек билим ҳайъати томонидан чиқарилган расмли шеърий мажмуя. Унда Чўлпондан ташқарни Гулом Зафарий, Муҳаммад Сайд, Шокир Мухторий, Элбек, Ҳидоятуллоҳ Алиев, Тошқин, Беги, Боту ва Фитрат каби 20-йилларда ижод қилган турли савиядаги шоирларнинг миллат-парварлик руҳидаги шеърлари жамланган.

Қаландар — 20-йилларнинг биринчи ярмида машҳур бўлган Чўлпоннинг адабий таҳаллусларидан бири.

Жўй (жўй) — ариқ

Сайдалихон — 20-йилларда ижод қилган Муҳаммад Сайднинг адабий таҳаллуси бўлса керак.

Хазар — Шимолий Кавказ; Қаспий денгизи.

Осигланиб — фойдаланиб.

Эмак — меҳнат, ҳунар, қасб.

Ситмоқ — жабр-зулм қилмоқ.

Чувалаш — ағдар-тўнтар, тўполон деган маънода.

Лўуланур Водидов (1885—1918) — улуғ татар маърифатпарвар ҳурриятчиси. 1917 йилда тузилган Қозон мусулмон-социалистик комитетининг ташкилотчиси ва раҳбари. Ислом ва марксизм ғояларини келишитириш, бирлаштириш тарафдорларидан бирин бўлган.

Томўғ — дўзах.

Шом — Сурия ва Дамашқ шаҳрининг Шарқ қўлёзмаларида учрайдиган тарихий номи.

Нинопур — Эроннинг шимоли-шарқий қисмидаги шаҳар.

Хайём (1048—1122) — Ғиёсиддин Абул Фотиҳ ибн Иброҳим — улуғ форс-тожик шоир, математик ва файласуфи.

Чин-Лочин — Хитойнинг Шарқда машҳур бўлган тарихий номи.

Бедил Мирзо Абдулқодир (1644—1721) — Шарқнинг буюк шоир, файласуф ва мутафаккири; ўз даврининг «Мирзо малик уш-шуароҳси».

«Ўйғониш». 1922 йил Тошкентда Туркистон жумҳуриятининг давлат нашриёти томонидан чоп этилган Чўлпоннинг биринчи шеърий тўплами.

Үғрошмоқ — ўралашмоқ маъносида бўлса керак.

Чоғлиқ — таҳминан, қарнӣб, деярли.

Мен қочмадим. 1921 йилнинг май-июн ойларида Чўлпон шахсан Фитратнинг илтимосига кўра «Бухоро ахбори» газетасининг

муҳаррирлигига таклиф қилинади. Ба у 1922 йилланинг баҳоригача Бухорода яшайди. Тахминниизча, шу муддат ичидан Чўлпоннинг баъзи муҳолифлари уни ўз маслагидан чекинганликда, кураш майдонини (гоявий кураш) ташлаб қочганликда айблашган. Ушбу шеър шу хилдаги «айблов»ларга жавоб тариқасида ёзилган.

Кілогузим — етакчи, йўл бошловчи.

Қўйнүқ — макон — манзил, жой маъносида.

Азалим — қайгули, азадор маъносида.

«Булоқлар». Чўлпоннинг 1922 охири 1923 йил бошлирида Туркистон давлат нашриёти томонидан чоп этилган иккинчи шеърий тўплами.

Учмоҳ — жаннат.

Ҳамоийл — бўйинга осиб юриладиган нарса; осиб юриладиган нарсанинг бори.

Анатўли ёки Онатўли — Туркияning Осиё қисмидаги шаҳар.

Үрду — қароргоҳ, қўшин, аскар турадиган жой, лагерь.

Инану — турк саркардаларидан Исимат пошога 1921 йилда берилган узвон;

Сиқарё ёки Сакарйа — Онатўли яқинидаги қишлоқ номи. Бу ерда 1922 йил 23 августдан 13 сентябргача чўзилган юонон босқинчиларига қарши бўлган мэшҳур Сакарйа жангига ишора бор.

Мисоқ — аҳду паймон; қасамёд, ваъда.

Каъба — 1. Макка шаҳридаги зиёратгоҳ, муқаддас сайилгоҳ; 2. Кўнгил. 3. Мурод — мақсад.

Хонақоҳ — масжид; сўфиylарнинг йиғиладиган жойи; шайх ва дарвишларнинг энор ўтказадиган жойи.

Фано — 1. Йўқ бўлиш, тугалиш; ўлим, бақосизлик. 2. Үзликни ўқотиб бутун борликдан кечиб илоҳиятга сингиш (тасаввуфда).

Иид — байрам, ҳайит.

Мавъуд — ваъда қилинган, сўз берилган.

Алданиш. Бу шеър 1922 йилда ёзилган. «Беш йиллик ёниш» деганда 1917 йил октябр тўнтаришидан кейин янада кучайган эрк ва мустақиллик учун кураш назарда тутилган бўлиши мумкни.

Бут — санам маҳбуба; христианлар сингинадиган хоч.

Махмудхўжа Беҳбудий (1874—1919) Аср бошидаги улурӯзбек маърифатпарвари, диний арбоб, ўзбек жадидларининг раҳнамоси.

«Оқ каллалик қора дев». Бухоро амири Саййид Олимхоннинг яширин буйруғига асосан Беҳбудий фожнали суратда ўлдирилган. Ушбу мажоз орқали Чўлпон амир Олимхонни ва умуман истибодда ва жаҳолат ҳукуматини назарда тутган бўлса керак.

A. M. — Абдураҳмон Муфтизода.

Замҳарир — қирор; совуқ, қаҳратон қиши.

«Тонг сирлариз». 1926 йил Тошкентда Ўзбекистон давлат нашриёти томонидан чоп этилган Чўлпоннинг учинчи шеърий тўплами. Бу тўплам Жўлқунбой — Абдулла Қодирийнинг ушбу сўзбосиши билан бошланади:

«ТОНГ СИРЛАРИ»

...Баъзи бир ўртоқлар Чўлпонни йиғлоқ шонр деб айбситадилар. Балки ҳақлари ҳам бордир. Чунки унинг:

Чечаклар ўсгувси кўз ёшларимдан,
Бўғинлар унгувси кўз ёшларимдан.:—

деб ҳасратланиши бизнинг кўз ўнгимизда «Йиғлоқ» бир шоирни гавдалантирадир.

Бироқ, шоир шу тўккан кўз ёшларидан чечаклар ўстирмоқчи бўлмаса эрди, биз ҳам унинг мұттаризлари қаторига кирган бўлур эрдик.

Лиқов таънацилар шоирни ранжитишда мудовамот қиладилар, ҳатто «Сен кўк шоир!» дегувчилар ҳам бўлиб, чорасиз шоир уларга ўз ҳолидан очиқ жавоб бернишга мажбур қоладир:

Сиз дейсизкім, мен кўкларни ўйлаймен,
Ер бетига сира назар солмаймен.
Янглишасиз: мен кўкларга беркинган
Ер қизидан хаёлимни олмаймен!

Октябр ўзгариши қора туннимизнинг тонгини оттирди эсада, бу мудҳиши кечайинг бадном кўлагалари ҳамон шоирнинг юрагини титратадилар ва у чор-ночор йиглайдир... Шу йиги орасида барқ уриб кўринган эрк қуёши бу кўз ёшлардан «чечаклар унгувси»ни сўзлайдир.

Менимча, «Тонг сирлари»да кўринган — кўз ёшларининг сири шудир. Шу қисқа жумлада ўқиғувчини бу кунги Чўлпон билан таниширига олган бўлсан, ўзимни баҳти санар эдим.

ЖУЛҚУНБОЛ
Тошкент, 1925 йил, 6 сентябр

«Семирамис турк қизи бўлиб...» — бу ерда Тўмарис назарда тутилган бўлса керак.

Синд ёки Ҳинд — Ҳиндистон ва Покистондан оқадиган улкан дарё.

Коҳин — дин аҳли, руҳоний; бирор воқеа — ҳодисани олдиндан билиб хабар берувчи; ромчи, фолбин.

Есир — бева, тул.

Тан бердим. Бу шеър «Умид учқунлари» тўпламишининг муаллифи Ботунинг «Кел, бирга куляйлик» шеърига жавоб тариқасида ёзилган. Бу шеърида (ва бошқа кўплаб шеърларида ҳам) Боту Чўлпонни йиғлоқиликда, ҳавойиликда айبلاغан.

Юнкерс — Юпитер.

Қобуси адам — йўқлик масофаси.

Яна ўт. Бу шеърда кўзда тутилган «бошланиш эҳтимоли кучайган катта бир уруш». Гарб давлатларининг мустамлака ва ярим мустамлакаси бўлган Шарқ мамлакатларида 20-йиллар бошида жонлана бошлаган озодлик ҳаракагларининг бирлашиши бўлса керак.

Кўринган аланг. Бу шеърда «Германия воқеалари» дейилганда 1923 йилнинг январида Франция ва Бельгиянинг Германиянинг Рур областини босиб олиши ва шу йил май ойида Рур кўмири ҳавзасида 400 мингдан ортиқ шахтасиленинг иш ташлашлари ёки Гамбургдаги Э. Тельман бошчилигидаги ҳукуматга қарши қуролли қўзғолон назарда тутилган бўлиши керак.

Жаволаш — Чўлпоннинг яқин қариндошларидан бирининг лақаби. Ҳозирча кимлигини аниқлай олмадик.

«Соз». Чўлпоннинг 1935 йилда Узбекистон давлат нашриёти томонидан чиқарилган тўртинчи, сўнгги шеърий тўплами.

Шанхай — Хитойдаги энг катта шаҳар. Хуанпу дарёси бўйида жойлашган. Шанхай воқеалари деганда Хитой ва Япония ўтасидаги уруш назарда тутилган.

Лимак — дарё кўрфази.

Вампу — Хуанпу дарёси — Хитойдаги дарё, Янцзизяннинг ўнг ирмоғи.

Сизиван — Янцзизян — Хитойдаги катта дарё.

«Торт наърангни Хитой» — Третьяковнинг «Рычи Китай» пъесаси назарда тутилган.

«Хужум» — Чўлпоннинг В. Ян билан ҳамкорликда ёзган пъесаси.

Қашқар ёки Кошғар — Хитойнинг гарбий қисмидаги шаҳар. Кошғар дарёси бўйида жойлашган.

Лу Цзин-Ван — Хитой шоири.

Вей Ин Ю — Хитой шоири.

Ху-Ан-Нан — Шарқий Хитойдаги кичик шаҳар.

Нилгун — нил — осмон ранг, кўк ранг.

Эҳромлар — қадимги Миср фиръавнларининг пирамида шаклида қурилган улкан тош сағаналари.

Норин — Ўзбекистон ва Қирғизистондаги дарё.

Днепр — Россия, Украина ва Белоруссиядан ўтадиган дарё.

Ганг — Ҳиндистон ва Бангладешдаги улкан дарё.

Ниагара — Шимолий Америкадаги дарё.

ТУРЛИ ИИЛЛАР МАТБУОТИДА ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ШЕЪРЛАР

Туркистонли қардошларимизга. 1914 йил Андижонда ёзилган бу шеър «Садон Туркистон» газетасининг 1914 йил 18 апрел 3-сонида босилган.

Маорифпарвар бобомиз муҳтарам Исмоил Гаспирински ҳазратлари ҳақинда таъзияномамиз. «Садон Фарғона» газетасининг 1914 йил — сентябр сонида босилган.

Муттако — суюнчиқ, таяниладиган нарса.

Түрк саломи — Бу шеър Фитрат раҳбарлигига чиққан «Ҳуррият» газетасининг 1917 йил 29 август, 34-сонида чиққан.

Озод турк байрами. 1917 йилнинг ноябр-декабр ойларида ёзилиб, «Эл байроғи» газетасининг 1917 йил 13-сонида босилган.

Қизил байроқ. Баъзи маълумотларга қараганда 1917 йилнинг апрель-май ойларида ёзилган бу шеър, «Иштирокион» газетасининг 1918 йил 74-сонидан олинди.

Янги Шарқ. «Янги Шарқ» газетасининг 1919 йил 1 июн сонида босилган.

Ўзбегим. 1919 йилда ёзилган деб тахмин қилинадиган бу шеър матни Чўлпоннинг замондоши журналист ва партия ходими Лазиз Азиззоданинг «Ёшлик» журналининг 1988 йил 10-сонида босилган «Чўлпон ким эди?» мақоласидан олинди.

Темиричи. Бу шеър «Иштирокион» газетасининг 1919 йил 9 декабр сонида босилган.

Хўкм кунида. 1919 йил декабрида ёзилган бу шеър «Иштирокион» газетасининг 1919 йил 26 декабр 25-сонида босилган.

Қизил байналмилат. «Иштирокион» газетасининг 1920 йил 6 март сонида босилган бу шеър 1918 йил охирларида ёзилган деб тахмин қилинади.

Улуғ Британиянинг бу кунги ҳокимиятига. «Иштирокион» газетасининг 1920 йил сонларидан бирда эълон қилинган.

Тонг. 1920 йилнинг 13 марта Тошкентга «Қизил Шарқ» поэздининг келиши муносабати билан ёзилган.

Бу кун, «Иштирокион» газетасининг 1920 йил 1 май сонида босилган.

Уч йилдирки... 1920 йилда ёзилб, «Иштирокион» газетасининг 1920 йил 7 ноябр 226-сонида босилган.

Париж коммунаси. «Қизил байроқ» газетасининг 1921 йил 18 март 38-сонида босилган.

Кампирнинг Тўйчиси. Бу шеър «Болалар дунёси» журналининг 1921 йил 1-сонида эълон қилинган.

Капалак. «Болалар дунёси» журналининг 1921 йил 2-сонида босилган.

Тарихдан «Бухор ахбори» газетасининг 1921 йил 3 ноябр сонида босилган.

«Юксак тоғлар...» Бу ва қуйидаги олтита шеърий парча Чўлпоннинг 1921 йил майида ёзилган «Пўл эсдалиги» деб номланган лиро-эпик саёҳатномасига кирган бўлиб, бу асар биринчи марта «Билим ўчоги» журналининг 1922 йил 1-сонида эълон қилинган.

«Денгиз! Қип-қизил лола-қизғалдоқ денгизи». «Билим ўчоги» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Турдим уйқудан...». «Билим ўчоги» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Зарафшон ишқдир...». «Билим ўчоги» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Менинг ишқим — абад билан туташган». «Билим ўчоги» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Милтираган хира чироғ, сен йўқсул». «Билим ўчоги» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Хаёл, хаёл, ёғиз хаёл гўзалдир». «Билим ўчоги» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Эй увли йўлдошим, юмшоқ танингни». Бу шеърининг ёзилган санаси, кимга бағишлиланганлиги ва эълон қилинган манбаси ҳозирча маълум эмас.

Оғдорилиш. «Бухоро ахбори» газетасининг 1921 йил 10 июл сонида босилган.

Қиши кечалари. 1922 йил 29 февралда Чоржўда русчадан таржима қилинган бу шеър кейинчалик 1926 йыlda «Адабиёт парчалари» тўпламига киритилган.

Сеги ва салтанат. «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 25 март 156-сонида босилган.

Жавоб. 1922 йилнинг июлида ёзилган бу шеър, «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 1 август 204-сонида эълон қилинган.

Гўзал Туркистон. Ёзилган вақтини 1921-22 йил деб тахмини қилиш мумкин бўлган бу шеър 20-йилларда «Гўзал Фарғона» шаклида жуда машҳур бўлган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Германияда тузилган Туркистон лигасининг миллий марши бўлган. Ушбу тўпламга киритилган матн Туркияда чиқадиган «Туркистон» журналининг 1988 йилги 2-сонидан олинди.

«Онам, сени қутқармоқ учун жон-му керакдур?» Бу парча ҳам 1921-22 йилларда ёзилган деб фараз қилиш мумкин. У Чўлпоннинг синглиси Фонқа Сулаймон қизи хотирасидан олинди.

«Энг сўнгти умидни қонга бўяган». Бу тўртлик Чўлпоннинг машҳур турк саркардаси, Туркия озодлик ҳаракатининг раҳнамоларицдан бири бўлган Аивар пошшонинг ўлими (1922 йил 4 август) муносабати билан ёзган шеъридан бир парча бўлиб, шеърининг тўлиқ матни ҳозирча бизга маълум эмас. Ушбу парча Боймира Ҳайитнинг «Эрк» газетасининг 1990 йил 1 октябр, 19-сонида эълон қилинган «Туркистонда миллий кураш таркииининг асосий манбалари» мақоласидан олинди.

Бўғозлар масаласи. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 5 октябр, 10-сонида босилган.

Упкалаш. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 14 октябр, 14-сонида босилган.

Эътироф. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 20 октябр, 16-сонида босилган.

Аламзадалар. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 22 октябр, 17-сонида эълон қилинган.

Хадрада улоқ. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 27 октябр, 19-сонида босилган.

Койиш. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 29 октябр, 20-сонида эълон қилинган.

Истиқол. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 1 декабр, 31-сонида босилган.

Лузон. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 16 декабр, 37-сонида босилган.

Меним йўлларимда. «Туркистон» газетасининг 1923 йил 16 феврал 266-сонида босилган.

Севинчингни қурала! «Туркистон» газетасининг 1923 йил 17 март, 89-сонида эълон қилинган.

Баҳор келди. 1923 йил 7 апрелда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламига киритилган.

Қурбон. 1923 йил 21 юнда Андижонда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида босилган.

Ўзбек қизи. 1923 йилнинг нояброда ёзилган бу шеър «Гўзал ёзғичлар» тўпламига киритилган. (1924 йил).

Ҳазон. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 16 ноябр, 119-сонида босилган.

Маданият. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 19 ноябр, 120-сонида эълон қилинган.

Червон патта. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 17 декабр, 130-сонида босилган.

Рақамлик севги. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 20 декабр, 131-сонида эълон қилинган.

Олқиши. 1924 йилнинг 3 марта ёзилган бу шеър, «Инқилоб» журналининг 1924 йил 11—12-сонларида босилган.

Исташ. 1924 йилнинг 15 марта ёзилган бу шеър, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1926 4-сонида эълон қилинган.

Суҳбат. 1924 йил 4 апрелда Кўқонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 7—8-сонларида босилган.

Ваҳм. 1924 йил 18 апрелда Кўқонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1926 йил 1-сонида эълон қилинган.

Баҳорда. Бу шеър 1924 йил 23 апрелда Кўқонда ёзилган бўлиб, «Адабиёт парчалари» тўпламига кирган.

Қучоқ — тупроқ. 1924 йил 18 майда Андижонда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1920 йил 3-сонида чиқкан.

Катта йўл бўйида учраган япроқ учун. 1924 йилнинг 25 майида Тошкентда ёзилган бу шеър, «Адабиёт парчалари» тўпламига киритилган.

Булоқлар қучофида. «Фарғона» газетасининг 1924 йил 12 июн сонида босилган.

Қирдан айрилиш. «Фарғона» газетасининг 1924 йил 26 июн, 182-сонида босилган.

Ёзиниг тугалиши. Чимкентда ёзилган бу шеър «Фарғона» газетасининг 1924 йил 2 июл сонида эълон қилишган.

«Ҳар қадам йўлда минг хато, янгилиш...». 1924 йилда 4 июлда ёзилган.

Чопон ва паранжи, «Фарғона» газетасининг 1924 йилда 25 сентябр сонида босилган.

Чироқлар. 1924 йилда Р. Тагордан таржима қилинган бу шеър ҳам «Адабиёт парчалари» тўпламига кирган.

Ишқ ва муҳаббат. «Фарғона» газетасининг 1924 йилги сонларидан биррида эълон қилинган.

Қор. 1924 йилда ёзилган.

Хой, йўловчи қиз! Р. Тагордан 1925 йил 15 февралда Кўқонда таржима қилинган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 11—12-сонларида босилган.

Дала йўлларида. 1925 йил 26 апрелда Андижонда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йилги 5—6-сонларида эълон қилинган.

Қил қиз мафтунлари. 1925 йил 7 майда Андижонда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 4-сонида чиққан.

Биринчи хат. 1925 йил 5 ноябрда Москвада ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналида эълон қилинган.

Бу нима нарса? 1925 йил ноябррида «Ер юзи» журнали чиқиши муносабати билан ёзилиб, шу журналининг 7 ноябр 1-сонида босилган.

«Лолалар дардини англаган Лола». Чўлпон 1925 йилда Лола Сайфуллина Арслонованинг «Йичкари» романини ўзбекчага ўгирган. Бу шеър Чўлпон томонидан «Йичкари» романига ёзилган сўзбошинидир.

Қор тайғулари. 1926 йилнинг 2 февралида Вадуд Маҳмудга ҳазил тарниқасида ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг ўша йилги сонларидан биррида эълон қилинган.

Сув. 1926 йил 23 августда Тошкентда ёзилган бу шеър, «Ер, юзи» журналининг 1927 йил 13 феврал 19-сонида чиққан.

Баҳорни согинидим. 1926 йилнинг 16 сентябррида Самарқандда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1926 йил 7—8-сонларида босилган.

Куз ёмғири. 1926 йил 10 октябрда Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 1—2-сонларида эълон қилинган,

Узалгап қўл. 1926 йил 14 ноябрда Москвада ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 1—2-сонларида чиққан.

Табиатнинг жавоби. 1926 йилда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йилги сонларидан биррида босилган.

«Севги сусаярмикан». Бу шеър Чўлпоннинг замондоши Қодир Норхўжаевнинг «Шарқ юлдузи» журналининг 1990 йил 6-сонида босилган «Мен билган Чўлпон» хотирасидан олиниди. Қ. Норхўжаевнинг таъкидлашинча, Чўлпон 1926—27 йилларда «Дала йўлларида» деб номланган яна бир шеърий тўплам ҳозирлаган. Лекин бу тўплам нашр қилинмасдан қўллэзмалигича қолган ва кейинчалик йўқ қилиб юборилган. Бу ва қўйидаги бешта шеър ҳам ўша тўпламга киритилган намуналардан деб тахмин қилинади.

«Ҳар бир кўнгил ҳавосига берилган». Бу шеър ҳам Қ. Норхўжаев хотирасидан ёзиб олиниди.

«Лола гулнинг доғидир ҳасратли дилдан кетмаган». Қ. Норхўжаевнинг «Мен билган Чўлпон» мақоласидан олиниди. «Шарқ юлдузи» журнали, 1990 йил, 6-сон.

«Кўнглимга ишонмайман». Ўша манба.

«Кўнглим яна, кўнглим яна илниди». Ўша манба.

«Мен кўнгилни ирғитдим». Бу шеърий парча ҳам К. Норхўжаев тилидан ёзиб олинди. У кишининг айтишига қараганда, Чўлпон бу тўртликни 1926 йилда ўзига қарши бошланган ҳужум раҳнамоларига жавобан ёзган.

Бу ернинг қиши. 1927 йил 23 февралда Москвада ёзилган бу шеър «Ер юзи» журналининг 1927 йил 30 март 20-сонида босилган.

Табиат китобидан, «Маориф ва ўқитчувчи» журналининг 1927 йил 7—8-сонларида эълон қилинган.

Зангбунинг қизи. 1927 йил Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитчувчи» журналининг 1927 йил июн сонида босилган.

Қайтиш. 1927 йил 10 июнда Фарғонада ёзилиб, «Ер юзи» журналининг 1927 йил 21-сонида босилган.

Пўлчи. «Ер юзи» журналининг 1927 йил 18-сонида чиққан.

Ўн йил. Октябр воқеаларининг ўн йиллиги муносабати билан ёзилиб, 1927 йил ноябрда эълон қилинган.

«Билдим энди, шунча берган ваъдалар ёлғон экан». Бу шеър Чўлпоннинг замондош дўстин Юнус Мақсадовнинг «Шарқ юлдузи» журналининг 1990 йил 6-сонида эълон қилинган «Улувлар даврасида» мақоласидан олинди. Унда айтилишича, Чўлпон бу шеърни рафиқаси Солиҳа билан ажрашгандан кейин (тахминан 1927—28-йиллар бўлса керак) унга атаб ёзган экан.

«Аламлар ўчғи». Бу шеър Чўлпоннинг 1929 йил декабрида отасининг ўлимига бағишталб ёзган марсияси бўлиб, у шоирнинг жиёни Ўқтам Мирзахўжаевнинг «Узбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1990 йил 22 июн сонида босилган «Руҳият манзилига — ётдинг...» мақоласидан олинди.

«Сабо Ленинни уйғот». Бу парча У. Мирзахўжаевнинг таъкидлашича 1920-йилларнинг охири, 30-йилларнинг бошида ёзилган бўлиб, тўлиқ шеър матни ҳозирча маълум эмас.

«Конфетларни олмангиз саноқقا». «Илҳом ариғи қуриб ётибдур». Бу ҳазиз шеърлар Чўлпоннинг 1932 йилда Москвадан Андижонга — уйнга жўнатган мактубидан жой олганлар.

«Барча умид сен қарамдан, эй қарам, қилғил қарам». Бу шеър тахминан 1932—33 йилларда, Чўлпон қанд қасали билан оғриган кезларда ёзилган. Шоирнинг синглиси Фонқа Сулаймон қизининг айтишига қараганда Чўлпон 35 ёшидан қанд қасалига чалинган.

«Ааиз синглим, менинг умрим тентакдир». 1934 йилда ёзилган бу шеър Хайрулла Исматулланинг «Узбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1992 йил 4 сентябр сонида чиққан «Дунё туркий халқлари конгрессин» мақоласидан олинди.

Тўрт хат. 1935 йилда ёзилган.

Ҳожар. «Ёш ленинчи» газетасининг 1935 йил 21 апрел 91-сонида эълон қилинган.

Байрамда шаҳримиз. «Қизил Узбекистон» газетасининг 1935 йил 10 ноябр сонида босилган.

Биринчи санъат нишондори ўртоқ Уйғурга. «Қизил Узбекистон» газетасининг 1936 йил 18 феврал сонида чиққан.

Бу ўлканинг кўклами 1936 йил апрелида ёзилган бу шеър, «Гулистан» журналининг ўша йилги 5-сонида босилган.

«Баҳор қиз ҳилпиллаб-ҳилпиллаб келди». Бу шеър тахминан 1936 йилнинг кўкламида ёзилган бўлиб, у Юнус Мақсадовнинг хотирасидан олинди.

Пигит ва қиз айтишуви. Юнус Мақсадовнинг «Улувлар даврасида» мақоласидан олинди. «Шарқ юлдузи» журнали, 1990. № 6.

«Менга насиб бўлмади дунёда саодат». Бу парча 1931 йилда вафот этган Абдулла Алавийнинг ўлимига бағишилаб унинг онаси Ҳабибаҳон ая томонидан ёзилган марсияга Чўлпон томонидан 1936 йилда бағишилсанган мухаммасдан бир банд бўлиб, ушбу парча шоирнинг синглиси Фонқа Сулаймоны қизи хотирасидан олинди. Муҳаммаснинг тўлиқ матни ҳозирча қўлимиизда йўқ.

Гул ва булбул. Банди. Ҳар иккала шеър ҳам Чўлпон томонидан 1936 йилда А. С. Пушкин вафотининг 100 йиллигини нишонланиши муносабати билан Пушкин шеъриятидан қилинган таржималар бўлиб, улар «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 12 декабр сонида босилган.

Яхши бор, устоз! «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 20 июн сонида эълон қилинган.

ДРАМАЛАР

«Гуноҳ»— «Туркистон» рўзномаси, 1923 йил 29 апрел.

Ёрқиной, 1926 йилнинг 29 марта Москвада ёзиб тугалланган ушбу асар ўша йили Узбекистон давлат нашриёти томонидан алоҳида китобча ҳолида нашр қилинди. Пьеса мазкур манба асосида чоп этилмоқда.

ТАРЖИМА

Ҳамлет. Чўлпон томонидан юксак даражада қилинган бу таржима 1934 йилда Самарқандда чоп этилган китоб матнига асоссан нашрла тайёрланди.

Юлий Цезарь — Рим императори, миллоддан олдинги 44 йилда Брут томонидан ўлдирилган

Виттенберг — XVI аср ислоҳот даврида немис гуманизмининг маркази эди.

Хеппарион — Юон мифологиясидаги қўёш ҳудоси Нелиуснинг отаси.

Необейя — Юон мифологиясидаги қаҳрамонлардан бири. Иккита боласи ўлганда тангриларни ҳақорат қилгани учун ҳайкалга айлантирилади.

Ҳеркулес — Юон мифологияси қаҳрамонларидан.

Намай арслони — Намай (Ўрта Франция) чангайдорларида яшайдиган фавқулодда кучта эга бўлган арслон. Юон асотирида уни Ҳеркулес бўғиб ўлдиради.

Лета дарёси — Юон асотириларида охират дунёсидаги дарёлардан бири бўлиб, унинг сувлари ўлган кишини ювмоқ билав унинг хотиридан кечмишини ҳам ювиб юборар эмпиш.

«Ҳич ет убиқи» — бу ерда, яна қай ерда?

Фортуна — Рим афсоналарида баҳт ва толе ҳудоси.

Сенека — Рим файласуфларида стоницизм (субат) маслаги тарафдорларидан. Рим императори Нероннинг тарбиячиси. Унинг буйруғи билан милодий тарихнинг 65-йилида ўз томирини кесиб ўлган.

Плавтус — Римнинг энг машҳур драматурги. Милоддан олдинги 227-йил туғилиб, 184-йилда вафот этган.

«... Энеусининг Дедонага айтган ҳикояси...» Энеус билан Дедона. Виргилнинг «Энейда» достони нинг қаҳрамонларч.

Прияя — Троилкларнинг сўнгти подшоҳи бўлиб, учала ўғлидан ҳам айрилади. Гроя юонлилар қўлига ўтгач, ҳалок бўлади.

Ҳирҳон деви — Ҳирҳония Каспий денгизининг жануб томони бўлиб, Эрониларга қаарарди. Бу мамлакат ўзининг ёввойи дарандалари билан машҳур бўлган.

Пиррап — Эпир подшоҳи, «Илиада»да ёзилишича Троя урушида қатнашган.

Илион — Троянинг иккичи номи.

Миррих — (Марс) Рим мифологиясида уруш худоси.

Хекуба — Прияннинг хотини. Троя урушида Одисейга асири тушгач, ҳалок бўлади.

Нимфа — Юон афсоналарида гўзал қиз шаклида тасвирила-надиган ўрмон, тоғ ва сойлар тангриси.

Пантомим — сўзсиз ўйналадиган театр ўйини.

Херодлар — Бани Нероининг бераҳмлик билан ном чиқарган подшоҳлари.

Термагант — эски пьесаларнинг қаҳрамони бўлиб, табнати жуда қизғин ва ҳовлиқма бўлган.

Вулқон — Юон асотирида Юпитер билан Юонанинг ўғли, олов худоси.

Капитолий — Римдаги муқаддас ибодатхона. Зафар қучган Рим саркардаларига у ерда дафна дарахти (шуҳрат ва шараф) япроқларидан қилинган тож кийгизилган.

Ҳимачай — Юон мифологиясида никоҳ тангриси.

... **Фебус тушиған привая**... — Юон афсоналарида қуёш худоси Фебус ҳамиша енгил арава билан кўк юзида юради деб тасвириланади.

Телла — Юонларда ер худоси.

Ҳиката — Юон мифологиясида ер ости худоси.

Дамон — Юон файласуфи.

Нерон — ҳаддан ташқари бераҳмлик билан донг чиқарган Рим императорларидан (Милоднинг 54-68 йиллари). Уз онасини ўлдирилан.

Аторуд — (Меркурий) Тангрилар чопари, фасоҳат ва савдосотиқ тангриси, Юпитернинг ўғли.

Новвойнинг қизи — Офелия бу ерда Исо Масиҳга нон бермagan учун бойқушга айлантирилган новвой қизи тўғрисида ҳалқ афсонасини назарда тутяпти.

Севиш куни — Англияда ҳалқ орасида Валентин авлиё куни (14 феврал) севиш куни деб аталган.

Судоб (Рута) — чечаги. Бу ўт Шекспир замонида хосиятли саналган. Католик руҳонийлари ундан тайёрланган ичимлик билайн «жин теккан»ларни даволаганлар.

Пелион тоғи — Юонистоннинг Тсалия ўлкасидаги тоғ бўлиб, юон афсоналарида кўп учрайди.

Оssa — Тсалия билан Македония ўртасида жойлашган. Пелионга яқин турган баланд бир тоғ. Юон афсоналарида кўп учрайди.

МУНДАРИЖА

«Ўзбек ёш шоирлари» тўпламига кирган шеърлар

Сўйган чоқларда	3
✓Гўзал	4
Хаёли	5
Зарафшон	5
Қаландар ишқи	6
Табиатга	7
Уйқу	8
Улуғ йўлда	8
Парча	9
Еруғ юлдузга	9
Пўртана	11
Тортишув тонги	13
Шарқ нури	13
Ўзбек қизи учун	15

«Ўйғониш» тўпламига кирган шеърлар

Юрт қайғиси

Оғриганда	17
Куз	17
Юпанмоқ истаги	18

«Умид ва имон»

✓Халқ	20
Мен қочмадим	20
Үтли сув	21
Кел беря	22
Виждан эрки	22
Кураш	23
Юрт йўли	23

Чўрилар учун

Шарқ қизи	24
Мен ва бошқалир	25
Наврӯз кунида	25

Сезгилар

Барг	27
Нима?	28

Севги

Қизориш	29
Кулмак истадинг	30
Зиёйи қамар	31
Сендан йироқда	31
Кетганингда	32

«Булоқлар» тўпламига кирган шеърлар

Шарқ учун

Бузилган ўткага	33
Амалнинг ўлимни	35
Ёнени	36

Тўфон	37
Гелиюрсин	38
<i>Сезгилар</i>	
Яшайиш	39
Ётоқдан	39
Эркинлик истаги	40
Қилич ва қон	41
Мастикда	41
Қизларнинг дафтарига	41
Кўклам қайғиси	42
Бинафша	42
<i>Севги</i>	
Тун	44
Ниманинг ҳиди?	45
Ишқ йўли	46
Кет	46
Алданиш	47
Ишқ	48
Битди	49
<i>Қора йўллар</i>	
Маҳмудхўжа Беҳбудий хотираси	50
Кетдинг	51
Қитъа	51
Улуғ йўловчига	51
<i>Кор қўйнида</i>	
Яна қор	53
Оппоқ ой	54
«Тонг сирлари» тўпламига кирган шеърлар.	
Кўнгил	55
Бас энди	55
Клеопатра уйқуси	56
Мен шоирми?	58
Созим	59
Қўзғолиш	59
Дамлар	60
Қишан	60
Баҳор ва мен	61
Гулсара	61
Каптар	62
Ой қўйнида	63
Сирлардан	64
Қиши олдида	64
Яна кўклам	65
Қиз қўшиғи	66
Ғафлат	67
Кечкириш	67
Шафтолига	68
Уш кечаси	68
Иккى ўт ўртасида	69
Жар бўйларинда	70
Ер аспидалари	71

Янглишасиз	71
Ай булат!	71
Тан бердим	72
Кўклам келадир	73
Мен ҳам севаман	73
Эркин сингилга	74
Сомон парча	79
Узимнигига	80
На ориюр	80
Қушининг ҳадиги	80
Бойчек	81
Сатанг	82
Икки бош бир тана	82
Одам ва қуш	84
Ўзбек чиновчилариға	84
Галдир	85
Паранжи	86
▼ Куз гулига	87
XX аср	88
Баландикда	88
Чечак	88
Қелинчак	88
Яна Зарафшон	90
Яна ўт	91
Ирфон келадир.	92
/ Кўклам ёмғири	92
Шу кунда	93
А. Блокдан	94
Уч-тўртта юлдуз	94
Қўринган аланга	94
Кўкламдан хабар	95
Безгак қўйнида	96
Шарафлик хизмат	96
Ташлама	97
«Ички ҳислар» остида	97
Жаволаш	98
Сөзги	98

«Соз» тўпламига кирган шеърлар

↙ Яна олдим созимни	100
Янги мен	100
Еир лавҳа	101
Ун йил Ленинсиз	102
Бизнинг Ватан	104
Қўшиқ	105
Бу куннинг шоири	105
Ҳенрих Ҳейнедан	106
Эмар	106
Хизматчи бола қўшиғи	108
Жан зи	109
Қадоқчи қўшиғи	109
Олисларга қарайман	109
Үрдак овози	110
Тогда тунадим	110
Олтмишларга	110
Чиммат қўшиғи	112

Октябрь	113
Дарё бўйи	115
Нил қизи	116
Биринчи май	117
Норин дарё	118
Ун олтинчи	120
Куз	121
Диёрим	123
Турли йиллар матбуотида эълон қилинган шеърлар	
Туркистонли қардошларимизга	125
Маорифпарвар бобомиз мұхтарам Немойл Гаспирински ҳаз- ратлари ҳақинда таъзияномамиз	126
Озод түрк байрамы	126
Қиыл байроқ	128
Узбегим	128
Темирчи	129
Ҳукм кунида	131
Қизил байналмилал	132
Улур Британиянинг бу кунги ҳокимиятига	134
Тонг	134
Бу кун	136
Уч йилдирки...	136
Париж коммунасын	137
Кампирининг Тўйчиси	138
Қаңалак	139
«Юқсан төглар...	140
«Денгиз! Қип-қизыл лолағизгалдоқ денгиз!	140
«Турдим уйқудан...»	140
«Зарафшон ишқадир»	141
«Менинг севгим абад билан туташган»	141
«Милтираган қора чироғ, сен йўқсул»	142
«Хаёл, хаёл, ёлғиз хаёл гўзалдир»	142
«Эй, увли йўлдошим...»	142
Оғдорилиш	143
Қиши кечалари	143
Севги ва салтанат	145
Жавоб	145
Гўзал Туркистон	146
«Онам, сени кутқармоқ учун»	147
«Энг сўнгги умидни қонга бўяган»	147
Бўғозлар масаласи.	147
Үпкалаш	148
Эътироф	149
Аламзадалар	150
Хадрада улоқ	150
Қойиш	151
Истиқлол	152
Лузон	153
Менинг йўлларимда	154
Севинчингни қуралал	154
Баҳор келди	154
Қурбон.	155
Узбек қизи	156
Хазон	156

Маданият	157
Червон патта	158
Рақамлик севги	158
Олқыш	159
Исташ	161
Сүхбат	161
Ваҳм	162
Баҳорда	162
Қучоқ — тупроқ	163
Катта йўл бўйида учраган япроқ учун	163
Булоқлар қучоғида	165
Қирдан айрилиш	166
Ёзнинг тугалиши	166
«Ҳар қадамда йўлда минг хато, янглиш...»	166
Чопон ва паранжи	167
Чироқлар :	167
Ишқ ва муҳаббат	168
Қор	169
Хой, йўловчи қиз!	169
Дала йўлларидан	170
Қил қиз мафтуналари	171
Биринчи хат	171
Бу нима нарса?	172
«Лолалар дардини англаған Лола»	173
Қор туйғулари	173
Сув	174
Баҳорни соғинидим	174
• Куз ёмғири	175
Узалган кўл	175
Табиатнинг жавоби	176
«Севги сусаярмикан»	179
«Ҳар бир кўнгил ҳавосига берилган»	179
«Лола гулнинг доғидир ҳасрати дилдан кетмаган».	179
«Кўнглимга ишонмайман»	179
«Кўнглим яна, кўнглим яна - илинди»	180
«Мен кўнгилни ирғитдим»	180
Бу ернинг қиши	180
Табиат китобидан	181
Зангбунинг қизи	183
Қайтиш	184
Иўлчи	184
Үн йил	185
«Билдим энди, шунча берган ваъдалар ёлғон экан».	185
«Аламлар ўчоги...»	186
«Сабо Ленинни уйғот»	186
«Конфетдарни олмангиз саноққа»	186
«Илҳом ариғи қуриб ётибдир»	187
«Барча умид сен карамдан, эй қарам, қилгил қарам».	187
«Азиз синглим, менинг умрим тентакдир»	188
Тўрт хат	188
Ҳожар	189
Байрамда шаҳримиз	191
Биринчи санъат нишондори ўртоқ Уйғурга	191
Бу ўлканинг кўклами	192
Тарихдан	193

«Баҳор қиз, ҳилпиллаб-ҳилпиллаб келди»	193
Ингит ва қиз айтишуви	194
«Менга насиб бўлмади дунёда саодат»	194
Булбул ва гул.	194
Банди	195
Сен ва мен	195
Яхши бор, устоз!	195
«Гуноҳ» (драматик эсар)	196
Ерқиной (драматик эсар)	199
Уильям Шекспир «Ҳамлет» (таржими)	306
Изоҳлар	433

Ладабий-бадиий нашр

ЧУЛПОН

АСАРЛАР

I жилд

Мусаввир *B. Студик*
Мұхаррір *Ш. Аминова*
Тех. мұхаррір *B. Барсунова*

ИБ № 5205

Босмахонага берилди 10.08.93. Боснига рухсат этildи 27.01.94. Формати 84×108½. Босмахона қоғози № 2. Адабий гарнитура. Юқори бос-Буюртма № 1204. № 91—93 шартнома. Баҳоси ма. Шартли босма табоқ 23,52. Жами 5000 нусха. Шартнома асосида.

Ғафур Ғулом номидаги Адабнёт ва санъат нашриети. Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.

«Хазина» ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси. 700098, Тошкент, Ҳалқлар дўстлиги шоҳ кӯчаси, 28-йй.

Ўзбекистон Республика Давлат матбуот қўми-тасининг I-босмахонасида босилди. 700002, Тошкент, Сағбон кӯчаси, 1-берк кўча, 2-йй.